

Univerzita Karlova

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Regionální a politická geografie

RNDr. Lukáš Nekolný

Zoo jako sociálně konstruované instituce v měnících se společenských a teritoriálních kontextech

Zoos as socially constructed institutions in changing social and territorial contexts

Disertační práce

Školitelka: RNDr. Dana Fialová, Ph.D.

Praha 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci zpracoval samostatně s využitím uvedené literatury a dalších informačních zdrojů. Všechny použité prameny jsou řádně citovány. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného či stejného akademického titulu.

V Praze dne 26. 2. 2024

Lukáš Nekolný

Poděkování

Velké poděkování patří školitelce RNDr. Daně Fialové, Ph.D., za vedení této práce, mnohé inspirativní diskuze, připomínky a podporu i její lidskost, která se pozitivně promítá do celého Centra výzkumu geografie volného času i mimo pracovní aktivity. Dále děkuji doc. RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D. za hodnotné rady, podporu a čas, který věnoval připomínkování disertační práce a díky jehož poznámkám dostala práce svou výslednou podobu. Nejen za spoluautorství a spolupráci na článcích, ale i přátelství děkuji také RNDr. Tomáši Krajňákovi a RNDr. Ireně Schneiderové, PhD. Velké díky patří dále všem, kteří se také zajímají o téma řešené v této práci a se kterými jsem se díky tomu poznal a spřátelil. Často mi pomohli a obohatili mě. Speciální poděkování v tomto ohledu směřuje hlavně za Mgr. Martinem Vobrubou, Romanem Hynkem, Alenou Hofrichterovou, Ing. Lucií Wagnerovou. Za všestrannou a dlouhodobou podporu, pomoc a trpělivost v neposlední řadě moc děkuji celé své rodině.

Tato disertační práce částečně navazuje na autorovu bakalářskou (Nekolný, 2014) a diplomovou práci (Nekolný, 2016). Dílčí části disertační práce vycházejí z následujících publikovaných odborných a popularizačních článků a kapitol, které jsou v práci řádně citovány:

KŮSOVÁ, T., NEKOLNÝ, L. (2018): Zoo jako zábavní park aneb komercializace prostoru Zoo Praha. In: Linderová, I., Pachrová, S. (eds.): Aktuální problémy cestovního ruchu "Autenticita v kontextu cestovního ruchu". Recenzovaný sborník z mezinárodní konference 28. února – 1. března 2018, VŠP, Jihlava, 248–259.

NEKOLNÝ, L. (2018a): Begehbares Australien in Deutschland und Tschechien. Tiergarten, 1, 68–72.

NEKOLNÝ, L. (2018b): Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Slovenska a Německa po roce 1989. Gazella 43 2016, 190–215.

NEKOLNÝ, L. (2018c): Zoo – místo geografického vzdělávání? Geografické rozhledy, 27(3), 16–19.

NEKOLNÝ, L. (2019a): Návštěvnost českých zoo loni opět rekordní. COT Celý o turismu, X(5), 20–21.

NEKOLNÝ, L. (2019b): Ochrana přírody v interaktivních science centrech. Ochrana přírody, 74(4), I–III.

NEKOLNÝ, L. (2020a): High-level attendances at European Zoos in 2019. Zoo Grapevine & International Zoo News, Summer 2020, 10–11.

NEKOLNÝ, L. (2020b): High-level attendances at European Zoos in 2019: Part 2 – France, Germany and The Netherlands. Zoo Grapevine & International Zoo News, Autumn 2020, 31–34.

NEKOLNÝ, L. (2020c): Zoo jako místa šíření udržitelnosti. Regionální rozvoj mezi teorií a praxí, 2, 14–26.

NEKOLNÝ, L. (2021a): Proměny chovu exotických zvířat v evropských zoo. Geografické rozhledy, 30(3), 26–29.

NEKOLNÝ, L. (2021b): Proměny konceptu zoo jako reflexe vztahu člověka a přírody. Envigogika, 16(1).

NEKOLNÝ, L. (2022): Besucherentwicklung in den tschechischen Tiergärten im Jahr 2021: Das zweite Jahr mit Covid. *Tiergarten*, 2, 71–73.

NEKOLNÝ, L. (2023a): Veřejné akvárium a zoo v Chrudimi. In: Beranová, J. (ed.): *Chrudimský vlastivědný sborník 27*, s. 93–126. Regionální muzeum v Chrudimi, Chrudim.

NEKOLNÝ, L. (2023b): Zaniklé české zoo v době mezi světovými válkami: klíčoví předchůdci, průkopníci i souputníci současných zoologických zahrad. *Historická geografie*, 49(1), 109–142.

NEKOLNÝ, L. (2023c): Zoo Tourism in the Visegrad Four Countries: Importance and Trends. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 71(1), 44–57.

NEKOLNÝ, L. (2024): Tschechischer Zootourismus im Jahr 2022. *Tiergarten*, 1, 59–62.

NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2018a): The issues in methodology and data interpretation in studies of tourist attractions' attendance: annual passes. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 53(2), 167–179.

NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2018b): Zoo Tourism: What Actually Is a Zoo? *Czech Journal of Tourism*, 7(2), 153–166.

NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2021): Attendance and Perceived Constraints to Attendance at Zoological Gardens during the Spring 2020 COVID-19 Re-Opening: The Czechia Case. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 2(2), 234–249.

NEKOLNÝ, L., KRAJŇÁK, T. (2021): Dopady pandemie na turismus a rekreaci. *Geografické rozhledy*, 31(1), 20–23.

ŠIMŮNEK, R., BERAN, Z., BURDA, T., ELSNEROVÁ, A.M., FIEDLER, G., KUČA, K., LANGFELNER, J., MUSIL, F., NEKOLNÝ, L., REIL, R., SEMOTANOVÁ, E., ŠTYCH, P., VOJTÍŠKOVÁ, J. (2022): *Historický atlas měst České republiky – sv. 34, Dvůr Králové nad Labem*. Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, Praha.

NEKOLNÝ, L., SCHNEIDEROVÁ, I. (2023): Taxa Richness Differences in European Zoos between 1959 and 2016: Establishment Period and the Iron Curtain Matter. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 4(4), 751–762.

Abstrakt

Tato disertační práce se zabývá výzkumem zoo jako sociálního konstruktů, který svou historií a podobou reprezentuje vývoj vztahu společnosti a přírody, resp. člověka a zvířat. Zároveň jde o specifickou kulturní krajinu odrážející i další změny paradigmat a potřeb ve společnosti. Aktuální podoba zoo vždy reflektovala různé ekonomické, politické, environmentální a kulturní aspekty, resp. názorové i prostorové proměny společnosti. Práce je zároveň příspěvkem do diskuze uplatnění tematizace typické pro současnou společnost zaměřenou na zážitky. Cílem práce je charakterizovat vývoj zoo a jejich současnou podobu v Evropě, kde tento koncept na přelomu 18. a 19. století vznikl, a diskutovat regionální rozdíly s ohledem na odlišný geografický kontext postsocialistického prostoru. Z pohledu geografie se jedná o doposud vzácně řešené téma, a to jak z pohledu teoretického (zoo jako příklad zkoumané specifické krajiny), tak z pohledu zkoumaného regionu, který byl v dosavadní literatuře opomíjen.

První část poskytuje teoretický rámec pomocí diskuze odborné literatury a formulování východisek práce na základě vybraných konceptů a paradigmat (sociální konstruktivismus, vztah člověka a zvířat, koncepty kulturní krajiny, tematizace, turistické atraktivity) klíčových pro výzkum a reflexi zoo a jejich podob, rolí a významů ve společnosti v měnících se časoprostorových kontextech. Následně je diskutována samotná definice zoo potřebná pro pochopení pojmu tak, jak se s ním dále pracuje. Na zoo je nahlíženo jako na stálá expoziční zařízení, která vystavují živá zvířata. Do této veřejné a expoziční podoby se kolekce zvířat transformovaly jako výsledek změn tzv. západní společnosti po Velké francouzské revoluci a šířily se zejména z Britských ostrovů východním směrem do kontinentální Evropy. Diskutovány jsou i funkce a typologie tohoto sociálního konstruktů. Dále jsou v kontextu dílčích cílů vysvětleny použité metody výzkumu (diskuze literatury, analýzy několika typů zdrojových dokumentů a terénní šetření). Na to navazuje část práce, která se neoidiograficky věnuje diskuzi dosavadního vývoje konceptu zoo s důrazem na časoprostorové rámce hybných sil a identifikaci vývojových mezníků. Zároveň je na vývoj pohlíženo i z pohledu cestovního ruchu a vztahu zoo k dalším turistickým, resp. návštěvnickým cílům.

V rámci reflexe vývoje zoo je poukázáno na ko-evoluční podstatu změn a diverzifikaci podob zoo od zoologické zahrady jako takřka výhradní podoby zoo v 19. století k různorodému systému mnoha typů zoo v 21. století. Rovněž je poukázáno na to, že z instituce velkých měst se za více než 200 let existence stala instituce lokalizovaná často také v malých sídlech a na venkově. Dále z diskuze literatury vyplývá, že v současné podobě konceptu zoo dochází

k hledání rovnováhy mezi silícím ochranným a vzdělávacím posláním s potřebou finanční sebeudržitelnosti, a tedy zábavními významy a komercializací. Dlouhodobě v sobě zoo obsahují také prvky z dalších sociálních konstruktů jako muzeí, botanických zahrad, divadel či tematických parků. Zoo jsou místem ochrany přírodního i kulturního dědictví a zároveň místem tematizace zejména pomocí geografických a biotopových témat, která postupně nahrazují v 19. století typické taxonomické pojetí.

Další část práce se inovativně věnuje reflexi dosud v literatuře opomíjeného vývoje zoo v postsocialistickém středoevropském prostoru, specificky ilustrovaném na příkladu Česka. Do regionu se z větší části nedostalo difuzní šíření zoo v 19. století, a tak toto území nabízí cenné srovnání tradiční interpretace vývoje konceptu zoo v jiném geografickém prostředí. Odlišné časování mělo přitom mj. vliv na odlišnou polohu i rozlohu zoo. Zároveň výzkum prokázal, že ačkoliv vývoj zoo na území Česka proběhl s určitým zpožděním a částečně pomocí jiných hybných sil, aktuální podoba konceptu v Evropě se v posledních dekádách velmi sblížila.

Díky tomu provedený výzkum rozšířil dosavadní geografické poznání, a může být vnímán jako první komplexní práce poskytující vhled do představované problematiky min. v českém prostoru. Práce dokládá, že ačkoliv všichni (alespoň přibližně) rozumí pojmu zoo, tento sociálně konstruovaný koncept nabývá mnoha podob, forem (typů) a významů, které se navíc v čase a prostoru mění tak, jak se mění společnost. Pochopení vývoje lidského vnímání zvířat a toho, jak toto vnímání ovlivnilo uspořádání zoo, může napovědět, jakým směrem se mohou zkoumané sociální konstrukty ubírat.

Klíčová slova

sociální konstruktivismus, vztah člověka a zvířat, krajina, tematizace, zoo, zoologická zahrada, akvárium, postsocialistický region, Česko

Abstract

This dissertation deals with research of the zoo as a social construct, which in its history and form represents the development of the relationship between society and nature, or man and animals. At the same time, it is a specific cultural landscape reflecting other changes in paradigms and needs in society. The current form of zoos has always reflected various economic, political, environmental and cultural aspects, or opinion and spatial changes of society. This work is a contribution to the discussion of the application of thematization typical of contemporary experience-oriented society. The aim of the thesis is to characterize the development of zoos and their current form in Europe, where this concept originated at the turn of the 18th and 19th centuries, and to discuss regional differences regarding the different geographical context of the post-socialist space. From the geographical point of view, this is a topic rarely addressed so far, both from a theoretical (the zoo as an example of the specific landscape) as well as a regional approach.

The first part provides a theoretical framework by means of a discussion of scientific literature and formulating the starting points of the research based on selected concepts and paradigms (social constructivism, the relationship between man and animals, concepts of cultural landscape, thematization, tourist attractiveness) key to the reflection of zoos and their forms, roles, and meanings in society in changing spatio-temporal contexts. Subsequently, the definition of 'zoo' is discussed, which is necessary for understanding the term as it is further worked with. Zoos are viewed as permanent exhibit facilities that keep and exhibit live animals. Animal collections were transformed into this public form as a result of changes in so-called Western society after the Great French Revolution and spread closely connected to urbanization processes mainly from the British Isles eastwards to continental Europe. Functions and typology of this social construct are also discussed. Furthermore, the research methods used (discussion of literature, analysis of several types of source documents, case study and field investigation) are explained in the context of the sub-objectives. This is followed by a part of the dissertation, which is neo-idiographically devoted to the discussion of the current development of the zoo concept with an emphasis on the spatio-temporal framework of driving forces and the identification of developmental milestones. At the same time, the development is also viewed from the tourism perspective and the relationship of the zoo to other tourist, or visitor attractions.

As a part of the reflection on the development of zoos, the co-evolutionary nature of changes and diversification of zoo types from the zoological garden as an almost exclusive type (form)

of zoo in the 19th century to a diverse system of many types of zoos in the 21st century is pointed out. It is also emphasized that in more than 200 years of its existence, the former institution of big cities has become an institution located often also in small settlements and in the countryside. Furthermore, the discussion of the literature shows that in the current form of the zoo concept there is a search for a balance between the growing conservation and educational mission with the need for financial self-sustainability, and therefore entertainment meanings and commercialization. For a long time, have also contained elements from other social constructs such as museums, botanical gardens, theatres, or theme parks. Zoos are a place for the protection of natural and cultural heritage and at the same time a place for thematization, especially with the help of geographic and biotope themes, which gradually replaced the typical taxonomic concept of the 19th century.

The next part of the dissertation is innovatively devoted to the reflection of the development of zoos in the post-socialist Central European area, which has been neglected in the literature until now, specifically illustrated by the example of Czechia. For the most part, the diffuse spread of zoos in the 19th century did not reach the region, so this area offers a valuable comparison of the traditional interpretation of the development of the zoo concept in a different geographical setting. The different timing had, among other things, an effect on the different location and size of the zoo. At the same time, research has shown that although the development of zoos in Czechia took place with a certain delay and partly with the help of other driving forces, the current form of the concept in Czechia and Western European countries has become very similar in recent decades.

Thanks to this, the research carried out expanded the existing geographical knowledge, and can be perceived as the first comprehensive work providing insight into the presented issue, at least in Czechia. The work proves that although everyone (approximately) understands the term zoo, this socially constructed concept takes on many forms, types, and meanings, which, moreover, change in time and space as society changes. Understanding the evolution of human perception of animals and how that perception has influenced the organization of zoos can provide clues as to where the social constructs under investigation may be headed.

Keywords

Social constructionism, relationship of man and animals, landscape, thematisation, zoo, zoological garden, aquarium, postsocialistic region, Czechia

Obsah

Seznam grafů.....	12
Seznam obrázků	13
Seznam tabulek	15
Seznam zkratk	17
1. Úvod	18
2. Obecná východiska výzkumu zoo	23
2.1 Sociální konstruktivismus	23
2.2 Proměny nazírání na interakce společnosti-příroda a člověk-zvíře	24
2.3 Geografické přístupy k interakci společnost-příroda	27
2.4 Tematizace a inscenizace	37
2.5 Turistické cíle a návštěvnost.....	45
2.6 Živá zvířata jako turistický cíl	47
2.7 Zoo jako téma mezioborového výzkumu a role geografie	48
2.8. Cíle výzkumu, výzkumné otázky a vstupní předpoklady.....	53
3. Zoo – definice a funkce	54
3.1 Definice zoo a jejich označení	54
3.2 Funkce a významy zoo.....	59
3.3 Typologie zoo	66
3.4 Vznik a zánik zoo.....	75
4. Metodika	80
4.1 Vývoj konceptu zoo	80
4.2 Vývoj zoo v postsocialistickém prostoru	84
4.3 Změny stavů zvířat v zoologických zahradách.....	87
4.4 Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad.....	90
5. Zoo – vývoj sociálního konstruktů	94
5.1 Vývoj zoo v kontextu proměn společnosti	95
5.1.1 Vývoj vztahu člověk a zvíře & vznik konceptu (moderní) zoo	95
5.1.2 Počátky (moderních) zoo	98

5.1.3 Zoo 19. století.....	100
5.1.4 Hagenbeckova (první vizuální) revoluce	114
5.1.5 První světová válka a meziválečné období	121
5.1.6 Druhá světová válka a poválečné období.....	125
5.1.7 Turbulentní období environmentalismu, rozvoje konkurence, nových forem zoo i spolupráce	128
5.1.8 Druhá vizuální revoluce – imerze (vnoření)	135
5.1.9 Zoo 21. století – zoo současnosti.....	140
5.1.10 Proměny zoo a etapizace jejich vývoje.....	161
5.2 Vývoj zoo v systému návštěvnických cílů	169
5.3 Vývoj zoo a změny stavů a kompozice chovaných druhů zvířat.....	179
5.4 Shrnutí	187
6. Vývoj zoo ve střeoevropském postsocialistickém prostoru	191
6.1 Zakládání zoo v postsocialistickém regionu.....	192
6.2 Vývoj zoo v Česku.....	196
6.2.1 Literatura věnovaná zoo na území Česka	196
6.2.2 Počátky zoo na území Česka.....	203
6.2.3 Počátky a význam české akvaristiky	206
6.2.4 Zakládání a rozvoj zoo v meziválečném období	207
6.2.5 Poválečný vývoj a období socialismu.....	210
6.2.6 Vývoj po roce 1989	216
6.2.7 Shrnutí.....	231
6.3 Vývoj zoo a změny stavů zvířat.....	232
6.3.1 Vývoj stavů v Česku	237
6.4 Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad v Česku v kontextu dalších zemí střeoevropského postsocialistického prostoru	240
6.5 Shrnutí	246
7. Závěr	247
Seznam zdrojů.....	255

Seznam grafů

Graf 1: Vývoj kumulativního počtu taxonů savců a ptáků v Zoo Berlin, 1901, 1913, 1925–1940, 1943–2022	183
Graf 2: Podíl stejných taxonů zvířat v tradičních zoologických zahradách Česka chovaných v roce 1988 i 2018	238
Graf 3: Proměna mediánové české zoologické zahrady z hlediska skladby zvířat v letech 1988 a 2018	239
Graf 4: Vývoj návštěvnosti členských zoo EAZA zemí V4, 2010–2019.....	241
Graf 5: Změna návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Polska a Slovenska, 1995–2019..	243
Graf 6: Změna návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Polska a Slovenska, 1966–2019..	243

Seznam obrázků

Obr. 1: Náhledy vztahu a interakce společnost a příroda	26
Obr. 2: Tematické světy jako téma multioborového výzkumu	38
Obr. 3: Techniky inscenizace v tematických světech.....	42
Obr. 4: Stavební kameny víceúčelových center	43
Obr. 5: Teoretické zarámování konceptu zoo	51
Obr. 6: Pozice geografie ve výzkumu zoo	52
Obr. 7: Základní typy vzniku zoologických zahrad	76
Obr. 8: Příklady vývoje zoo k dnešní zoologické zahradě	77
Obr. 9: Vývoj areálu Wilhelma ve Stuttgartu	78
Obr. 10: Hlavní faktory ovlivňující podobu zoo	94
Obr. 11: Císařský pavilon v Tiergarten Schönbrunn (A) – nejstarší stavba v nejstarší existující zoo světa z roku 1759	98
Obr. 12: Inspirace mezi vznikajícími evropskými zoologickými zahradami	108
Obr. 13: Egyptský chrám v Zoo Antverpy (B)	111
Obr. 14: Severské panorama Hagenbeckova Tierparku v Hamburku (D), stav v roce 1910	117
Obr. 15: Skála pavilánů z roku 1914, Zoo Köln (D)	119
Obr. 16: Velká skála (stav po rekonstrukci v roce 2014), Parc zoologique de Paris	120
Obr. 17: Lubetkinův bazén tučňáků z roku 1934, London Zoo (UK), stav 2014	124
Obr. 18: Riviera Hall (projekt z roku 1938), Blijdorp Zoo Rotterdam (NL).....	124
Obr. 19: Pavilon lidoopů z roku 1975, Zoo Krefeld (D)	131
Obr. 20: Betonová expozice paovcí hřivnatých ze 70. let 20. století, Zoo Madrid (E).....	132
Obr. 21: Tropický biotop haly Bush v Burger's Zoo Arnhem (NL), otevřeno 1988	138
Obr. 22: Schematické znázornění četnosti zoo	142
Obr. 23: Oceanografic Valencia (E) – příklad ikonické architektury oceanárií	144
Obr. 24: Schéma změny využití expozic dále nevyhovujících chovu daného druhu.....	148
Obr. 25: Klec medvědů používaná od roku 1890 do 30. let 20. stol., Tiergarten Schönbrunn, Vídeň (A)	149
Obr. 26: „Medvědí hrad“ z roku 1905, chráněná kulturní památka, Korkeasaari Zoo, Helsinky (FIN)	149
Obr. 27: Hala Desert, Burger's Zoo Arnhem (NL), otevřeno 1994	152
Obr. 28: Pavilon slonů Kaeng Krachan Elefantentpark, Zoo Zürich (CH), otevřeno 2014	155

Obr. 29: Aktuálně existující expozice lvů v členských zoo EAZA ve Španělsku, stav 2019	158
Obr. 30: Příklady ubytování v zoologické zahradě Pairi Daiza (B).....	160
Obr. 31: Příklad nejčastějšího evolučního náhledu na vývoj nejprogresivnějších zoo	166
Obr. 32: Srovnání tří typů pavilonů slonů v německých zoo vzniklých po roce 2000	171
Obr. 33: Bývalý výběh medvědů v Zoo Liberec – jedna z nejstarších expozic dochovaných v zoologických zahradách Česka	205
Obr. 34: Budova někdejšího Veřejného akvária v Chomutově, stav 2022.....	209
Obr. 35: Vývojové fáze Zoo Hodonín	211
Obr. 36: Klece pavilonu primátů Zoo Brno z let 1964–1965, stav 2017	214
Obr. 37: Králova voliéra – průchozí voliéra dravých ptáků v Zoo Brno, otevřena roku 2014	219
Obr. 38: Průchozí voliéra supů v Zoo Zlín, otevřena v roce 2023	219
Obr. 39: Tropická hala Yucatán v Zoo Zlín, otevřena v roce 2006	220
Obr. 40: Africké vesnice v zoo Česka (Brno, Dvůr Králové, Hluboká, Jihlava)	223
Obr. 41: Ubytovací bungalovy v Safari Parku Dvůr Králové.....	223
Obr. 42: Expozice tygrů, Doksyland	229
Obr. 43: Hanácký statek, Zoopark Vyškov.....	230
Obr. 44: Afrykarium v Zoo Wrocław (PL) – ikonická stavba otevřená v roce 2014.....	242
Obr. 45: Orientarium v Zoo Łódź (PL) – ikonická stavba otevřená v roce 2022	245

Seznam tabulek

Tab. 1: Tematické členění zoo dle van Vlieta.....	44
Tab. 2: Typologie turistických cílů	46
Tab. 3: Hlavní role zoo podle Lücka a Grosse (2016)	62
Tab. 4: Významné zoo někdejšího Východního Německa a jejich členství v organizacích	68
Tab. 5: Tematická typologie evropských zoo (2024).....	75
Tab. 6: Počet analyzovaných zoo dle zemí a jejich členství v EAZA (2020)	83
Tab. 7: Počet zařízení zahrnutých do výzkumu vývoje počtu taxonů v evropských zoologických zahrad	89
Tab. 8: Základní údaje o zemích Visegradské čtyřky, 31. prosince 2019	90
Tab. 9: První dodnes existující zoologické zahrady dle států na konci 19. století.....	109
Tab. 10: Vývoj zoo podle vybraných autorů	115
Tab. 11: Významné německé zoologické zahrady vzniklé v období vlády národních socialistů před druhou světovou válkou (1933–1938).....	122
Tab. 12: Vývojové fáze vzniku zoo v Německu (1858–1959)	128
Tab. 13: Výběr významných tropických hal v evropských zoo.....	139
Tab. 14: Výběr významných velkých akvárií a oceanárií v Evropě	144
Tab. 15: Příklady transformace expozic v evropských zoo	148
Tab. 16: Typologie cestních systémů v zoo s příklady (stav 2019).....	156
Tab. 17: Významné vývojové mezníky historie zoo	163
Tab. 18: Příklad vývojové etapizace vedoucích zoo v západní Evropě dle expozičních stylů	164
Tab. 19: Vývojové proměny architektury zoo dle Meuser (2019).....	165
Tab. 20: Zjednodušený vývoj zoo v souvislosti s vybranými charakteristikami a vývojem společnosti v Evropě od konce 18. stol. do současnosti	168
Tab. 21: Typologie zoostaveb podle jejich účelu na základě jiných sociálních konstruktů...	170
Tab. 22: Schematický vývoj kolekcí zvířat v kontextu změn společnosti a cestovního ruchu v Evropě.....	179
Tab. 23: Vývoj otevírání členských zoo EAZA dle typů zoo v kontextu postsocialistického regionu, stav 2023	193
Tab. 24: Vývoj otevírání členských zoologických zahrad EAZA v zemích V4, stav 2019 ...	194
Tab. 25: Srovnání jednotlivých vydání knihy Naše zoo.....	198

Tab. 26: Publikace o historii jednotlivých zoologických zahrad Česka vydané po roce 2000	202
Tab. 27: Zakládání tradičních zoologických zahrad v Česku (před rokem 1989)	215
Tab. 28: Počet evropských plemenných knih (ESB) a evropských záchovných programů (EEP) vedených v jednotlivých evropských zemích a jejich zoo, stav srpen 2020	218
Tab. 29: Příklady geografických pojmů využitých tematizaci evropských zoo, stav 2019 ...	222
Tab. 30: Vývojová etapizace zoo dle expozičních stylů – situace v Česku	224
Tab. 31: Přehled zoo vzniklých po roce 1989 s licenci MPŽ ČR, stav jaro 2023	226
Tab. 32: Počty zoo v Česku vzniklých po roce 1989 podle vlastnictví v letech 2020 a 2023	227
Tab. 33: Vybrané významné zoo v Česku bez licence MŽP ČR, stav 2024	228
Tab. 34: Návštěvnost zoo v Česku vzniklých po roce 1989 v letech 2019 a 2022	230
Tab. 35: Vývoj mediánového počtu všech chovaných taxonů v zoologických zahradách Evropy v letech 1959–2016	235
Tab. 36: Vývoj mediánového počtu chovaných taxonů savců v zoologických zahradách Evropy v letech 1959–2016	236
Tab. 37: Vývoj počtu chovaných taxonů zvířat v zoologických zahradách v Česku založených před rokem 1989 v letech 1988, 1998, 2008 a 2018	240

Seznam zkratek

CITES	Úmluva o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin
ČR	Česká republika
ČSR	Československá republika
EAZA	Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií
EEP	Evropský záchovný/chovný program
ESB	Evropská plemenná kniha
ISIS	International Species Information System
IUCN	Mezinárodní svaz ochrany přírody
IUDZG	Mezinárodní svaz ředitelů zoologických zahrad
IZY	International Zoo Yearbook
MTR	počet taxonů savců (<i>mammal taxa richness</i>)
MŽP	Ministerstvo životního prostředí
NP	národní park
TR	počet taxonů (<i>taxa richness</i>)
UCSZOO	Unie českých a slovenských zoologických zahrad
V4	Visegradská čtyřka
VdZ	Verband der Zoologischen Gärten
WAZA	Světová asociace zoologických zahrad a akvárií
WZD	World Zoo Database
ZIMS	Zoological Information Management System

Použité mezinárodní poznávací značky pro označení států: A = Rakousko, CZ = Česko, D = Německo, DK = Dánsko, E = Španělsko, F = Francie, FIN = Finsko, H = Maďarsko, CH = Švýcarsko, PL = Polsko, PT = Portugalsko, SK = Slovensko, UK = Spojené království

1. Úvod

Aktuální podoba a charakteristiky všech fenoménů jsou podmíněny historickým vývojem. Společnost se za poslední staletí zásadně změnila. Prošla vývojem z preindustriální přes industriální na postindustriální společenství (Urban, 2017), v průběhu čehož se měnily mnohé náhledy na svět. Jedním z nich bylo a je vnímání živočišné říše, která vždy člověka lákala a fascinovala. Proto má chov pro obživu i potěšení a rovněž vystavování zvířat tradici již několik tisíc let (Mizicko, Bell, 2001). Vztah člověka a zvířat hraje kritickou roli ve vývoji společnosti (Koop-Monteiro, 2021). V době neolitické revoluce si lidé začali zvířata podmaňovat pro potřeby stravy a dopravy. V tzv. západní kultuře se následně vyvinul diskurz nadřazenosti člověka nad zvířetem (tzv. antropocentrismus). Vládnoucí vrstva si budovala sbírky (exotických) zvířat (tzv. menażerie), na nichž prezentovala svou moc (Hoage, Deiss, 1996; Baratay, Hardouin-Fugier, 2004; Wessely, 2008). Až osvícenské přístupy 18. století začaly měnit postoje společnosti – zvířata se dokonce začala stávat předmětem zkoumání (Rabb, 1994), nikoliv jen kuriozitami a symboly moci.

Urbanizace a industrializace s sebou od konce 18. století a zejména v 19. století přinesly revoluční změny ve společnosti. V nově budovaných a rozšiřovaných městech vznikala zvýšená potřeba kontaktu s přírodou – do té doby od člověka nikdy tak oddělenou – a zároveň kulturních institucí i „pomníků lidské dominance“ (Grazian, 2017). Kontakt města s přírodou měly zajistit nově vytvářené sociální konstrukty. Jedněmi z nich byly tzv. („moderní“) zoo, které začaly vznikat kombinací jiných již existujících sociálních konstruktů od konce 18. století.¹ Zoo v sobě zrcadlí další etapy vnímání živočišné říše člověkem (Meuser, 2019) a dnes jsou brány jako specifická forma západní kultury (Anderson, 1995; Sadotomo, 2022). Tím jsou bezesporu relevantním tématem odborného výzkumu.

Klíčovou otázkou pro výzkum zoo je tedy jejich definice. Její odlišné vnímání může mít vliv na výsledky nejen geografických analýz. V této práci je pojem zoo chápán jako dlouhodobé stacionární expoziční zařízení s živými zvířaty (Milstein, 2009; Habel, Mroczkowski 2015; Nekolný, Fialová, 2018b; podrobně viz kap. 3.1). Zoo původně nabývaly pouze podoby zoologických zahrad, ale historickým vývojem došlo k etablování dalších různých forem

¹ Do té doby byla zvířata shromažďována v podobě tzv. předmoderních kolekcí zvířat (Beer, Shrader, Schmidt, Yates, 2023).

a typů zoo (více viz kap. 3.3). Proto je klíčová i reflexe toho, jakých nabývají rolí a významů a proč (kap. 3.2).

Zoo jsou fyzickými entitami, výseky kulturní krajiny, avšak zároveň jsou entitami vzniklými na základě vývoje společnosti, kultury a lidských názorů a náhledů na krajinu a přírodu. Klíčovým tématem je proto pochopení toho, jak se chápání zoo v průběhu času měnilo a jaké je jejich postavení a zařazení v postmoderní společnosti, od jejich společenského opodstatnění po postavení v systému cestovního ruchu. Odpovědi na tyto základní otázky mohou vyplývat z diskuze a následného pochopení a reflektování jejich proměn. A to nikoliv jako něčeho jedinečného či separátního, nýbrž jako jednoho z mnoha prvků systému sociálních institucí, respektive rozsáhlejších procesů systémů, jakými byly a jsou industrializace, urbanizace, demografické změny či hodnotové a postojové proměny společnosti, potažmo i v systému turistických atraktivit (Frost, 2011). Instituce všeho druhu (např. administrativní, vzdělávací, kulturní, vědecké i politické) se mění, a tak i zoo lze považovat za dynamické sociální konstrukty (Frost, 2011), jejichž postavení ve společnosti se průběžně vyvíjí, a tak se i ony samy transformují (Hoage, Deiss, 1996).

Ve společnosti došlo v průběhu 19. století k růstu životní úrovně, jasnému oddělení práce a volného času (Dumazedier, 1962), kterého přibývalo, a ve výsledku ke vzniku cestovního ruchu v jeho moderní podobě. Nově začala být budována turistická infrastruktura (Lejsek, 2011) a volný čas se stal charakteristikou ilustrující proměnu společnosti (Kůsová, 2017). Od 2. poloviny 19. století se zoo postupně otevíraly širšímu publiku, a přestávaly být místem přístupným pouze vymezené skupině lidí. Začínaly se transformovat na veřejně přístupná zařízení pro rekreaci a poučení (Benbow, 2000). Průběžně docházelo k dalším změnám ve společnosti, k rozvoji technologií, dopravy a ve 20. století k demokratizaci, prodlužování volného času a v návaznosti na to se začal stále intenzivněji rozvíjet cestovní ruch. Došlo k posunu k tzv. společnosti či civilizaci volného času (*leisure civilisation*, Gartner, Lime, 2000; Kasimoglu, 2012).

V 2. polovině 20. století, tedy již v době nástupu postindustriální éry, probíhalo zakládání cílených turistických atraktivit v podobě například nejrůznějších tematických parků, pro něž byly starší zoo inspirací. Samy zoo byly změnami ve společnosti i v přívalu konkurence nuceny měnit svou tvář a upravovat, respektive rozvíjet své priority a poslání. Staly se pevnou součástí nejen trávení volného času rezidentů, ale též turistů a návštěvníků, a tedy cestovního ruchu. Zoo jsou dlouhodobě jedněmi z nejnavštěvovanějších turistických a volnočasových cílů (Dobroruka a kol., 1989; Baratay, Hardouin-Fugier, 2004; Steinecke, 2009).

Díky svým proměnám zoo ilustrují jak změny vnímání zvířat ve společnosti, tak také změny v potřebách návštěvníků. Zoo jsou místem, které umožňuje propojit různé oblasti výzkumu, mj. od historie institucionalizace přírodních věd po historii vzniku zábavního průmyslu (Burkhardt, 2021), jelikož je lze chápat jako „*vzorové místo pro historii vztahu člověka a zvířete, neboť odráží pohled společnosti na zvířata ve všech jeho aspektech a ambivalencích*“ (Burkhardt, 2021, s. 11). Tento pohled je přitom rozvíjen relativně nově – teprve od konce 90. let 20. století (Burkhardt, 2021), kdy se začal více vynořovat zájem o problematiku zoo v mnoha disciplínách sociálních věd včetně architektury (např. Moss, Esson, Francis, 2010), archeologie (např. Holtorf, 2008), historie (např. Axelsson, May, 2008), sociologie (např. Roe, McConney, Mansfield, 2014) i dalších věd zabývajících se volným časem, cestovním ruchem, kulturní, dopravní či behaviorální problematikou (např. Higginbottom, 2004; Frost, 2011; Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013). Na zoo je proto v této práci pohlíženo optikou dvou základních hledisek – vývoje vztahu společnosti a přírody, resp. člověka a zvířat, a vývoje zoo jako specifické krajiny s měnící se filozofickou i materiální podobou, která odráží nejen zmiňovaný vztah.

Díky zmíněným změnám ve společnosti došlo také k rozvoji tematizace. Zásadní roli hrál zejména rozvoj konzumu, značek a emocionalizace. Schulze (1992) na počátku 90. let 20. století publikoval myšlenku, že současná společnost je silně orientována na zážitky. Nově se zážitek stává z vedlejšího efektu lidského jednání jeho cílem a motivací. Jedním z dopadů zážitkové společnosti s využitím procesu tematizace je podle této teorie vznik tzv. zážitkových neboli tematických světů (Gelná, 2009). Ty přitom nemusí být jen pro pasivně přihlížející, ale naopak mají i aktivizovat a nabízet inteligentní vzdělávání a zábavu (Wachter, 2001). Vycházejí z touhy lidí zapomenout na běžné starosti a poznat „jiný svět“, v němž jde o zážitky a pocity jako zábava, radost, spokojenost a iluze. Pomyslný přesun do „jiného světa“ zoo plnily už od svého počátku v průmyslových městech 19. století.

Odborné práce se často věnují rolím zoo a jejich vnímání a očekávání ze strany návštěvníků, jejich motivaci a dalším tématům ve spojitosti s návštěvníky, například jejich časovému a prostorovému chování či otázce, které skupiny osob zoo vůbec vyhledávají. Nechybějí ani studie na téma zoo jako dědictví a zejména vývoje zoo z hlediska vnímání a proměn expozičního designu (Coe, 1986). Své postavení ve výzkumu tohoto sociálního konstruktů má jistě i geografie, a to až už geografie historická, kulturní, volného času či urbánní. Geografické přístupy ve výzkumu zoo však zatím příliš časté nejsou, ale postupně i geografické texty přibývají (např. Whatmore, 2002; Nekolný, Fialová, 2021; Madden,

Kearns, 2022; Nekolný, Schneiderová, 2023). K pochopení aktuálního systému a situace tedy poslouží reflexe historického vývoje, který je ovlivněn celou řadou kontextuálních faktorů, zejména sociálních, kulturních a politických, vědeckým pokrokem, a to vždy v určitém geografickém kontextu.

Tato práce si klade za cíl přispět k současnému poznání tím, že nahlíží na problematiku konceptů zoo komplexněji než většina dosavadních prací, a navíc netradičně geografickým pohledem. Většina dosavadní literatury se věnuje pouze tradičním velkým zoologickým zahradám v tzv. západním světě (západní Evropě, USA či Austrálii). V této práci je problematika zkoumána primárně v kontextu území Evropy, tj. světového regionu, v jehož rámci se zoo jako instituce filozoficky i fakticky zrodily, etablovaly se a po většinu doby jejich existence hrály klíčovou roli ve vývoji tohoto sociálně konstruovaného fenoménu. V případě potřeby je stručněji vysvětlen také vývoj v jiných regionech, do nichž se myšlenka zoo přenesla a v nichž docházelo ke klíčovým proměnám studovaného konceptu (kap. 5).

Práce zapojuje inovativně do problematiky postsocialistický střeoevropský region, specificky pak český prostor, na němž je téma ilustrováno podrobněji (kap. 6). Oblast postsocialistické Evropy je přitom v dosavadním výzkumu nedocenená v české i světové literatuře, přestože či právě proto, že má za sebou specifický kulturně-politický vývoj. Odborná inventarizace vybraného segmentu zatím chybí, a proto je pojetí práce neoidiografické; snaží se identifikovat a popsat tento segment a dále postihnout příčinné a proměnné vazby. Pochopení vývoje lidského vnímání zvířat a toho, jak toto vnímání ovlivnilo uspořádání zoo, může napovědět, jakým směrem se bude jak koncept zoo, tak vlastní instituce vyvíjet a měnit.

Cílem práce je pochopit a charakterizovat vývoj evropských zoo a jejich současnou podobu v kontextu západoevropského versus postsocialistického prostoru, pomocí diskuze literatury a terénního šetření analyzovat a vysvětlit současnou situaci tohoto sociálního konstruktů zprostředkovávajícího člověka a přírodu – a to s důrazem na geografický kontext.

Práce se nejdříve věnuje konceptům a tématům, z nichž teoreticky vychází (kap. 2). Dále předkládaný text diskutuje samotný pojem zoo, jeho definice, funkce a významy, typologii i možnosti vzniku a zániku (kap. 3). Následuje metodická část (kap. 4) Stěžejní částí je dále podrobný exkurz do historie zoo jako vývoje sociálně konstruované instituce, zmiňuje jeho klíčové mezníky a etapy a v návaznosti na to se zabývá vývojem zoo v systému turistických atraktivit a v kontextu změn stavů a kompozice chovaných zvířat (kap. 5). Další kapitola (kap.

6) se věnuje vývoji zoo v postsocialistickém prostoru, který podrobněji analyzuje na příkladu Česka. Diskutuje podobnosti a odlišnosti se změnami a mezníky představenými v kapitole 5. Tvrzení opírá o výsledky z vlastních šetření. Závěr (kap. 7) shrnuje klíčová zjištění a diskutuje budoucí trendy a možnosti dalšího výzkumu.

2. Obecná východiska výzkumu zoo

2.1 Sociální konstruktivismus

Sociální konstruktivismus je primárně vědní paradigma, které stojí v opozici k objektivistickým a naturalistickým směrům v sociologii. Tvrdí, že sociální realita není objektivně dána, ale je neustále znovu konstruována v procesu sociální interakce a komunikace. Jeho ústřední myšlenka pochází z knihy Sociální konstrukce reality (v originálu *The Social Construction of Reality*) autorů Bergera a Luckmanna² (1999³), v níž se snažili vytvořit vlastní postoj k pojetí institucí a jejich vlivu na život člověka.

Podstatou myšlenek byl zejména proces vzájemného vytváření společnosti a společenských institucí (Lobastova, 2018). Teorie vychází ze tří tvrzení. Berger a Luckmann (1999) uvádějí, že společnost je lidský produkt, že společnost je objektivní realita a že člověk je společenský produkt. To ve výsledku vyjadřuje, že člověk a sociální prostředí na sebe vzájemně působí, interagují, takže produkt zpětně působí na svého producenta. Sociální realita „není daná, ale je neustále konstruovaná v procesu sociální interakce a komunikace“ (Matlovič, Matlovičová, 2015, s. 191). Jde tedy o jakousi cirkulaci (Kabele, 1996). V konkrétní dobu tak nabývají určité aktivity/instituce významu, který je reprodukován a typizován. Při příchodu třetích osob, které nejsou tvůrci původní instituce, ale osvojiteli, nastává problém. Dochází k sémantickému posunu od pojetí „jak my děláme věci“ k „tak se věci dělají“. Původní tvůrci tak dovybavují instituci legitimizací, díky níž ji mohou úspěšně předat dále a sami se s ní identifikují. Při sociálním konstruování tedy dochází ke dvěma základním procesům, které jsou rozvíjeny současně – institucionalizaci a narativizaci (Kabele, 1996). Teorie sociálního konstruktivismu je jinými slovy postavena na myšlence, že realita je konstruována sociálně, společností i jejími členy (Berger, Luckmann, 1999). Na druhou stranu vždy jsou tyto jevy vytvářeny v určité závislosti na reálném světě, ne zcela libovolně (Daněk, 2013). Klíčové je analyzovat procesy, kterými dochází ke konstrukci reality (Berger, Luckmann, 1999).

Jedním z cílů kulturního obratu⁴ bylo poukázat na skutečnost, že sociální jevy nejsou přirozené, ale konstruované (Rose, 2001). Od konce 80. let 20. století tak došlo k růstu zájmu sociálních vědců (včetně geografů) o kulturu. Větší reflektování kulturních procesů lze

² Navazovali na myšlenky Durkheima, Schutze a Nietzscheho.

³ Prvně vydané roku 1966, v Česku prvně publikované až v roce 1999.

⁴ Změna v myšlení a vědních disciplínách vymezující se vůči předchozím paradigmatům. Nově výrazné zaměření na vliv společnosti a její kultury.

zaznamenat i v humánní geografii (Daněk, 2013; Marek, 2022). Podle teorie sociálního konstruktivismu lze tvrdit, že určitý jev či fenomén, např. v této práci zkoumané zoo, začínají existovat od chvíle, když jej lidé začnou vnímat (Marek, 2020). Společnost je výsledkem činnosti aktivit jedinců. Berger a Luckmann (1999, v Lobastova, 2018, s. 20) tvrdili, že „*pro lepší pochopení společenských realit je nezbytné se věnovat výzkumu způsobu vytváření společnosti a stádiím jejího vývoje*“. Klíčem je tedy odpověď na otázku, jakým způsobem se subjektivní významy společnosti transformovaly na fakta objektivní povahy. Ty se vždy nacházejí v určitém prostoru a čase, a tím jsou i tématem geografických studií (Lobastova, 2018).⁵

Berger s Luckmannem přišli s teorií institucionalizace, která byla vystavěna na principech habitualizace (Berger, Luckmann, 1999). Habitualizace je přitom predefinicí situací, v nichž se uplatňují určité vzory chování, a díky reciproční typizaci je transformována v proces institucionalizace (Šubrt a kol., 2008). Institucionalizace nemůže podle teorie Bergmanna a Luckmanna existovat bez legitimizace, tedy společenského ospravedlnění existence instituce (Lobastova, 2018). Sociální konstrukt (příp. konstrukce) je přitom význam, představa nebo konotace, kterou společnost přikládá nějakému fenoménu (předmětu nebo události) a kterou členové této společnosti přijímají s ohledem na to, jak na tento fenomén (předmět nebo událost) nahlíží nebo jak s ním nakládají.

2.2 Proměny nazírání na interakce společnosti-příroda a člověk-zvíře

Se zvířaty mají lidé různé vztahy, které se navíc v čase a prostoru mění. Zvíře může v lidském životě hrát roli člena rodiny, komodity i ztělesnění přírody. I proto vznikly v rámci vědních oborů tzv. lidsko-zvířecí studie (Vrtišková, 2019). Zvířata byla přitom v sociálních vědách dlouhou dobu opomíjeným tématem. Významným mezníkem se stal rozvoj environmentalismu v 60. letech 20. století (Rootes, 2014). V sociologii existují čtyři základní tematické okruhy či přístupy, jakým způsobem jsou zvířata zkoumána: 1) studium mezidruhových vztahů, 2) teoretizace zvířat jako utlačované skupiny, 3) výzkum sociálních a ekologických dopadů chovu zvířat a 4) analýza sociálně-ekologických sítí. První přístup v sobě zahrnuje i vztah mezi člověkem a jinými druhy živočichů, tedy zvířaty. Jednalo se o první téma věnované zvířatům v historii sociologie (Koop-Monteiro, 2021). Na druhou stranu živočišná říše člověka vždy lákala až fascinovala. I proto má chov pro obživu i potěšení a rovněž vystavování zvířat tradici již několik tisíc let (Mizicko, Bell, 2001).

⁵ Sociální konstruktivismus byl značně důležitý i při konstituování nové regionální geografie (Marek, 2020).

Vztah člověka a zvířat přitom hraje ve vývoji společnosti kritickou roli (Koop-Monteiro, 2021). V dějinách lidstva lze ve vztahu k přírodě a zvířatům identifikovat několik různých etap a souvisejících paradigmat. Nejprve zvířata lovcům zajišťovala potravu, díky níž přežívali. V období neolitické revoluce (v tradiční společnosti) začali lidé domestikovat zvířata nejen pro účely potravy, ale i např. přepravy, když koně umožňovali dopravu, zatímco jiná zvířata byla určena k tahání pluhů či převážení těžkých nákladů (Kalof, 2007). Vztah člověka k přírodě a jiným živočichům se po dlouhou dobu vyvíjel převážně pod vlivem náboženských a filozofických myšlenek, které určovaly člověku jeho ontologické místo na zemi.⁶ S rostoucím počtem zvířat používaných pro živočišnou výrobu však začala zvířata mizet z veřejného prostoru.

Trend se dále prohloubil od 18. století postupující modernizací a zejména industrializací, tedy přechodem z tradiční a preindustriální společnosti na industriální, resp. moderní společnost (Linhart, Vodáková, Klener, 1996). S nástupem průmyslové revoluce se společnost výrazně pozměnila (např. urbanizace, demografická revoluce) a proces změn gradoval dalším vývojem společnosti v 19. století a na počátku 20. století. Zvířata byla intenzivně v malých prostorech shromažďována, zabíjena a přeměňována na potravu. Mezi člověkem a zvířaty se vyvíjel vztah nejen s těmi domestikovanými, ale i volně žijícími (Koop-Monteiro, 2021). Lidé si část zvířat zvládli domestikací podmanit a nejvýše postavení lidé ve společnosti si chtěli podmanit i další volně žijící zvířata, jako symboly vlády člověka nad přírodou, případně nad určitým územím. V zemích západní kultury se od 60. let 20. století začal objevovat pojem postindustriální společnost, který souvisí s další proměnou hodnotové orientace společnosti, v němž se tématem stává distribuce zboží a služeb a využívání rostoucího volného času. Nazírání na přírodní prostředí (včetně zvířat) stále více ovlivňuje a zpravidla omezuje snahy po optimalizaci zisků, charakteristické pro industriální společnost (Suda, 2020).

V tzv. západní kultuře se dlouhodobě zakořenil diskurz nadřazenosti člověka nad zvířetem – antropocentrismus.⁷ Lidé jsou bráni jako příslušníci nejvýznamnějšího druhu na Zemi (Probyn-Rapsey, 2018), neboť „*člověk je středem i konečným cílem světa a vesmíru*“ (Linhart a kol., 2004, s. 36). Přírodní prostředí je ignorováno, maximálně je chápáno jako pozadí, tedy

⁶ Postavení zvířat v západní společnosti vychází převážně z judaismu, starověkého antického Řecka a návazně z křesťanství, do něž se obě tyto tradice spojily.

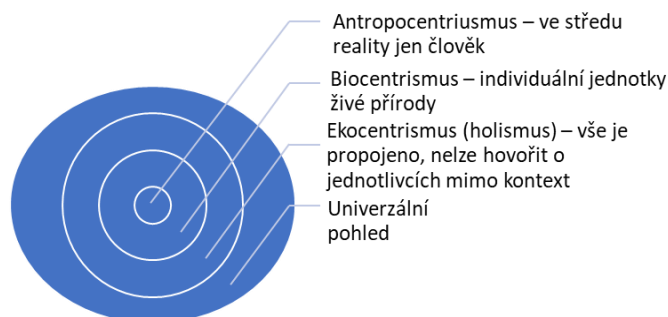
⁷ Antropocentrismus je způsobem myšlení či etickým přesvědčením, které vychází čistě ze zájmu o člověka. Nahlížení na svět je v tomto případě ryze lidskou perspektivou. Jiné organismy (např. zvířata) nemají vnitřní (objektivní) hodnotu a nelze jim tak podle antropocentrických přístupů přisuzovat vysoké psychické schopnosti, myšlenky nebo pocity. Nemají vědomí a nemohou se záměrně rozhodovat (Vrtišková, 2019). V průběhu času se vyvinulo více druhů, resp. intenzit antropocentrismu podle toho, jak zásadně ignorují přírodu (Barnhill, 2010).

lidstvo existuje separovaně od přírodního světa. Právě tento přístup je dlouhodobě stěžejní součástí „západní“ kultury a myšlení (Rae, 2014). Všichni klasičtí západoevropští filozofové (např. Descartes, Kant) byli antropocentristé (Karafylis, nedat). Antropocentrismus je typický pro monoteistická náboženství včetně křesťanství, ačkoliv v jejich předlohách není zachycen (Karafylis, nedat). Antropocentrismus začal být časem kritizován z toho důvodu, že člověk nemůže vědět, jaké jsou potřeby jiných druhů (Kopnina, 2018).

V protikladu s antropocentrickým pojetím jsou biocentrické či ekocentrické přístupy (Rae, 2014). Soustředí se na přírodní svět, a to včetně lidí, neboť ti jsou jeho integrální součástí. Přístupy těchto dvou směrů se však mohou vzájemně lišit (Barnhill, 2010).⁸ Mezi další přístupy patří zoocentrismus, v jehož středu jsou zvířata. Oproti tomu pathocentrismus je založen na myšlence, že veškerý život má stejný původ a je vzájemně příbuzný (Karafyllis, nedat). Stěžejní otázkou zůstává, zda v evropské postindustriální společnosti došlo v nazírání člověka ve vztahu se zvířaty k odklonu od antropocentrismu k biocentrismu, jinému směru, či nikoliv. Probyn-Rapsey (2018) se výslovně ptá, zda jde o fundamentální posun, či jen pokračování původního v jiné formě. Je důležité si uvědomit, že každopádně neexistuje žádný způsob, jak by všichni členové společnosti jednotně vnímali zvířata.

Vztahy společnost-příroda a člověk-zvíře získávají i svou materiální podobu. Typickou ukázkou zhmotnění je koncept zoo. Podle některých autorů právě zoo přecházejí od antropocentrického pojetí k biocentrickému, resp. ekocentrickému pojetí s holistickým představováním biotopů (koncept bioparku, více viz kap. 5.1.9). Vznik a původní podoba zoo jsou však spojeny s antropocentrismem. Vztahy jednotlivých přístupů přehledně znázorňuje schéma na obr. 1.

Obr. 1: Náhledy vztahu a interakce společnost a příroda

Zdroj: vlastní upravené zpracování na základě Goralnik, Nelson (2012)

⁸ Ekocentrismus – zahrnuje i abiotické faktory včetně celých ekosystémů – více holistický přístup, proto bývá někdy ztotožňován s pojmem holismus v kontextu nahlížení na realitu. Biocentrismus – zahrnuje biotickou složku – živou přírodu (organismy: zejména živočichy a rostliny) – zdůraznění individuálních organismů, někdy však používáno v širším slova smyslu zahrnujícím ekocentrismus.

Dalším přístupem je antropomorfismus (Vrtišková, 2019). Ten označuje přístup lidí, kdy jsou přírodním silám (či smyšleným bytostem) přisuzovány lidské vlastnosti (Linhart a kol., 2004) a typicky na zvířata je nahlíženo lidskou optikou (Woods, 1998; Kean, Howell, 2018). Rizikové je zejména to, že se jedná o převedení lidských pocitů a myšlenek zvířatům, což je často neseno přílišnou sentimentalitou či neznalostí (Vrtišková, 2019), a může vést k dezinterpretacím (Serpell in Vrtišková, 2019). Současná antropologie proto směřuje k tomu, že by zvířata měla být vnímána jako samostatné entity, s nimiž lidská společnost žije a interaguje (Gibas, Pauknerová, Stella a kol., 2011).

Ford (1995) toto téma vnímá jako jedno z největších úskalí zoo při vzdělávání návštěvníků o chovaných zvířatech. Woods (1998) uvádí, že právě pojmenovávání zvířat, slavení jejich narozenin, křtiny a obdobné aktivity jsou v kontradikci s tím, že jsou tato zvířata divoká. Využívání antropomorfního pojetí je diskutabilní zejména z toho důvodu, že může být paradoxně vhodnou technikou pro zaujetí návštěvníků. Při takové situaci může být pomocí antropomorfního pojetí docíleno většího zájmu o ochranu přírody. Rovněž skleníkové ekosystémové haly mohou být vnímány jako antropomorfní kopie ekosystému ve zcela jiném prostředí, což ve výsledku Foucault označuje za heterotopie (Siegmundt, 2015).

2.3 Geografické přístupy k interakci společnost-příroda

Vztah lidské společnosti a přírody patří již od starověku také k základním otázkám geografie. Při etablování geografie jako moderní vědy v 19. století se tato otázka stala klíčovou.⁹ Geografie přijala evoluční teorii jako své hlavní teoretické východisko, čímž došlo k tomu, že vztah společnosti a přírody byl studován jako jednosměrný, takže byla zkoumána otázka, jak přírodní prostředí ovlivňuje lidskou společnost. Šlo o tzv. přírodní determinismus, který se stal mj. příspěvkem geografie k vědeckému rasismu, který zdůvodňoval „*dominanci některých lidských společností nad jinými jako přirozený a normální důsledek přírodou určených rasových vlastností*“ (Daněk, 2013, s. 30). Přírodní determinismus díky tomu posloužil k obhajobě koloniálního systému. Myšlenky přírodního determinismu jsou většinou brány jako překonané. Druhou etapou ve vývoji geografického myšlení o interakci společnosti a přírody byl geografický posibilismus. Jeho počátky lze najít na přelomu 19. a 20. století v díle Paula Vidala de la Blache (více viz dále). Tvrdil, že lidé jsou ovlivněni prostředím jako pasivní příjemci i aktivní tvůrci. Přičemž člověk je nejen výtvozem přírody, ale zároveň jejím nejvíce aktivním činitelem (Daněk, 2013).

⁹ Např. regionální geografie se zabývá specifickým regionem, resp. rozdíly mezi regiony, a je založena zejména na studiu vztahu člověk/společnost a prostředí, v němž žije (Šifta, 2018).

Pojem krajina je používán v řadě vědních oborů a od počátku 20. století patří také k základním objektům geografického výzkumu (Forster a kol., 2012). Kořeny pojmu leží v severní a západní Evropě (Howard, Thompson, Waterton, 2013). Jeho chápání, interpretace a význam pro společnost se v čase vyvíjely, neboť závisí na časoprostorovém a společenském kontextu (blíže Kučera, 2010). Zatímco dříve bylo chápání krajiny omezeno spíše na přírodní stránku, později se rozšířilo a zcelilo do myšlenky syntézy přírodní a kulturní stránky charakteristik. Rovněž již nezáleží jen na vizuální stránce, ale více jsou zohledněny i dříve opomíjené smysly jako sluch, chuť či hmat. I tak zrak zůstává tím hlavním, neboť člověk v rámci svého vnímání prostředí ukládá v mnohosmyslové zkušenosti do znaků reprezentovaných převážně právě vizuálně (Rodaway, 1994). Posun v přístupu ke vztahům příroda a společnost znamená také změnu v chápání krajiny. Definice krajiny podrobně rozebírá Forster a kol. (2012, s. 173), který uvádí, že *„ačkoli je krajina geografickou jednotkou relativně malé velikosti, je dostatečně velká na to, aby byla reprezentativní částí zemského povrchu, přičemž cokoliv menšího již není reprezentativní“*.

V rámci tohoto širokého tématu se historicky uplatňovalo, a i v současnosti uplatňuje, diferencované spektrum představitelů mnoha vědních oborů a disciplín – např. architektury, ekologie, archeologie, psychologie či geografie (Antrop, 2006). Antrop (2005) uvádí, že krajiny jsou výrazem dynamické interakce mezi přírodními a kulturními silami v prostředí. Kulturní krajina je výsledkem reorganizací půdy s cílem lépe přizpůsobit její využití a prostorovou strukturu transformujícím se společenským požadavkům (Antrop, 2005). Historičtí geografové více reflektují význam krajiny jako dědictví, kulturní geografové berou krajinu jako mentální a sociální (socio-historický) konstrukt (např. Rodaway, 1994), který disponuje určitými symbolickými významy. Navíc to, jak je krajina vnímána a potažmo také interpretována, není odvislé jen od profesního přístupu, neboť *„stejná krajina může znamenat odlišné věci pro odlišné lidi“* (Howard, Thompson, Waterton, 2013, s. 43).

Antrop (2006, v Howard, Thompson, Waterton, 2013) tvrdí, že pojem krajina byl původně chápán jen jako území. Od 15. století se začal více profilovat i v odlišných vnímáních a kontextech, např. v malířství a krajinné architektuře. Na přelomu 18. a 19. století došlo vlivem průmyslové revoluce k zásadní transformaci krajiny. Na změny začalo být nahlíženo jako ohrožující a devastující prostředí a krajinu. Zároveň období romantismu přinášelo nové pohledy na krajinu, nově chápanou jako něco, co je krásné, a co je proto potřeba chránit (Antrop, 2005). Vědecký výzkum krajiny má své počátky v 19. století v souvislosti se

systematickým popisováním našeho okolí – např. Darwin, Humboldt (Howard, Thompson, Waterton, 2013).

Faktické počátky výzkumu krajiny spadají do konce 19. století, kde významnou úlohu sehrála práce Meitzena z roku 1895 (Renes, 2013). Právě jeho díla odstartovala německou školu výzkumu krajiny, která byla založena na formách a strukturách rolnictví. Obdobné principy se přenesly později také do prací věnovaných anglické krajině. Jiní autoři (např. Antrop, 2006; Kučera, 2009) kladou obecnější počátky výzkumu krajiny do souvislosti s Alexandrem von Humboldtem. V tomto případě se sice dostáváme o několik dekád hlouběji do minulosti, zároveň však získáváme potvrzení o významu německé školy pro rozvoj výzkumu krajiny. Tehdejší pojetí geografie je spojeno s geografickým determinismem, tedy pojetím společnosti, jejíž rozložení stěžejně ovlivňují (determinují) přírodní, resp. fyzickogeografické podmínky.

Další tradiční školou výzkumu krajiny je škola francouzská, která se začala formovat díky osobě Paula Vidala de la Blache na počátku 20. století. Tato škola regionální geografie nahradila dosavadní geografický determinismus posibilismem, v němž mohou hrát větší roli i lidé, společnost a způsob života (*genre de vie*). V té souvislosti se snažila komplexně popsat lidskou společnost v kontextu regionu, potažmo krajiny. Renes (2013) zdůrazňuje, že mnohé z regionálních monografií, které v rámci tohoto proudu vznikly, obsahují cenné popisy krajiny.

Krátce na to se výzkum krajiny dostal také do USA (Howard, Thompson, Waterton, 2013) a silně tam zakořenil. Postaral se o to zejména Carl Sauer, zakladatel významné a dodnes vlivné tzv. *Berkeley School*. Ten podle Wylieho (2007) pojem krajina (zejména kulturní) zavedl jako základní stavební kámen humánní geografie, což lze označit za počátky opravdového výzkumu krajiny v anglo-americkém světě. Velmi typická byla terénní šetření, práce, pozorování, a to jako expertních pozorovatelů (neutralita – rozdíl od současnosti – viz definice krajiny dle Evropské úmluvy o krajině). Zatímco však Sauer krajinu vnímal jako ústřední koncept kulturní geografie, Richard Hartshorne ji bral jako koncept teritoriální, který je spíše nadbytečný vzhledem k existenci konceptu regionu (Muir 1999 in Howard, Thompson, Waterton, 2013). V prvních desetiletích 20. století se krajina stala klíčovým pojmem geografického výzkumu, syntézou přírodních i sociálně-kulturních stránek regionů. Cílem těchto výzkumů byl co nejpodrobnější popis prvků krajiny, stejně jako jejich klasifikace. Již tehdy se jako metody výzkumu využívaly analýzy map, komentované náčrtky, fotografie i další prostředky terénních šetření.

Další směr se podle Renese (2013) rozvíjel v meziválečném období, od 30. a 40. let 20. století a na rozdíl od předchozích vznikl nezávisle na sobě hned na několika odlišných místech, opět s nemalou rolí německé školy. Rozvoj tohoto směru pokračoval i v poválečném období 50. a 60. let 20. století.¹⁰

Po druhé světové válce došlo v geografii k posunu k tzv. prostorové vědě a nové orientaci na modelování a vysvětlování na základě teorií převzatých z jiných vědních oborů (Howard, Thompson, Waternton, 2013). Geografie se odklonila od krajiny jakožto od nepřiliš určitého pojmu (Kučera, 2009). Dalším ze směrů byl interdisciplinární výzkum historické kulturní krajiny (Renes, 2013), neboli tzv. *landscape studies* (Antrop, 2006) Předchůdce tohoto směru – Carla Sauera a Johna Brinckerhoffa Jacksona (Wylie, 2007; Renes, 2013) – lze hledat ve Spojených státech amerických. Jackson v roce 1951 založil časopis *Landscape*. Předběhl dobu, když sice ještě krajinu vnímal jako něco vnějšího, materiálního, ale už vnímal také roli krajiny jako zdroje a místa plného symbolických významů a hodnot, což se později plně projevilo v tzv. nové kulturní geografii (Wylie, 2007).

Interdisciplinární výzkum historické kulturní krajiny jako takový se objevil v 50. letech 20. století díky Williamovi Hoskinsovi a jeho publikaci *The Making of the English Landscape* (1954). V ní propojil podklady vědců různých odborností, využil archivní materiály, umění i terénní výkopové práce typické pro archeology. Výzkum byl nově založen na zkoumání historie krajiny, metodicky se podobně jako v Sauerově případě pracovalo v terénu. Náhledy starších směrů, které byly představeny výše, byly zahrnuty do tohoto integrálního přístupu. Rozvoj interdisciplinárních přístupů se projevil zejména od 60. let 20. století, a i v mezinárodně orientovaných pracích zaměřených na teorii systémů (Wallerstein, 1974). Ukázkou spolupráce více vědních oborů této doby byl vznik časopisu *Landscape Research*. Od 60. let začala být prostorová věda kritizována a geografie se následně (v 70. letech 20. století) roztříštila do mnoha přístupů s problémovou orientací výzkumu (např. humanistické, feministické, radikální; Daněk, 2013). Humanistická geografie¹¹ přinesla zcela nové „měkké“ pohledy na geografický prostor. Etablovaly se pojmy jako význam, podstata, interpretace

¹⁰ V tomto období se rozvíjelo letecké snímkování, které nabídlo zcela nové možnosti výzkumu krajiny, z jiného pohledu, z jiné perspektivy (Howard, Thompson, Waternton, 2013). Vznikla tak možnost holistického náhledu nejen na krajinu současnosti, ale také minulosti – rozvíjí se tak krajinná ekologie, historická geografie a krajinná archeologie. Zaměření tohoto náhledu lze chápat ve změnách povrchu krajiny, často v devastacích krajiny, respektive zásadních proměnách krajiny typicky v souvislosti se změnami (ústupy) osídlení v určitých oblastech/krajínách. Postupně se ale využívání těchto přístupů v geografii snížilo a dnes už jde takřka výhradně o problematiku, jíž se zabývají archeologové.

¹¹ Označení zavedl Yi-Fu Tuan v roce 1974 (Daněk, 2013).

a zejména koncept místa¹² a jeho percepce. Cílem se stalo pochopení hlubší a obecné podstaty a významů toho, co místa utváří. Význam je přitom utvářen lidmi, kteří užívají lokality, čímž z nich činí místa (Daněk, 2013; podrobně viz např. Siwek, 2011). Zejména v 70. letech 20. století přišel významný rozvoj technologií a opět další posunutí výzkumných možností a metod (Howard, Thompson, Waternton, 2013). Podle Kučery (2009) se zároveň jedná o období opětovného návratu zájmu geografie o krajinu. Ovšem zanedlouho se zastřešujícím prvkem interdisciplinárních zájmů o krajinu stala krajinná ekologie a geografie se znovu od výzkumu krajiny začala vzdalovat (Kučera, 2009).

Od 80. let 20. století se rozvíjela tzv. nová kulturní geografie, která vznikla na základě kritiky pozitivistických přístupů v geografii (k jejich podstatě např. Daněk, 2013) a přístupů ke kultuře v dosavadní kulturní geografii (Kučera, 2009). Ústřední postavou tohoto nového přístupu byl britský historický geograf Denis Cosgrove (Renes, 2013). V jeho pojetí, stejně jako jeho následovníků Danielse a Duncana, ve středobodu zájmu nebyla krajina jako taková, ale spíše člověk, který krajinu využívá či používá. „*Krajina je vnímána stále více jako konstrukt, který se rozvíjí v mysli výzkumníka*“ (Renes 2013, s. 22). Krajina je vlastně lidským scénickým prostorem (Olwig, Dalglish, Fairclough, Herring, 2016). To lze hodnotit do značné míry jako správné a oprávněné, neboť jak zmiňují Howard, Thompson, Waternton (2013), percepce krajiny se nachází ve třech úrovních – univerzální, národní (příp. typické pro jinou velkou skupinu) a osobní. Je tedy zřejmé, že výzkumníci se ve svých podáních a interpretacích krajiny mohou a budou lišit. Vnímání našeho okolí ovlivňuje celá řada faktorů, od kultury a náboženství či obecněji víry, sociální status (důležitý zejména historicky), přes ruralitu, gender, věk a životní zážitky a zkušenosti a již zmíněnou profesi po to, co je oním prostředníkem, tedy v případě krajiny převážně, byť nikoliv výlučně, zrak (Howard, Thompson, Waternton, 2013). Naprosto zásadní je také vhléd a pozice, tedy to, zda je člověk pouze nestranným pozorovatelem, či zainteresovaným člověkem zevnitř území či jeho komunity. Krajina neexistuje sama o sobě, ale skrze lidské zážitky a zkušenosti (Leibenath, Heiland, Kilper, Tzschaschel, 2013). Tomuto přístupu se dnes věnuje značná část výzkumu (Howard, Thompson, Waternton, 2013). Myšlení nové kulturní geografie se postupně integrovalo do hlavního proudu výzkumu kulturní krajiny a studium krajiny se vrátilo do základních proudů humánní geografie. Postupem času se však ukazuje, že znovu

¹² Koncept místa je jedním z klíčových konceptů humánní geografie od 70. let 20. století. Více viz např. Claval (2007) či Vávra (2010).

došlo k jakémusi roztříštění výzkumu krajiny a potřebě interdisciplinárního přístupu s problémovou orientací výzkumu.

Jako prozatím poslední tradici výzkumu krajiny hodnotí Renes (2013) nové multidisciplinární možnosti, které do jisté míry zcela mění vědu i společnost. Jde o rozvoj technologií, včetně geografických informačních systémů a dalších technologií umožňujících lepší a těsnější propojení dat, dříve interpretovaných samostatně. Elektronizace starých map, literatury a dalších materiálů přinesla přístup širší odborné i laické veřejnosti. Díky tomu vidí Renes (2013) překonávání dosavadních bariér v prostorovém šíření výzkumu, které bylo tradičně založeno na silných jednotlivcích. Hlavním světovým jazykem 20. i 21. století se stala angličtina. Platí to i pro vědu, což má výhody i nevýhody. Pozitivem je možnost lepší komunikace, rychlejší šíření myšlenek. Avšak zároveň přináší riziko opomíjení kvalitní literatury, která není psána v anglickém jazyce a která leckdy přináší významné vědecké pokroky.

Praktickou ukázkou posunu nejen výzkumu krajiny v průběhu více než století je implementace pojmů dědictví a identita¹³, které se staly stěžejními tématy geografických výzkumů. Na dědictví je možné nahlížet různými způsoby. Pro tuto práci je důležité, že dědictví lze chápat jako dynamický sociokulturní proces zpracovávání minulosti v přítomnosti, kdy k formování dědictví přispívá i konstruování jeho významů. Za dědictví se označují nejen prvky reprezentující specifické významy z minulosti, ale i ty, jejichž původní význam byl nahrazen jinými funkcemi a využitím (Howard, 2003). Význam takových míst či prvků může být zesilován institucionálně, např. pokud je památkově chráněno (Jelen, 2021).

Základní definici krajiny zahrnuje Úmluva Rady Evropy o krajinně, která uvádí, že krajina je *„část území, tak jak je vnímána lidmi, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů“* (Rada Evropy, 2000, s. 2). Spojují se tu různé výzkumné tradice (Renes, 2013), respektive z pohledu např. krajinných architektů jde o značný průlom. Zároveň se upouští od historicky tradiční expertní pozice (Jorgensen, Clemetsen, Thoren, Richardson, 2016), kdy pouze pár jedinců je schopno posuzovat krajinu. Tato relativně stále nová definice propojuje nejen odkaz na to, že se jedná o území, které je určitým způsobem organizováno a zároveň vnímáno lidmi. Odlišnosti krajin jsou tedy *„výsledkem kontinuální interakce mezi přírodními procesy a lidskými aktivitami“* (Howard, Thompson, Waternton, 2013).

¹³ Konceptuálně řeší tematiku krajinné identity např. Stobbelaar a Pedroli (2011).

Pojem krajina se v průběhu času vyvíjel a rozvíjel do mnoha různých chápání a interpretací. Wylie (2007) diskutuje napětí v pojmu krajina, které je dáno multidisciplinaritou tématu. Jde o paralelu s dichotomií a napětím v celé geografii, kdy se od 60. let 20. století prohluboval dualismus (vzájemný odklon fyzické a humánní geografie). Ve studiu krajiny Wylie (2007) uvádí napětí mezi blízkostí a vzdáleností, s čímž souvisí i pozorování „nezajímavého“ versus obývání, užívání místa. Tato „dvojice“ se přitom nemusí nutně vylučovat, ale určitá tenze, která strukturuje krajinu, existuje. Od 70. let 20. století se mnoho vědců vzdalo do té doby časté „terénní vědy“ a posunuli se k výzkumu kvality krajiny (interpretacím). Wylie (2007) uvádí, že krajina je součástí scenerie, které může být spatřeno v jeden okamžik.

Schein (2009) se ve svých pracích mj. snaží celistvě zabývat metodologickým rámcem pro interpretování krajin. Silně se nechává inspirovat Donaldem Meinigem, který od 80. let 20. století publikoval texty v rámci rozsáhlé čtyřdílné série nazvané *The Shaping of America*. Schein (2009) tu zdůrazňuje, že podobné přístupy jako Meinig uplatňoval navíc již ve 20. letech 20. století Carl Sauer. Meinig kladl velký důraz na popisování krajiny. Přesto jeho práce není idiografická. Jde o formu pojetí popisu a jeho účelu při výzkumu krajiny. Kulturní krajiny vnímá jako součást kontextu, který se průběžně mění. Jde o to, že současný stav krajiny v sobě odráží historii, vývoj, čímž dává specifický kontextuální podklad pro rozvoj a přeměny v budoucnosti. Zde je stěžejní zmínit, že krajina tu již není vnímána jako jen něco vizuálního a materiálního. Krajiny v sobě nesou i hlubší sociální a kulturní smysl. Tato úroveň krajiny je přitom vlastně do určité míry a v určitých ohledech daleko více stabilní než ona vizuální stránka. Právě pro výše zmíněné Schein (2009) upozorňuje na to, že je velmi důležité zkoumání konkrétních, specifických krajin. Žádný obecný model neexistuje. Zároveň však zdůrazňuje, že pro pochopení těchto krajin tolik potřebný popis není nikdy zcela neutrální, vždy vychází z určitých předpokladů. Na stranu druhou je zde vhodné popis chápat jako začátek, nikoliv jako výsledek práce, a proto je nevyhnutelný. Kvalitní popis je otázkou tréninku, a není tak samozřejmostí. Krajiny se mění, jsou vícesmyslné, nedají se formulovat v jedné úrovni univerzálního modelu. To platí i o krajinách zoo zkoumaných dále v této práci.

Krajiny jsou vnímány jako zprostředkovatelé a prostředníci politických, sociálních, kulturních i ekonomických záměrů a debat. Typicky sem patří zdůrazňování kvalitního designu v prostředí, které podněcuje k sociální změně. Úroveň designu lze také uplatnit v jeho interpretaci v regionálním či destinačním měřítku jakožto stimulátor kolektivního smyslu územní identity. Na krajinu může být nahlíženo také jako na místo soutěže – krajiny mezi sebou vzájemně soupeří. Některé jsou atraktivnější než jiné, a to ať už pro bydlení či pro

turisty a návštěvníky. Jinými významy je obdařují rezidenti a rekreanti (Schein, 2009). Vše lze aplikovat i na zoo (např. návštěvnost, ikonická zvířata).

Krajina může být také chápána jako středobod, z něhož vychází kulturní a sociální podstata, jež se následně reprodukuje. Krajina je hmatatelnou a viditelnou „věcí“, ale také způsobem vědění každodenního světa, tedy nehmatatelným prvkem plným několika diskurzů a sociálních rámců. Tyto struktury také podle Kühneho (2013) silně vytváří jazyk, který plní funkci základního prostředníka předávání informací ve společnosti, v určitém prostoru a čase. Krajina, v níž žijí lidé, má nejen ekologickou podstatu, ale také další dimenze – ekonomickou, politickou a zejména kulturní a sociální. Krajina je tedy sociálním a kulturním (sociálně a kulturně generovaným) konstruktem (socio-konstruktivistická perspektiva), resp. společenským produktem s historií (např. Kühne, 2013). Cosgrove (1988, v Kühne, 2013) uvádí, že krajina je konstrukce, jak vidět svět. Tímto je ilustrován posun v pojmání krajiny od něčeho jasně fyzického k sociálně konstruovanému. Na druhou stranu je tento stěžejní přechod nutno vnímat nikoliv jako popírání toto původního, resp. fyzického prostředí krajiny, jen je potřebné pochopit, že její vnímání, a tedy i odborné nahlížení, vždy prochází přes určitý mediátor.

Každý výzkum krajiny se dá umístit do více odpovídajících kategorií, neboť ty se překrývají. Vytvoření kategorií také umožňuje metodickou heuristiku, popis jednotlivých oborů, jak začaly studie krajiny. Schein (2009) nechce snižovat dosavadní typologii, a nabízí trochu jiný přístup – rozdělení dosavadní americké literatury kulturní krajiny do čtyřdílného rámce podle toho, čemu (jakému tématu v rámci studia krajiny) je věnován největší význam tak, jak bylo nastíněno na předcházejících řádcích.

- Historie krajiny – empirické dokumentování – kdy, kde, proč, kým byla krajina tvořena
- Význam krajiny – co znamená krajina pro jednotlivce, společnost, jejich identitu, kulturní krajiny interpretovány jako bezděčné autobiografie
- Krajina jako prostředek konkrétních politických, sociálních, ekonomických a dalších záměrů
- Krajina jako materializovaný diskurz – jaký má krajina vliv na sociální a kulturní otázky, jejich reprodukci

Minulost, přítomnost a budoucnost jsou neoddělitelně propojené. Schein (2009) tvrdí, že krajina v sobě nese „vyrytou“ minulost v podobě určité tíhy nahromaděné dosavadní sociální

i kulturní praxe a zkušeností. Realita krajiny je stejně v její minulosti i budoucnosti, protože minulost se odráží v prostoru, ať si to uvědomujeme, či ne, a to různými způsoby. Některé jsou viditelné pro všechny, jiné vnímají pouze specifické skupiny lidí. Samostatnou kapitolou v dnešní mediální době je pak otázka a riziko manipulace interpretací kulturních krajin.

Na příkladu konkrétní situace města a jeho centrálního náměstí ve státě Kentucky Schein (2009) ilustruje, že toto veřejné prostranství má mnoho funkcí a také historicky mělo. Některé z původních funkcí zanikly. Jiné funkce však přibyly. Tyto funkce a do určité míry smysly místa jsou tedy determinovány dějinným vývojem, a to v různých řádovostních úrovních. Roli přitom hrají specifická geografická poloha a podmínky. Určitá tematika je ovlivněna na celostátní či národní úrovni, jiná témata se týkají i globální úrovně a další mohou být důležitá pro jedince i územní (lokální) komunity. Např. Howard, Thompson, Waterton (2013) či i výslovně Schein (2009, s. 392) zmiňují, že krajina „*má odlišné významy pro odlišné lidi...*“. Schein (2009) zachycuje tematiku funkcí a smyslu krajiny na příkladu náměstí, ale obdobně lze vnímat i jiná místa a krajiny, včetně jiných veřejných prostorů – zoo, které jsou hlavními objekty tohoto výzkumu. Také v nich docházelo k různým funkčním změnám (změny důrazu na prostor pro zvířata i návštěvníky) a tomu se uzpůsobovaly, takže v současné době existuje velmi široké spektrum zoo, které mají mnoho společného, ale zároveň mnoho jedinečného a odlišného, jak je diskutováno dále (viz např. kap. 3.2 a 3.3).

Podle Kučery (2009) se jako největší problém jeví dominance pozitivistického přístupu, v němž je krajina souborem objektů, které nemusí být na člověku závislé. Tento přístup nelze zavrhnout, ale není vhodné se na něj upínat, je jen jednou z možností. Přitom krajina je do značné míry ovlivněna lidským vnímáním (je částečně subjektivní realitou). Právě těmto náhledům se dává přístup v nové kulturní geografii humanistického ladění.

Pohledy do historie proměn konceptu a výzkumu krajiny a jeho jednotlivých proudů přinášejí důležité poznatky pro interpretaci krajiny. Pro pochopení současného stavu zoo jako typu sociálního konstruktů či kulturní krajiny je nutné znát jejich minulost – podstatu změn funkcí, smyslu míst, krajin, které se mohou propsat i do jejich vnímání jako dědictví. Zásadně se jeví posun vnímání a zkoumání krajiny jako něčeho čistě fyzického k sociálně a kulturně podmíněnému. Zoo jsou fyzickými entitami, výseky kulturní krajiny, tedy entitami vzniklými na základě vývoje společnosti, kultury a lidských názorů a náhledů na krajinu a interakce společnost-příroda i člověk-zvíře (už z principu, že jde o krajinu kulturní). Mají různé funkce a významy, v nichž si každý, podle svých potřeb, hodnotové orientace a kontextu (kulturního,

tematického, prostorového i časového), nachází funkce a významy, které vyhledává a potřebuje. Navíc, jak uvádí Wylie (2007), krajina není jen to, co vidíme, ale zároveň jakási cesta, jak vidět a vnímat. To je determinováno mnoha aspekty. Zároveň tradiční spojování krajiny s uměleckým dílem (např. krajinomalbou) odráží v souvislosti se zoo (a zejména zoologickými zahradami, rozdíl diskutován v kapitole 3) důležitou charakteristiku. Mnohé tyto člověkem budované areály ukazují jen to, co má být ukázáno, a také jen v takovém úhlu, v jakém je to chtěno (krajinné kompozice). Zoo pracují na podobném principu jako film (Rodaway, 1994), ale též jako zmíněný obraz.

Záměrně intenzivně kultivované části kulturní krajiny s alochtonní či autochtonní flórou jsou označovány jako zahrady (Zelenka, Pásková, 2012). Jsou úzce spjaty s lidskou společností po celou dobu jejího vývoje (Chytrá, Hanzelka, Kacerovský, 2010) a odrážejí vnímání a oceňování či nedoceňování přírody ve společnosti (Stibral, 2005 v Šantrůčková, 2012). První vymezené pozemky pro pěstování rostlin užitkového či okrasného typu, jak bývají zahrady definovány (Pacáková-Hošťálková a kol., 2004), vznikly již na území starověkých státních útvarů v Mezopotámii, Egyptě a v Číně. S rozvojem a s novými možnostmi lidstva v souvislosti se zámořskými objevy se zahrady rozšiřovaly do stále více míst a byly obohacovány o nové druhy rostlin. Začaly se zároveň používat k výuce, a tak v 16. století v Itálii vznikly první univerzitní botanické zahrady (Chytrá, Hanzelka, Kacerovský, 2010). Botanická zahrada je přitom definována jako „zahrada, v níž se pěstují rozmanité druhy rostlin a květin pro vědecká zkoumání či pro školské účely“ (Kroupa, 2004, s. 9). V 18. století vznikl pojem park v podobě, v jaké je chápán dodnes – do té doby se jednalo o území pro lov (Zelenka, Pásková, 2012). Parky a zahrady¹⁴ začaly být tehdy vnímány jako souborná umělecká díla (Šantrůčková, 2012).

V 19. století nástupem urbanizačních procesů vznikl nový fenomén městských sadů a parků, jehož počátky lze ve střední Evropě spojovat s bouráním městského opevnění a rozšiřováním intravilánu za původní hranice středověkých měst (Pacáková-Hošťálková a kol., 2004). Odděleně od zahradního umění se vyvíjely zoologické zahrady, jejichž počátky sahají stejně jako u „klasických“ zahrad do období starověku (encyklopedie Diderot 1999, 8. sv.); první moderní zoo vznikají na přelomu 18. a 19. století. Zejména v závěru 20. století nastal i v těchto areálech obrovský rozvoj botanizace a zahradních a parkových úprav; mnohé zoologické zahrady se staly zároveň zahradami botanickými, byť to nemají v názvu (Chytrá, Hanzelka, Kacerovský, 2010; Sheridan, 2016).

¹⁴ Rozdíl mezi pojmy stále kolísá (Pacáková-Hošťálková a kol., 2004).

Zahrady a parky jsou přirozenou součástí všech současných měst. Tvoří významný veřejný prostor. Využívají jej místní (stálí) obyvatelé, ale také příležitostní návštěvníci, jejichž poměr je závislý na atraktivitě a významu dané lokality (Kučera, Navrátil, Havlíková, 2013). V některých případech mají takovou přidanou hodnotu, že lze hovořit o turistických cílech (viz kapitola 2.5). V odborné literatuře se dokonce v posledních letech rozšiřuje pojem *garden tourism* (např. Benfield, 2013) a uvádí se, že zahrady patří v každé zemi mezi nejdůležitější turistické cíle vůbec. Počátky cestovního ruchu v zahradách lze hledat vlastně už v dobách vzniku parků, kdy je obdivovaly návštěvy pozvané soukromými majiteli. Pro širší spektrum návštěvníků se pak začaly otevírat v první polovině 20. století zejména v Anglii a též v Německu. Cestování po zahradách je od té doby spojeno s konáním zahradních festivalů, resp. pro Německo typických krajinných výstav¹⁵ (Silva, Carvalho, 2015). Benfield (2013) v současnosti zahrady považuje jako jednu z nejdůležitějších turistických destinací. To je dáno jejich diverzitou, a proto velmi širokým spektrem návštěvníků. Silva a Carvalho (2015) dokonce tvrdí, že není nikdo, kdo by neměl rád zahrady a nikdy žádnou zahradu nenavštívil. Podle Zelenky a Páskové (2012) mají parky velké množství funkcí: kromě urbanistické, estetické a rekreační také environmentální (mj. zlepšují životní prostředí a pohlcují hluk).

2.4 Tematizace a inscenizace

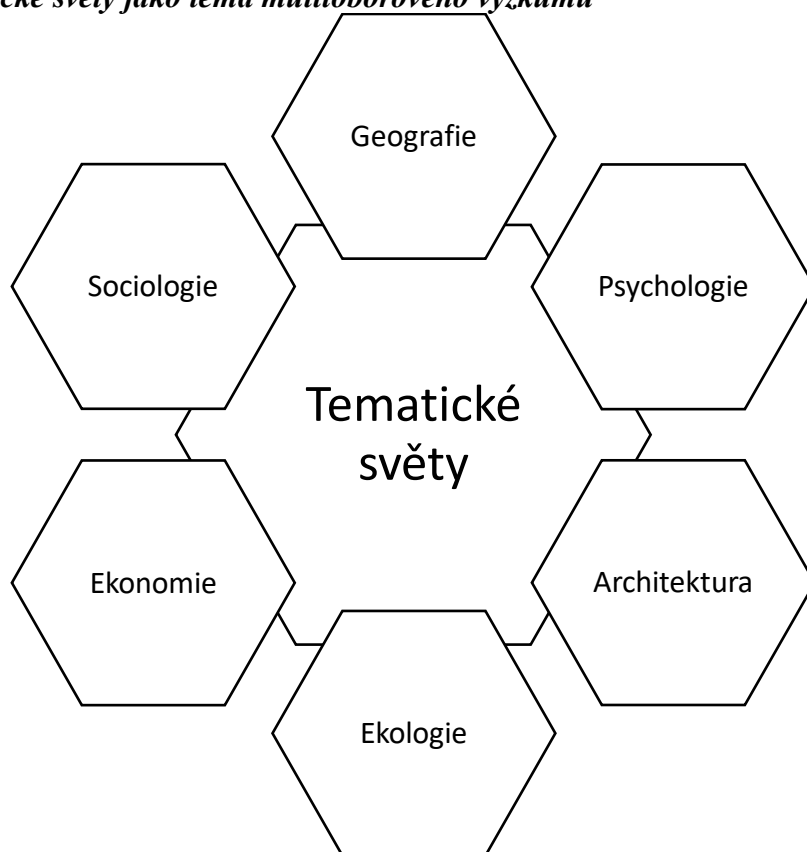
Tematizace (ang. *theming*) je jedním ze základních konceptů konzumního světa. Jedná se o vytváření tematických světů, jehož cílem je konzumenty vytrhnout z běžného života, všedního dne, a tematický svět by tak měl být jeho protipólem. Podobným protipólem byly už zahrady a parky v 19. století v tehdy nově vznikajících městech. V tematizaci je při vnoření do jiného světa využíváno centrálního motivu. Návštěvník nabývá příjemného pocitu a zažívá neobvyklé věci v harmonickém prostředí, které je zasazené do vybraného rámce a tématu, který vytváří specifickou atmosféru (Goronzy, 2006). V rámci procesu tematizace vzniká aranžování fyzických prvků (např. vegetace, voda, sluneční světlo, srážky, případně zvířata) optická iluze (Polakowski, 1989). Návštěvníkům je zprostředkován nevšední a pokud možno zapamatovatelný zážitek v místě, které je bezvýhradně bezpečné. Návštěvníkovi nehrozí žádné nebezpečí, a to jak ve fyzické podobě, tak vzhledem k unifikaci těchto zařízení i v podobě zklamání (Gelná, 2009). Tematizace přitom probíhá v různých úrovních (Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015). Beardsworth a Bryman (1999) uvádějí, že při tematizaci dochází k tzv. kvasifikaci, kdy je návštěvníkovi nabízen s jeho vědomím „kvasi“ reálný svět,

¹⁵ Funguje na principu: neudržovaná lokalita se promění v atraktivní areál, který láká místní i turisty, spektrum možností využití. V roce otevření se koná řada akcí, areál je přístupný za poplatek, poté otevřen zdarma pro všechny.

jehož nereálností si je člověk vědom, a nijak to nesnižuje jeho spokojenost. Naopak může při kvalitním zpracování obdivovat technickou dokonalost iluze, která odpovídá jeho představám o realitě. Tematizací se prezentuje jen to, co má být ukázáno, a také jen ve vybraném úhlu, a navazuje se tak na principy krajinné kompozice či filmu (Rodaway, 1994).

K rozvoji tematizace došlo díky změnám ve společnosti (socioekonomické, sociokulturní, institucionální a další). Zásadní roli hrál zejména rozvoj konzumu, značek a emocionalizace. Schulze (1992) přišel na počátku 90. let 20. století s teorií, že současná společnost je silně orientována na zážitky. Na rozdíl od dřívějšíka není zážitek vedlejším efektem lidského jednání, ale cílem a motivací. Jedním z dopadů zážitkové společnosti je podle této teorie vznik tzv. zážitkových neboli tematických světů (Gelná, 2009). Ty přitom nemusí být jen pro pasivně přihlížející, ale naopak mají i aktivizovat a nabízet inteligentní vzdělávání a zábavu (Wachter, 2001). Tematické světy jsou výsledkem procesu tematizace a vycházejí z touhy lidí zapomenout na běžné starosti a poznat „jiný svět“, v němž jde o zážitky, zábavu a pocity jako radost, spokojenost a iluze. Jedná se o zážitkově orientovaná konzumní zařízení, typická jsou zejména pro poslední desetiletí. Tematizace a tematické světy jsou součástí multioborového výzkumu, k němuž přispívá i geografie (Steinecke, 2009; viz obr. 2).

Obr. 2: Tematické světy jako téma multioborového výzkumu

Zdroj: vlastní zpracování na základě Steinecke (2009)

Před polovinou 80. let 20. století představil americký sociolog Georg Ritzer (1983) pojem McDonaldizace společnosti, vycházející z úspěchů společnosti McDonalds s rychlým občerstvením. Tento koncept je postavený na čtyřech základních principech racionalizace: účinnost, vyčíslitelnost, předvídatelnost a kontrola. Koncept tematických světů vychází z podobných východisek (Steinecke, 2009). Proto Bryman (1999) navrhl jako paralelní myšlenku k Ritzerově vlivné tezi koncept disneyizace. Disneyizace je paralelní k McDonaldizaci v tom, že procesy, které jsou konstitutivní pro oba termíny, se často vyskytují společně ve vztahu k určitým institucionálním sférám. Disneyizace je neutrálnější termín používaný k popisu dopadu principů Disneyho zábavního parku na řadu organizací a institucionálních prostředí. Myšlenka disneyizace zahrnuje čtyři trendy nebo principy: 1) tematika; 2) dediferenciace spotřeby; 3) merchandising (péče o značku) a 4) práce s emocemi (Beardsworth, Bryman 2001). Ukázkovým příkladem institucionální formy, která stále více podléhá disneyizaci, jsou i zoo. Jedním ze způsobů, jak pochopit změny, ke kterým dochází v mnoha zoo, je právě proto tento koncept (Beardsworth, Bryman 2001).

Jako předchůdce současných tematizovaných areálů lze považovat středověké jarmarky, tedy místa spojující zábavu s konzumem (Wachter, 2001; Clavé, 2007). Hlavním místem tematizace jsou v současnosti tzv. tematické parky. Tematický park (angl. *theme park*) je pojem, který podle Páskové a Zelenky (2002, s. 289) vyjadřuje „*místo koncentrující rekreační a zábavní atrakce a aktivity pro děti i dospělé, s určitým sjednocujícím zábavním, historickým nebo jiným tématem a poskytující další služby*“. Tato definice vhodně vystihuje daný fenomén, u něž se často odkazuje na Disneyland (např. Fialová, Gelná 2010). Pásková a Zelenka (2002) zmiňují, že pojem park se zde používá v přeneseném významu.

Tematický park tedy nemusí na rozdíl od parků v užším pojetí obsahovat přírodní složku – řada těchto zařízení může mít pouze vnitřní (interiérový) charakter, což je stěžejní i pro tuto práci (ve vztahu k zoo viz kapitoly 3.1 či 3.3). Pokud je hlavním tématem tematického parku zaměření na zábavu a odpočinek s množstvím atrakcí, potom se na tyto areály nahlíží jako na zábavní parky (angl. *amusement park*) (Zelenka, Pásková 2002). Matlovičová, Klamár, Mika (2015) pokládají zábavní turismus za součást širšího celku kulturního turismu, v němž může docházet ke spojení zábavy s určitou formou a úrovní vzdělávání.

Významné postavení ve výzkumu tematických parků má německá odborná literatura (např. Althöher, 2003; Baumgartner, Reeh, 2001; Clavé, 2007; Steinecke, 2009, Steinkrüger, 2013,

Steinkrüger, 2015). V ní se objevuje pojem *Erlebniswelt*, tedy svět zážitků¹⁶ či zážitkový svět (Altehöher, 2003, Baumgartner, Reeh, 2001). V české ani anglosaské literatuře neexistuje přesný ekvivalent, ale jedná se o zastřešující termín, který Gelná (2009) volně překládá do češtiny jako zábavní komplexy. Ty podle ní lze dělit na zmiňované zábavní a tematické parky a ostatní zábavní komplexy (např. restaurace, živá muzea, kasina, multikina). Zábavní a tematické parky přitom dále člení na klasické a speciální formy, přičemž speciální formy jsou časově omezené či pohyblivé. Mezi klasické formy řadí 1) tradiční zábavní parky¹⁷, 2) tematické parky (např. vědeckotechnické, parky zaměřené na život etnika, filmovou produkci či propagaci značky), 3) vodní parky (aquaparky), 4) miniparky, tedy parky miniatur¹⁸, 5) sportovní parky, a 6) také zvířecí a rostlinné parky, které dále dělí na safari, zoo, akvária, delfinária a botanické zahrady (k typologii zoo viz kap. 3.3).

Z hlediska cestovního ruchu jsou tato zařízení zpravidla založena na přílivu jednodenních návštěvníků (Fialová, Gelná, 2010). Obecně se nejen na zábavní a tematické parky, ale také na obchodní centra nebo historická území s prezentovaným dědictvím může nahlížet jako na „*thescapes*“ či „*themed environments*“ – postmoderní produkty¹⁹, které jsou vytvářeny tak, aby ukázaly výhradně to, co mají ukázat. Jsou založeny na principu filmu a vizuální abstrakci. Proces vzniku takovýchto prostředí je označován jako disneyfikace (Rodaway, 1994). To je právě umožněno v uzavřených a kontrolovaných areálech. Pracuje se s tzv. vizualismem, v jehož rámci je možné vytvářet estetické iluze. Tyto iluze jsou zpravidla spojeny s určitým tématem, respektive napodobením stylu místa (Rodaway, 1994), což je typické rovněž pro zoo (viz kapitoly 5.1.3 a 5.1.9). V poslední době se proto stále více diskutuje téma zoo jako zábavních parků/areálů (zmiňuje např. Matlovičová, Klamár, Mika, 2015). Dle pojetí Rodawaye (1994) lze za *themed environment* považovat vlastně např. celou zoo, která má několik *thescapes*, tedy expozičních celků, odkazujících např. na různé geografické oblasti. Kromě disneyfikace se v této souvislosti připomíná též proces komercializace, komodifikace a externalizace (Anderson, 1995). Spojitým prvkem všech typů jmenovaných zařízení je to, že využívají konstruované krajiny. Zoo je rovněž člověkem vytvořenou (tedy kulturní) krajinou (Axelsson, May, 2008), která může nabývat podoby areálu, často založeného na určitém tématu. Dochází zde ke konzumaci prostředí. Tematická prostředí jsou

¹⁶ Zážitky jsou definovány jako neustálé toky myšlenek a pocitů během okamžiků vědomí (Carlson, 1997).

¹⁷ Za tradiční zábavní park je považován např. vídeňský Prátr či kodaňské Tivoli.

¹⁸ Např. Park Boheminium v Mariánských Lázních

¹⁹ Pro postmoderní přístupy je typické boření hranic mezi vysokou a populární kulturou, mísení různých žánrů, vytváření napodobenin či netradičních forem a materiálů. Postmoderní je to, co odporuje modernímu. Např. pro moderní architekturu byla typická účelnost a racionalita. Oproti tomu postmoderní architektura bývá hravá, mísí styly a napodobuje historické vzory (Daněk, 2013).

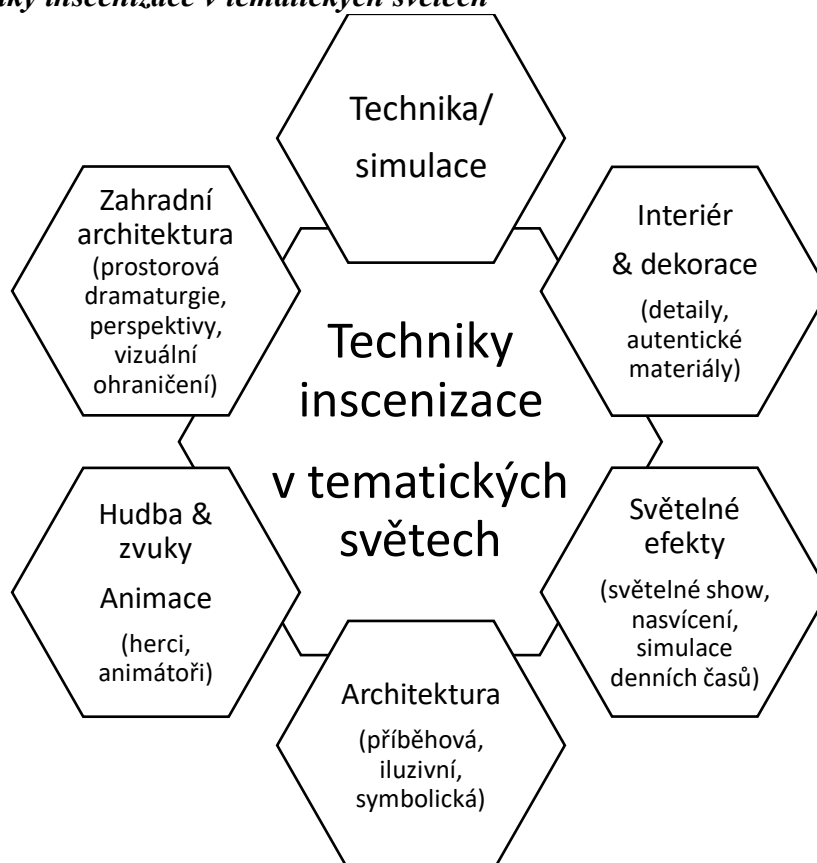
zakořeněna ve dvou důležitých charakteristikách postmoderní kultury. Jde o filmování, tedy techniku, a zároveň vizuální abstrakci (Rodaway, 1994). Tematické prostory jsou ikonografické – jde o systém znaků plných symboliky. Podobnost je zpravidla vytvářena esteticky, nikoliv doslovně.

Iluze u Disneyho se stala dokonalou a představila, jak vybírat témata pro obdobné parky. Vhodný výběr tématu je přitom klíčový. Šíře spektra tematických zařízení postupně narůstá, ale při tematizaci nabídky se používá primárně repertoár témat, která již návštěvníci znají (Steinecke, 2009). Použití tématu – motivu, který by byl neznámý, by mohlo potenciální zájemce odradit od návštěvy (Steinkrüger, 2013, více viz dále). Jen málo témat plní základní podmínky: mezinárodní popularitu a dlouhodobou atraktivnost (Steinecke, 2009); musí zároveň vyvolávat silné emoce. Právě těchto principů se začaly držet i zoo (Klothmann, 2015). Šíře témat však není nekonečná, naopak je silně omezená. Steinecke (2010) uvádí, že se jedná zejména o následující:

- exotické dálky (např. Karibik, Orient, Dálný východ),
- Divoký západ (kovbojové, indiáni),
- klasické civilizace (např. starověký Egypt, Řím; příp. středověk),
- městská kultura (např. Paříž, Benátky, New York),
- budoucnost lidstva (např. technický pokrok, vesmír),
- tradiční výletní cíle (např. Itálie, místa na koupání).

Představení témat probíhá technikou inscenizace, která vytváří prostředí odlišující se od všedního života (Goronzy, 2006) a která je delší dobu známá z prostředí divadla a filmu, a ze staršího období též z malířství či sochařství. Historické kořeny inscenizace nacházíme v divadlech, médiích, zahradách (barokních i pozdějších anglických krajinářských parcích), světových výstavách, lázních a tzv. panoramatech konce 19. století (viz kap. 5.1.4). Mezi inscenačními technikami patří architektura, zahradní architektura, interiér/dekorace, hudba/zvuky, světelné efekty, animace a technika/simulace (obr. 3; Steinecke, 2009).

Obr. 3: Techniky inscenizace v tematických světech

Zdroj: vlastní zpracování na základě Steinecke (2009)

Právě využitím těchto principů se areál dostává do kýžené situace, kdy je návštěvník (konzument) vytržen z běžného života (odpočinek protipólem k běžnému dni) a může se ponořit do jiného světa (Steinkrüger, 2013). V uměle vytvářených tematických celcích je velkým tématem i otázka autenticity. Při inscenaci v takovýchto areálech je využíván tzv. *artificial crocodile effect*, tedy efekt umělého krokodýla, kdy krokodýl vypadá přesvědčivěji než reálný krokodýl. Živá zvířata se mohou chovat, jak chtějí, ne vždy s nimi může být zaručen 100% zážitek. V tematickém parku má návštěvník jistotu zážitku, vše je pečlivě připraveno, člověk vidí jen to, co je mu jasně předloženo a de facto, co očekává. To tvoří základní princip klasických tematických parků a zároveň vyjadřuje rozdílnost od zoo (Steinkrüger, 2013). Proto jsou využívána i umělá zvířata – modely (Steinkrüger, 2016).

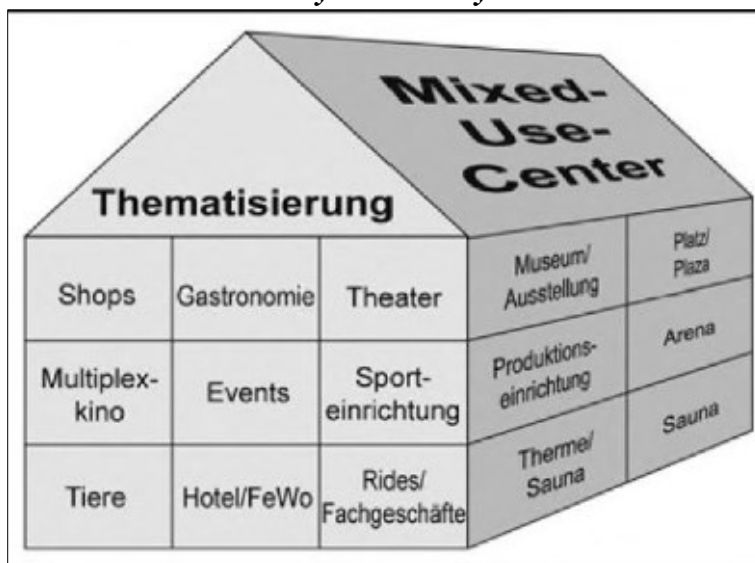
Goronzy (2003) rozlišuje několik tematických světů, mezi nimi i zážitkové zoo:

- **volnočasové a zážitkové parky**
 - zábavní parky – Tivoli, Lunapark
 - tematické parky – Europa-Park, Phantasialand
 - parky značek – etablovalo se jako speciální forma tematického parku, spojeno s konkrétní značkou – Legoland

- **volnočasové a zážitkové lázně**
- **zážitkové zoo** (více viz kapitola 5.1.9)
- **zážitkově orientovaná místa vzdělávání**
 - zážitková muzea – např. Haus der Geschichte, Bonn
 - science centra – např. Universeum, Bremen
 - znalostně orientované značkové parky – např. Volkswagen Autostadt

Steinkrüger (2013) uvádí spektrum témat, která tvoří stavební kameny víceúčelových center (obr. 4). Jedním z témat jsou v tomto případě zvířata.

Obr. 4: Stavební kameny víceúčelových center

Zdroj: Steinkrüger (2013)

Architekt van Vliet (2015), který se výraznou měrou podílí na současné podobě nizozemských zoo, tvrdí, že téma je, resp. by mělo být vhodnou možností (prostředkem) pro vzdělávání. Nesmí však být jen o povrchních vizuálních znacích. Dále zdůrazňuje, že možnosti uchopení témat souvisí s tím, zda zoo vznikla více méně alespoň koncepčně naráz, či byla postupně transformovaná. Jeho typologie vhodného členění zoo pracuje se třemi základními možnostmi tematizace (biogeografickou, taxonomickou a případně alternativní), které zachycuje tab. 1. Ullmann (2019) rozlišuje tematické členění zoo na zoogeografické, biotopové, klimatické, taxonomické a kombinované.

Tab. 1: Tematické členění zoo dle van Vlieta

Typ členění	Charakteristika
biogeografické	členění na geografické podstatě, které kombinuje zvířata a rostliny v rámci jednoho ekosystému.
taxonomické	členění na základě taxonomických skupin (např. šelmy, primáti apod.)
alternativní	další témata, např. bioklimatické, fyziologicky zaměřené, historická a kulturní témata, evoluční pojetí, vývoj vztahu člověk a příroda

Zdroj: vlastní zpracování na základě van Vlieta (2015)

Van Vliet (2015) zmiňuje, že biogeografická tematizace je založená zejména na pocitech a vytvořených obrazech, ovšem návštěvník téma tímto vyjádřené často nedokáže pojmenovat. Úroveň takového pojetí je zásadním problémem. Vystávají otázky, zda je téma zpracováno natolik důkladně, že jsou na místě vysazena odpovídající druhy rostlin, doplněna typická barva půdy, vůně, zvuky, typické materiály používané v dané oblasti apod. V mnohých ohledech tak může být takové pojetí tematizace a inscenizace rizikové z hlediska vzdělávacího. Často upřednostňuje pouze návštěvnícky oblíbená témata a vyhýbá se těm méně známým, což vychází z principů tvorby tematických parků. V případě zoo je tím rovněž ovlivněna např. kolekce chovaných zvířat. Výběr pojetí a členění zoo tak má zásadní význam pro směřování druhové pestrosti v zoo. Také taxonomické členění má stále velké opodstatnění, dává možnost srovnání příbuzných druhů, což může být rovněž návštěvnícky atraktivní. Expoziční pojetí však nesmí mít jen podobu „galerie“, kdy pro všechny druhy jsou k dispozici stejné kóje, bez ohledu na jejich reálné potřeby. V tomto některé historické zoologické zahrady podle van Vlieta (2015) dosáhly vysoké úrovně. Multitematický přístup, který je uplatňován v řadě míst kvůli postupnému vývoji zoo, má sám o sobě výhodu flexibility. Van Vliet (2015) jej přirovnává k magazínu, zatímco striktně dané tematické areály asociuje s encyklopedií. S tematickým členěním zoo úzce souvisí také využívaná struktura systému cest, která rovněž vychází z vývojové fáze daného areálu.

Tematické zaměření zoo souvisí s vnitřním uspořádáním areálů, např. s použitím určitého typu cestního systému, a proto je vhodné alespoň ve stručnosti reflektovat také toto téma. Plán cestní sítě je jedním ze základních parametrů vybraného turistického cíle a lze dokumentovat na příkladu proměn tematických parků či zoo. Jednotlivé cesty mají odlišné funkce i kapacity podobně jako ve městě existují páteřní komunikace, místní silnice či stezky pro pěší. Celkem jsou rozlišovány cesty tří řádů (Ullmann, 2019). Cesty I. řádu jsou základním stavebním kamenem celé sítě cest. Tyto cesty zpravidla neslouží k pozorování zvířat, z toho důvodu na cesty navazující speciální vyhlídky. Cesty II. řádu jsou zážitkovými trasami, které jsou často

imerzními – návštěvníka dostávají do prostředí se zvířaty či obdobného prostředí, v němž žijí vystavovaná zvířata (více k imerzi v kap. 5.1.8). Cesty III. řádu jsou doplňkovými alternativami (zkratkami apod.). V případech rozsáhlých imerzních areálů splývají cesty I. a II. řádu – např. Zoom Erlebniswelt Gelsenkirchen v Německu (Ullmann, 2019). Jasně daný cestní systém s pouze malým množstvím okružních tras, kdy návštěvník nemůže kombinovat, však může vést ke ztrátě atraktivity. Neurčitost, přírodní chaos a možnost výběru patří k přírodě i přirozenému chování člověka. Návštěvnicky dobrý pocit je tak podle Ullmanna (2019) v dokonale připraveném a zorganizovaném prostoru vzácnější. To je přitom zásadní otázka a myšlenka, která mírně kontrastuje s tradičními principy tematických a zábavních parků (viz zmíněný efekt umělého krokodýla). Ullmann (2019) tuto možnost volby a jakousi neurčitost zobecňuje do lepších pocitů z návštěvy křivolakého historického centra než jasně liniového území okraje města.

2.5 Turistické cíle a návštěvnost

Prvotními předpoklady pro vznik cestovního ruchu v dané lokalitě jsou předpoklady lokalizační. To znamená, že se turismus odehrává v místech s přírodními a společenskými atraktivitami (Štěpánek, Kopačka, Šíp, 2001). S pojmem turistická atraktivita, případně turistický cíl²⁰ přišel v odborné literatuře v roce 1972 Cohen. Jak upozorňují Zelenka a Pásková (2012), někdy se nesprávně používá výraz atrakce. Vzhledem ke komplikovanosti tématu neexistuje žádná jednotná definice (Kruczek, 2014). V průběhu času se v literatuře setkáváme s různými pojetími. Např. Lew (1987) tvrdí, že za atraktivity lze považovat veškeré prvky, jež dokážou přimět lidi opustit byt či dům. Kruczek (2014) navazuje ve smyslu, že jde o součást turistického produktu, která má schopnost přilákat turisty a návštěvníky. V kombinaci s turistickými službami tedy vytváří turistický produkt. Swarbrooke (2002) však upozorňuje, že z terminologického hlediska by byl přesnější pojem návštěvnická atraktivita nebo návštěvnický cíl (v originále *visitor attraction*), neboť většinu těchto cílů navštěvují převážně jednodenní návštěvníci, nikoliv turisté. Proto je pojem návštěvnický cíl používán i dále v této práci. Návštěvnické či turistické cíle/atraktivity jsou klíčovým prvkem trhu cestovního ruchu, potažmo celého turistického systému (Kruczek, 2011; Robinson, Lück, Smith, 2013).

²⁰ Synonymum pro pojem turistická atraktivita. Kruczek (2014) upozorňuje, že např. muzeum někdejšího nacistického koncentračního tábora v Osvětimi si nepřeje, aby se vzhledem k pietní povaze místa používal pojem atraktivita. Vhodnější je min. v tomto případě termín turistický cíl.

Z tematického hlediska jsou klasické turistické cíle spojeny především s poznávacím cestovním ruchem – jde o historické památky, muzea, ale i přírodní zajímavosti (např. vrcholy, jeskyně, vodopády). Mezi turistické cíle jsou řazeny též atraktivity pobytového cestovního ruchu, např. tematické či zábavní parky. U některých míst je vzhledem k podílu místních návštěvníků otázkou, zda je ještě zahrnout do cestovního ruchu (např. aquaparky)²¹. Turistické atraktivity jsou zjednodušeně řečeno důvodem, proč turisté a jednodenní návštěvníci zavítají do turistické destinace (Kušen, 2010). Mohou nabývat řady podob a jejich klasifikaci se zabývalo již mnoho autorů (např. Swarbrooke, 2002; Kušen, 2010; Kruczek, 2014). Tab. 2 představuje možnost klasifikace turistických cílů dle autora (Nekolný, 2016), která může být dále rozvíjena, zpřesňována a prohlubována. Nejjednodušší dělení cílů je na přírodní a antropogenní (společenské). Pro jejich hodnocení je podstatné, že mohou nabývat různých významů – mezinárodního, národního, regionálního či pouze místního (Zelenka, Pásková 2002).

Tab. 2: Typologie turistických cílů

1) kulturně- historické atraktivity	a. církevní památky (kostely a kláštery)
	b. panská sídla (hrady, zříceniny a zámky)
	c. další památkové objekty (např. budovy historických divadel, radnic)
	d. galerie
	e. skanzeny a další expozice lidové architektury
	f. kulturně-historické a umělecké muzeální expozice
	g. domy spojené s významnými osobnostmi (rodné domy...)
	h. důlní atraktivity (štoly, hornická muzea)
2) technické atraktivity	a. technické památky a zajímavosti (mlýny...)
	b. podnikové prostory a výstavy (exkurze do provozů, např. pivovarů...)
	c. turistická doprava – dopravní zajímavosti (lodní trasy, železnice...)
	d. vojenské památky (pohraniční opevnění, památníky bitev...)
3) přírodní atraktivity	a. zoo (zoologické zahrady a další zařízení se zvířaty)
	b. další zahrady a parky (botanické, zámecké...)
	c. přírodní zajímavosti (jeskyně, skalní města...)
	d. přírodovědné muzeální expozice
4) ostatní atraktivity	a. zážitkové výstavy a parky (zábavní parky, aquaparky...)
	b. vyhlídkové stavby (rozhledny, terasy a věže)
	c. ostatní

Zdroj: Nekolný (2016)

Klíčovou součástí současného cestovního ruchu a jedněmi z nejnavštěvovanějších cílů jsou zoo (např. Woods, 2002; Baratay, Hardouin-Fugier, 2004; Fialová, Nekolný, 2015), které v sobě kombinují prvky přírodní i antropogenní. Mohou být do značné míry vnímány nejen

²¹ I proto může být výstižnější pojem návštěvnícký cíl, jak již bylo zmíněno.

jako turistické či návštěvnické atraktivity, ale též jako volnočasové cíle (Turley, 1999). Zoo mohou nabývat více podob, a tak rozvinutí jejich typologie (viz kap. 3.3) lze chápat nejen jako obohacující, ale i nezbytné pro pochopení diverzity turistických cílů.

Turistické cíle mohou mít pozitivní vliv na ekonomický rozvoj území, resp. lokality (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013). I proto je jednou z klíčových charakteristik turistických cílů jejich návštěvnost. Pojem návštěvnost bývá podle Smithe (2013) i v odborné literatuře (např. Rees, 2011) nevhodně interpretován. Nejedná se o počet návštěvníků, nýbrž o počet návštěv. Každý z příchozích se může do stejného zařízení v průběhu sledovaného období (nejčastěji se pracuje s roční návštěvností) opět vrátit. To je typické pro zoologické zahrady, které proto nabízejí roční permanentky (Nekolný, 2016; Nekolný, Fialová, 2018a). Úroveň návštěvnosti je ovlivňována mnoha faktory a v různých úrovních – nadnárodní, národní, regionální či lokální (Davey, 2007).

Davey (2007) zmiňuje, že ve výzkumu návštěvnosti chybí mezinárodní perspektiva. Výzkumy jsou navíc zpravidla zaměřeny na „západní svět“, ale vývoj a situace v postsocialistickém prostoru jsou reflektovány minimálně (Nekolný, 2023c). Obdobně poddimenzovaně hodnotí Connell, Page, Meyer (2015) dokonce výzkum věnující se turistickým cílům obecně. Ačkoliv se situace v posledních dvou dekadách zlepšila, stále toto tvrzení platí, tím spíše ve středoevropském prostoru. Vývoji návštěvnosti zoo v Česku, na Slovensku a v Německu v období od 90. let 20. století, tedy v době společenských a ekonomických proměn, se věnuje článek uveřejněný jen v českém jazyce Nekolným (2018b). Nově byl zveřejněn článek o vývoji návštěvnosti zoo ve středoevropských zemích tzv. Visegradské čtyřky, tedy v Česku, na Slovensku, v Polsku a Maďarsku (Nekolný, 2023c).

2.6 Živá zvířata jako turistický cíl

Dnešní společnost, především tzv. společnost volného času, obrací vedle adrenalinových zážitků stále větší pozornost k přírodě, jejímu pochopení i poklidné relaxaci. Jak popisuje Higginbottom (2004), zájem společnosti o živou přírodu a zvířata roste. O jejich roli se zmiňuje také např. Carr (2009). Jedním z typů cestovního ruchu je podle zaměření a motivace cesty tzv. *wildlife tourism*, tedy cestovní ruch věnovaný divoké (živé) přírodě. Podle Higginbottom (2004) se dělí na *wildlife-watching tourism* (cestovní ruch zaměřený na pozorování divokých zvířat), *hunting tourism* (lovecký cestovní ruch), *fishing tourism* (rybářský cestovní ruch) a v neposlední řadě *captive-wildlife tourism*, tj. cestovní ruch směřující do zařízení s chovem zvířat v lidské péči, jehož stěžejní součástí je i tzv. *zoo*

tourism (zoo turismus). Právě mezi atraktivitu *captive-wildlife tourismu* (v angličtině tzv. *captive wildlife attractions*) a zoo v tom nejširším slova smyslu je možné dát z velké části (s výjimkou cirkusů a pojízdných expozic zvířat) rovnítko. O tom, co je a co už není zoo, je však možné a také nutné diskutovat (více viz kap. 3).

Tzv. zoo turismu se z různých úhlů pohledu věnuje v posledních letech stále více pozornosti i v odborné literatuře. Jak zmiňují Turley (2001) či Frost (2011), dlouhou dobu se ale zoo jako atraktivitám cestovního ruchu a volného času nikdo nevěnoval. První studie vznikly až v 70. letech 20. století ve Spojených státech amerických (Turley, 2001). Mason (1999) dokonce upozorňoval, že většina textů o turistických destinacích a turismu, včetně toho městského²², zoo zmiňuje jen naprosto okrajově. V roce 2000 publikoval článek s vystihujícím názvem *Zoo Tourism: The Need for More Research* (Mason, 2000). Právě doba kolem roku 2000 přinesla celou řadu významných publikací, které lze dodnes chápat jako stěžejní pro výzkum zoo (nejen) z pohledu cestovního ruchu. Jde např. o Shackley (1996), Kisling (2001), Mizicko a Bell (2001), Higginbottom (2004). Jednou z novějších ucelenějších publikací je *Zoo Tourism* (Frost, 2011). Řada textů by si zasloužila aktualizaci, mohou být do určité míry poplatné době, neboť systém zoo se dynamicky mění a průběžně vznikají nová zařízení, navíc nových rozmanitých typů (viz kap. 3).

2.7 Zoo jako téma mezioborového výzkumu a role geografie

Zoo existují po celém světě. Dlouhou dobu byly jejich vývoj a proměny studovány individuálně jako biografie jednotlivých institucí. Navíc vydávané vlastními zoo, tedy s rizikem snahy o zlepšování příběhu a změn v určité době a zakrývání starších úspěchů i neúspěchů (Kean, Howell, 2018) a bez širšího kontextu daného fenoménu ve společnosti.

Historii zoo se odborná veřejnost soustavněji věnuje zejména v posledních třech dekadách. Dokládá to přehled více či méně významných publikačních příspěvků na toto téma. V roce 1994 byla vydána publikace *Zoo Book: The Evolution of Wildlife Conservation Centers* od Lindy Koebner (1994); roku 1996 pak kniha *New worlds, new animals: from menagerie to zoological park in the nineteenth century* (Hoage, Deiss, 1996), která podrobně zachytila proměny konceptu zoo v průběhu 19. století. Přelomovou knihou o celém vývoji zoo se stala publikace *Zoo and Aquarium history: ancient animal collections to zoological gardens* (Kisling, 2001), jak ostatně zmiňuje např. (Meuser, 2019). Následovala publikace *ZOO: a history of zoological gardens in the West* (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004), která prezentuje

²² Většina zejména tradičních zoologických zahrad je součástí městských aglomerací; viz kap. 5.1.3.

zejména základní a nejčastěji předváděnou linku evoluce zoo – pojednává tedy o vedoucích zoologických zahradách na Západě (v západní Evropě a Severní Americe). Ovšem zoo jsou lokalizovány i jinde a mají mnohem širší spektrum podob než jen „vedoucí“ zoologické zahrady (Nekolný, Fialová, 2018b; více viz kap. 3.3). Velký encyklopedický přehled včetně informací o jiných typech zoo a jejich vývoji přinesli Mizicko a Bell (2001). Z hlediska proměn zoo (nejen) ve vztahu s vývojem architektury výrazně přispěla Meuser (2019). Statě a kapitoly k tomuto tématu se objevují stále častěji, neboť obecně téma člověk – zvíře je více reflektováno v rozsáhlých odborných publikacích (např. Dittrich, 2000; Kalof, 2007; Steinecke, 2009; Rees, 2011; Dollinger, 2012; Steinkrüger, 2013; Borgards, 2016; Kean, Howell, 2018; May, 2020). Základy textů jsou často obdobné, ale jednotliví autoři přidávají nové pohledy patřící k jejich profesi, postoji a náhledu. Ve stručnější variantě se lze s tématem setkat ve vědeckých článcích (např. Rabb, 2004; Parker, 2021) i kvalifikačních pracích (např. Goronzy, 2003). Kapitoly o vývoji zoo nalezneme rovněž již delší dobu v průvodcích o zoo (např. Lemke, 1987; Dobroruka a kol., 1989). Právě tyto průřezové publikace mají zároveň nesporný význam jako zdrojový materiál pro výzkum vývoje (na příkladu Česka viz kap. 6.2).

Řada zmíněných odborných publikací se věnuje poměrně podrobně i obdobím před vznikem konceptu zoo jako veřejně přístupných zařízení (např. Kisling, 2001). Předkládaná disertační práce cílí na vysvětlení změn právě od vzniku tohoto konceptu tak, aby mohla lépe postihnout mechanismy, které nastaly v době budování zoo a vyhnula se častým zestručněním a zkratkám z pozdějších období, které mohou nepatříčně ovlivnit interpretaci aktuálního stavu. Jeho podobě zatím nebylo věnováno příliš prostoru.

Zoo se stále více stávají součástí mezioborového výzkumu. V rámci vývoje vědy a výzkumu se proto postupně etablovaly tzv. *zoo studies*, které jsou interdisciplinárním vědeckým polem, v jehož rámci se věnuje prostor tématům podoby a vývoje zoo v souvislosti s vývojem společnosti, vztahům člověka a zvířat, architektury, dědictví či turismu (Holtorf, 2008). S tímto titulem dokonce vyšla v roce 2023 nová publikace s podtitulem *Living Collections, their Animals and Visitors*, tedy živé kolekce, jejich zvířata a návštěvníci (Rees, 2023). Zásadní je zejména vnímání zoo jako místa, v nichž se dá studovat vývoj a proměny vztahu společnosti a přírody (Kean, Howell, 2018). Zoo je mj. též předmětem výzkumu archeologie, kde jde o zkoumání materiální kultury zabývající se změnami účelu staveb v čase (Mizicko, Bell, 2001). Velký nárůst zájmu o témata spojená se zoo lze zaznamenat v posledních pěti

letech, kdy vyšla řada klíčových publikací (např. Meuser, 2019; Sampaio, Schiel, Souto, 2020; Lange, Meuser, 2023; Rees, 2023).

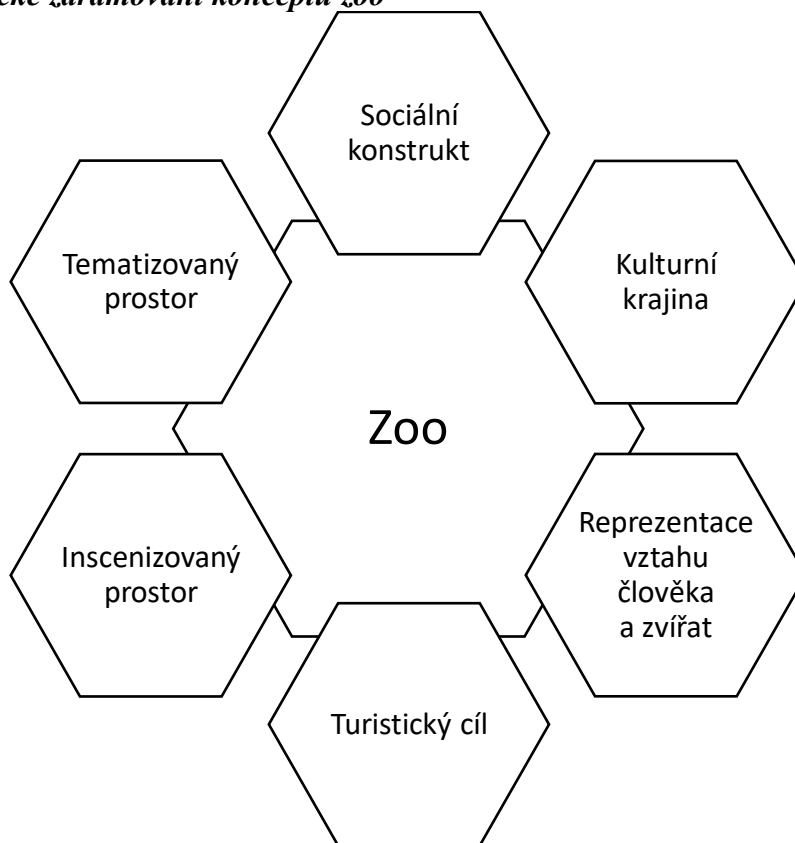
Zoo jsou fenoménem, který se nachází v určitém geografickém prostoru, nabývá určitého geografického rozsahu a zároveň je v interakci s dalšími objekty, čímž je součástí mnoha prostorových vztahů a procesů, např. geografické difuze. Geografie má předpoklady zkoumat významy a interpretace zoo v závislosti na vývoji dané společnosti a poskytnout syntetizující pohled na zoo v různých časoprostorových a společenských kontextech i měřítkových úrovních. Podobně popisuje význam geografie ve vazbě na dědictví Jelen (2021). K tématu zoo tak zejména v posledních letech vycházejí i vědecké články v geografických časopisech, např. *Transactions of the Institute of British Geographers* (Anderson, 1995), *The Canadian Geographer* (Hallman, Benbow, 2006), *Social & Cultural Geography* (Hallman, Benbow, 2007), *Tourism Geographies* (Haiying a kol., 2015), *Acta Universitatis Carolinae Geographica* (Nekolný, Fialová, 2018a); *Historická geografie* (Nekolný, 2023b).

S články, které se zabývají zoo, se nicméně můžeme setkat v celé řadě prestižních odborných i populárně naučných časopisů i v mnoha vědních oborech (např. zoologie, historie, archeologie či sociologie); rovněž v těchto případech zejména v posledních dvou až třech dekádách. Mezi odborná periodika, v nichž lze nacházet texty o problematice zoo z různých úhlů pohledu, patří např. *International Journal of Heritage Studies* (Mason, 1999; Axelsson, May, 2008; Holtorf, 2008; Shapland, van Reybrouck, 2008), *Anthrozoös* – multidisciplinární časopis o interakcích mezi lidmi a zvířaty (Carr, Cohen, 2011; Roe, McConney, Mansfeld, 2014; Woods, 2002), *International Zoo Yearbook* (Davey, 2007), *Journal of Ecotourism* (Catibog-Sinha, 2008), *Journal of Sustainable Tourism* (Mason, 2000; Ryan, Saward, 2004), *Zoo Biology* (Polakowski, 1989; Smith, 2013), *Environmental Education Research* (Roe, McConney, 2015), *Leisure Studies* (Turley, 2001; Therkelsen, Lottrup, 2015), *Cultural Studies* (Braverman, 2011), *Journal of Policy Analysis and Management* (Cain, Meritt, 1998), *Applied Animal Behaviour Science* (Reade, Waran, 1996), *Journal of Applied Recreation Research* (Holzer, Scott, Bixler, 1998), *Current Issues in Tourism* (Carr, 2009), *Tourism Management Perspectives* (Carr, 2016), *Tourist Studies* (Beardsworth, Bryman, 2001) či *The Journal of Tourism Studies* (Turley, 1999). Zoo je mj. také předmětem výzkumu archeologie – zkoumání materiální kultury (např. Holtorf, van Reybrouck, 2003). Změny účelu staveb v čase zároveň mohou reflektovat i nemateriální podstatu vývoje zoo (např. změny významu deklarovaných rolí). To je zásadní rovněž pro geografii turismu. Jak je tedy patrné, některé časopisy a témata jsou alespoň částečně spojeny se zoo a cestovním ruchem (např.

Conservation and Tourism in the Traditional UK Zoos /Turley, 1999/), k čemuž by měla být směřována i tato disertační práce. Měla by však přispět větším důrazem na prostorová témata (poloha, rozloha), a to ve vývojovém kontextu vybraného regionu – území Česka v kontextu světového a středoevropského vývoje.

Zoo jsou sociálním konstruktem, typem kulturní krajiny, na níž se dají použít náhledy vědních oborů zkoumajících právě krajinu a krajinnou sféru, i jedním z mnoha turistických cílů. Schéma teoretického zarámování pojmu zoo přináší obr. 5. Zoo interpretují krajiny a regiony různých řádovostních úrovní – od makroregionů po lokality – např. světadíly, státy, národní parky, vesnice. Kromě jejich prostorového rozložení tedy můžeme zkoumat také jejich interpretaci (vč. imaginace) geografických území (Nekolný, 2018c), a jsou proto vhodným příkladem výzkumu témat v geografii cestovního ruchu a volného času.

Obr. 5: Teoretické zarámování konceptu zoo

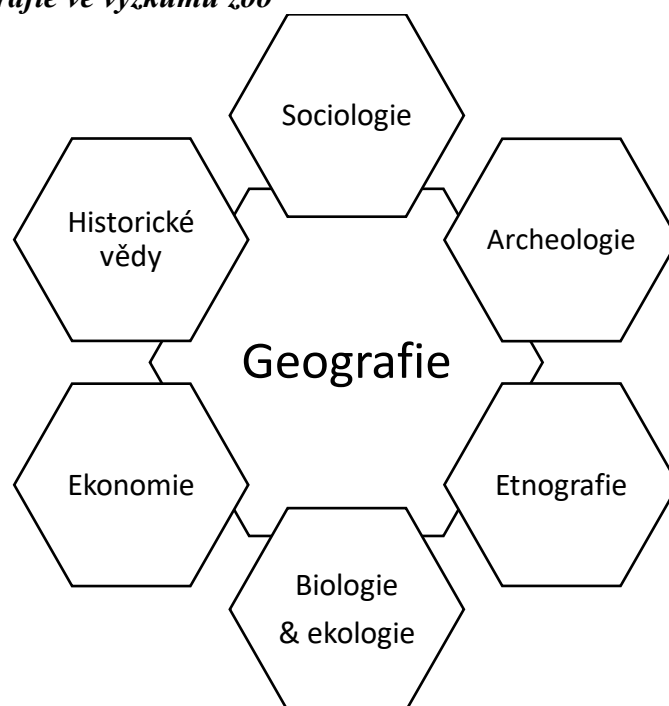

Zdroj: vlastní zpracování

Všechny turistické cíle, a tedy i zoo, se vyvíjely nejen pod vlivem vnějších rámců (proměny společnosti), ale i ve svém vlastním kontextu, kde svou roli hrají např. geografická poloha, doba vzniku či vlastnictví (Roe, McConney, Mansfield, 2014). Pokud se snažíme dívat na zoo jako typ antropogenních turistických cílů, sociálních konstruktů, které odrážejí vztah lidí a zvířat, je potřeba se oprostit od ryze individuálního pohledu a zaměřit se na typické

opakující se prvky – např. typické expozice a principy vystavování, popř. vystavované druhy. Vývojem, respektive mezníky a etapami chovu zvířat v lidské péči od dob starověku se věnovalo různě podrobně a v odlišných kontextech již mnoho autorů (např. Janda, 1927; Poley, 1993; Steinecke, 2009; Hosey, Melfi, Pankhurst 2013; Patrick, Tunnicliffe, 2013). Pokud už se však nějaké publikace věnují vývoji, mají několik omezení. Prvním je, že se takřka výhradně zabývají jen nejvýznamnějšími zoo, které do určité míry určovaly trendy. To značně omezuje geografický kontext představovaných areálů, neboť se zpravidla nacházejí v západní Evropě či Severní Americe. Zásadní je spíše vnímat jejich proměny, a to v obecnějším kontextu, odhalujícím, proč ke změnám docházelo. Nikoliv tedy, jak občas bývá publikováno, představovat specifické individuální příběhy vzniku a proměn konkrétní zoo. Vývoj a proměny zoo jsou spojeny s obecnými proměnami chápání jejich funkcí a významů, které se v průběhu času také vyvíjely (Kisling, 2001). Geografické vnímání reality dokáže i v tomto případě zahrnout mnoho témat, která se týkají zoo. Vývojové a prostorové hledisko zároveň se znalostí historie zoo, témat ze sociologie, archeologie, antropologie, ekologie apod. dokáže vytvořit komplexní zarámování celé problematiky (viz obr. 6), která se často řeší jen na úrovni jednotlivých zoo, a tedy nikoliv v rámci vývoje konceptu zoo obecně. Význam geografie se navíc promítá i v tom, že dokáže pracovat s komplexními systémy a vnímá odlišné strukturálně velikostní a řádovostní úrovně prvků i procesů, které se projevují též v cestovním ruchu, potažmo v segmentu zoo turismu.

Obr. 6: Pozice geografie ve výzkumu zoo

Zdroj: vlastní zpracování

Pozn.: Jde o základní schematické vyjádření, vědních oborů a disciplín, které by se daly zahrnout, je více.

2.8. Cíle výzkumu, výzkumné otázky a vstupní předpoklady

Z obecných východisek výzkumu zoo představených v kapitolách 2.1 až 2.7 vycházejí konkrétní cíle výzkumu a výzkumné otázky. Klíčovým vstupním předpokladem je to, že práce se zabývá proměnami konceptu zoo, tedy konceptu vzniklého na přelomu 18. a 19. století. Proto práce cílí na vysvětlení změn až od této doby. Zároveň by však měla práce přispět větším důrazem na prostorová témata (poloha, rozloha), a to ve vývojovém pohledu vybraného regionu – postsocialistického středoevropského prostoru zejména na příkladu území Česka, daného do kontextu světového, resp. západoevropského vývoje zoo. Mezi konkrétní cíle práce patří:

- na základě rešerše literatury, databází a dalších zdrojů vytvořit nový expertní typologický systém zoo s co nejširší platností,
- kriticky reflektovat vývoj sociálního konstruktů zoo v Evropě s důrazem na geografické odlišnosti postsocialistického středoevropského regionu (na příkladu vybraného státu – Česka),
- ověřit tvrzení o klesajícím počtu taxonů chovaných v zoo v kontextu zoologických zahrad západoevropského vs. postsocialistického prostoru.

Výzkum hledá odpovědi na následující stěžejní výzkumné otázky:

- Co je to zoo? Jak se vyvíjejí jejich funkce a významy, a proč? (kap. 3)
- Jak probíhal a probíhá vývoj zoo v rámci Evropy? K jakým klíčovým změnám konceptu zoo došlo od jeho vzniku do současnosti? Které hybné síly jej ovlivnily a proč? (kap. 5) Kde byly zoo v průběhu svého vývoje lokalizovány? (kap. 5 a kap. 6)
- Jak vypadají současné evropské zoo a co determinovalo jejich podobu? Co prezentují, interpretují a proč právě to? (kap. 5 a kap. 6)
- Jaký význam má tematizace v procesu změn konceptu zoo i jednotlivých zoo? Lze zoo považovat za tematické parky, jak uvádějí někteří autoři, a proč případně? Jaký je vztah zoo a tematických parků? Jak se projevuje tematizace v zoo? (kap. 5.2)
- Jak se vyvíjely zoo postsocialistickém středoevropského prostoru (zejména na příkladu Česka) a proč? Jak a proč se liší od vývoje v západním světě (západoevropském prostoru)? Kdy došlo k hlavním vlnám zakládání zoo v tomto regionu a lišilo se jejich načasování oproti tomu běžně popisovanému v západní Evropě? Jak se projevil pád tzv. železné opony na dalším vývoji zoo (např. z pohledu chovaných zvířat či návštěvnosti)? (kap. 6)

3. Zoo – definice a funkce

V návaznosti na obecná východiska výzkumu tato kapitola diskutuje definici zoo, jejíž stanovení je pro další práci s tímto pojmem nezbytné. Zabývá se také podstatou zoo a jejich alternativními obecnými označeními v odborné literatuře. Následuje reflexe funkcí a významů zoo. Další část kapitoly se věnuje typologii zoo, která nastiňuje diferenciaci podob konceptu. Závěrečná podkapitola navazuje diskuzí o podobách vzniku (otevření) a zániku (uzavření) zoo jakožto přirozené součásti existence sociálního konstruktů.

3.1 Definice zoo a jejich označení

Jedním z primárních východisek a vstupních otázek pro jakýkoliv výzkum zoo je stanovení užívání a definování pojmu zoo. Kisling (2001) upozorňuje, že zoo i menagerie jsou pojmy, na něž bývá nahlíženo různorodým způsobem. Také např. May (2020) kritizuje, že používané pojmy jako „zoologická zahrada“, „moderní zoo“ nebo „ochranářské centrum“, nejsou jasně definovány.

Jak tedy bývá pojem zoo definován? Gregory a kol. (2009) v Dictionary of Human Geography uvádí, že zoo jsou prostory, kde jsou držena zvířata, a to nejen z důvodu vystavování. Obdobně internetový slovník Britannica definuje zoo jako „*místo, kde se chová mnoho druhů zvířat, aby je mohli vidět lidé*“ (The Britannica Dictionary, 2024). Obecně lze tedy tvrdit, že zoo je stacionárním (stálým) zařízením, které chová a vystavuje živá zvířata (Milstein, 2009; Habel, Mroczkowski 2015). Na tom, že jsou v zoo chována a vystavována živá zvířata, se shodují všechny definice. Dále z definice vyplývá, že se jedná o expoziční zařízení, tj. zařízení přístupné veřejnosti, čímž se jasně vymezuje vůči neveřejným domácím chovům či neexpozičním oborám. Existují však zařízení, která jsou nazvána oborou, ale expertně jsou zařaditelná mezi zoo²³. Důležitou podstatou je též stálé místo a dlouhodobý (trvalý) charakter, které vylučují pojízdné show se zvířaty a cirkusy (AZA, 2018; WZD, 2018).

Na tomto místě je vhodné se na termín zoo podívat i po jazykové stránce. Slovo zoo je původní zkrácenou variantou slova zoologický. V souvislosti se zoologickou zahradou byl tento pojem podle Kislinga (2001) poprvé použit ve Spojeném království, a to jako populární

²³ Viz dále problémy s terminologií a jazykovými překlady.

přezdívka.²⁴ Nejvíce k popularizaci termínu došlo díky písni *Walking in the Zoo* z roku 1869²⁵. Pojem zoo není zkratkou, a nepíše se tedy velkými písmeny, jak bývá někdy chybně používáno. Z jazykového hlediska jde o tzv. zkráceninu, která vznikla tzv. univerbizací²⁶ sousloví zoologická zahrada.²⁷ Zoologická zahrada vznikla jako nový koncept v podobě veřejné instituce v parkovém prostředí na přelomu 18. a 19. století (více viz kap. 5.1.2). Až později přibýly i další podoby – typy zoo, které ale splňují obecnou výše zmíněnou obecnou definici (k typologii podrobněji viz kap. 3.3). Zatímco v názvech jednotlivých zoologických zahrad se pro jednoduchost minimálně marketingově ponechává a také v hovorovém jazyce používá pojem zoo, z odborného hlediska je vhodné rozlišovat zoo (v širším slova smyslu dle obecné definice) a zoologickou zahradu²⁸.

Jelikož je pojmu zoo často používáno právě pouze v užším smyslu zoologické zahrady, lze pro obecnou definici vymezený termín používat i alternativních označení, např. zoo(logické) zařízení (v angličtině *zoo setting*, v němčině *Zoologische Einrichtung*). Higginbottom (2004) tvrdí, že navzdory rozdílům v názvech a kompozici je vhodné používat termín zoo pro všechny *captive wildlife institutions*. Woods používá sousloví *captive environments* (Woods, 1998), resp. *captive wildlife settings* (Woods, 2002). Z pohledu cestovního ruchu jsou zoo v představeném širším slova smyslu nazývány *animal-based attraction* či *animal attraction* (např. Mason, 2000).

Hosey, Melfi, Pankhurst (2013) tvrdí, že zoo je kolekcí exotických zvířat držených v zajetí (neboli tzv. v lidské péči). Opravdu však musí být v zoo jen exotická zvířata? Zde je možno otevřít první větší diskuzi: proč by se mělo jednat pouze o zařízení s exotickými zvířaty, tedy druhy chovanými mimo oblast původu? Pojem „exotické zvíře“ je sám o sobě problematický, protože se regionálně liší, a tak např. zařízení s druhy pro střední Evropu běžnými (např. v německy mluvícím prostoru tzv. *wildparks*, v Česku leckdy nazývané jako lesní zoo) mají skladbu zvířat například pro Latinskou Ameriku exotickou. Navíc existují takovéto zoo s převážně místními druhy zvířat, které jsou srovnatelné v mnoha parametrech (např. rozloha, počet chovaných druhů/taxonů, návštěvnost) s areály chovajícími pro danou destinaci

²⁴ V tištěné podobě prvně použito v souvislosti s Clifton Zoo – později označovanou jako Bristol Zoo (Kisling, 2001).

²⁵ V souvislosti s londýnskou zoologickou zahradou (Kisling, 2001).

²⁶ Univerbizace je proces, kterým ze sousloví v rámci jazykové ekonomie vzniká jediné slovo.

²⁷ Pouze pokud chceme zkrátit oficiální název (např. Zoologická zahrada Jihlava), píše se na začátku slova zoo velké písmeno (např. Zoo Jihlava). Obdobně jako v češtině i ve slovenštině (Zoo Bojnice, 2024). Ovšem dříve slovo zoo bylo bráno jako hovorové a bylo oficiálně používáno označení ZOO jako zkratka (JazykovaPoradna.sk, 2013).

²⁸ K pojmu zoologická zahrada více v rámci kapitoly o typologii zoo (3.3).

exotické druhy. Z toho pohledu stojí za zmínku, že zakladatel Zoo Praha Jiří Janda komentoval, že zoologická zahrada má poučovat převážně o domácí fauně (Janda, 1927). Nadčasově ještě doplnil, že exotická zvířata mají ta místní v přiměřené míře doplňovat a že některé zoo se staly „*doslova jen podniky se zvláštnostmi a odchýlily se tak od správného programu zoologických zahrad*“ (Janda 1927, s. 31). Rovněž zoo v období nacismu byly primárně zaměřeny na německou faunu (Hachmeister, 2014; Horn, Roscher, 2019; více viz kapitola 5.1.5).

Definice Americké asociace zoologických zahrad (AZA; AZA 2018) zmiňuje, že zoo je trvalou institucí, která vlastní a chová volně žijící druhy zvířat, a to pod dohledem odborných profesionálních zaměstnanců. V tomto případě také není odlišováno „exotické a neexotické zvířectvo“. Beardsworth a Bryman (2001) zoo definují jako „*primární instituce prezentace divokých zvířat*“ (s. 87). Navazující otázka tedy zní, jak vnímat expoziční zařízení s domestikovanými druhy, která se (někdy) snaží prezentovat a případně i zachraňovat vzácné rasy domácích a hospodářsky využívaných živočichů. Například v Česku vzniklá Celosvětová zoo databáze (Worldwide Zoo Database WZD, 2018) nahlíží na zoo jako na „*odborná vědecká či vzdělávací zařízení dlouhodobého charakteru, která chovají druhy divokých zvířat nebo zdomácnělá zvířata expozičním způsobem z důvodů osvětových nebo pro záchranu a ochranu druhů*“. Zatímco AZA (2018) bere jako zoo pouze zařízení s převážně divoce žijícími druhy zvířat, pojetí WZD (2018) výslovně zmiňuje i chov zdomácnělých plemen a ras. Toto vnímání bezesporu zaujímá širší (ale opodstatněné) spektrum zařízení, neboť základní charakteristikou zoo jsou živá zvířata (Milstein, 2009).²⁹

Chápání pojmu zoo se také odlišuje podle právních norem. To, co je vnímáno jako zoo mezi odborníky, nemusí být nutně zoo dle legislativy. Každopádně legislativa obecně také pojem zoo užívá nejen pro zoologické zahrady, ale např. i akvária. Zařízení, která lze v daném geografickém prostoru dle legislativy označit jako zoo, jsou souhrnně označována jako akreditované zoo (Hosey, Melfi, Pankfurst, 2013), příp. licencované zoo. V Česku (2003) situaci legislativně ukotvuje Zákon č. 162/2003 Sb. – Zákon o podmínkách provozování zoologických zahrad a o změně některých zákonů (zákon o zoologických zahradách). Podle něj je zoo „*trvalé zařízení, v němž jsou chováni a po dobu nejméně 7 dnů v kalendářním roce vystavováni pro veřejnost volně žijící živočichové, popřípadě též zvířata domácí*“. K této základní definici opět patří ještě několik dalších stěžejních vymezení – tedy, že za zoo se

²⁹ Lze jej však vnímat jako správné, neboť nejen česká situace ukazuje přítomnost několika významných zařízení tohoto typu (například Zoopark Vyškov, Farmapark Soběhrdy, Farmapark U Toma).

nepovažují cirkusy či obchody se zvířaty, stejně jako „*akvária, terária, expozice a jiná výstavní zařízení, která chovají méně než 20 druhů volně žijících savců a ptáků, jsou-li součástí zařízení, jehož hlavní činností není vystavování volně žijících živočichů pro veřejnost*“, „*zařízení pro chov a držení živočichů, která slouží ke zvláštním účelům, zejména záchranné stanice, záchranná centra, zařízení pro chov zvěře a farmové chovy*“ nebo „*zařízení pro chov a držení volně žijících živočichů, které chová méně než 20 druhů volně žijících savců a ptáků, přičemž tyto živočichy vystavuje veřejnosti bezplatně, a to především za účelem výchovy nebo poučení veřejnosti tím, že poskytuje informace o vystavených druzích, jejich přírodních stanovištích a úloze v ekosystémech*“. Jako zoologická zahrada tak může být dle zákona označováno akvárium, terarijní (např. krokodýlí) zoo, tedy zařízení, která nemají se zahradou (exteriérovým areálem s upravovanou vegetací) nic společného. Po odborné typologické stránce by některé ze zoo se zákonnou licencí neměly být vnímány jako zoologická zahrada, ale jako zoo (zařízení) v širším slova smyslu, popř. v anglické terminologii *zoological institution, animal-based attraction* či *animal based facility*. Na druhou stranu tento zákon jako zoo nebere zařízení typu záchranných center, která mají leckdy srovnatelné expozice s oficiálně uznanými zoo s licencí³⁰. Zákony navíc mohou být v každé zemi nastaveny různě, a tak přestože je jistě fenomén zoo nutné legislativně upravit, nelze se na právní normy z odborného hlediska jednoduše odvolávat. Spíše selektují vybranou skupinu „lepších zoo“ splňujících určité požadavky. I to však nemusí platit. Jak se ukazuje, v českých podmínkách existuje mnoho zařízení bez oficiální licence se srovnatelnými parametry jako ta, která licenci mají či měla³¹. Proto má tato selekce jen částečnou vědeckou hodnotu a je zoo lepší brát dle širších obecně platných odborných definic, jež byly představeny Nekolným a Fialovou (2018b).

Kromě již zmíněných definic je pro pochopení zoo nutné zmínit a diskutovat ještě další pojetí (vnímání) tohoto sociálního konstrukt, která se dostávají hlouběji a mohou zachytit podstatu existence zoo a jejich základní funkce (funkce podrobněji v kapitole 3.2). (Moderní) zoo jsou považovány za součást či formu západní kultury, do určitých částí světa (např. do Japonska) importovanou (Anderson, 1995, Sadotomo, 2022). Dnes jsou tak typem globalizované instituce (Pouillard, 2019b; Szczygielska, 2021) a hrají stále větší roli ve vztahu společnosti a přírody (Pouillard, 2019b). Zoo zastupují či by měly zastupovat a prezentovat krajinu a přírodu v co nejrealističtější podobě (Woods, 1998). Meuser (2019, s. 117) nicméně

³⁰ Např. v Makově u Písku.

³¹ Např. Přírodovědecké centrum Hradec Králové (bez licence) vs. Terarium Praha (s licencí) – obě zařízení přitom nabízejí podobnou expoziční plochu a zaměření chovu na plazy.

podotýká, že zoo „vždy reprezentují speciální formu kultivované koexistence člověka a zvířete“. Benz-Schwarzburg a Leitsberger (2015, s. 17) doplňují, že zoo jsou „*prostorem pro reprezentaci zvířat, který tvaruje, jak lidé vnímají zvířata a přemýšlejí o nich*“. Burkhardt (2021) zoo popisuje jako kulturní instituce či prostory, které inscenují setkání s divočinou a vnášejí přírodu do městských prostor, ale také jsou schopny reflektovat pohled společnosti na zvířata, a dokonce tento pohled měnit. Z archeologické perspektivy lze na zoo nahlížet jako na materiální místa, kde pobývají jak zvířata, tak lidé (Holtorf, van Reybrouck 2003). Zoo jsou tedy místy, v nichž se člověk setkává právě s živočichy a přírodou (Borgards, 2016; Madden, Kearns, 2022), snad i tím nejvýznamnějším zdrojem kontaktu lidí se zvířaty (Morgan, Hodgkinson, 1999). Bisgrove (2022) nicméně podotýká, že zoo odrážejí nejen vztah člověka k přírodě a zvířatům, ale také k ostatním lidem (konkrétně viz např. kap. 5.1.3).

Anderson (1995) zoo vnímá jako kulturní instituce, které nereprezentují přírodu jako takovou. Podle něj se jedná o lidmi vytvořené krajiny se sociálními a kulturními zprávami, které jsou podávány skrze zmiňovanou prezentaci živých zvířat. Rovněž Borgards (2016) zoo hodnotí jako kulturně formované krajiny, jejichž podoba vychází z estetických, funkčních, vědeckých a etických rozměrů. Hallman a Benbow (2006) doplňují, že jde o typ kulturní krajiny, který reflektuje změny vztahů mezi lidmi a zvířaty a přírodou jako takovou. Jinými slovy, zoo byly a jsou realistickým obrázkem vztahu mezi člověkem a zvířaty ve společnostech té dané doby, a proto je klíčová znalost lidského vnímání jiných živých organismů a možnosti, jak to změnit (Gippoliti, 2011). Zoo jsou lidskou interpretací a konstrukcí přírody a zvířat, která ji obývají (Hallman, Benbow, 2006). Grazian (2017) navíc podotýká, že už samotná příroda je vlastně kulturní konstrukcí. Právě zoo podle něj nejlépe reflektují, jak společnost vnímá a konstruuje přírodní svět, a to doslovně i symbolicky. Také Milstein (2009) zoo vnímá jako symbolicko-materiální kulturní místa, která jsou ovlivněna lidskými diskurzy a která zároveň sama diskurzy utvářejí.

Kontakt lidského a přírodního světa v zoo se odráží také u dalších autorů a charakteristik: „hybridní prostor“ přírodního a kulturního (Whatmore, 2002) či komplexní sociální reprezentace přírodního světa (Shapland, van Reybrouck, 2008). Tato pojetí jsou cenná proto, že v sobě obsahují vývojovou dynamiku vztahu společnosti a přírody, která se rovněž objevuje v řadě klasifikací vývoje zoo (např. Rabb, 1994, Rabb, 2004 – dále viz kapitola 5.1.10). V případě dětských zoo je vlastně prezentována příroda domestikovaná (Anderson, 1995). Poley (1993) tvrdí, že zoo jsou největšími přírodovědeckými školami, čímž odkazuje na vzdělávací funkci.

Polakowski (1989) připodobňuje zoo k divadlu, neboť je spojuje určité místo, účinkující (v případě zoo zvířata) i diváci, a navíc se snaží poskytovat zábavný a zapamatovatelný zážitek. Také podle Meuser (2019) je divadelní princip jedním z těch, které jsou využívány v zoo, ale dále zmiňuje i vězení a muzeum. Mason (1999) tvrdí, že zoo jsou typem muzea, který se od ostatních muzeí liší tím, že vystavuje živé objekty. Podle Steinkrügera (2013) jsou zoo sice vzdělávací zařízení podobná muzeím, ale na rozdíl od nich mohou zvířata prezentovat jinak, a to včetně jejich chování. May (2020) na zoo nahlíží jako na smíšený objekt mezi muzeem, výstavní budovou, zábavním parkem a botanicou zahradou. To je zásadní z hlediska prezentovaných témat. Z výše uvedeného je zřejmá vzdělávací funkce zoo. Vobruba (1998) proto popisuje, že zoo jsou specializovaná kulturně-výchovná zařízení. Anderson (1995) tvrdí, že zoo jsou urbánními institucemi, které jsou součástí západní populární kultury. Důraz na město je důležitý historicky i konceptuálně (více viz kap. 5.1.3).

Architekti rozvoj zoo vnímají skrze strategii a generel rozvoje obdobně jako u jiných institucí, např. i měst a jejich částí. Jednotlivé části zoo vznikají obdobně jako jednotlivé městské čtvrti (Ullmann, 2019). Navíc kombinují architekturu a krajinářskou architekturu (May, 2020). Zoo se tak řadí mezi nejkompexnější instituce moderního světa, kde se stýkají zvířata a lidé (Axelsson, May, 2008). Z toho vyplývá, že zoo je sociálním konstruktem (viz kap. 2.1), který vznikl kombinací jiných již existujících sociálních konstruktů. Zoo jsou sociokulturními institucemi (Hallman, Benbow, 2007), které kombinují prvky přírodní (respektive naturalistické) a lidské, kulturní, sociální, a navíc jsou dynamické, čímž mohou oslovovat široké spektrum veřejnosti. Ačkoliv je tedy v zoo představována příroda, byla tato zařízení vybudována člověkem, a tak je lze zařadit mezi lidmi vytvořené neboli antropogenní atraktivitu tak, jak je vnímají Zelenka a Pásková (2012).

3.2 Funkce a významy zoo

Základní funkcí, respektive charakteristikou zoo, jak již z definic vyplynulo, je vystavování živých zvířat (Milstein, 2009). Funkce zoo se v průběhu času na základě proměn společnosti a jejich požadavků na zoo vyvíjely a stále vyvíjejí (Kisling, 2001). Někdy jsou také nazývány rolemi, vybrané pak posláními. Jakákoliv pivotální změna zoo přitom začíná právě redefinicí centrálních rolí a významů zoo podle lidských imaginací a vztahů k přírodě (Szczygielska, 2021). Ostatně, téma zoo a jejich funkcí a významů patří k jedněm z častějších témat odborných příspěvků i populárních textů (např. Carr, Cohen, 2011; Lück, Gross, 2016).

Dlouhodobou funkcí předchůdců zoo byla hlavně rekreace a zábava. Od konce 18. století se k nim v tzv. (moderních) zoo začaly připojovat funkce a významy další. Ospravedlnění (legitimizace) vzniku a rozvoje zoo souviselo zejména s třemi dalšími funkcemi: vědeckou (rozvoj zájmu o vědu), ekonomickou (ekonomický potenciál zvířat dovezených z exotických destinací) a kulturní (a symbolickou; člověk kontroluje zvířecí svět, potažmo přírodu jako takovou). Vědecký význam lze přitom chápat jako hlavní odlišovací prvek konceptu zoo od předchozích kolekcí zvířat (viz kap. 5.1.3), a tak např. London Zoo byla již od svého vzniku (1828) považována za vědeckou instituci (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004).

Roscher a Wöbse (2015) vnímají prostor zoo ve třech dimenzích – zoo jako 1) politický prostor, 2) prostor pro zvířata, a 3) symbolický prostor. Všechny tyto tři dimenze jsou vzájemně provázané a lze skrze ně nahlížet na vývoj a pozici zoo ve společnosti a politice. Také ostatní autoři si uvědomují, že zoo představují jeden z možných symbolů moci (např. Frost, 2011), v čemž navázaly na dřívější panské menažerie. Otevření nové národními socialisty postavené Tiergarten Nürnberg v roce 1939 se sice Adolf Hitler nezúčastnil, ale navštívil ji několik dní před slavnostní akcí (Mögel, Söder, 2012) a označil ji za nejhezčí na světě. Svého času zoo reflektovaly i soubor (významu) někdejšího „západního vs. východního světa“ (Roscher, Wöbse, 2015). Byly jedním z míst soupeření. Za zmínku zde stojí návštěva prezidenta USA J. F. Kennedyho v Berlíně, kde navštívil jak západoněmeckou Zoo Berlin, tak východoněmecký Tierpark Berlin. Právě po rozdělení Berlína došlo v roce 1955 k otevření nové zoologické zahrady v sovětské okupační zóně. Snaha byla zřejmá – poskytnout zoo občanům východního Berlína, a to na pětinasobné ploše, než jakou disponovala tradiční zoologická zahrada v západním Berlíně. Nový Tierpark se měl stát symbolem moderního města, velkorysosti, prostornosti, jednoduchosti, funkčnosti a také symbolem místa pro veškerý lid, nikoliv pro elity. Lidé v rámci dobrovolné práce odpracovali na výstavbě areálu mnoho tisíc hodin. Po otevření za účasti prezidenta NDR Wilhelma Piecka se Tierpark Berlin stal během několika let výrazně navštěvovanějším než zoo „na západě“ (Roscher, Wöbse, 2015). Také mnohé stavby v novém Tierparku odpovídaly enormnímu významu a pokrokovosti této instituce. Již od počátku bylo možné pozorovat šelmy za vodními příkopy (Blaszkiwicz, 2005) a 8 let od zpřístupnění (1963) byl po mnoha letech výstavby otevřen Alfred-Brehm-Haus, na dlouhou dobu největší pavilon v zoo celého světa (Kisling, 2001; Blaszkiwicz, 2005). Již tehdy navíc obsahoval tropickou halu pro ptáky a také unikátní vnitřní skalnaté expozice lvů jen za příkopem, které rovněž neměly ve světě obdoby. V roce

1965 k desátému výročí otevření byla uvedena do provozu jedna z největších voliér dravců světa s délkou 80 metrů a roku 1969 vznikl pokrokový ostrov gibbonů (Blaszkiwitz, 2005).

Zoo jako symboly jsou založené na síle, moci a zejména od 70. let 20. století (ale již i dříve) na vizuálním pohledu (zoo jako primárně vizuální záležitost). Ve zmíněné době začala být v nejvyspělejších západních zoo snaha o tzv. *postage stamp views* (Milstein, 2009). Obliba zoo je přitom závislá na uspokojování návštěvnických potřeb, a to je od přelomu milénia na velmi vysoké úrovni (Hyson, 2000). Jak již bylo zmíněno v kapitole 3.1, zoo jsou komplexním symbolem přírodního světa vytvořeným společností (Shapland, van Reybrouck; 2008), neboli symbolicko-materiálním kulturním místem, které je ovlivněno lidskými diskurzy a zároveň samo diskurzy utváří (Milstein, 2009).

Jak je tedy nahlíženo na role zoo v současnosti? Turley (1999), Gregory a kol. (2009), Clayton (2016) či Lück a Gross (2016) jmenují tři základní role současných zoo: ochrannářskou, vzdělávací a zábavní (či rekreační). Obdobně funkce na příkladu akvárií rekapituluje Karydis (2011). Většina publikací však zmiňuje hned čtyři role, s nimiž prvně přišel švýcarský zoolog Heini Hediger, když ke třem již zmíněným doplnil ještě výzkum (Reade, Waran, 1996; Woods, 1998; Salzert, 2010; Rees, 2011; Roe, McConney, Mansfield, 2014; v české literatuře např. Dobroruka a kol., 1989; Vobruba, 1998; Ullmann, 2019), který někdy bývá zařazován jako součást ochrany přírody (např. Lück, Gross, 2016), již chápal Hediger jako základní pilíř zoo. Zároveň výzkum je jedním ze základních definičních pojmů odlišujících zoo od starších kolekcí zvířat. V podrobnějším pojetí lze čtyři základní role jsou charakterizovat následovně (Nekolný, Fialová, 2018b; Greenwell a kol., 2023):

- 1) Poskytování odpočinku, rekreace a zábavy obyvatelstvu (poskytování poutavého a stimulujícího zážitku pro návštěvníky)
- 2) Vzdělávání a výchova obyvatelstva, zejména mládeže (formalizované výukové programy, vysvětlení a interpretace biodiverzity a ekologických poselství)
- 3) Ochrana přírody (řízení populací pro chov ex situ a podpora programů obnovy přírody in situ³²) a kulturní dědictví
- 4) Vědecká práce a výzkumy (výstupy ze základní a aplikované vědy vycházející z hlavního ochrannářského poslání zoo)

³² Ochranou přírody in situ se rozumí ochrana v místě přirozeného výskytu, tedy primárně ochrana biotopů (dotčeného druhu), obnova vhodného prostředí a odstraňování rizikových faktorů, které v oblasti současného nebo potenciálního výskytu druhu působí (MŽP ČR, 2024).

Jak funkce prezentují samotné zoo, zkoumá např. Carr a Cohen (2011). Roe, McConney a Mansfield (2014) přinášejí užitečnou diskusi, čím všim jsou funkce zoo ovlivněny, když zkoumají kontrast dvou potenciálně odlišných perspektiv: těchto zmiňovaných (a často samotnými zoo deklarovaných) priorit a očekávání návštěvníků. Role a aktivity se vyvíjejí, a to nejen v rámci konceptu zoo, ale také v rámci místního kontextu. Navíc změna úloh zoo v průběhu proměn společnosti i zoo jako takových jsou základním hybatelem změny designu, pojetí návštěvnických areálů (Mizicko, Bell, 2001). Předestřený potenciální rozkol cílů a návštěvnických očekávání komentuje také Woods (1998), která navíc v rámci ochrany rozlišuje pojmy ochrana (*conservation*) a zachování či udržení (*preservation*). Reade a Waran (1996) docházejí k závěru, že lidé jsou si vědomi, že primárním cílem zoo je ochrana, ale jejich hlavní motivací k návštěvě je zábava. Ochrana přírody však reálně je (může být?) jen cílem vedoucích (jádrových) zoo, které udávají směr. Podrobné členění hlavních rolí zoo s jejich specifickými částmi přinášejí Lück a Gross (2016) – viz tab. 3. Hlubší a podrobnější definování funkcí a rolí zoo je cenné zejména proto, že směřuje k různým prezentovaným tématům – zoo nevzdělávají pouze o zvířatech, jak ostatně reflektuje i tato práce.

Tab. 3: Hlavní role zoo podle Lück a Grosse (2016)

Zábava	poskytování zábavy (např. představení, show, jízdy na poníkovi)
	poskytování zařízení (např. parkování, toalety, obchody, catering)
	poskytování sociálních zážitků
	zabezpečení welfare návštěvníků (ochrana a bezpečnost)
Vzdělání	vzdělávání návštěvníků o: <ul style="list-style-type: none"> • zvířatech, živé přírodě • biotopech • environmentálních tématech • chování ke zvířatům
Ochrana přírody	ochrana ohrožených druhů
	chovné programy
	reintrodukce či repatriace zvířat do volné přírody
	rehabilitace zraněných divokých zvířat
	výzkum
environmentální enrichment ³³	

Zdroj: na základě Lück, Gross, 2016, upraveno

Poskytování odpočinku, rekreace a zábavy obyvatelstvu (resp. zpravidla skupinám lidí) je nejvíce spojeno s cestovním ruchem a volným časem obyvatelstva, a lze jej do určité míry brát jako spojující nejen pro zoo, ale i zahrady a parky obecně. Ač tato role není tou, kterou

³³ Environmentální enrichment, příp. též jen enrichment je obohacení (prostředí) života zvířat v lidské péči a tím zvýšení jejich psychické pohody a kvality života (welfare). Snaží se zajistit uplatnění jeho přirozeného chování a odstranění či zmírnění stereotypního či jinak abnormálního chování zvířat (Meade, Hutchinson, Krall, Watson, 2014).

by současné zoo ospravedlňovaly svou existenci, má nemalý význam. Dobře je to vidět z úryvku knihy Jiřího Jandy (1927): „...úkol zoologických zahrad, který nesmíme nikterak podceňovati, jest jejich poslání zábavné. A právě v našich dobách, kdy válkou uvolněnými zásadami širokých vrstev vyrostly řady zábav ani ne morálních, ani hygienických, naopak duševnímu i fyzickému zdraví lidí nanejvýš nebezpečných, prosté zotavení se ve krásném zeleném parku, naplněném zvířaty musí býti pokládáno za prostředek eminentně záchranný“ (Janda 1927, s. 26). Doba se sice změnila, ale myšlenka platí stále, což značí snaha a potřeba dostat současné děti od virtuálního prostředí k „reálnému“.

Všechny zoo plní kromě zábavní funkce také tu vzdělávací. Tématem vzdělávání v zoo se blíže zabývali např. Karanikola, Tampakis, Tsantopoulos a Digbasani (2014), Beer, Shrader, Schmidt a Yates (2023). Roe a McConney (2015) zmiňují, že 170 zoologických zahrad ve 48 zemích uvedlo, že většina jejich návštěvníků se přichází učit. Zoo tvoří společně s muzei a vědeckými (science) centry hlavní prostředí neformálního vědeckého vzdělávání. Jejich potenciál mj. tkví v možnosti propojovat zábavu a porozumění vědě (Schwan, Grajal, Lewalter, 2014).

Už samotné vystavení a pozorování zvířat, navíc doplněné umístěním naučných tabulí či možností účasti na komentovaném krmení, určitým způsobem vzdělává. Zvláště ve chvíli, kdy v současné společnosti jsou zoo nejvýznamnějším zdrojem kontaktu lidí se zvířaty (Morgan, Hodgkinson, 1999). Tato myšlenka je dlouhodobě platná a v té souvislosti je vhodné uvést, že mj. již Jiří Janda, pozdější zakladatel a první ředitel Zoo Praha v roce 1927 napsal, že „ze všech úkolů zoologické zahrady největším a nejdůležitějším jest: sblížit člověka se zvířetem.“ (Janda 1927, s. 15). Dále mj. píše o tom, že dítě se může naučit to, co by si jinak a jinde nezapamatovalo a rovněž to, že lidé se učí celý život a v průběhu návštěvy zoo mají možnost opravit chybné názory.

Další funkce je ochranná. S potřebou chránit zvířata, ne je jen držet, vznikla myšlenka vnímat zoo jako jakési Noemovy archy (např. Hutchins, Conway, 1995). Zoo v rámci ochrany ex situ vytvářejí genetickou zásobárnu (Habel, Mroczkowski, 2015), kde jsou živočichové vnímáni jako přírodní dědictví (Mason, 1999). Ochrana však nemusí být vztažena jen k přírodnímu dědictví, ale také k dědictví kulturnímu a historickému (Mason 1999; např. altány, fontány, historické pavilony a skleníky jako kulturní památky), neboť samy zoo reprezentují určitý vývoj architektury, a právě vztahu člověka a zvířat. Ochrana přírody je chápána jako klíčové opodstatnění existence současných zoo. Díky zapojení do ochrany přírody in situ překonaly i své vlastní hranice.

Také vědecká práce je jedním ze základních posláních, díky němuž se mj. podařilo pochopit chování a potřeby řady druhů zvířat. Zmíněné funkce však neexistují osamoceně, často a ideálně jsou propojené, a tak lze hovořit o posunu výuky o zvířatech jako takových k tzv. *conservation education* (např. Clayton, 2016) či vzdělávání formou zábavy (Mann-Lang, Ballantyne, Packer, 2016), tedy k tzv. *edutainmentu* (Patrick, Tunnicliffe, 2013). Dance (2007) tvrdí, že lidé se o environmentálních tématech jako klimatická změna dozvědí v muzeích a zoo více, než by se kdy naučili v učebně ve škole. Ross a Gillespie (2008) uvádějí, že jedním ze způsobů, jak propojit vzdělávání a zábavu, je designování expozic tak, aby vyhovovalo více účelům (k vývoji zoo a jejich expozic viz kap. 5). Propojení přináší i skladba chovaných druhů, která se snaží vyvážit návštěvnický zajímavá zvířata a ohrožené druhy potřebující ochranu (Frynta, Šimková, Lišková, Landová, 2013; více viz kap. 5.3).

O vztazích ochrany přírody a dalších rolích zoo pojednává Catibog-Sinha (2008), který rovněž zmiňuje možnost většího zaujetí návštěvníků pro přírodu skrze průchozí a interaktivní expozice. Habel a Mroczkowski (2015) upozorňují, že ne všechny zoo nutně splňují všechny funkce. Řada komerčních areálů sice splňuje obecnou definici zoo, ale nespĺňuje všechny funkce, které tzv. vedoucí zoo zpravidla deklarují. Lze nalézt i zoo s jasným zaměřením pouze na rekreaci a komerci (Dollinger, 2012).

Ať už je důraz na jednotlivé funkce zoo v konkrétních zařízeních jakýchkoliv, stěžejní je, že poskytují (ať už vědomě či nevědomě) určitou interpretaci zvířat a přírody (Woods, 1998). Právě ta se se společenskými změnami dosti proměnila. Na druhou stranu je nutné zmínit vývojový princip ko-evoluce (Coe, 1986), kdy se ve stejnou dobu různá zařízení mění různorodě, a výsledně tak existují zoo, jejichž návštěvy poskytují odlišné interpretace, respektive mohou vyvolávat dezinterpretace. To vše jako součást zážitku a procesu učení (Woods, 1998). Proto se i Coe (2012) zabývá možnými podobami budoucích zoo. Existují dobré, ale i špatné zoo. Laidlaw (2000) podotýká, že dobrých zoo (plnících nejen rekreační funkci, ale i další funkce a zajišťujících vhodné podmínky pro zvířata) je skutečně málo. Beadworth a Bryman (2001) či Desmond (1999) považují sebeprezentaci zmiňovaných cílů zoo za jeden ze způsobů tematizace (viz kap. 2.5), pomocí něhož je legitimizována existence zoologických zahrad jako takových.

Zmíněné čtyři základní funkce zoo ale již s vývojem společnosti opět přestávají stačit a hledají se funkce či role nové, resp. nově a účelněji definované. Bisgrove (2022) tvrdí, že zoo musí podporovat trvalé soužití lidstva s jinými druhy. Proto zoo potřebují modelovat udržitelnou krajinu současnosti i budoucnosti. Od počátku 21. století se objevují výzvy

k zařazení *welfare*, tedy dobrých podmínek chovu zvířat na základě porozumění jejich potřeb, jako dalšího cíle zoo (Fernandez, Tamborki, Pickens, Timberlake, 2009). Rose a Riley (2022) a Greenwell a kol. (2023) doplňují, že by měla být brána v potaz jako pátá funkce zoo *wellbeing*, tedy přístup zahrnující vše, co přispívá ke kvalitě života člověka, a zhodnocuje nezanedbatelnou roli pro společnost. Zároveň zmiňují potřeby vývoje rekreačně-zábavní funkce do podoby angažovanosti návštěvníků.

Mimo čtveřici oficiálních vlastními zoo deklarovaných rolí stojí funkce, resp. význam společenský, sociální či socializační (např. Holzer, Scott, Bixler, 1998, důraz na sociální interakci Morgan, Hodgkinson, 1999). Zoo mohou sloužit jako „pozadí“ sociální události (Therklesen, Lottrup, 2015). To koneckonců zoo plnily od svých počátků, když se důležité lidé scházeli v zoo a klíčovými událostmi byly koncerty. Již v 19. století se zoo začaly více zaměřovat také na děti a začaly nabízet zábavní atrakce jako kolotoče či projížďky na zvířatech (Lambrechts, 2014). Mnoho odborných, populárně naučných i propagačních textů se shoduje v tom, že nejčastějšími návštěvníky zoo jsou rodiny s dětmi (např. Reade, Waran, 1996; Woods, 1998; Turley, 2001; Ryan, Saward, 2004; Therkelsen, Lottrup, 2015). Jak uvádějí Holzer, Scott a Bixler (1998), zoo s dětmi navštěvují více rodiče, kteří do zoo chodili již se svými rodiči. Ukázat dětem zvířata, poučit je a užít si pěkný společný den bývá také jednou z primárních motivací návštěvníků (Roe, McConney, 2015). Gippoliti (2011) vidí velký potenciál zoo právě v tom, že se v nich mohou děti přímo setkat se zvířaty. Turley (2001) navíc doplňuje, že základním důvodem nenavštěvování zoo v její studii bylo to, že oslovení lidé neměli děti, a návštěvnost tak souvisí s demografickými charakteristikami.

Janda (1927) uvádí mezi úlohami zoo rovněž uměleckou. Zmiňuje například, že umělci mohou chodit do zoo, aby podle tamních živých zvířat mohli pracovat na svých dílech. To samozřejmě nemůže být v dnešní době opodstatněním pro existenci zoo, ale jde o důležitý aspekt jejich významu ve společnosti v určité fázi jejich vývoje. Umění a umělecká funkce však mohou být (a jsou) součástí i dnešních zoo (viz kap. 5.1.9). Také role a vnímání zahradnické úpravy (botanizace) v zoo se průběžně měnila, hraje stále významnější roli (v roce 1980 dokonce vznikla zahradnická asociace zoologických zahrad *Association of Zoo Horticulture*) a nabývá více účelů – např. vzdělávací, ekologické, tvoří bariéry, umělecká, podpora iluzí. Některé ze zoo jsou dokonce oficiálně i botanickými zahradami (Mizicko, Bell 2001; Sheridan, 2016; k jejich vztahu více viz kap. 5.2.1).

3.3 Typologie zoo

První moderní zoo (od přelomu 18. a 19. století) původně nabývaly pouze podoby zoologických zahrad, ale historickým vývojem došlo k etablování samostatných typů zoo. Gregory a kol. (2009) zdůrazňují, že vývoj zařízení se živými zvířaty od menažerií (zařízení založené na fyzické separaci zvířat, která jsou zavřena v klecích, princip nadvlády nad přírodou) k (post)moderním zoo se posunul z představování široké palety druhů k určité specializaci, díky níž je možné chovat sociálně přirozené skupiny vybraných druhů/taxonů. To souvisí i s diferenciací a diverzifikací podob zoo 21. století. Zoo lze podle jejich podstaty, zaměření, významu a funkcí rozdělit do několika kategorií či typů. Pouze některé z nich jsou však zahradami či parky, tedy zoologickými zahradami (např. Braverman, 2011). Podoba zoo jako zahrad není výlučná, už z toho principu, že některé zoo jsou interiérového charakteru (akvária, terária). Některá zařízení jsou rozsahem či významem větší, jiná menší.

Woods (1998) v rámci pojmu *captive environments* rozlišuje tři kategorie: zoo, *sanctuaries* a *wildlife parks*. Také definice zoo od Asociace zoo jihovýchodní Asie (SEAZA) představuje širší segmentu, když zmiňuje zoologické zahrady, safari parky, bioparky, veřejná akvária, ptačí parky, terária, insektária a další kolekce zvířat určené primárně pro veřejnost, a to se vzdělávacími, vědeckými a ochrannými funkcemi (Catibog-Sinha, 2008).

Vlastní typologii má také zmíněná databáze světová databáze zoo WZD (2018) – jednoduché dělení dle stanovených kritérií na tzv. zoo a polozoo. Zároveň je zmiňováno, jaké zoo se dají do databáze zařadit – „zoologické zahrady, zooparky, zookoutky (*mini zoo*), veřejná akvária, terária, vivária, ptačí či plazi parky a domy, delfinária, safari, motýlí domy, insektária, specializovaná zařízení pro expoziční chov zvířat“. Inspirativní může být taktéž členění dle databáze zoo celého světa Les Zoos dans le Monde (2022) či databáze o zoo v německy mluvících zařízeních – zoo-infos.de (2018). Cenné náhledy na širší segmentu a typologii lze čerpat z publikací Dobroruka a Šír (1984)³⁴, Lemke (1987), Schackley (1996), Petzold a Sorge (2012) či Auzias a Labourdette (2018).

Hierarchickou diverzitu systému dokládá též fakt, že odborná literatura pracuje takřka výhradně s těmi nejvýznamnějšími zoologickými zahradami a akvárii, které jsou pojmenovávány jako jádrové (*core*; Tribe, 2004), zoo světové třídy (*world-class zoo*; Hutchins, Smith, 2003) či vedoucí (*leading*; Sheridan, 2016). Někdy se objevuje také

³⁴ V Československu se dříve používalo a na odborných školách také vyučovalo dělení včetně příkladů od Dobroruky a Šíra (1984): zookoutky, zoologické zahrady – různých specializací, zoologické parky, safari, akvária, delfinária.

označení vědecky řízené zoo. Jejich přesné vymezení může být diferencované. Zjednodušeně by mělo jít o ta zařízení, která jsou členy mezinárodních (např. Světová asociace zoologických zahrad a akvárií WAZA /2019/), regionálních (ve smyslu regionálně nadnárodních; např. Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií EAZA /2019/) či alespoň národních odborných asociací (např. Unie českých a slovenských zoologických zahrad UCSZOO /2019/). Ve WAZA je zapojeno přes 330 zoo (WAZA, 2019), jádrových zoo je přibližně 1200, zatímco celkově se počet zoo odhaduje na řádově vyšší číslo – přes 10 tisíc (Schackley, 1996; Higginbottom, 2004). Nejvíce jich přitom najdeme v Evropě a Severní Americe. Jen v Německu se uvádí přes 800 zoo (zoo-infos.de, 2018). V rozvojových zemích (respektive mimo tradiční země „západní kultury“ v Evropě, Severní Americe či Austrálii) však jejich počet také přibývá (Mason, 1999). Přesný celkový počet nelze určit nejen kvůli tomu, že průběžně vzniká mnoho nových zařízení a neexistuje jednotná evidence. Zároveň a zejména z toho důvodu, že je obtížné přesně stanovit, co je a co už není zoo. Problém je nejen ve „velikosti“, tedy rozloze nebo počtu druhů či kusů chovaných zvířat, ale zejména v tom, co zdůraznil už Grzimek (1972) – zoo je hodně, a navíc jsou značně odlišné. Kvalita takovýchto zařízení se dosti různí (WAZA, 2005), a tím pádem také odlišným způsobem plní funkce zmiňované v kap. 3.2.

Situaci dobře ilustruje také fakt, že v Česku v roce 2019 nacházelo:

- 11 zoo v Světové asociaci zoologických zahrad a akvárií (WAZA, 2019),
- 13 zoo v Evropské asociaci zoologických zahrad a akvárií (EAZA, 2019),
- 14 zoo v International Zoo Yearbook (IZY, 2019),
- 16 zoo sdružených do Unie českých a slovenských zoologických zahrad (UCSZOO, 2019),
- 29 zoo s licencí Ministerství životního prostředí ČR (MŽP ČR, 2020),
- Cca 150 zoo – expozic se zvířaty, tedy v širším slova smyslu zoo (WZD, 2019).

O tom, že se zdaleka nemusí jednat jen o zoologické zahrady, dobře vypovídá příklad z USA. V roce 2014 americká asociace zoo AZA měla 228 členů, z nichž jen 138 (tedy 60 %) bylo zoologických zahrad. Dalšími členy byly akvária, kombinace zoo a akvárií, safari parky, tematické parky s expozicemi zvířat, science centra, ptačí parky či motýlí domy. Licenci přitom mělo v USA v té době 2764 zoo zařízení (Grazian, 2017), tedy více než desetinásobek počtu členů organizace AZA.

Situace na příkladu území bývalého Východního Německa rovněž ukazuje, jak zásadní může být definice zoo či jejich výběr pro jakoukoliv analýzu kvantitativní i kvalitativní. Rovněž dokládá, že typ zoo se v rámci jednoho zařízení může v průběhu času měnit. Lemke (1987) popsal, že v polovině 80. let 20. století bylo na území někdejší NDR devět velkých zoologických zahrad a více než 100 dalších menších zoo zařízení. Stav z roku 2020 zachycuje výrazně větší množství zoo, které lze označit jako „vedoucí“ či „velké“ (např. z pohledu členství v mezinárodních asociacích či alespoň v hlavní zoo asociaci německy mluvícího prostoru VdZ. Členských zoo WAZA je tak na území někdejšího Východního Německa 6, členy EAZA je 14 zoo a VdZ zahrnuje hned 18 členů (viz tab. 4).

Tab. 4: Významné zoo někdejšího Východního Německa a jejich členství v organizacích

Zoo	Rok otevření	Lemke (1987) – typ zoo	VdZ (2019)	EAZA (2019)	WAZA (2019)
Tierpark Berlin	1955	velká zoo	✓	✓	
Tierpark Cottbus	1954	velká zoo	✓		
Zoo Eberswalde	1928/1958	<i>Tierpark</i>	✓	✓	
Vogelpark Marlow	1994	–	✓	✓	✓
Zoo Rostock	1899	velká zoo	✓	✓	✓
Zoo Schwerin	1956	velká zoo	✓	✓	
Deutsches Meeresmuseum Stralsund	1951	akvárium	✓		
Zoo Stralsund	1959	<i>Tierpark</i>	✓		
Tierpark Ueckermünde	1962	<i>Heimattiergarten, později Tierpark</i>	✓	✓	
Tierpark Chemnitz	1964	<i>Tierpark</i>	✓	✓	
Zoo Dresden	1861	velká zoo	✓	✓	✓
Naturschutz-Tierpark Görlitz	1957	<i>Tierpark</i>	✓	✓	✓
Zoo Hoyerswerda	1959	<i>Tiergarten</i>	✓	✓	
Zoo Leipzig	1878	velká zoo	✓	✓	✓
Tiergarten Bernburg	1909/ 1951	pův. zookoutek, po 2. světové válce <i>Tiergarten</i>	✓		
Zoo Halle	1901	velká zoo	✓	✓	
Zoo Magdeburg	1950	velká zoo	✓	✓	✓
Thüringer Zoopark Erfurt	1959	velká zoo	✓	✓	

Zdroj: vlastní zpracování dle Lemke (1987), WAZA (2019), EAZA (2019), VdZ (2019), webových stránek zoo
Pozn.: WAZA = Světová asociace zoologických zahrad a akvárií, EAZA = Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií, VdZ = Sdružení zoologických zahrad spojující zoo (nejen zoologické zahrady) v německy mluvících zemích

V Česku je větší vyrovnanost v počtu zoo sdružených národní asociaci UCSZOO, EAZA i WAZA. To samo o sobě ukazuje jisté omezení mezinárodního srovnání na základě výběru

úrovně toho, které zoo mají být analyzovány. Zajímavým tématem výzkumu by mohlo být srovnání toho, jak daný výběr analyzovaných zoo ovlivňuje výsledky práce. Výběr může probíhat na základě jejich kvalitativní úrovně reprezentované členstvím v odborných organizacích, nebo např. na základě typu zoo. Výzkumy nereflektující typologii zoo (např. spojující zoologické zahrady a akvária) tak mohou být v určitých ohledech zavádějící.

Dalším nešvarem současné situace je nejednotnost názvosloví. Je vždy nutné odlišovat, zda jsou zkoumány zoo v užším (zoologické zahrady), či širším slova smyslu (všechna expoziční zařízení se zvířaty alespoň nějakého minimálního standardu). Je také potřeba brát v potaz, že název zařízení nemusí odpovídat jeho charakteristikám.³⁵ Celou šíři problému definic, pojetí a názvosloví lze navíc pochopit teprve při detailním zkoumání zařízení a jejich rozdělení do odpovídajících kategorií, které je třeba dále diskutovat a reflektovat celosvětové podobnosti i regionální specifika (např. *seal sanctuaries* – záchranné stanice tuleňů v určitých přímořských oblastech). Proto je cílem práce téma na základě rešerše literatury, databází a dalších zdrojů vytvořit nový expertní typologický systém s co nejširší platností.

Základním typem zoo je zoologická zahrada, běžně také zkráceně nazývaná zoo, tedy zoo v užším slova smyslu. Zoologická zahrada, případně také zoologický park, je podle Kislinga (2001) zahradou či parkem, v němž jsou chována zvířata za účelem veřejného vystavování. Zde je zásadní zdůraznit fakt, že zoologická zahrada musí opravdu nabývat podobu zahrady (parku), abychom o ní mohli mluvit jako o zoologické zahradě, a nikoliv pouze obecně o zoo (zařízení). Problematickým pojmem je termín zoologický park, zoopark, popř. v německy mluvících zemích *Tierpark*. Podle Dobroruky a Šíra (1984) je pro takovou zoo typická velká rozloha a spíše extenzivně využitá území s rozsáhlými výběhy.³⁶

³⁵ Příkladem může být zoologická zahrada nazvaná Arizona-Sonora Desert Museum. Mnohé světové zoo schválně ustoupily od názvu zoo, aby se vyhnuly negativním konotacím – např. zoo v Bronxu (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013).

³⁶ V Česku této definici odpovídá jen Zoopark Chomutov. Přesto se v Česku dle názvů v roce 2019 „zooparků“ nacházelo více. Zde jsou některé příklady, které zachycují, o jak odlišná zařízení, která nemají nic společného s definicí, se jedná:

- Zoopark Vyškov – původně „Koutek živé přírody“ s místními druhy zvířat, dnes profesionální zoo, člen UCSZOO, zaměřená na hospodářská zvířata (tedy tzv. farmapark).
- Zoopark Radonice – areál převážně s domácími zvířaty v prostorách někdejšího zemědělského družstva. Původně se nazýval Naučná stezka, ale po dohodě s obcí byl přejmenován na Zookoutek. Při zavádění turistických známek došlo na popud člověka ze společnosti vydávající tyto suvenýry k přejmenování na Zoopark Radonice.
- Zoopark Na Hrádečku – soukromý areál, od podzimu 2016 držitel licence MŽP ČR, rozloha 10 ha, později přejmenováno na Zoo Na Hrádečku.
- Zoopark Zelčín – dlouhodobě minizoo v prostorách někdejšího zemědělského družstva. Od roku 2021 farmapark na jiných pozemcích.

Dalším pojmem, který se v souvislosti se zoo objevuje, je safari park. Podle Cambridge Dictionary (2019) je safari parkem areál, v němž jsou chována divoká zvířata a návštěvník je může pozorovat z vlastního auta. Obdobně vnímá safari parky také Kisling (2001, s. 110): „návštěvníci mohou zvířata pozorovat ze svých aut při projíždě parkem“. Ačkoliv byly původně safari parky založené na průjezdu vlastním autem, později je v řadě případů doplnily či nahradily i jiné dopravní prostředky, které provozují přímo zoo (Floor, 2018). Obecně lze konstatovat, že mezi safari parky lze zařadit taková zařízení, kde existují výběhy průjezdné jakýmkoliv dopravním prostředkem, nejen vlastním osobním autem. Lze se setkat i s místní dopravou v podobě autobusů či vyhlídkových vláček. V těchto areálech navíc nemusí být průjezdná část tou jedinou. Jak zmiňuje van Vliet (2015), dnes již takřka vždy poskytují safari parky také min. doplňkové pěšky přístupné expozice. Jelikož turistické atraktivita se safari výběhy leckdy obsahují také další vzdělávací a zábavní části, které jsou i více než srovnatelné, je vhodné minimálně v některých případech používat širší termín safari areál (místo safari park).

Další ze základních kategorií jsou zoo převážně s místní neboli lokální faunou – tzv. wildparky. Je ovšem nutné si uvědomit, že tento termín (místní, lokální) může být vykládán různě, a nejen proto do této skupiny patří areály rozličných parametrů. Může se jednat o prezentaci zvířat z místního pohoří (např. Šumavy, Alp), nebo o prezentaci druhů vyskytujících se v daném státě či ještě širěji na daném kontinentu (v případě Evropy obecně evropské druhy). Pojem místní fauna je tak vnímán na různých řádovostních úrovních.³⁷

Tradičním problémem je fakt, že používaný název instituce nemusí vůbec odpovídat tomu, o jaký typ zařízení se jedná. Podle názvu nelze určit, zda zařízení patří do stejné kategorie, resp. stejné úrovně jako jiný areál obdobného pojmenování. V Česku se pro expoziční zařízení s místní faunou používají označení „lesní zoo“ (např. Praha-Chuchle), „zookoutek“ (např. Praha-Chuchle), nebo také „obora“ (např. Žleby, Mstišov), příp. „obůrka“ (Bílá).

-
- Zoopark Milíčov – přibližně hektarový zookoutek na okraji Prahy – Jižního města se stájem a výběhy domácích zvířat a voliérami divoce žijících druhů zvířat.
 - Zoopark Karlštejn – zoo se zvířaty v cirkusových ubikacích, od 2022 přejmenováno na Zábavní park a safari Karlštejn.

³⁷ Nejčastějším základem kolekcí takovýchto zoo v Evropě jsou kopytníci – zejména jeleni, daňci, srnci, mufloni, prasata divoká, méně často losi či zubři. Z ptáků se jedná o bažanty či jiné hrabavé, dravce i sovy. Vyšší význam parku reprezentuje expozice větších druhů šelem – např. rysů, vlků či medvědů. Toto tedy platí zejména pro střední Evropu, na níž je tato práce zaměřena. V severní Evropě lze do místní fauny počítat také tuleně či soby (např. zoo v parku Slottsskogen v Göteborgu /S/). Ani v německých zoo s lokální faunou však nemusí chybět na první pohled „exotické místní druhy“: ptáci wattového moře (např. tenkozobci) či jeřábi. Sama lokální fauna, resp. její vnímání jsou jasnými tematizacemi jednotlivých zoo. Exemplárním, byť specifickým příkladem může být Alpenzoo Innsbruck (A).

Z toho je zároveň zřejmé, pro některé zoo se používá i více různých názvů. Navíc pojem obora odkazuje spíše k chovu zvířat pro lovecké účely. V německy mluvících zemích se setkáme s výstižným jednoslovným pojmenováním *Wildpark* (např. Tambach). Jak však bylo zmíněno, pod tímto pojmem lze také nalézt značně odlišné expoziční areály. Na jedné straně může jít třeba o Wildpark Schwarze Berge u Hamburгу (D) s přibližně 100 druhy zvířat v 1000 jedincích a rozlohou 50 ha, který je členem WAZA. Dalším příkladem významného zařízení je Wildpark Lünebürger Heide (D): rozloha 61 ha, přibližně 1200 zvířat ve 140 druzích. Většina druhů sice pochází z Evropy, ale určitou roli v něm hrají také mimoevropské atraktivní druhy severních zeměpisných šířek (např. tygr), na které je specializace parku rozšířena. Na druhé straně může být jako Wildpark označeno zařízení s přibližně 10 druhy zvířat (např. Wildpark Kleefeld /A/). Zejména druhově méně bohatým zařízením se říká *Wildgehege* (např. Wildgehege Plassenburg, Gleiritzsch /D/), případně *Tiergehege*, kde už je zpravidla větší zastoupení domestikovaných či „exotičtějších“ druhů (např. Tiergehege der Stadt Greiz /D/). Lze se setkat také s pojmem Wildgatter (např. Oberrabenstein, Chemnitz /D/), což je obdoba pojmu Wildpark.³⁸ Některé zoo s místní faunou se nazývají také *Tierpark* (např. Bayerwald-Tierpark Lohberg, D), tedy stejně jako například plošně největší klasická zoologická zahrada Německa s faunou z celého světa – Tierpark Berlin (D). U zoo zaměřených na místní faunu se lze setkat i s pojmenováním Wildnispark (Wildnispark Zürich /CH/) či Tiergarten (Lainzer Tiergarten ve Vídni /A/) (Nekolný, Fialová, 2018b).

U některých areálů se postupně používalo více názvů, což dokladuje také jejich vývoj. Např. Tierpark Altenfelden (A) se většinu své historie nazýval Wildpark. K přejmenování došlo na základě toho, že začalo přibývat exotických druhů zvířat. Také zmíněná zoo Bavorského lesa v Lohbergu se od založení v roce 1989 nazývala Bayerwald-Wildpark Lohberg, později dostala dnešní název Bayerwald-Tierpark Lohberg (aniž by byly doplněny exotické druhy). Trend doplnění exotických druhů zvířat v zoo zaměřených na místní faunu je nicméně v posledních letech zřejmý. Do zoo s jeleny a prasaty divokými najednou přibývají takové druhy jako je klokan či surikata (např. Wildpark Ostererzgebirge, Geising /D/). Do této skupiny tak patří zoo s malým počtem druhů i zoo s nadregionálním významem zapojené do národních či nadnárodních organizací a spolupracujících na projektech ochrany přírody a vybraných druhů.

³⁸ Na propagačních materiálech přeložených do češtiny se můžeme zpravidla setkat s ne úplně přesnými překlady jako zmíněná „obora“ nebo „přírodní park“.

Z hlediska vývoje vztahu společnosti a přírody jsou specifickým typem expozičních zoologických zařízení záchranná centra (anglicky *sanctuary* a *rescue center*). Jejich historie není ani zdaleka tolik zdokumentována jako historie zoologických zahrad (Mizicko, Bell, 2001). Tyto areály jsou zásadní z vývojového hlediska, neboť se sice obdobně jako zoologické zahrady vyvíjely na základě lidského zájmu o zvířata, na druhou stranu nezačaly jako kolekce zvířat pro bohaté. Již od počátku je jejich mise jiná. Jde o místa pro zvířata nemocná, neschopná vrátit se do volné přírody (Mizicko, Bell, 2001). Jedná se o mladší koncept než zoologické zahrady. Také tady ale nacházíme velké rozdíly. Lze se setkat s odlišně specializovanými areály záchranných center. Řada záchranných stanic není přístupná veřejnosti, a tak se nedají počítat mezi zoologická expoziční zařízení se zvířaty. Některé záchranné areály jsou však expozičního charakteru a mají rovněž funkci vzdělávací a ochránářskou. Ty nejčastější jsou zaměřené na místní druhy zvířat, tj. například poraněné zvíře, které našli lidé ve volné přírodě. Existují však i záchranná centra pro exotické druhy, např. primáty (Monkey World, Wareham /UK/), šelmy, ale také domestikované druhy, resp. vzácná plemena. Kromě *sanctuaries* existují také rehabilitační a záchranná centra, která vznikla na základě potřeby zajistit odpovídající podmínky pro zvířata v lidské péči v nevhodném prostředí. Začala vznikat v 70. letech 20. století a jejich rozvoj byl znatelný zejména od 90. let 20. století (Mizicko, Bell, 2001). Záchranná centra v sobě představují jiný přístup ke zvířatům než původní zoo – jejich poselstvím je zachraňovat. Současné zoo se snaží prezentovat vlastně také jako záchranná centra. Jaké jsou mezi nimi rozdíly? Zásadním rozdílem je fakt, že záchranná centra mají v péči a vystavují druhy hendikepované a jde jim o záchranu jedinců. Ochranářsky progresivní zoologické zahrady a obdobná zařízení se proti tomu zaměřují na záchranu druhů, nikoliv jedinců, potažmo následně celých ekosystémů.

Existují také zoo zaměřené na domácí, resp. hospodářsky využívaná zvířata. Ty lze souhrnně označit jako farmaparky.³⁹ Diverzitu zoo umocňují nejrůznější specializovaná zařízení, přičemž každý typ zoo obsahuje zástupce různých řádovostních úrovní. Každý z těchto typů zoo navíc zažil mírně odlišný vývojový proces. Z převážně venkovních areálů zmiňme ptačí parky/ptačí zoo (často více specializované – např. papoušků, dravých ptáků). Naopak hlavně interiérovou povahu mají akvária, která se specializují na ryby, popř. živočichy žijící ve vodách. Podobně je to s terárii, tedy zoo plazů a obojživelníků. Speciálním oblíbeným typem

³⁹ V Česku lze zmínit např. Farmapark Soběhrdy (CZ), z dalších evropských zemí zmiňme například někdejší dětskou zoo Dierenparku Emmen (NL). Po zrušení zoologické zahrady se z jejího areálu po malých úpravách stal městský park se zachovalými prvky původní zoologické zahrady. Chov zvířat zůstal zachován v někdejší dětské zoo, která se tak stala novým samostatným zoo zařízením s expozičním chovem primárně domácích zvířat.

zoo jsou rovněž motýlí domy a motýlária, která mohou, ale nemusejí nabývat ryze interiérové podoby. To platí rovněž u delfinárií, která jsou vedle safari parků typickým příkladem zařízení vzniklého v 60. letech 20. století (více viz kap. 5.1.7). Existují však ještě mnohé další dílčí specializace, výjimkou nejsou ani školní zoo. Význam mají také science centra, které mohou nabývat podoby kombinace různých návštěvnických a zoo zařízení. Tím se dostáváme k tomu, že existují také další turistické cíle, které obsahují sbírky a expozice živých zvířat, ale ty nejsou jejich hlavní výstavní částí. Mezi takové instituce mohou patřit botanické zahrady a muzea, tematické a zábavní parky či (science) centra, která jsou kombinací více typů turistických cílů (k turistickým cílům obecně a jejich typologii viz kapitola 2.5).

V odborné literatuře (např. Mason, 1999) se lze také setkat s pojmem biopark. Jde o návštěvnickou atraktivitu (cíl), která, zjednodušeně řečeno, kombinuje prvky zoologické a botanické zahrady, jelikož zvířata jsou chována v napodobeninách přírodních prostředí. Mason (1999) chápe biopark jako hybridní zařízení mezi zoologickou zahradou a přírodovědným muzeem. Může však kombinovat prvky ještě mnohem více sociálních konstruktů – kromě zoologické zahrady a muzea také motýlí expozice či botanické zahrady. Nejde jen o složku přírodní, jde také například o zahrnutí etnografické složky. Obdobné kombinace jsou ve vyspělých zoo poměrně časté, zásadní je holistická perspektiva, z níž tento koncept vychází. Kombinace zoologických zahrad, akvárií, přírodovědných muzeí, botanických zahrad, arboret, etnologických i antropologických muzeí zajišťuje zachycení a představení života ve všech souvislostech. Tento přístup má za cíl eliminovat nepřirozené bariéry a separace jednotlivých vystavovaných složek.

Vůbec prvním takovým areálem byl expoziční celek Biochron v Dierenparku Emmen (NL). Kisling (2001) uvádí, že biopark, který lze nazývat také *conservation park*, je relativně novým pojmem vzniklým až v 90. letech 20. století. Navíc pro něj neexistuje zcela jednoznačná definice. Zároveň zdůrazňuje zaměření takové zoo na ekologické vztahy mezi expozicemi a ochránářskými projekty. Přestože se jedná o pojem relativně nový, jeho prvky již bylo možné zaznamenat dříve. Hosey, Melfi a Pankhurst (2013) považují biopark za vývojovou fázi zoo, kdy je snaha představit život ve všech jeho souvislostech. Expozice zahrnují zvířata i rostliny jakožto živé organismy, jež žijí v určitých vzájemných závislostech a také v interakci s neživou přírodou (srážky, geologie...), která je také představena. Koncept tzv. ekosystémové zoo koncept byl vyvinut v USA a první takto nově vzniklé zařízení dokonce nemělo název zoo, ale Arizona-Sonora Desert Museum (Kisling, 2001), což odkazuje zpět k vnímání zoo v rámci systému turistických atraktivit a obecně názvosloví zoo.

Jedním z nejvýznamnějších evropských příkladů použití pojmu biopark v názvu je Bioparc de Doué-la-Fontaine (F), v roce 1961 zpřístupněný jako Zoo de Minieres. Sama zoo změnu názvu vysvětluje radikální evolucí ve vnímání zvířete – od prostého zvěřince k místu, jehož prioritou jsou dobré životní podmínky chovaných zvířat a ochrana přírody in situ (Mouret, Maillard, 2021). V Česku používají ve svém názvu pojem biopark dvě zařízení. Ani jedno z nich však neodpovídá zmíněným definicím. Je tak dalším dokladem toho, že pojmenování nemusí odpovídat jeho podstatě či odborném názvosloví.⁴⁰

Tab. 5 přehledně zachycuje typologii evropských zoo s konkrétními příklady (aktualizace Nekolný, Fialová, 2018b). Z tabulky je patrné, že v Česku se vyskytují všechny typy zoo a dalších zařízení s živými zvířaty s výjimkou delfinária a mezi institucemi s doplňkovými expozicemi zvířat science centra s menší expozicí zvířat. Tento současný stav je zásadní pro reflexi vývoje zoo v západní Evropě a v postsocialistické Evropě a Česku v kapitole 5.

⁴⁰ V prvním případě jde o školní zoologickou a botanickou zahradu v Teplicích (Biopark Gymnázia Teplice), kde má pojmenování evokovat biologickou rozmanitost rostlinné i živočišné říše. Druhým zařízením je Biopark Štít – soukromé zařízení se zvířaty, které přírodním krajinářským prostředím nedisponuje, ale název používá jako náhradu slova zoo, které mohou využívat jen zařízení s licenci MŽP ČR.

Tab. 5: Tematická typologie evropských zoo (2024)

Typ zoo	Příklad v Česku	Příklad v Evropě
Zoologické instituce		
vedoucí zoologická zahrada (člen mezinárodních organizací)	Zoo Praha	Zoo Berlin (D)
zoologická zahrada – zejména exotické druhy zvířat (nečlen mezinárodních organizací)	Faunapark Lipová	Tierpark Hirschfeld (D)
safari park – zoo, jejíž stěžejní součástí jsou průjezdné expozice	Safari Park Dvůr Králové	Safaripark Beekse Bergen (NL)
wildpark – zejména místní fauna	Obora Žleby	Wildpark Saarbrücken (D)
farmapark – zejména domestikované druhy	Farmapark Soběhrdy	Zámek Hof – farmapark (A)
akvárium – zejména ryby	Obří akvárium Hradec Králové	Aquarium de Lyon (F)
delfinárium – zejména delfíni	–	Dolfinarium (NL)
terárium – zejména plazi a obojživelníci	Terárium Modrá	Helsinki Tropicario (FIN)
ptačí park – zejména ptáci	Papouščí zoologická zahrada Bošovice	Weltvogelpark Walsrode (D)
motýlí dům či expozice – zejména motýli	Papilonia Praha	Schmetterlingshaus Jonsdorf (D)
expoziční záchranné centrum – zejména hendikepovaná zvířata	Záchranná stanice Makov	Wareham Monkey World (UK)
ostatní speciální zařízení (např. medvědí park, školní zoo)	Biopark Teplice	Fokarium Hel (PL)
science centrum/návštěvnické centrum	Návštěvnické centrum Srní	Universeum (S)/ Unterwasserreich Schrems (A)
Další instituce s expozicemi živých zvířat		
botanická zahrada s expozicemi zvířat	Botanická zahrada Liberec	Palmiarnia Gliwice (PL)
muzeum s expozicemi zvířat	Moravské zemské muzeum Brno	Námořní muzeum Klaipeda (LT)
science centrum/návštěvnické centrum s doplňkovými expozicemi zvířat	–	Klimahaus Bremerhaven (D)
tematický či zábavní park s expozicemi zvířat	Mirakulum	Disney Land (D)

Zdroj: Nekolný, Fialová (2018b), aktualizováno, upraveno – inspirováno: Dobroruka a Šír (1984), Tribe (2004), Petzold a Sorge (2012), Les Zoos dans le Monde (2022) a WZD (2018).

Pozn.: A = Rakousko D = Německo, FIN = Finsko, LT = Litva, NL = Nizozemsko, PL = Polsko, S = Švédsko, UK = Spojené království

3.4 Vznik a zánik zoo

Při analýze a reflexi historického vývoje zoo je klíčové, že počátky i vývoj zoologických zahrad mohou být velmi odlišné. Rozlišovat bychom měli pojmy vznik, založení a otevření. To je koneckonců důvod, proč se u některých zoo tyto počáteční roky u různých autorů liší. Jako počáteční rok existence zpravidla bývá označován rok otevření, resp. zpřístupnění zoo

pro veřejnost. Pokud se podíváme na zoo, které mají aktuálně podobu zoologické zahrady, zjistíme, že ne všechny jsou zoologickou zahradou od svého počátku. Zatímco v některých případech (např. Zoo Halle, Tierpark Hagenbeck) byl přímo otevřen areál zoologické zahrady s vysokým počtem druhů, v jiných případech (např. Zoo Liberec, Zoo Rostock) je za počátek zařízení považován vznik jednoho nebo několika málo výběhů či voliér. Dá se tak vlastně rozlišovat vznik zoologické zahrady revoluční a evoluční (viz obr. 7). Jakýmsi mezitypem je situace, kdy byly postupně budovány výběhy a v určitou dobu po překonání určité velikosti došlo ke slavnostnímu otevření zoologické zahrady (může však platit i třeba pro farmaparky).

Obr. 7: Základní typy vzniku zoologických zahrad

Cíleně (revolučně) vzniklá zoologická zahrada

- od počátku cílené budování oploceného areálu s množstvím expozic, který je přístupný zpravidla za poplatek v určenou dobu
- slavnostní otevření
- od počátku zpravidla označení „zoologická zahrada“
- při vzniku již zoo chová více druhů
- např. Praha, Halle

Evolučně vzniklá zoologická zahrada

- vývoj z jedné či několika málo expozic a postupným rozšiřováním přerod v zoologickou zahradu
- zpravidla není datum slavnostního otevření
- postupný vývoj označení a v určité fázi rozvoje začíná být vnímána jako „zoologická zahrada“
- při vzniku zoo chová jen několik málo druhů
- např. Liberec, Bernburg, Landau in der Pfalz

Zdroj: vlastní výzkum

Pro identifikaci vzniku zoo jsou dále důležité dva pohledy: 1) geografický – počátek a kontinuita veřejné expozice zvířat na jednom daném místě, 2) kontinuity chovaných zvířat – některé zoo mají své přímé předchůdce na jiných místech v tom smyslu, že byla prakticky všechna zvířata přesunuta z původního místa na místo nové. Z geografického hlediska tak zaniká zoo původní a vzniká zoo nová, byť s velkou návazností na zařízení původní.⁴¹

Z majetkového hlediska je vhodné doplnit, že ve většině zoo v průběhu jejich existence došlo ke změně jejich majitele či zřizovatele, a mohly i přecházet mezi provozovatelem soukromým a veřejným. Zoo zároveň mohou časem přecházet napříč typy (viz kap. 3.3), a tak např. některé původně ptačí parky se staly zoologickými zahradami bez původního užšího zaměření na ptáky.⁴² Zároveň je nutné si uvědomit, že zoo při svých počátcích měly zcela jinou podobu,

⁴¹ To je příklad plzeňské zoo (1926 Doudlevec, v 60. letech přesun na současné místo – Lochotín) či ostravské zoo. Takové případy lze nalézt i mezi dalšími klíčovými evropskými zoo – např. Norimberk a Münster v Německu, Emmen či Rotterdam v Nizozemsku, Tallin v Estonsku, Sofia v Bulharsku.

⁴² Např. Pairi Daiza v Belgii, zoo v rakouském Schmidingu, Tierpark (dříve Vogelpark) Irgenöd v Německu.

než mají dnes (viz obr. 8). Mohly vypadat jinak nejen z hlediska vlastních expozic, ale také z hlediska plochy (rozlohy), zaměření a rovněž typu zoo (k typologii viz kap. 3.3).⁴³

O nutnosti reflexe proměn podoby areálu zoo v průběhu času vypovídá areál Wilhelma ve Stuttgartu (D). Jako rok vzniku se udává 1846 (např. Sheridan, 2016). Na první pohled tak může být zařízení vnímáno jako zoo založená v 19. století. Tak tomu ale není. V uvedeném roce nebylo zařízení ani veřejně přístupné (Dollinger, 2012). Areál byl reálně zpřístupněn až na konci 19. století. Po první světové válce se stala Wilhelma botanickou zahradou a teprve po druhé světové válce postupně zahradou zoologicko-botanickou (Soyka, 1988); podrobněji viz obr. 9.

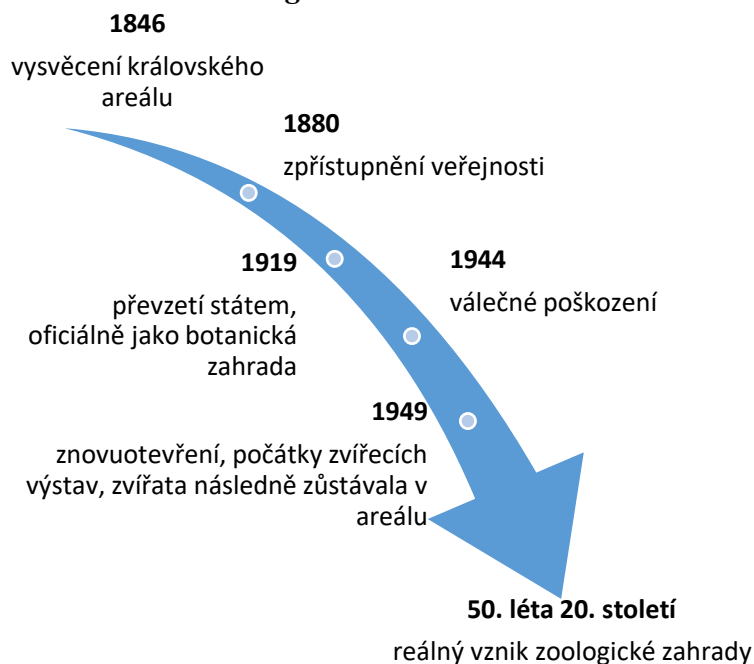
Obr. 8: Příklady vývoje zoo k dnešní zoologické zahradě

Zdroj: vlastní zpracování na základě vlastního výzkumu

⁴³ Např. ve městě Bremerhaven (D) v roce 1913 otevřeli akvárium, o patnáct let později vznikly tzv. „Tiergrotten“, tedy již venkovní zoologická zahrada, která byla postupně doplňována a rozšiřována.

Obr. 9: Vývoj areálu Wilhelma ve Stuttgartu

Zdroj: vlastní zpracování na základě Jauch (2013)

Do vývojové dynamiky sociálních konstruktů patří nejen jejich vznik, ale také možnost jejich zániku. Platí to i u zoo. Mnoho leckdy i ve své době významných zoo ve většině evropských zemí zaniklo. Zaniklé zoo nicméně dosud nepatří k častým tématům odborného výzkumu. Existují však výjimky⁴⁴. Někdy i odborné texty věnující se primárně historii existujících zoo zaniklé instituce zmiňují alespoň pro vysvětlení kontextu.⁴⁵ Relativně nedávnou dobu pak zastupuje období 80. a 90. let 20. století, kdy zanikla většina městských zoologických zahrad v Itálii⁴⁶ (Fraschetti, Gippoliti, 2022). Z textů o zaniklých jiných typech zoo lze zmínit např. články Robeynse o bruselském akváriu (Robeyns, 2009) či prvním belgickém delfináriu (Robeyns, 2008). Z postsocialistického regionu stojí za pozornost články o zaniklých malých zoo v Horním Slezsku (Steuer-Jurek, 2016). O historii zaniklých pražských předchůdců zoologické zahrady do 18. století pojednávala v 80. letech 20. století série příspěvků v časopisu *Živa* (např. Kokeš, Wolf, 1984). Také některé další zaniklé zoo na území Česka se dostaly do článků regionálních sborníků (Štroblík, 1993). Dosud však chyběl průřezový pohled, který by přidal ucelenější obrázek v určitém časovém období.

⁴⁴ Např. práce o zoologických zahradách v Marseille (1854–1987) (Borrely, 2020) či Hamburku (1863–1930) (Rieke-Müller, Dittrich, 1998), ve své době klíčových zoo Francie, resp. německy mluvícího prostoru 19. století.

⁴⁵ Např. text pojednávající o historii zoologické zahrady v belgických Antverpách (otevřena 1843) připomíná, že v 19. století byly v Belgii založeny celkem čtyři zoologické zahrady, tedy i tři zoologické zahrady v dalších velkých belgických městech – Gentu (1851–1905), Bruselu (1851–1878) a Liege (1865–1905), které zanikly již před více než sto lety (Lambrechts, 2014).

⁴⁶ Např. zoologické zahrady v Brescii (1913–1988), Miláně (1932–1992), Como (1937–1988) a Turíně (1955–1987).

Zoo zanikaly a zanikají z různých důvodů, mj. v důsledku poškození v rámci válečného konfliktu.⁴⁷ Většinou však zoo zanikaly z finančních důvodů.⁴⁸ Vliv nedostatku financí se projevil i jako efekt uzavření zoo v důsledku pandemie koronaviru, kdy se také některé zoo nezavřely pro návštěvníky pouze dočasně, ale svůj provoz ukončily definitivně (Nekolný, Fialová, 2021; Nekolný, Krajňák, 2021). Nedávným případem je uzavření Bristol Zoo ve Spojeném království patřící k nejvýznamnějším zoo Evropy (1836–2022), která na své stáří doplatila malou rozlohou uprostřed zástavby, kvůli čemuž se vedení zoo rozhodlo stavět novou rozsáhlejší zoologickou zahradu za městem tak, aby splňovala všechny aktuální požadavky (Les Zoos dans le Monde, 2022). Z předestřeného je zřejmé, že zoo zanikají i po desítkách let existence, někdy i takřka po dvou stech letech, a tak i v budoucnu mohou další zoo zanikat.

Mnohé zoo zažily také dočasné uzavření. Jeho příčinou byl často válečný konflikt a následná nutnost obnovy (v mnoha nejen německých zoo po druhé světové válce) či kompletní přestavba. Tento důvod je znám např. z Parc zoologique de Paris (F), kde byla zoologická zahrada založená ve 30. letech 20. století po generální rekonstrukci nově zpřístupněna naposledy v roce 2014. Zoo tak byla na stejném místě slavnostně otevírána vícekrát. V takovém případě není podoba zoo eklektická. V době vzniku bývá velmi moderní, ale celý areál naráz zastarává. Takové případy jsou spíše výjimkami. Odlišné formy transformace zachycuje obr. 8 (viz výše).

⁴⁷ Např. během druhé světové války zanikla zoologická zahrada v německém Düsseldorfu (Dittrich, 2000).

⁴⁸ Příkladem může být i Dierenpark Wassenaar (1937–1985) v Nizozemsku, což byla první zoo v tomto státě, kde se podařilo odchovat gorily.

4. Metodika

Ve výzkumech provedených v rámci disertační práce byly využity jak kvalitativní, tak kvantitativní metody, které na sebe vzájemně navazují a doplňují se. Výzkum lze v obecné rovině rozdělit do čtyř základních etap: 1) rešerše, diskuze a kritický rozbor literatury a konceptualizace klíčových pojmů, 2) rozbor procesů institucionalizace a shromažďování a vyhodnocení dat, 3) rozbor procesu narativizace, tj. shromažďování a analýza textů, vizuálií a ikonografických pramenů, 4) formulování syntetizujících závěrů. To odpovídá struktuře cílů i výzkumných otázek. Výzkum se nejprve věnoval vývoji konceptu zoo v kontextu hybných sil a vývoje společnosti (kap. 4.1), na což navázaly tři specificky zaměřené výzkumy týkající se proměn konceptu zoo: a) vývoj zoo ve vybraném geografickém území – postsocialistického středoevropského prostoru na příkladu Česka (kap. 4.2), b) vývoj zoo pomocí charakteristiky změn stavů zvířat chovaných v zoo (kap. 4.3), c) vývoj zoo z pohledu jejich návštěvnosti (kap. 4.4).

4.1 Vývoj konceptu zoo

Literární rešerše a kritický rozbor literatury tvoří klíčovou část výzkumu disertační práce. Jejím cílem je vytvoření kritického přehledu současných znalostí o tématu proměn konceptu zoo. Práce diskutuje dosavadní odbornou literaturu, která se váže k dané tematice z hlediska jejich definice, funkcí a významů, typů a vývoje. Nejprve byla stanovena definice pojmu zoo, což bylo nezbytné pro zpracování jakýchkoliv dalších analýz. Autor vychází z obecné definice, že zoo je stacionárním (stálým) zařízením, které chová a vystavuje živá zvířata (Milstein, 2009; Habel, Mroczkowski 2015). Právě chovem živých zvířat se odlišuje od jiných sociálních konstruktů, např. muzeí. Toto téma je podrobněji diskutováno již v kapitole 3.1.

Na definici navazuje diskuze funkcí a významů zoo v kap. 3.2 a zejména typologie zoo v kap. 3.3, která vychází z již publikovaného článku autora (Nekolný, Fialová, 2018b). Z typologie vyplývá, že zoologická zahrada – venkovní parkový areál s chovem živých zvířat bez výhradní taxonomické specializace – je jen jedním z typů zoo, a je vhodné jej pro analýzy dále rozlišovat. Dále byla na základě rešerše literatury s informacemi o zakládání a vzniku jednotlivých zoo metodou kategorizace vytvořena typologie vzniku zoo, při níž byly rozlišeny dva základní typy. Dále byla formou rešerše odborné literatury věnována pozornost i příkladům zániku zoo (viz kap. 3.4).

Dle rozboru informací a dat z literatury byl komplexní vývoj zoo analyzován a interpretován tak, aby co nejvíce reflektoval geografický kontext, klíčové hybné síly a jednotlivé přelomové okamžiky – změny paradigmatu či společenského kontextu (např. světové války...). Využito bylo jak článků v odborných vědeckých časopisech, tak odborných knižních publikací i publikací shrnujících historický vývoj jednotlivých institucí. V práci jsou proměny reflektovány v kontextu hlavního tradičně popisovaného vývoje (viz kap. 5), tj. de facto v západoevropském prostoru, a na druhé straně v postsocialistickém prostoru (viz kap. 6), který doposud víceméně zůstával stranou hlubší analýzy. Západoevropský a postsocialistický prostor je chápán na základě někdejšího rozdělení Evropy tzv. železnou oponou.⁴⁹

Na základě rozboru dostupné literatury bylo vytvořeno několik vývojových schémat a přehledových tabulek zachycující fáze vývoje zoo v různých kontextech (např. vývoje cestovního ruchu, architektury, viz kap. 5.1.10 a 5.2). Vývojová schémata a tabulky patří k významným zobrazovacím prostředkům výzkumu (Hendl, 2008). Dalším doplňujícím zobrazovacím prostředkem jsou fotografie pořízené autorem v zoo v letech 2014–2024, které mají vhodně ilustrovat diskutované vývojové etapy evropských zoo. Každá z podkapitol 5.1.2 až 5.1.9 o vývoji zoo obsahuje alespoň jednu takovou fotografii.

Pro potřeby dokumentace typických prvků/staveb ilustrující vývojové trendy zoo, jejich podoby a geografické rozšíření byly na základě dostupných odborných zdrojů a zoo databází vytvořeny přehledy významných tropických hal (viz kap. 5.1.8) a velkých akvárií a oceanárií v Evropě (viz kap. 5.1.9). Jednalo se o vlastní zpracování na základě Siegmundt (2015), ZooLex (2019) a webů jednotlivých zoo, resp. na základě Les Zoos dans le Monde (2022) a Lange, Meuser (2023).

Aby byl fenomén zoo zachycen v co možná největší šíři (typologie zoo viz kapitola 3.3), bylo autorem v letech 2016–2019 provedeno rozsáhlé terénní šetření ve 215 zoo různých typů. Zahrnuty byly jak jádrové (vedoucí) zoologické zahrady, které jsou členy mezinárodní Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií (EAZA), tak menší zoo různých typů mimo tuto odbornou asociaci. Mnohé zoo vznikly v 19. století a dodnes disponují některými stavbami vzniklými v prvních desítkách let existence. Jiné byly založeny v období pozdějších expozičních epoch včetně té současné. Jak je diskutováno v kap. 5, doba vzniku zoo může hrát velkou roli ve využívání geografických a zejména etnografických témat/prvků.

⁴⁹ Pro jednodušší orientaci je pro někdejší Německou demokratickou republiku používáno označení Východní Německo a pro území Spolkové republiky Německo v letech 1949–1990 Západní Německo.

Ve všech 215 zoo byl proveden primární výzkum formou strukturovaného pozorování, při němž byla pořízena fotodokumentace a případně doplňující poznámky. Pozorování umožňuje doplnění výzkumu o informace popisující prostředí, např. určitou vybavenost (Hendl, 2008). Tuto roli zde plní fotodokumentace. Ta je považována za významný zdroj informací v humánní, zejména kulturní geografii a může být zásadní pro porozumění vizuálních reprezentací míst (Markwell, 2000), zde na příkladu zoo.

Do výzkumu byly zahrnuty jak zoo západní, tak postsocialistické Evropy, které autor osobně navštívil, zdokumentoval a analyzoval. V souboru mají největší podíl zoo Německa a Česka, které aktuálně tvoří významně inovativní instituce a zároveň mezi sebou mají značné odlišnosti v době vzniku, poloze, pojetí expozic i vývoji jednotlivých areálů. Zejména tyto státy reprezentují v rámci střední Evropy jak západoevropský, tak postsocialistický region. Ostatní případy (přibližně polovina) jsou doplňkové tak, aby bylo zjištěno, zda není možné najít ještě nějaká další témata, která nejsou tolik typická pro zmíněné středoevropské země (Česko a Německo). Celkově byl výzkum proveden v zoo na území 19 evropských států.⁵⁰ Ze států s větším množstvím významných evropských zoo chybí zejména Dánsko, Maďarsko, Itálie a částečně Rusko. Tab. 6 zobrazuje počet analyzovaných zoo dle jednotlivých zemí a podle toho, zda jsou, či nejsou členy Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií (EAZA). To dokládá, že byly zkoumány nejen vedoucí zoo, ale i ty méně významné (mimo mezinárodní či národní asociace). Důraz na zoo mimo EAZA byl akcentován primárně ve střední Evropě (Česko, Německo, Polsko, Rakousko, Slovensko). Postsocialistický prostor je zastoupen 8 zeměmi se 100 zoo, zbylá část Evropy je reprezentována 12 zeměmi a 115 zoo. Struktura zkoumaných zoo zároveň odpovídá rozdílu členských zoo EAZA v oblasti někdejšího Západního a Východního Německa. U významných zoologických zahrad byl kladen důraz, aby reprezentovaly zoo založené v různých dobách, odlišně členěné (taxonomicky, geograficky, biotopově, apod.), rozdílně rozlehlé apod. Proto jsou mezi analyzovanými členskými zoo EAZA zastoupena zařízení otevřená veřejnosti v průběhu všech desetiletí od 30. let 19. století do současnosti. Alespoň dvěma příklady jsou zastoupeny všechny typy zoo dle typologie Nekolného a Fialové (2018). Zjištěné poznatky jsou dány do

⁵⁰ Resp. 20, pokud v rámci reflexe západoevropského a postsocialistického prostoru rozdělíme někdejší Západní a Východní Německo. V abecedním pořadí se jedná o tyto státy: Belgie, Česko, Estonsko, Finsko, Francie, Irsko, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Polsko, Rakousko, Slovensko, Spojené království, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Ukrajina.

kontextu s diskuzí odborné literatury o vývoji evropských zoo, jejich materiálních, vizuálních i obsahových proměnách.⁵¹

Z celého dlouhodobého terénního šetření byla nakonec do této disertační práce zapojena jen malá část získaných dat a informací. Fotodokumentace se stala primárně podkladem pro obsahovou analýzu informačního systému zoo zaměřenou na názvy expozic obsahující geografická témata, příklady transformace staveb v zoo a příklady typologie cestních systémů dle van Vlieta (2015).

Tab. 6: Počet analyzovaných zoo dle zemí a jejich členství v EAZA (2020)

Stát	Počet členských zoo EAZA	Počet ostatních zoo	Počet zoo celkem
Belgie	3	1	4
Česko	13+2*	35	50
Estonsko	1	0	1
Finsko	1	1	2
Francie	9+1*	3	13
Irsko	1	0	1
Litva	1	2	3
Lotyšsko	1	1	2
Lucembursko	1	0	1
Německo	30+1*	35	66
- Západní Německo	23+1*	21	45
- Východní Německo	7	14	21
Nizozemsko	7	3	10
Polsko	5	11	16
Rakousko	3	5	8
Slovensko	3	3	6
Spojené království	5	1	6
Španělsko	11	0	11
Švédsko	7	3	10
Švýcarsko	2	2	4
Ukrajina	0	1	1
Celkem	101+4	107	215

Zdroj: vlastní výzkum, stav 2020

Pozn.: EAZA = Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií; (jsou počítáni jak plnohodnotní, tak dočasní a kandidátské členové EAZA) * upozorňuje na zařízení, které je samostatně přístupné, ale jde administrativně o součást členské zoo EAZA.

⁵¹ Několik zoo různých řádovostních úrovní a typů v Německu a Nizozemsku bylo společně navštíveno a diskutováno s kulturním a historickým geografem J.-E. Steinkrügerem, v té době působícím na Univerzitě Bonn, v rámci autorovy odborné stáže na této univerzitě.

4.2 Vývoj zoo v postsocialistickém prostoru

Zatímco kapitola 5 je věnována obecným hybným trendům tak, jak jsou popisovány v odborné literatuře, kapitola 6 se návazně zabývá vývojem zoo v postsocialistické střední Evropě, která je pro potřeby této práce chápána jako území 5 států: Česka, Slovenska, Polska, Maďarska (dohromady státy Visegradské čtyřky = V4) a někdejšího Východního Německa⁵². Výběr regionu vychází ze snahy zachytit území s podobnou historií zejména po druhé světové válce. Pro podrobnější analýzu vývojových proměn byl jako případová studie vybrán příklad zoo v Česku (kap. 6.2).

S cílem identifikace hlavních období zakládání zoo v Evropě bylo použito aktuální databáze všech členů profesní organizace EAZA v roce 2023 (EAZA, 2024)⁵³. Ke každé z těchto zoo byl přiřazen typ zoo dle typologie z kap. 3.3 (Nekolný, Fialová, 2018b) a následně byl ke každému zařízení doplněn také rok jejího otevření. Tato data pocházela z databáze zoo Les Zoos dans le Monde (2024). Údaj o roce otevření z této databáze reflektuje geografickou polohu zoo, a zobrazuje tak data otevření zoo na současném místě. Jelikož byla v některých zoo nalezena přímá kontinuita se zoologickou zahradou na jiné lokaci s přesunem chovaných zvířat, bylo nutné vyřešit tuto situaci. Reflektován je primárně aktuální areál, ale původní lokace jsou dány do příslušného období otevření za primární výsledek do závorky. Obecně je nicméně nutné brát data o otevření zoo s určitou rezervou, protože 1) zoo mohly vzniknout v různých podobách a jejich začátky byly nesrovnatelné (viz kap. 3.4), 2) někdy existuje i poměrně dlouhé období, kdy zoo na daném místě dočasně neexistovala (příp. byla uzavřena), a 3) nereflektuje vývoj nečlenských zoo. V tomto případě bylo použito zmíněného postupu proto, aby se jednalo o metodicky co nejvíce čistou a zároveň dostatečně relevantní variantu hodnocení etap zakládání zoo.

Následně byla data setříděna a vyhotovena výsledná tabulka prezentující chronologický vývoj zakládání zoo po dekadách (od roku 1900, 18. a 19. století vzhledem k relativně nízkým počtům v jednom řádku) a podle typů zoo. Jedná se o zejména o zoologické zahrady, safari parky a wildparky. Akvária, terária a delfinária byla pro přehlednost, svou podobnost a zejména časté vzájemné prolínání prezentována společně v jedné kategorii. Specializované typy zoo byly pro nízkou četnost spojeny do kategorie nazvané Exteriérové taxonomicky zaměřené zoo (ptáci, šelmy, primáti). Vývoj v zemích V4 byl zachycen podrobněji podle

⁵² V době socialismu se jednalo o 4 státy, když existovalo Československo, které v roce 1993 rozdělovalo na Česko a Slovensko.

⁵³ Do databáze nebyly zahrnuty členské zoo EAZA umístěné mimo Evropu.

jednotlivých zemí. V tomto případě se ovšem jedná jen o zoologické zahrady, protože jiné typy zoo v tomto regionu nejsou členem EAZA.

Dále navazuje případová studie reflektující vývoj zoo na území Česka. Pro tyto účely byla hledána, identifikována, analyzována a reflektována dosavadní literatura o zoo ve vybraném regionu. Výchozím bodem hledání se v tomto případě stal NKC - Online katalog Národní knihovny ČR (2020), knihy psané česky a klíčové slovo „zoologické zahrady“.

Na základě systematické rešerše byly identifikovány knihy, které se věnují stavu a historii zoo v Česku. Publikace byly podle toho seříděny a rozděleny do dvou základních typů: 1) textové výstupy shrnující historii a stav (více) zoo na území Česka. Jedná se jak o odbornou literaturu, tak popularizační publikace, ale zejména turistické průvodce. Knižní turistické průvodce s tematikou zoo jsou cenným zdrojem pro zhodnocení trendů, neboť průřezově shrnují zoo na určitém geografickém území v určitou dobu. Na druhou stranu mohou mít odlišnou strukturu pojetí, a odlišují se tak v poskytovaných informacích. Proto je k nim třeba přistupovat kriticky a citlivě – se znalostí kontextu vývoje zoo. 2) publikace o historii jednotlivých zoo (viz kap. 6.2.1).

Zásadním zdrojem dat a informací byla také Worldwide Zoo Database (WZD), která představuje nejkomplexnější přehled existujících i zaniklých zoo zařízení na území Česka. Tato databáze rovněž obsahuje cenné metodické informace, které potvrzují kvalitu této databáze. Využita a aktualizována byla i data z předchozího autorova výzkumu provedeného při zpracování bakalářské práce o zoo vzniklých v Česku po roce 1989 (Nekolný, 2014) i dalších publikačních výstupů zabývajících se problematikou českých zoo (např. Nekolný, 2020a). Informace o vývoji zoo na území Česka v meziválečném období vycházejí primárně z autorova článku publikovaného v časopisu Historická geografie (Nekolný, 2023b).

Na základě získaných zdrojů byla popsána a interpretována historie zoo na území Česka se snahou o explanaci hlavních hybných sil a proměn. Identifikovaný vývoj byl komparován s tím, který byl popsán v kapitole 5.1, a na základě toho byla vytvořena vývojová schémata shrnující podobnosti i odlišnosti v odlišných geografických územích. Pro zoologické zahrady založené před rokem 1989 je v českém kontextu dále používáno termínu *tradiční zoologické zahrady*.

Z rešerše dostupných zdrojů vyplynulo, že i v případě Česka jednotlivé zoo přecházely mezi více typy či formami podoby zoo, což je prezentováno pomocí schématu vývojových etap na ilustračním příkladu Zoo Hodonín, jako instituce, která se proměnila v zoologickou zahradu

začleněnou do mezinárodních asociací. Jedním z dílčích výsledků kapitoly je na základě dostupných zdrojů sestavení přehledu o všech tradičních zoologických zahradách Česka a jejich daty založení a otevření, původní i současné rozloze. Stejný postup byl použit i pro další akreditované zoo s licencí Ministerstva životního prostředí České republiky (MŽP ČR). Data rozlohy zoo byla doplněna na základě údajů z WZD (2018), data expoziční rozlohy případně z emailové korespondence se zástupci existujících zoo.

Dílčím cílem práce bylo ověřit proces (geografické) tematizace v kontextu zoo postsocialistického regionu na příkladu Česka. Proto bylo rozhodnuto podrobit kvalitativní obsahové analýze informační systém v evropských zoo tak, aby umožnil tuto identifikaci a kategorizaci. Po stanovení cíle a metody byl uskutečněn sběr dat, která byla zpracována a následně interpretována (Cresswell, 2007). Na základě podkladů a následné obsahové analýzy byla vytvořena tabulka zobrazující příklady geografických pojmů prezentovaných v názvech expozic zoo v Česku i jiných evropských zemích.

Také v této části výzkumu bylo použito fotodokumentace. Pro srovnání s proměnami vizuálního pojetí zoo prezentovaného v kap. 5.1 bylo použito fotografií pořízených autorem v letech 2014–2024 jako zobrazovacího prostředku, který má vhodně doplnit ilustraci a explanaci diskutovaných vývojových proměn konceptu zoo na území Česka. Fotodokumentace zároveň měla ověřit a přinést příklady principů eklektizace a ko-evoluce zoo identifikovaných a diskutovaných v kap. 5.

Data návštěvnosti zoo otevřených po roce 1989 byla získána na základě e-mailové komunikace v letech 2020–2023. Z 35 oslovených zařízení se podařilo získat údaje z 21 zoo (návrstnost 60 %). Z licencovaných zoo se podařilo získat ze všech zařízení kromě Faunaparku Sedlec. Zjištěné informace jsou diskutovány a klíčová data jsou prezentována v přehledových tabulkách v kapitole 6.2, jejichž hlavním cílem není detailní představení jednotlivých českých zoo, ale uceleně ilustrovat vývoj zoo na území Česka. K tomu také posloužila analýza zaniklých zoo v meziválečném období (podrobně publikováno v Nekolný, 2023b).

Pro kvantitativní potvrzení a zhodnocení aktuálního zapojení zoo v postsocialistickém regionu do struktur mezinárodních organizací byl vytvořen přehled evropských států a zoo v nich, které jsou do ochrany přírody ex situ zapojeny tak, že vedly/koordinovaly v roce 2020 nějaký Evropský záchovný program (EEP) či Evropskou plemennou knihu (ESB). Data byla čerpána z přehledu na webu Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií (EAZA, 2020a).

4.3 Změny stavů zvířat v zoologických zahradách

Chov a vystavování živých zvířat jsou klíčovou charakteristikou zoo odlišujících je od jiných sociálních konstruktů (např. muzeí). Proto bylo rozhodnuto část výzkumu věnovat pohledu na vývoj konceptu zoo právě skrze změny stavů zvířat. Tato část práce se opírá o výsledky několika dílčích šetření sestavených tak, aby byly zajistily co největší relevanci. Nejprve byla provedena rešerše dostupné literatury o vývoji zoo v kontextu změn stavů chovaných zvířat, která je i součástí textového výstupu práce. Z rešerše vyplynulo, že Cherfas (1984) předpokládal pokles počtu taxonů⁵⁴ chovaných v zoo. Tento trend byl zmíněn i Kislingem (2001) a v kvantitativní analýze nedávno také obecně potvrzen (Brereton, Brereton, 2020). Pokles měl být proto v návaznosti na cíle práce ověřen kromě západoevropského vývoje i na příkladu postsocialistického prostoru a zároveň specificky Česka. Česko navíc představuje stát s velmi vysokou hustotou zoologických zahrad (Nekolný, 2014) a v současnosti je i klíčovým evropským regionem (nebo alespoň agilním následovníkem) rozvoje a inovací zoologických zahrad (van Vliet, 2020).

Pro kvantitativní výzkum zachycující dlouhodobé změny stavů zvířat chovaných v zoo bylo nutné vytvořit databázi. Stěžejní zdroj dlouhodobých dat o nejvýznamnějších zoo světa od konce 50. let 20. století tvořily ročenky *International Zoo Yearbook (IZY)*, vydávané *Zoological Society London*, konkrétně v nich přehledové kapitoly *Zoos and Aquariums of the World*. Proto byla využita data právě z tohoto zdroje. Výběr let byl proveden tak, aby zahrnoval celé období publikování IZY, tedy co možná nejdélší dobu. Konkrétně využil první vydání IZY a poté v desetiletých intervalech vydání tak, aby byla zohledněna data z nejméně aktuálního vydání, které bylo v průběhu roku 2019 dostupné – jednalo se tak o roky 1959, 1966, 1976, 1986, 1996, 2006 a 2016 (IZY, 1960, 1961, 1968, 1978, 1989, 1998, 2008, 2018). Do výzkumu byl pro srovnatelnost zahrnut pouze jeden typ z typů zoo, a to zoologické zahrady, které jsou nejstarší a dosud klíčovou součástí moderních zoo (k typologii viz kap. 3.3). Zahrnutí celé šíře zoo dle obecné definice nebylo možné, protože u jiných typů – zejména akvárií – chovajících zcela jiné skupiny zvířat by mohlo jejich zapojení výrazně zkreslit výsledky. V případě zoologických zahrad, které byly zařazeny v IZY v roce 1959, ale nebyly o nich zveřejněny všechny požadované informace, byly použity údaje z roku 1960, pokud již byly k dispozici. Zároveň bylo možné do analýzy zapojit jen ty zoologické zahrady, které existovaly po celou dobu a které po celou dobu poskytovaly relevantní data.

⁵⁴ Taxon = např. druh, poddruh, plemeno

Údaje o počtu taxonů (TR⁵⁵) ze všech vydání IZY byly dostupné pro 69 zoologických zahrad (n=69) z 18 zemí, především z Německa (23 zoologických zahrad), Spojeného království (9), Česka (7) a Polska (7). U počtu taxonů savců (MTR⁵⁶) nebyly potřebné údaje publikovány ve všech vybraných letech. Z toho důvodu byly z této části průzkumu vyloučeny dvě (západo)německé zoologické zahrady (Bochum, Bremerhaven) (n=67). Zásadní postavení Německa je způsobeno vysokým počtem 9 zoologických zahrad otevřených v 19. století. Aby byla data dlouhodobě srovnatelná, do výzkumu mohly být zařazeny pouze zoologické zahrady otevřené do roku 1960⁵⁷, ačkoliv v té době ještě nebylo mnoho dnes významných evropských zoo založeno. Z toho je zřejmé, že výsledek nemůže reflektovat vývoj v později založených zoologických zahradách, ale vzhledem k nutnosti dodržení stejného souboru zařízení po celou dobu zoo nebylo možné postupovat jinak. Do budoucna se však nabízí podobné a podrobnější analýzy učinit i za kratší období tak, aby reflektovaly širším spektrum zoo.

Údaje o době otevření zoo byly použity z publikace Sheridana (2016) a databáze zoo Les Zoos dans le Monde (2022). Zoologické zahrady byly rozděleny do kategorií podle data otevření (před rokem 1900 vs. 1900–1960), respektive jejich umístění (Evropa rozdělená podle bývalé železné opony). Na základě získaných dat byla vytvořena vlastní databáze. Přehled o počtu zoologických zahrad zahrnutých do průzkumu přináší tab. 7. Následně mohl být analyzován vývoj počtu a struktury chovaných taxonů v dodnes existujících zoologických zahradách Evropy podle doby jejich založení a podle geografického umístění. Pro srovnání byl samostatně reflektován vývoj chovu v zoologických zahradách Česka. Byly vypočteny popisné statistiky, a to – průměr, medián, minimum, maximum a rozptyl. Důraz byl dán zejména na medián, tedy střední hodnotu, která eliminuje vliv odlehlých pozorování, a krajních hodnot. Byly identifikovány zoologické zahrady s největším poklesem bohatství taxonů savců. Výsledky jsou uvedeny a diskutovány v kap. 6.3.⁵⁸

⁵⁵ Vychází z anglického pojmu *taxa richness* (Nekolný, Schneiderová, 2023).

⁵⁶ Vychází z anglického pojmu *mammal taxa richness* (Nekolný, Schneiderová, 2023).

⁵⁷ Zoologická zahrada Bratislava byla otevřena v roce 1960, ale v roce 1959 byla zařazena do seznamu zoologických zahrad IZY.

⁵⁸ Podrobnější zpracování tématu s využitím dalších statistických metod a podrobnou diskuzí bylo publikováno autorem v samostatném článku (Nekolný, Schneiderová, 2023). Tyto výsledky jsou také reflektovány v kapitole 6.3.

Tab. 7: Počet zařízení zahrnutých do výzkumu vývoje počtu taxonů v evropských zoologických zahrad

	Otevřeno do roku 1900	Otevřeno 1900–1960	Celkem
Západní Evropa	21	24 (22)	45 (43)
Postsocialistická Evropa	7	17	24
Celkem	28 ⁵⁹	41	69 (67)

Zdroj: vlastní šetření na základy IZY (IZY, 1960, 1961, 1968, 1978, 1989, 1998, 2008, 2018)

Pozn.: V závorce jsou uvedeny údaje dostupné pro výpočet počtu taxonů savců, pokud je jiný, než byl použit pro analýzu počtu všech chovaných taxonů.

Cílem této disertační práce je mj. zhodnotit vývoj a současný stav zoo v Evropě v kontextu postsocialistického střeoevropského prostoru. Proto bylo rozhodnuto o doplnění analýzy transformace zoo po pádu tzv. železné opony, který představoval důležitý mezník pro vývoj zoo v postsocialistickém prostoru. Bylo přistoupeno ke sběru dat vývoje stavů chovaných zvířat na podrobnějším příkladu zoologických zahrad v Česku. K tomuto účelu bylo použito dat ze Seznamu druhů zvířat chovaných v zoologických zahradách ČSSR (1989) a tzv. Ročenek Unie českých a slovenských zoologických zahrad (1999, 2009, 2019). Ty obsahují kompletní seznamy všech chovaných taxonů v jednotlivých zoologických zahradách. Do analýzy byla využita data ze všech 15 tradičních zoologických zahrad v Česku založených před rokem 1989. Pro srovnání stavu krátce před pádem železné opony bylo využito vydání Seznamů druhů zvířat chovaných v zoologických zahradách ČSSR zachycující data ke konci roku 1988. Závěr 80. let 20. století reprezentuje období před společenskými změnami a zároveň období s do té doby nejvyšší návštěvností českých zoologických zahrad. K analýze současného stavu bylo využito dat z Ročenky Unie českých a slovenských zoologických zahrad za rok 2018. Tento rok zároveň zachycuje nejvíce aktuální informace, které byly k dispozici v době zpracování této části výzkumu a zachycuje období velkého rozkvětu českých zoologických zahrad opět s rekordně vysokou návštěvností (Nekolný, 2019a; Nekolný, 2020a). Analyzována byla zejména změna mezi lety 1988 a 2018, tedy období 30 let. Byl vypočten mediánový počet chovaných taxonů v zoologické zahradě Česka v letech 1988 a 2018, a to jak celkový, tak pro tradiční taxonomické skupiny běžně užívané v zoo (třídy obratlovců – savci, ptáci, plazi, obojživelníci, ryby a dále bezobratlí). S cílem zachycení intenzity transformace zoo byl z dat dále vypočten podíl stejných taxonů zvířat chovaných jak roku 1988, tak 2018. Část výzkumu věnovaná vývoji v jednotlivých zoo zahrnuje i další roky v desetiletých intervalech (konkrétně roky 1988, 1998, 2008 a 2018).

⁵⁹ Do výzkumu bylo zahrnuto 28 z 31 zoologických zahrad založených v 18. a 19. století a existujících dodnes, u zbylých nejsou k dispozici všechna potřebná data.

4.4 Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad

Davey (2007) uvádí, že průměrná návštěvnost evropských zoo (bez určení typu zoo) od 60. let do 90. let 20. století včetně klesala. Proto bylo záměrem této dílčí studie vložit téma návštěvnosti zoo do kontextu postsocialistického středoevropského regionu s cílem ověřit relevanci tvrzení v tomto specifickém území. Studie se primárně zabývá zoologickými zahradami čtyř středoevropských států postsocialistického regionu, které jsou členy uskupení tzv. Visegradské čtyřky (V4) – Česka, Maďarska, Polska a Slovenska. Jedná se o státy odlišné rozlohou i počtem obyvatel (tab. 8). Srovnatelné jsou jen Česko s Maďarskem. Proto je nutné při vzájemném porovnání reflektovat tyto rozdílné údaje. Jedním z nich je také odlišný počet zoo (expozičních zařízení se zvířaty) a zoologických zahrad (exteriérového typu zoo s exotickými druhy v podobě parku bez specializace na úzkou skupinu zvířat; Nekolný, Fialová, 2018b). Porovnání na základě zařízení sdružených do národních asociací může být problematické, protože zahrnuje odlišně pojaté zoo (více typů) i odlišně navštěvované. Relevantní komparaci proto poskytuje spíše členství v Evropské asociaci zoologických zahrad a akvárií (EAZA). Přestože EAZA sdružuje jak zoologické zahrady, tak akvária, popř. i jiné typy zoo (typologie viz kap. 3.3 a Nekolný, Fialová, 2018b), v zemích V4 se jedná jen o zoologické zahrady. Díky tomu může být výsledek více relevantní, protože různé typy zoo se mohou lišit v trendech i úrovni návštěvnosti. Analyzovány byly ty instituce, které jsou členy EAZA – celkem 36 zoologických zahrad – 14 v Česku, 8 v Maďarsku, 11 v Polsku a 3 na Slovensku.

Tab. 8: Základní údaje o zemích Visegradské čtyřky, 31. prosince 2019

	Česko	Maďarsko	Polsko	Slovensko
Rozloha (km²)	78 870	93 023	312 679	49 036
Populace	10 693 939	9 769 526	38 382 576	5 457 873
Hustota zalidnění (obyv./km²)	136	105	123	111
Hlavní město	Praha	Budapešť	Varšava	Bratislava
Populace v hlavním městě	1 324 277	1 750 216	1 790 658	437 725
Podíl populace hlavního města (%)	12,4	17,9	4,7	8,0
Počet zoo v národních asociacích	16	13	15	4
Počet členských zoo EAZA	14	8	11	3
Podíl členských zoo EAZA v národ. asociacích (%)	87,5	61,5	73,3	75,0

Zdroj: Nekolný (2023c) – na základě vlastního výzkumu; data o rozloze, počtu obyvatel zemí a měst pocházejí z národních statistických úřadů (Český statistický úřad, 2020; Hungarian Central Statistical Office, 2020; Statistical Office of the Slovak Republic, 2020; Główny Urząd Statystyczny, 2020).

Pozn.: EAZA = Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií

Jak již bylo zmíněno v kap. 4.3, stěžejním zdrojem dlouhodobých dat o nejvýznamnějších zoo světa od konce 50. let 20. století je *International Zoo Yearbook (IZY)*, vydávaný Zoological Society London, konkrétně kapitola *Zoos and Aquariums of the World*. Ta mj. obsahuje nejen informace o počtu chovaných taxonů a kusů zvířat, ale i rozloze zoo a návštěvnosti. V posledních letech (vydáváno do roku 2021) byla tato kapitola obsažena ve všech vydáních, a reflektuje tak každý rok, ovšem dříve byla zahrnuta zpravidla pouze ob vydání, takže data nejsou zcela kompletní. Jedná se však o jediný obdobný mezinárodní zdroj dat. Ve svém výzkumu vývoje návštěvnosti jej použil Davey (2007) a upozornil na řadu úskalí. Přesto jeho práce posloužila autorovi jako inspirace. Problematické může být, že záleží na každé jednotlivé zoo, jaká data dala k dispozici. Ne všechny údaje jsou aktualizovány (mezi zkoumanými zoo problém zejména u Maďarska), a navíc se může měnit metodika např. započítávání volných vstupů (Davey, 2007) či permanentek (Nekolný, Fialová, 2018a). Jen na základě takových dat není možné přesně hodnotit vývoj návštěvnosti, a proto je potřeba využít jiných zdrojů. Data z IZY jsou však klíčová zejména pro hodnocení vývoje zoo v období před rokem 2000. Pro Maďarsko však dlouhodobě existují data jen za jednu zoo.

Cenným zdrojem dat návštěvnosti jsou rovněž další dokumenty, které byly připraveny v minulosti někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel (Hendl, 2008). V tomto případě se jedná zejména o úřední dokumenty v podobě výročních zpráv jednotlivých organizací. Výroční zprávy byly použity zejména pro období posledních 20 let, kdy většina českých a slovenských zoo tyto publikace vydává. Ne všechny zoo ze zkoumaného vzorku však takovéto zhodnocení roku zpracovávají (problém zejména v Polsku), navíc se liší např. podrobnost zpracování. Stěžejním zdrojem dlouhodobých informací se staly také výroční zprávy a ročenky odborných asociací.⁶⁰

Další platformu pro zjišťování potřebných dat poskytují zoo na svých webových stránkách (např. Zoo Ohrada, nedat.), kde referují o současnosti, historii i budoucnosti. Hendl (2008) tuto část dat označuje za virtuální. Dále bylo využito knih o historii zoo, které ovšem nabývají z hlediska obsahu i formy odlišných podob. Někdy jde o převážně obrazové publikace, jindy o odborné texty doplněné grafikou. To samozřejmě závisí i na délce existence zařízení či jeho velikosti (rozlohou i počtem chovaných taxonů) a množství dohledatelných materiálů. Proto i návštěvnost je v knihách o historii zmíněna velmi odlišně: tabulky či grafy s konkrétními údaji (Snášelová a kol., 1978; Stehlík, 2001; Šrank, Kmeť, 2005; Hanga, Ligetfalvi, Majkó,

⁶⁰ Česko a Slovensko – Unie českých a slovenských zoologických zahrad UCSZOO; Polsko – Rada dyrektorów polskich ogrodów zoologicznych i akwariów RDPOZiA). V případě Maďarska byl použit jako zdroj web tamní unie zoo zařízení Magyar Állatkertek Szövetsége MÁŠ.

Persányi, 2012; Solski, Strehlow, 2015; Kořínek a kol., 2016), či zmínky v rámci rozsáhlejšího vyprávění příběhu zoo (Radvanský, 1973; Naiwirt, 1979; Vobruba, Vogeltanz, 2006; Vobruba, 2011; Vobruba, 2014; Vobruba, 2016).

Cenným sekundárním zdrojem informací se staly také specializované internetové databáze a weby – např.: Worldwide Zoo Database WZD (zahrnut celý svět, nejpodrobněji Česko, Slovensko, Maďarsko, Balkán, Pobaltí); Les Zoos dans le Monde (zahrnut celý svět, nejpodrobněji Francie a Benelux). Přes dohledání velkého počtu dat bylo dále nutné obrátit se přímo na dané instituce s žádostí o poskytnutí dat (e-mailová komunikace). Dotazováno bylo 27 zoologických zahrad a reakce byly získány z 11 institucí. Někdy se jednalo o informaci, že více dat než jsem měl k dispozici v tu chvíli já, nemají. Navíc zatímco některé zoo mají k dispozici „tabulku, kterou mohou poskytnout“, jinde návštěvnost zpracována není a znamená velkou časovou zátěž pro zaměstnance. Tím se výrazně snižuje pravděpodobnost získat uspokojivou odpověď. Liší však i rozsah dat, která má daná zoo k dispozici. Některá zařízení jsou schopná poskytnout údaje za celou dobu historie, jiná jen za několik posledních let. V určitých případech jsou k dispozici informace nejen o výsledných číslech, ale i o metodice, jinde však o metodických změnách vědí, ale nejsou schopni je dohledat. Dalším problémem je fakt, že zoo nemusejí chtít data poskytnout, potažmo zveřejňovat.

Na základě získaných dat byla vytvořena databáze návštěvnosti zoologických zahrad zemí V4. Přímá komparace byla vzhledem k dostupným datům ze všech zoo EAZA u všech čtyř zemí relevantní pro období let 2010–19. Byl vypočten celkový vývoj návštěvnosti zoologických zahrad, které byly v roce 2020 členy EAZA (EAZA, 2020b). Byla vypočtena změna návštěvnosti mezi lety 2010–19 a identifikovány zoo s poklesem vs. nárůstem návštěvnosti. Byla komparována situace v zoologických zahradách jednotlivých států a diskutovány klíčové změny a instituce s velkým podílem na změně.

Dále došlo k výpočtu poměru návštěvnosti zoo a počtu obyvatel města, v němž se zoologická zahrada nachází (za rok 2019). Ve dvou případech (Hluboká /CZ/ a Bojnice /SK/) se zoologické zahrady nacházejí katastrálně na území menšího města, které sousedí s velkým městem (České Budějovice /CZ/ a Prievidza /SK/). V těchto situacích byly do počtu obyvatel započteny hodnoty z obou sousedících měst.

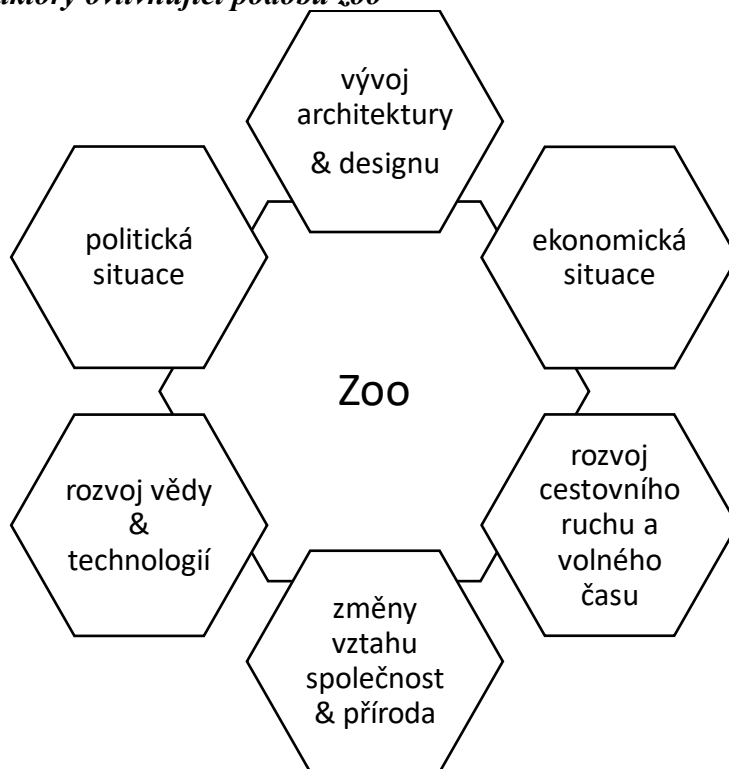
Pro období před rokem 2010 se podařilo získat data jen za některé roky. Pro přímou komparaci a konstrukci konkrétních datových a grafických výstupů bylo možné využít data pouze za tři země: Česko, Polsko a Slovensko. Dostupná data z Maďarska nejsou dostatečná.

Za období let 1989–2019 byly údaje alespoň po 5 letech dostupné za 12 zoologických zahrad v Česku, 8 v Polsku a za 3 na Slovensku. Byla vypočítána souhrnná návštěvnost zoologických zahrad v absolutních hodnotách a relativizována k počtu obyvatel země v daných letech. Pro posledních 25 let (1995–2019) byla analyzována intenzita vývoje pomocí bazického indexu s cílem přesnějšího hodnocení vývoje v jednotlivých letech. Pro vývoj v letech 1966–2019 byla k dispozici data za 11 zoologických zahrad v Česku, 8 v Polsku a 2 na Slovensku. Celé období po druhé světové válce je shrnuto textově. Dle dostupných dat byly vytvořeny přehledy nejnavštěvovanějších zoologických zahrad dle států ve vybraných letech. Tento výběr závisí právě na dostupnosti dat, která je mezi zeměmi a institucemi odlišná. Podrobněji celý výzkum autor publikoval v roce 2023 (Nekolný, 2023c).

5. Zoo – vývoj sociálního konstruktů

Zoo jsou místem, v němž se dají studovat mnohé kulturní, vědecké, sociální a politické aspekty a koncepty. Zoo jsou diskurzem (prismatem), jakým se lidstvo dívalo a dívá na přírodu a živé organismy. Zoo byly a jsou přímým důsledkem ekonomických, politických, environmentálních i kulturních změn (např. Frost, 2011), které ve vztahu člověk – zvíře předjímaly evoluční vývoj zoo (Rabb, 1994). Faktorů ovlivňujících koncept zoo je však více (viz obr. 10) a na všechny je vhodné nahlížet v geografickém kontextu. Současná podoba zoo je výsledkem vývoje, který se eklekticky zaznamenával do jejich podoby. Proto se následující kapitola snaží nejprve kriticky reflektovat vývoj konceptu zoo v Evropě v kontextu proměn společnosti, a to jak z myšlenkového, tak materiálního pohledu. Podkapitola 5.1 je členěna chronologicky podle klíčových vývojových fází a mezníků. Je zkoumáno, jaký význam má v procesu změn koncept tematizace a jak se projevuje. V návaznosti na to je na zoo nahlíženo v kontextu vztahu s dalšími podobnými sociálními konstrukty (návštěvníckými cíli, např. tematickými parky) a proměn tohoto vztahu (5.2). Pro zoo specifickou charakteristikou jsou změny stavů a kompozice zvířat v nich chovaných, a podkapitola 5.3 tak slouží k hodnocení transformací zoo v tohoto pohledu.

Obr. 10: Hlavní faktory ovlivňující podobu zoo

Zdroj: Nekolný (2021b)

Pozn.: všechny změny probíhají v geografickém kontextu

5.1 Vývoj zoo v kontextu proměn společnosti

Zatímco v kapitole 3 byl vysvětlen koncept zoo, jeho typologie a funkce, tato kapitola se ve vazbě na cíle práce snaží na základě dosavadní odborné literatury analyzovat, diskutovat, popsat a vysvětlit, jak se tento koncept vyvíjel v oblasti jeho vzniku, tedy (západní) Evropě. Tato část tak odpovídá hlavně na otázky, k jakým klíčovým změnám konceptu zoo došlo od jeho vzniku do současnosti (popř. kdy a kde)? Jak vypadají současné evropské zoo a co determinovalo jejich podobu? Jaké hybné síly je ovlivnily a proč? Co prezentují, interpretují a proč právě to? Kde byly zoo v průběhu svého vývoje lokalizovány a jak se lokalizace měnila?

5.1.1 Vývoj vztahu člověk a zvíře & vznik konceptu (moderní) zoo

Vývoj zoo je jedním z příkladů historie zastavěného prostoru, který zprostředkovává vztah člověka s přírodou (Borgards, 2016). Nejprve byli živočichové pro člověka objekty lovu. V období neolitické revoluce docházelo ke shromažďování zvířat, a započala jejich domestikace. Zpočátku byla zvířata chována ze dvou důvodů: 1) aby doplnila stravu založenou na v té době již pěstovaných rostlinách, a 2) aby využila jejich fyzickou sílu k orbě, tedy k podpoře rostlinné produkce (Famula, 2014). Časem se vztah mezi lidmi a zvířaty stával více komplexním a zvířata získávala nové kulturní hodnoty (Alves, Souto, 2015).

S dalším rozvojem společnosti vznikala první města a v nich se začaly objevovat nové typy „sbírkových institucí“, mezi nimi předchůdci botanických zahrad a předchůdci zoo (kolekce/sbírky zvířat). Není možné uvést, zda vznikl dříve zoologický či botanický areál. Víme však, že ve starověkém Egyptě či Číně existovaly oba tyto typy institucí. První kolekce zvířat vznikly již asi před 5 000 lety. Jejich hlavním cílem byla zábava a významem zejména prezentace moci a suverenity. Obtížnost odchytu a předvádění živých zvířat zvyšovala jejich žádanost mezi panovníky a dalšími exkluzivními třídami a sbírky divokých zvířat začaly v popularitě nahrazovat sbírky okrasných rostlin (Beer, Shrader, Schmidt, Yates, 2023).

Beer, Shrader, Schmidt a Yates (2023) rozlišují tzv. předmoderní kolekce zvířat a moderní zoo. O zoo („moderních“ zoo) a zoologických zahradách lze hovořit až od přelomu 18. a 19. století, kdy se kolekce zvířat otevřely veřejnosti a začaly mít i vědecké a vzdělávací cíle (více viz 5.1.2 a 5.1.3). Evoluce kolekcí zvířat byla prvně podrobně zpracována Gustavem Loiselem v roce 1912, ovšem jeho text zůstal až do 21. století jen ve francouzštině (Meuser, 2019). Tato publikace je již více než sto let stará a od té doby došlo k mnoha

paradigmatickým posunům, pohled na historii chovu zvířecích kolekcí však stále vystihuje. Loisel proměny chovu zvířat v zasetí do počátku 20. století rozdělil do pěti fází (Rees, 2011):

- prehistorické období (od neolitu),
- období *paradeisos* (starověká Čína, Egypt, Babylonie),
- období menažerií (od středověku),
- období klasických zoo (19. století),
- období moderních zoologických parků (20. století) – počátek odstraňování mříží a podpora přirozeného chování zvířat.

V počáteční fázi se jednalo o první tzv. kolekce zvířat (*animal collections*). Jejich vznik lze datovat do neolitu, kdy lidé začali nahrazovat svůj kočovný způsob života usedlým a začali držet zvířata ke své obživě či využívat jejich kůže jako oblečení. To byl počátek domestikace. Zvířata byla držena v prvních výběžích. Druhá fáze souvisí s počátkem prvních velkých civilizací (v Mezopotámii či Číně), kdy byli budováni nejstarší předchůdci zoo v tom nejširším slova smyslu. V těchto civilizacích docházelo ke vzniku prvních měst a zařízení pro chov zvířat, která již nebyla chována jen pro účely potravy a dopravy. Začala se tak objevovat pro daná místa cizokrajná zvířata, která symbolizovala „sílu“ jejich majitelů. Z dobytých území byla získávána nová zvířata, která byla symbolem válečných vítězství. Jednalo se o tzv. *paradeisos*, tedy zdmi ohraničené areály vlastněné panovníky (Rees, 2011). Zvířata se v těchto civilizacích stala důležitou součástí kultury lidí i jejich božstev (např. v Egyptě). Zejména z Číny jsou známé rozsáhlé zahrady, kde byly pěstovány rostliny a chována zvířata ve velkých stádech. Třetí fáze je označovaná jako přechodná a tehdejší zařízení bývají zpětně nazývaná také jako tzv. *pre-menažerie* (*pre-menagerie*). Jednalo se stále o sbírky pro rekreaci, zábavu, lov a demonstraci síly (Rees, 2011).

Od 15. století probíhalo díky zámořským plavbám a objevům období explozivní expanze mezikontinentálního obchodu (Beer, Shrader, Schmidt, Yates, 2023) a díky tomu mohly být a také byly tyto zvěřince doplňovány a rozšiřovány o nové druhy živočichů. Do Evropy se dostávala zvířata z Afriky, Asie i tehdy nově objeveného tzv. Nového světa, tedy Ameriky (Kalof, 2007). Mnohdy do té doby neznámá zvířata se stala známá jako *exotique*, dle francouzského termínu pro předměty ze vzdálených zemí (Beer, Shrader, Schmidt, Yates, 2023). Díky tomu došlo k zásadnímu rozvoji královských zvěřinců a nastala éra tzv.

menažérií (*menagerie*).⁶¹ Vládnoucí vrstvy byly těmi, které menažerie zakládaly a navštěvovaly. Jednalo se o exkluzivní pánskou záležitost, která dokazovala moc a sílu majitele (aristokrata) i skrze chovaná zvířata (Hoage, Deiss, 1996; Baratay, Hardouin-Fugier, 2004; Wessely, 2008).

V 60. letech 17. století založil francouzský král Ludvík XIX. dva zvěřince. Nejprve v roce 1661 postavil zvěřinec pro organizované zvířecí zápasy (s tygry, lvy či levharty) ve Vincennes, který se však brzy stal v rámci osvícenských přístupů nepřijatelným. V průběhu 60. let 17. století vybudoval ještě zcela jiný – „více civilizovaný“ přelomový zvěřinec i v rámci palácového komplexu ve Versailles. Právě v souvislosti s tímto zařízením byl poprvé použit termín menažerie. Tato první barokní menažerie byla vybudována v podobě kruhového areálu s centrální stavbou – pavilonem pro krále, který symbolizoval pána světa v centru – uprostřed. Kolem pavilonu byla cesta a za ní do vějíře vystavěné výběhy zvířat, ze tří stran obezděné, směrem k pavilonu zamřížované. Takové pojetí mělo značnou symbolickou hodnotu a stalo se předobrazem pro další menažerie na následujících sto let (Dittrich, 2000), např. v Prusku, Nizozemsku, Švédsku či Rakousku (Fekete, Szilágyi, 2021). Vznik versailleské menažerie znamenal změnu v uvažování o přírodě. Krutost a násilí byly nahrazeny myšlenkou pohledu na zvířata jako na něco krásného, půvabného. Na začátku tvořili většinu zvířat ptáci, tedy nikoliv jen velká zvířata, ačkoliv i ta postupně přibývala. Zvířata byla umisťována do klecí stále častěji podle vzájemné podobnosti a příbuznosti (Sahlins, 2012).

Zatímco botanické zahrady měly vždy blíže k vědě, medicíně a výzkumu, neboť jejich vznik byl zpravidla spojen s univerzitami, menažerie byly spojeny se zábavou (Hoage, Deiss, 1996). Klíčová kulturní změna přišla až v souvislosti s kritikou absolutistických monarchií. Výsledkem společenských změn v období Velké francouzské revoluce se pak mj. stala tzv. „moderní“ zoo, tedy zoo ve smyslu veřejně přístupné instituce chovající a vystavující zvířata, kde mají svou roli také vzdělávání a výzkum (Steinecke, 2009; Borgards, 2016; Sampaio, Schiel, Souto, 2020; Song, 2022). I proto ostatně Borgards (2016) uvádí, že zoo, resp. zoologická zahrada je institucí 19. století.

⁶¹ Tento pojem vychází z francouzského slova *ménage*, tedy domácnost, v tomto smyslu královská domácnost. V češtině je používán také pojem zvěřinec.

5.1.2 Počátky (moderních) zoo

Za nejstarší zoologickou zahradu dnešního světa bývá označována zoo ve Vídni v zámeckém areálu Schönbrunn – Tiergarten Schönbrunn (Braverman, 2011; Kisling, 2001), otevřená roku 1752 (obr. 11; dnes součást památky UNESCO; Kunze, 2018). Toto prvenství však bývá leckdy nesprávně interpretováno. Šlo o menažerii, která byla zpřístupněna a dodnes existuje, nikoliv přelomovou vědeckou zoologickou zahradu moderního stříhu. Názory na její zpřístupnění nejsou zcela jednotné. Nejdříve mohla původní menažerii navštívit jen císařská rodina a její čestní hosté. Teprve od roku 1778 mohly navštívit areál všechny „řádně oděné osoby“ (Schwammer a kol., 2010).

Obr. 11: Císařský pavilon v Tiergarten Schönbrunn (A) – nejstarší stavba v nejstarší existující zoo světa z roku 1759

Zdroj: autor (2018)

Liší se i názory na její pojetí v počátcích existence. Jak tedy schönbrunnská menažerie vypadala? František Štěpán Lotrinský ji nechal vybudovat v silně symbolistní podobě osmibokého pavilonu, obklopeného 12 výběhy zvířat, odpovídající 12 znamením zvěrokruhu. Třináctá plocha byla určena pro člověka. Tyto počty zároveň odkazují na Ježíše a 12 apoštolů. Celý kruhový areál byl obklopen zdí, která symbolizovala ochranu celé monarchie (Kunze, 2018). Steinkrüger (2013) tvrdí, že po vzoru Versailles (viz kap. 5.1.1) postavený komplex stále symbolizoval absolutistickou moc habsbursko-lotrinské dynastie a oddělení přírody

a kultury. Navíc ve stejné době vznikaly po vzoru Francie i jiné královské menáže, v jednotlivých německých státech, např. v mnichovském Nymphenburgu, tedy v tehdejší Bavorském království (Steinecke, 2009). Oproti tomu Dittrich (2000) předkládá myšlenku, že architektonický koncept je sice obdobný jako ve Versailles, avšak vychází z jiného intelektuálního pojetí – již více osvícenského. Každopádně jde o areál zahrnující poslední existující prvky královské menáže (Dittrich, 2000), navíc ještě s původními barokními stavbami, který se časem proměnil v moderní zoologickou zahradu. Ostatně název Menagerie Schönbrunn nesla až do roku 1926 (Lehmann, 2012).

V 50. letech 18. století, tedy v době, kdy František Štěpán Lotrinský zakládal svou menáž, byla vydána publikace *Systame naturae*, jejímž autorem byl švédský vědec Carl Linné (1707–1778). Jeho kniha se stala základem pro systematiku zvířat využívanou dodnes, a tak přelomovým mezníkem v dějinách zoologie. Doplňme, že sám Linné měl svou soukromou zoo (Lindholm, 2013). Schönbrunnský zvěřinec se stal následně inspirací pro další zařízení, např. včetně první veřejné madridské zoo v Parque del Buen Retiro, kam byla umístována zvířata z asijských a amerických kolonií.

Zoologická zahrada moderního pojetí je revoluční institucí (Pouillard, 2019b), neboť je výsledkem změn ve společnosti v období Velké francouzské revoluce (Dittrich, 2000; Parker, 2021). Ve Francii v roce 1793 vyšel dekret o zákazu pouličního vystavování zvířat a převezení takovýchto jedinců do pařížské botanické zahrady. Zvířecí show tímto zanikly a jejich provozovatelé se leckdy stali zaměstnanci nově vzniklé instituce (Lindholm, 2013). První moderní – vědeckou – zoologickou zahradou tedy byla pařížská Ménagerie du Jardin des Plantes, zpřístupněná 1793 (Higginbottom 2004; Goldner, 2015), pobočka nově vzniklého národního muzea přírodní historie, kam se zároveň přesunula zvířata z královské menáže ve Versailles (Dittrich, 2000; Lindholm, 2013). Novinkou této demokratické instituce nebyl jen proces vzniku, ale též jiná architektonická podoba. Místo dosavadních panoptických principů s jedním centrálním bodem byly využity romantické pitoreskní stavby a více úhlů pohledu do různě tvarovaných výběhů (Parker, 2021). Vědecké pojetí se mj. projevovalo i v tom, že byly vyčleněny dny, kdy mohla přijít do zoo aristokracie a s ní muzejní odborníci, ostatní lidé měli vyhrazeny jiné dny (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004). I tato instituce se rozvíjela díky expanzi francouzské vojenské a koloniální nadvlády. Francouzská armáda z dobytých území v Evropě přivážela zvířata z tamních zvěřinců. Největší přírůstek tvořila zásilka zvířat z menáže posledního nizozemského místodržícího Viléma V. Oranžského (Pouillard, 2019b).

Prvním areálem s využitím názvu „zoologická zahrada“ se stala britská London Zoo v tamním Regent's Parku, která byla otevřena v roce 1828 (Åkerberg, 2001⁶²; Dittrich, 2000; Borgards, 2016). Také ta byla symbolem moci. Byla založena Londýnskou zoologickou společností, která se etablovala ze šlechty a koloniálních podnikatelů v průmyslu a obchodu (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004). Jedním ze zakladatelů zoo byl i někdejší guvernér Indonésie Thomas Stamford Raffles (Borgards, 2016). Zároveň se do ní v roce 1831 přesunula značná část kolekce zvířat menažerie v londýnském Toweru, která měla tradici již od roku 1235, kdy byla založena Jindřichem III. (Lindholm, 2013). Pro širší veřejnost ale byla London Zoo otevřena až v roce 1847 (Åkerberg, 2001).⁶³ Pojmem zoologická zahrada se instituce snažila vymezit vůči dosavadním menažeriím a měla reflektovat přítomnost rostlin v parku se zvířaty (Burkhardt, 2021).

Kisling (2001) uvádí, že právě Tiergarten Schönbrunn, Ménagerie des Jardin des Plantes, London Zoo (a později také americká Philadelphia Zoo) byly klíčovými zařízeními, která vedla k přechodu kolekci zvířat z podoby menažerií do konceptu zoo. S odstupem času hrály další instituce podobnou roli pro dílčí regiony, do nichž se nový koncept šířil.

5.1.3 Zoo 19. století

V 19. století v Evropě probíhalo mnoho významných procesů, které zásadním způsobem ovlivnily materiální a nemateriální podobu té doby. Prvořadými procesy byly demokratizace a industrializace (Steinecke, 2009). Kvůli výrobě docházelo ke koncentraci lidí do měst, tedy urbanizaci. Prostor nově budovaných velkých měst se stal doménou lidí odtrženou od přírody. Právě proto se již od počátku industriálních měst začala budovat také městská zeleň – „zelené oázy měst“. Ty proto nelze vnímat jako něco, co by stálo v protikladu města, ale naopak jako jeho jasnou součást (van Reybrouck, 2005). Zahrady a parky včetně zoologických zahrad byly vedle divadel, novin, galerií, muzeí či knihoven jedněmi z městských institucí (Anderson, 1995; van Reybrouck, 2005; Frost, 2011; Grazian, 2017). Zahrady a parky byly heterotypií k všednímu dni ve městě (Steinkrüger, 2013), byly protikladem hektického města a měly svou pitoreskní podobou navozovat klid a možnost úniku z civilizace do přírody. Odcizení města od přírody znamenalo hegemonizaci člověka ve vztahu ke zvířatům (Burkhardt, 2021).

Navíc zoologické zahrady byly stále jedním ze symbolů moci (Frost, 2011), národní (Steinkrüger, 2013) či městské prestiže (Lambrechts, 2014) i sociální hegemonie a hierarchie

⁶² K historii London Zoo v 19. století podrobně viz Åkerberg (2001).

⁶³ Konkurenci v podobě menší soukromé zoo měla jen krátce – v letech 1831–1855 (Parker, 2021).

(Åkerberg, 2001). Šíření zoo bylo bytostně spojeno s rozvojem velkých měst (Komárek, Vogel, Augusta, 1955) a od poloviny 19. století byla hlavní a přístavní města bez zoologické zahrady vnímána jako méně významná, pokud jim chyběla tato typická městská instituce (Steinkrüger, 2013). Mezi městy a jejich zoo existoval konkurenční boj (Lambrechts, 2014). Tento aspekt je velmi důležitý z hlediska dalšího vývoje, neboť současné zoologické zahrady se sdružují v odborných, resp. profesních asociacích a snaží se co nejvíce spolupracovat. Také v tomto tedy došlo ve vývoji zoo k obrovské proměně. Uvedení zvířat do metropole tehdy znamenalo, že jejich následná přeměna v podívanou představovala „*konečný triumf moderních lidí nad přírodou, města nad zemí, rozumu nad zdánlivou divočinou a chaosem přírody*“ (Braverman, 2011, s. 814).

Přesto jsou zoologické zahrady dodnes překvapivě přehlíženým prvkem městské krajiny (Bisgrove, 2022). Zoologické zahrady fungovaly jako materiální a reprezentativní oáza „přírody“ se zvířaty, která vytvářela přímé pojítko mezi divočinou a exotikou v kontrastu k městu. Iluze „divokých zvířat v přírodě“ nebyla vytvářena okolím, ale tělesnou přítomností samotných zvířat (Madden, Kearns, 2022). Přestože byla s nově vzniklými zoo asociována příroda, ta se v idealizované podobě anglického parku nacházela jen v části pro návštěvníky, nikoliv v expozicích zvířat (Steinkrüger, 2013).

Zoo 19. století tedy byly výhradně lokalizovány ve městech (Szczygielska, 2021), byly výstavními centry kolonialismu a imperialismu (více viz dále) a zároveň společenským a rekreačním místem pro návštěvníky, kteří zde měli možnost uspokojit svou zvědavost po poznávání světa (Song, 2022). Zoo byly spojeny s vycházkami v příjemném parkovém prostředí inscenované přírody (Steinkrüger, 2013), sebe prezentací a sociálním kontaktem apod. (Kalof, 2007). Zoo měly od začátku svůj společenský rozměr (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004; více viz kap. 3.2). Ostatní místa se stejnou funkcí (městské parky a botanické zahrady) byla zobrazena v dobových průvodcích po zoo v negativním světle a byl kladen důraz na to, že zoologické zahrady mezi nimi mají nejprestižnější postavení (Lambrechts, 2014).

Svět 19. století působil nevyčerpatelně a pokračovala lidská snaha a touha sbírat. Proto se i v zoo začaly objevovat rozsáhlé kolekce zvířat v duchu sběratelství. Tomu pomohl i tehdejší rozvoj klasifikace a taxonomie druhů (např. zmiňovaný Linné), protože dosavadní sbírky byly zpravidla neutříděné, šlo primárně o prezentaci něčeho kuriózního. Zoo se staly galeriemi živých zvířat s cílem vystavovat co nejvíce druhů (taxonů), zpravidla jednotlivce. Tehdejší zoo více dbaly na zoologický obsah než prostor daného místa a prostředí (Kalof, 2007). Zoo

byly členěny podle vědecké klasifikace zvířat, což může být bráno jako první zásadní příspěvek tematizace zoo (kap. 2.5). Klasifikační dělení lze vidět nejen ve smyslu rozvoje vědy a širě poznání, ale také jako separace přirozených vztahů a interakcí. Jednotlivé druhy byly v samostatných ubikacích, šlo tak o vytvoření kontrastu cel a jevišť, v nichž byl každý z herců sám. To zaručovalo skvělou viditelnost, kterou dodnes aplikují tematické parky. Zmíněný panoptický mechanismus výrazněji představil a vysvětlil Michel Foucault (Kalof, 2007). Podle Parkera (2021) jsou proto zoo výsledkem procesů sběratelství a separace. Na rozdíl od muzeí však musely zoo kvůli vysoké úmrtnosti zvířat své kolekce stále doplňovat (Burkhardt, 2021).

Hlavními událostmi v zoologických zahradách 19. století byly koncerty. Jejich obliba u středních vrstev odpovídala buržoazní touze převzít tradice aristokracie (Miller, Robinson, 1967). Jeviště tak byla součástí prakticky každé zoologické zahrady 19. století (Peel, 1903 v Lambrechts, 2014). Koncerty nabízely středním vrstvám způsob, jak se odlišit od obyčejných lidí, a naopak přiblížit aristokracii. Dělnickým třídám byl povolen vstup pouze v určité dny a např. v Antverpách nikoliv ve večerních hodinách, kdy se konaly hudební produkce (Albrecht, 1993 v Lambrechts, 2014). Ty konané v berlínské zoologické zahradě v 70. a 80. letech 19. století přitom patřily mezi vůbec nejvýznamnější akce své doby v tomto evropském velkoměstě (Wessely, 2008). Na druhou stranu areál zoologické zahrady nabízel poměrně neutrální prostor, kde se různé národnostní skupiny mohly setkávat a spojovat v zábavě podle univerzálního principu přirozené harmonie (Szczygielska, 2020).

Jestliže předmoderní zvěřince byly symbolem postavení panovníků a aristokracie, potom evropské zoologické zahrady 19. století byly symbolem buržoazního uchopení sociálních zdrojů. I když se zoo později otevřely platícímu publiku, zůstaly místem hierarchie, kde buržoazie vyjadřovala a udržovala třídní rozdíly. Standardizovaná taxonomická nomenklatura představovala tendenci rozlišovat mezi vzdělanými a těmi, kteří se vzdělávat potřebují (Wirtz, 1997). Tím se buržoazie snažila udržet si odstup od průmyslových a rolnických tříd. Akce v zoo jako zahradní čaje, koncerty a vědecko-vzdělávací aktivity byly hlavně pro lidi s penězi a časem, kde buržoazní návštěvníci tlačili kočárky, oblékali se do elegantního oblečení, socializovali se a odlišovali se od lidí s nižšími příjmy, kteří si kupovali vstupenky a během svého omezeného volného času přišli zažít život vyšší třídy (Song, 2022). Podle Wirtze (1997) odráželo také hierarchické rozmístění zvířat v tehdejších zoo 19. století perspektivu nadvlády a podřízenosti mezi třídami v tehdejší buržoazní společnosti.

Zoologická zahrada v Londýně, který byl centrem průmyslové revoluce, se stala významným projektem sociálního rozvoje města. Zpřístupnění zoo veřejnosti přineslo zcela nový vztah ke zvířatům mj. i myšlenkou kapitalizace volně žijících druhů zvířat. Zoologické zahrady vzniklé po celé Evropě měly v 19. století nově také podněcovat zájem o vědu a výzkum (Lambrechts, 2014). Pro tehdejší zoo nebyly podstatné podmínky pro chov zvířat, např. expozice šelem se v zásadě nelišily od těch v menažeriích. Novinkou bylo vytváření odborných taxonomických systémů (Braverman, 2012), a proto bylo na dané ploše nutné vystavovat co nejvyšší počet taxonů (důraz na kvantitu a odlišnost, jinakost; více viz kap. 5.3). Velké expozice by zbytečně zabíraly místo jiným druhům. Tehdejší zoo tedy byly koncipovány jako systematicky taxonomická živá muzea či výstavy (Braverman, 2011; Lindholm, 2013; Ullmann, 2019). Někteří autoři vnímají dosud zoo jako typ muzea (Mason, 1999; Mason, 2000); navíc výzkum v zoo navazuje na výzkum v muzeích (Ross, Gillespie, 2008). Parker (2021) podotýká, že výzkum v zoo 19. století je spojen s jejich neúspěchy. Odchovávat zvířata nebylo běžné, navíc žila v podmínkách, které nenapodobovaly jejich přirozené prostředí, a tak ani nešlo pozorovat jejich přirozené chování. Výzkum tak mohl být vzhledem k vysoké úmrtnosti (pitvy) zaměřen na komparativní anatomii (Woods, 2018). Lambrechts (2014) doplňuje, že tehdejšími vědeckými cíli byly nejprve zmiňovaná (teoretická) taxonomická klasifikace (čemuž odpovídal i způsob vystavování) a následně také (praktická) aklimatizace. Byla snaha nechat přivyknout exotická zvířata evropskému klimatu a chovat je i pro konzumní či jiné účely.

Od poloviny 19. století se do společenského popředí dostala myšlenka, že děti potřebují zábavu přizpůsobenou jejich věku. Vlivným teoretikem byl v této souvislosti Friedrich Froebel, který poukázal na specifickou potřebu hry dětí, ale dodal, že by měla být spojena s výchovným prvkem (Miller, Robinson, 1967). Děti se následně staly novou návštěvnickou skupinou i pro zoologické zahrady. Oblíbenou formou zábavy tak byly dětské projížďky na ponících, velbloudech, a dokonce i slonech (Lambrechts, 2014).

Zároveň by nemělo být opomenuto, že s příchodem občanské společnosti, kapitalismu a soukromého vlastnictví vznikaly zejména v 1. polovině 19. století privátní pojízdné menažerie – typické pro Nizozemsko či Anglii (Steinkrüger, 2013). Zprostředkovávaly informace o zvířatech a někdy byly i poměrně seriózně vzdělávací (Dittrich, 2000). Později se ale staly společensky neakceptovatelnými kvůli nevhodným podmínkám pro zvířata (Dittrich, 2000; Steinkrüger, 2013). Šlo vlastně o předchůdce raných zoologických zahrad, a po určité době byly dokonce jejich konkurenty (Dittrich, 2000).

Technický a vědecký rozvoj, změny ve společnosti a intenzivní urbanizace znamenaly vznik a šíření mnoha institucí, včetně zoologických zahrad. V té době najdeme blízkou paralelu vývoje zoologických zahrad a vývoje muzeí přírodní historie. Ta byla leckdy spojena s královskými kolekcemi a stala se místy vědy a výzkumu. Výzkum se stal i součástí zoo – právě v nich mj. vznikala taxonomie živočichů (Ullman, 2019). Průmyslová revoluce zapříčinila takové změny ve společnosti, že se vzdělání dostalo k mnohem více lidem než dříve. To v souvislosti s Darwinovou teorií, rozvojem tištěných knih a tradičním nadšením pro vše exotické zajistilo rozkvet zoo. Proto je vývoj zoo neoddelitelný od procesu kulturního a vědeckého rozkvetu (Kalof, 2007).

Čím se tedy v 19. století nově vznikající zoologické zahrady lišily od (někdejších) menažerií (a z velké části i od pojízdných menažerií)? Macho (2005) tvrdí, že se odlišovaly ve čtyřech bodech:

- přístupnost pro širokou veřejnost (ta již byla u pojízdných menažerií),
- spojení s vědou,
- spojení s národní prestiží, resp. symbolickým ztělesněním příslušné komunity,
- asociace s idealizovanou přírodou (v podobě parku).

Borgards (2016) nahlíží na změny v zoologických zahradách 19. století zejména v souvislosti s asociací s přírodou. Zásadní byla nová podoba zoologických zahrad jako krajinářského parku. Šlo o nový design. Meuser (2019) dodává, že mnoho zoologických zahrad vzniklo zároveň s botanickými zahradami. Borgards (2016) zároveň tvrdí, že určité zpřístupnění bylo dostupné již dříve. Je navíc nutné reflektovat, že zpřístupnění bylo zpočátku velmi omezené (Steinkrüger, 2013). První zoologické zahrady nebyly otevřeny zdaleka všem, jak je tomu dnes. Omezení se týkalo nejen skupin lidí, které mohly areál zoo navštívit, ale i dnů, kdy byly zpřístupněny.⁶⁴

⁶⁴ Jak bylo zmíněno, např. Tiergarten Schönbrunn byla zpřístupněna zdarma vždy v neděli, bez vstupného, ovšem jen a pouze pro „správně oblečené osoby“ (Kirschhofer, 2001; Fekete, Szilágyi, 2021), a to ještě před zřízením prvních vědecky pojatých zoo. Rovněž veřejná přístupnost London Zoo (UK) byla zpočátku omezena. Neděle, jediné volné (nepracovní) dny většiny obyvatelstva, byly určeny pro členy zoologické společnosti a jejich hosty (Steinkrüger, 2013). Do zoologické zahrady tak mohla v tyto dny jen určitá společenská vrstva s odpovídajícím sociálním, kulturním a ekonomickým kapitálem (Steinkrüger, 2013). Braverman (2012) a Rees (2011) doplňují, že platící návštěvníci byli do zoo (zpřístupněna 1828) prvně vpuštěni až v roce 1847. Také amsterdamská zoologická zahrada Artis byla od založení v roce 1839 do roku 1852 přístupna jen členům společnosti a jejich hostům či návštěvníkům, kteří zaplatili vysoký poplatek (Steinkrüger, 2013).

Návštěva zoo 19. století byla cílem typického výletu pro městskou buržoazii (Steinkrüger, 2019). Většina lidí do zoo chodila i dále povídat si, trávit den s rodinou či přáteli, tančit, flirtovat či pít a jíst. Důležitou součástí zoo byly restaurace s mnohdy velkou kapacitou (Wessely, 2008). Parker (2021) doplňuje, že ovšem až nedostatek finančních prostředků zapříčinil situaci, kdy se do zoo mohli za poplatek dostávat také další lidé, a někde bylo teprve tehdy povoleno občerstvení. Do berlínské zoo tak o tzv. levných nedělích mířilo i několik desítek tisíc lidí denně (Wessely, 2008) a ze zoo se začaly stávat masové atraktivity volného času. Podle Steineckeho (2009) došlo na konci 19. století ke třem změnám: 1) demokratizace – posun od návštěvy elit k zoo jako volnočasové aktivitě běžného člověka, 2) změna vnímání přírody, 3) směřování ke komercializaci.

První dovozy dosud neviděných zvířat, a zejména těch ikonických, se stávaly opravdu významnými událostmi, kterými žilo celé město. Ilustračním příkladem může být dovoz první žirafy do vídeňského Schönbrunnu (o založení tamní zoo v kap. 5.1.2) v srpnu roku 1828. Jednalo se o diplomatický dar od egyptského vicekrále. Vysněné zvíře přilákalo do zoo davy lidí, které u výběhu muselo usměřňovat 8 granátníků. Všechno, co se týkalo žiraf, se stalo moderním. Á la Giraffe se dělala móda, účesy, parfémy, popelníky, pečivo, či se tančil speciální žirafí tanec. Deset měsíců po dovozu ovšem zvíře uhynulo a s ním rychle skončilo i toto „pobláznění“ ikonickým zvířetem (Lehmann, 2012).

Geografická difuze

Z geografického hlediska je stěžejní, že vznik zoologických zahrad v 19. století je silně svázán s prostorovým šířením industrializace a tehdejším imperialismem a kolonialismem. Právě v koloniálních mocnostech byly zakládány zoo nejvíce, protože nebylo náročné dovést z kolonií exotická zvířata (Horn, Roscher, 2019). Rychlý rozvoj zaznamenaly zoo ve Spojeném království, neboť právě tato země byla nejen kolébkou průmyslové revoluce, ale i koloniální velmocí. V kontinentální Evropě nebyl zpočátku pokrok až tak rychlý, velkou roli hrály i napoleonské války a nové uspořádání Evropy po Vídeňském kongresu v roce 1815.

Dynamické zakládání dalších zoologických zahrad započalo od 30. let 19. století a bylo spojeno s provinčními průmyslovými městy ve Spojeném království a s mírným zpožděním také s přístavními městy koloniálních mocností západní Evropy (Kisling, 2001; Kleiman, Thompson, Baer, 2010; Pouillard, 2019a; Parker, 2021). Ve 30. letech 19. století vzniklo na

Britských ostrovech velké množství zoo.⁶⁵ Většina z nich ovšem neexistuje a mnohé zanikly již během 19. století (Åkerberg, 2001). Některé byly v provozu jen několik měsíců (Brighton: 1832–1833), jiné zavřely takřka po 190 letech existence (Bristol: 1836–2022). K nejvýznamnějším patří či patřily zoologické zahrady v Dublinu (1831), Bristolu (1836) a Manchesteru (Belle Vue, 1836; poslední dvě jmenované dnes již neexistují). V roce 1839 byla zpřístupněna první skotská zoologická zahrada v Edinburku (Rees, 2011), v roce 1840 následovala (dnes už neexistující) zoologická zahrada v anglickém Leedsu (Pouillard, 2019a). Do kontinentální Evropy proniklo šíření zoo v roce 1838, když vznikla zoo Artis v Amsterdamu (NL). Druhá zoologická zahrada v kontinentální Evropě tedy byla otevřena až 45 let po pařížské Ménagerii du Jardin des Plantes (Kisling, 2001), na druhou stranu jen 10 let po otevření London Zoo (UK). Právě její úspěch stál za vznikem této nizozemské zoologické zahrady (Steinkrüger, 2013).

V roce 1830 vyhlásila samostatnost Belgie, a tak i v této zemi na sebe zakládání zoo nenechalo dlouho čekat. V roce 1843 byla na základě inspirace amsterdamskou zoo založena zoologická zahrada v Antverpách, městě, které se v první polovině 19. století ze středně velkého textilního centra stalo významným mezinárodním přístavem (Song, 2022). Tato zoo se roku 1856 vepsala do dějin zoologických zahrad výstavbou první koloniálně pojaté romantizující etnografické stavby – egyptského templu pro africká zvířata (Borgards, 2016). Za zmínku rovněž stojí, že jeho předobrazem nebyl originál stavby, ale budova na londýnské světové výstavě (Borgards, 2016), což odráží dlouhodobou problematiku tematizace a její autenticity.

To jsou jasné důkazy prostorového šíření zoo primárně ze Spojeného království přes země Beneluxu a Francii na území Německa, které se v druhé polovině 19. století stalo pomyslnou velmocí zoologických zahrad. Zatímco ještě ve 40. letech 19. století se jednalo spíše o zemědělskou oblast s přicházející industrializací, v 50. letech 19. století již byla industrializace v plném proudu a rostla velká průmyslová města, včetně kulturních institucí, tedy i zoo (Kisling, 2001). Jak uvádí Kleiman a kol. (2010), během 55 let vzniklo v Německu 17 velkých zoologických zahrad. Právě proto je vývoji německých zoo v předkládané práci věnován značný prostor, který reflektuje jednotlivé fáze rozvoje a šíření konceptu zoo. Navíc vzhledem k rozdělení Německa po druhé světové válce je tento stát nesmírně cenným příkladem dalšího vývoje pro komparaci západoevropského a postsocialistického přístupu.

⁶⁵ Surrey (1831), Dublin (1831), Brighton (1832), Liverpool (1833), Belle Vue Zoo Manchester (1836), Bristol (1836), Kent (1837), Manchester Zoological Gardens (1838), Cheltenham (1838), Brighton – další zoo (1839), Edinburgh (1839), Glasgow (1840), Hull (1840), Leeds (1840) (Rowe, 2014; Pouillard, 2019a).

První ranou zoologickou zahradou v Německu byla Zoo Berlin otevřená v roce 1844. Část kolekce byla převezena z veřejně přístupné královské menažerie na Pavím ostrově v Postupimi, založené v roce 1821 (Dittrich, 2000). Podobně jako v Londýně či Paříži byla v počátcích zařízení významnou součástí kolekce zvířata z někdejších královských sbírek. Na rozdíl od ostatních tehdejších zoo ale vznikla s přímou podporou krále (v tomto případě pruského). Pokud diskutujeme, která zoologická zahrada v Německu byla první, pak je nutné doplnit, že v letech 1841–1845 existovala zoo v Hamburku, která navazovala na občerstvení stejného majitele. Kvůli malému zájmu veřejnosti však existovala krátce, a tak v publikacích o historii zoo nebývá uváděna (Meuser, 2019).

V souvislosti s rozvojem industrializace a následně růstem buržoazie nastala na konci 50. let 19. století první vlna zakládání německých zoo, která trvala do poloviny 60. let 19. století (Dittrich, 2000). Vzniklo několik zoologických zahrad zejména na území pozdějšího Západního Německa⁶⁶ i na území dalších současných států, kde tehdy žila německá většina – dnes v Polsku ležící Zoo Wrocław, tehdy německé Breslau (1865), či Zoo Mulhouse (1868), aktuálně ve Francii. Dittrich (2000) uvádí, že hlavními širiteli a iniciátory zoo byli bankéři, továrníci, učitelé, vědci, úředníci či politici. Ti si uvědomili, že k pokroku ve společnosti a k rozvoji výroby je potřebná více vzdělaná střední třída (Dittrich, 2000). Zakladateli zoo tak byly již od dob London Zoo nejčastěji nové zájmové společnosti, do nichž tito iniciativní lidé (a nejen oni) vstupovali. A právě tato uskupení měla často i několik set či tisíc členů (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004).

V roce 1870 bylo sjednoceno Německo a přišla také druhá vlna zakládání zoo, která souvisela s rozvojem obchodu se zvířaty z celého světa, a tedy jednoduššími možnostmi získání zvířat do zoo.⁶⁷ Začaly vznikat malé soukromé zoologické zahrady, jejichž zakladateli byli jednotlivci (zpravidla úspěšní podnikatelé), nikoliv zájmové a akciové společnosti jako v první vlně.⁶⁸ Od vzniku zoo si již tehdy slibovali finanční profit, což se často nenaplnilo, a tak řada zoo záhy či později zanikla (Dittrich, 2000).

⁶⁶ Zoo Frankfurt (1858), Zoo Köln (1860), Zoo Dresden (1861), Zoo Hamburg – Am Dammtor (1863), Zoo Hannover (1865), Zoo Karlsruhe (1865)

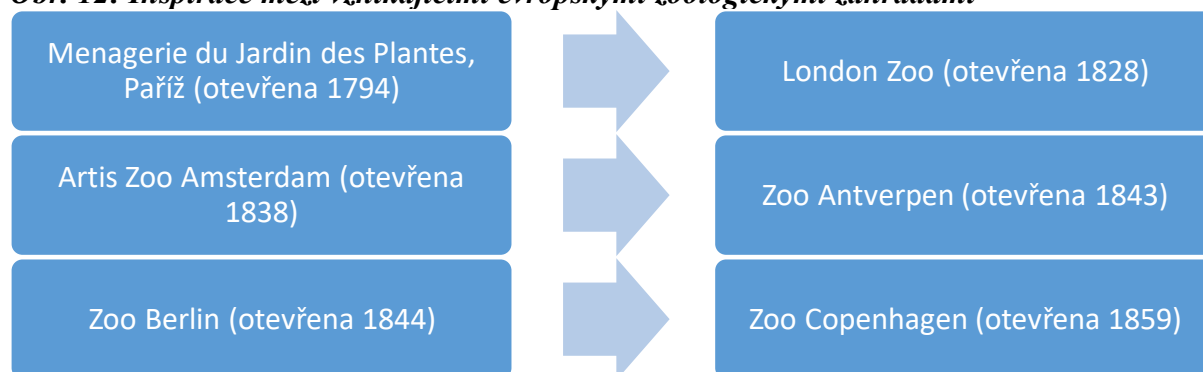
⁶⁷ V Německu hráli roli zejména rodina Reiche v Alfeldu a Carl Hagenbeck v Hamburku, který se stal stěžejní postavou i pro další rozvoj zoo nejen v Německu (viz kap. 5.1.4).

⁶⁸ Např. v roce 1878 založil zoologickou zahradu v Lipsku tamní hostinský. Mezi zoo založené v 70. letech 19. století patřily tyto: Nill'scher Tiergarten Stuttgart (1871), první Hagenbeckova zoo na Novém koňském trhu (Neuer Pferdemarkt) v Hamburku (1874), zoo v mnichovské Englishgarten, Zoo Poznaň (tehdy pod německou správou, dnes v Polsku), Zoo Münster (poslední tři 1875), Zoo Düsseldorf (1876) či Zoo Leipzig (1878).

Přestože se tato práce zaměřuje primárně na situaci v Evropě, nelze alespoň pro kontext ve stručnosti nezmínit vývoj zoo ve Spojených státech amerických, které se později (od 20. století) staly jedním z hlavních hybatelů rozvoje zoo. První zoologické zahrady tam vznikaly v 60. a 70. letech 19. století, tedy v podobné době, kdy zažívalo rozvoj zoo podrobněji zmiňované Německo.⁶⁹ Národní zoo ve Washingtonu DC měla počátky v roce 1887 jako oddělení živých zvířat národního přírodovědeckého muzea, tedy podobně jako o století dříve zoologická zahrada Ménagerie du Jardin des Plantes v Paříži (Kisling, 2001). Jinde mimo Evropu vznikaly zoo zejména ve významných městech v koloniích, kde tyto zoo sloužily i jako sběrná místa pro evropské zoo – např. Jakarta, Melbourne, Kalkata (Goldner, 2015).

Van Reybrouck (2005) v tomto kontextu doplňuje, že rychlý sled vzniku zoo, který označuje jako „zoo boom“, v sobě nesl kopírování těch předchozích (viz obr. 12), což potvrzuje i Lambrechts (2014). Pro širší kontext doplníme, že podobná geografická difuze proběhla i za hranicemi Evropy. Např. Philadelphia Zoo (USA) se inspirovala stylem London Zoo (UK), Cincinnati Zoo (USA) byla založena na designu zoologických zahrad poloviny 19. století v Německu a Bronx Zoo (USA) se po cestě prvního ředitele po evropských zoo inspirovala hned na několika místech – v Londýně, Antverpách či Frankfurtu (Kleiman a kol., 2010).⁷⁰ Jak bylo zmíněno, mít zoo se v průběhu 19. století stalo pro města a také státy módní a prestižní záležitostí s velkou symbolickou hodnotou (Kleiman a kol., 2010; Macho, 2005). Dittrich (2000) uvádí, že Zoo Köln typicky představovala symbol otevřenosti města vůči světu. Snahou bylo i získat turisty v rámci rozšiřujícího se cestovního ruchu obecně, a tím pádem získat finance.

Obr. 12: Inspirace mezi vznikajícími evropskými zoologickými zahradami

Zdroj: vlastní zpracování na základě van Reybrouck (2005)

⁶⁹ Tehdy vznikly např. Central Park Menagerie v New Yorku (1861), Lincoln Park Zoo v Chicagu (1868), Roger Williams Park Zoo Providence, Rhode Island (1872), Philadelphia Zoo (1874).

⁷⁰ Tento princip šíření myšlenek je samozřejmě obecně platný a rozšířený dodnes – pokud je nějaká expozice chovatelsky i návštěvnicky úspěšná, kvalitně připravená, je snaha mít něco obdobného i jinde (princip difuze).

Van Reybrouck (2005) dává geograficky vznik významných zoo institucí 19. století v Evropě do souvislosti se vznikem železničních sítí. Rozvoj železnice jako jeden ze základních prvků druhé fáze industrializace v sobě zahrnuje mnohé velmi zásadní aspekty pro rozvoj zoologických zahrad. Právě díky železnici se zlepšila možnost komunikace, kontaktů a přesunů na větší vzdálenosti. Rozšířila se možnost získat zvířata do zoo (to ještě v kombinaci se zmíněným kolonialismem), stejně jako možnost dopravit návštěvníky a nechat se inspirovat myšlenkami za zahraničí (van Reybrouck, 2005). Přehled prvních zoologických zahrad existujících dodnes a dat jejich otevření ve státech tak, jak existovaly na konci 19. století, přináší tab. 9. Ve většině případů se jednalo o zoo v hlavních městech.

Tab. 9: První dodnes existující zoologické zahrady dle států na konci 19. století

Stát	Zoologická zahrada	Rok otevření
Rakousko-Uhersko	Tiergarten Schönbrunn, Vídeň	1752
Francie	Menagerie du Jardin des Plantes, Paříž	1793
Spojené království	Zoo Londýn	1828
Nizozemsko	Artis Zoo, Amsterdam	1839
Belgie	Zoo Antverpy	1843
Německo	Zoo Berlin	1844
Dánsko	Zoo Kodaň	1859
Rusko	Zoo St. Petersburg	1865
Švýcarsko	Zoo Basilej	1874
Portugalsko	Zoo Lisabon	1884
Švédsko	Skansen Stockholm	1891
Španělsko	Zoo Barcelona	1892

Zdroj: vlastní zpracování

Ačkoliv byly zoo typickými městskými institucemi, zpravidla nebyly vlastněny městem, ale zájmovými společnostmi stále se rozrůstající střední třídy „městské buržoazie“, která záměrně napodobovala aristokracii. První taková společnost financovaná z členských příspěvků a darů vznikla v Londýně a další spolky tento princip následovaly (např. zoo v Irsku, Nizozemsku, Skandinávii či USA). Nechyběly však ani akciové společnosti zřizující zoo, které se šířily zejména od 60. let 19. století jako součást procesů liberalizace. První takový případ je znám z Bristolu ve Spojeném království, další následovaly ve Francii, Belgii a zejména v Německu či Švýcarsku. Právě v takovýchto zoo se nejvíce rozmáhaly výše zmiňované koncerty, restaurace a ohňostroje, aby si zoo na sebe vydělaly. Zoo zřizované přímo místními vládami (např. městy) byly výjimkou (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004). Situace se změnila až po první světové válce (viz kap. 5.1.5).

Přestože mnohé ze zoologických zahrad založených před rokem 1900 nepřetrvaly do dnešních dnů, některé z nich stále existují a patří k předním evropským zoologickým zahradám (Sheridan, 2016). Např. ve výběru vedoucích evropských zoologických zahrad podle

Sheridana (2016) je zahrnuto 124 zoologických zahrad. Z toho těch, které byly založeny na současném místě v průběhu 18. a 19. století je 26, tedy přibližně pětina. V době svého otevření se nacházely na okrajích měst v blízkosti železničních nádraží (van Reybrouck, 2005), ale za více než 100 let své existence je pohltit stavební rozvoj měst. Proto se dnes potýkají s nevýhodou, že nemají možnost rozšiřovat a zvětšovat svou plochu oproti později založeným zoologickým zahradám.

Kolonialismus a exotismus

Jak bylo zmíněno, zoo 19. století byly úzce spojeny s městskou či národní prestiží a také tehdejší kolonialismem. Zoo byly veřejným místem ztělesňujícím (národní) koloniální a imperiální myšlenky 19. století. Kolonialismus a národní identita byly úzce propojeny. Zoo v jednotlivých zemích byly zásobovány zvířaty z příslušných kolonií. Díky tomu byly v 19. století jedním ze způsobů, jak se koloniální mocnosti prezentovaly v domovských zemích (Song, 2022). Např. v madridské zoologické zahradě převažovala jihoamerická zvířata a poté, co se Kongo stalo belgickou kolonií, vystavovala antverpská zoologická zahrada vzácná zvířata z konžského deštného pralesa (Kisling, 2001). Dovoz zvířat z kolonií odrážel jejich podřízenost v mezinárodním systému a pěstoval také povědomí o soužití mezi kolonií a domovskou zemí a o významu kolonií u veřejnosti. Zvířata v klecích symbolizovala poslušnost a podřízenost nejen zvířat, ale i kolonií (Berger, 1980 v Rothfels, 2008). Moc a triumf koloniálních říší symbolizovali zejména sloni (Szczygielska, 2020).

Kolonialismus se silně odrážel i ve specifické architektuře, která se vyvinula v zoologických zahradách a která ilustrovala postoje střední třídy ke zvířatům. Vizuální pojetí parků se v 19. století neslo ve znamení exotického romantismu. Kromě mnohých přestaveb panských sídel a jejich parků se to podepsalo i na vzniku a podobě tehdy nově vznikajících zoologických zahrad, vycházejícího z fascinace neznámým a vzdáleným „cizím“ světem a jeho zvířat (Dittrich, 2000; Meuser, 2019). Dané období tedy přineslo cílené vytváření historických a exotických kulis (Hölck, 2015) – staveb z různých regionů, které měly odkázat na lidské kultury oblastí, z nichž zvířata pocházela (Janecke, 2015; Steinkrüger, 2013). Popisovaný trend souvisel nejen s módou, ale zejména s tím, že znalosti o zvířatech (kromě těch taxonomických) byly malé. Informace o biotopech, v nichž se přirozeně vyskytují, byly sporé. Kulturní témata tak musela hrát stále prim (Kleiman a kol, 2010; Steinkrüger, 2013), a navíc měla ještě další přesah. Vymezovala vystavované kultury jako kultury jiné, než je ta domácí. Šlo o prezentování kulturní jinakosti (Steinkrüger, 2013).

Vznikla tak první generace architektury zoologických zahrad (Meuser, 2019). Steinecke (2009) konkrétně uvádí, že např. sovy byly ubytovány v umělých ruinách, medvědi zase ve středověkých hradních příkopech a kobkách (zmiňuje též Dittrich, 2000; Kleiman a kol., 2010; na příkladu belgických zoo rovněž Lambrechts, 2014). Běžnou praxí bylo, že stavby vycházely z mytologie a jednalo se o chrámy či jiná místa náboženského uctívání (Kleiman a kol., 2010). Kleiman a kol. (2010) i Ullmann (2019) např. zmiňují pavilon slonů indických v Zoo Berlin v podobě chrámu v Borobuduru na indonéském ostrově Jáva. Budovaly se i napodobeniny hinduistických templů či řeckých a egyptských chrámů (Kleiman a kol., 2010). Egyptský templ v antverpské zoo (obr. 13) odkazoval na zemi, přes níž v počátcích existence tamní zoo putovala velká africká zvířata, která následně osídlila tento pavilon (Stas, 2018). To také odráželo, že egyptologie byla ve vyšších třídách a u vzdělaných lidí velmi oblíbená. Indiánsko-ruský srub zase sloužil jako stáj pro bizony a zubry, stylizovaná stavba pagody byla využívána jako pavilon asijských slonů (Kisling, 2001). Zoo se vzájemně napodobovaly, a tak antverpský egyptský templ imitovala zoo v Bruselu, nomádský stan v Zoo Gent zase zoo v Rotterdamu (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004).

Obr. 13: Egyptský templ v Zoo Antverpy (B)

Zdroj: autor (2014)

Jedním z nejtypičtějšých příkladů etnografizace zoo v 19. století je stále areál Zoo Berlin. Na území zoologické zahrady se dodnes nachází řada staveb jako orientální pavilon antilop

(1872), stáj zeber v arabském stylu (1910) či stáj divokých koní v perském stylu. Stáj bizonů vznikla jako napodobenina srubu amerických indiánů, zatímco stáj evropských zubrů z roku 1905 měla evokovat ruský srub (Klös, 1988; Rees, 2011). Stavby byly většinou zničeny či poškozeny za druhé světové války, ale následně obnoveny. Naopak zanikl např. pavilon pštrosů (1901), který připomínal egyptský chrám v antverpské zoo (Klös, 1988; Lange, 2007).

Vrcholem tehdejší inscenizace byla prezentace lidí v rámci etnografických přehlídek – tzv. *Völkerschauen* neboli lidských zoo (Treins, 2013; Thode-Arora, 2013). Lidé z dalekých zemí, které byly klasifikovány jako „divoké“, byli najímáni, aby ukázali svůj „skutečný a typický“ život. Většinou se jednalo o inscenovanou reprezentaci podle evropských představ, která následně podtrhla existující stereotypní obrazy. Vystavovaní lidé tak byli zredukováni na svou vizuální identitu a jinakost ve svém vzhledu, způsobu vyjadřování a chování, které bylo obecně označováno jako „primitivní“. Prostřednictvím této redukce a prezentace byla v západní společnosti legitimizována kolonizace jiných oblastí světa, stejně jako proces „civilizace“ lidí a dobývání regionů (Bechhaus-Gerst, Horstmann, 2013, viz přírodní determinismus v kap. 2.2). Přehlídky měly sloužit především jako marketingová a propagační akce, která zajistí dostatek financí pro rozvoj zoo. Vystavovaní lidé tak museli být dostatečně zajímaví, aby zaujali veřejnost, a bylo dosaženo kýženého efektu (Thode-Arora, 2013). Přítomnost lidských zoo umožňovala místnímu publiku zařadit se do hierarchie národů, změřit úroveň své civilizace ve vztahu k rasově „jiným“, vystaveným „primitivům“, a vytvořit si tak nadřazenou pozici (Szczygielska, 2020).

Lidské zoo měly dlouhou tradici v cirkusech, kabinetech kuriozit i na veletrzích. V 70. letech 19. století se tyto výstavy „exotických populací“ staly mimořádně populárními v celém západním světě a jejich úspěch trval prakticky až do druhé světové války. Prezentace jiných kultur probíhaly už od dob zámořských objevů, ale největší rozšíření tohoto fenoménu v Evropě měl na svědomí německý obchodník se zvířeti Carl Hagenbeck (Rothfels, 2008). Úspěch domorodých výstav byl dokonce tak velký, že se konaly nejen v divadlech, zoologických zahradách či parcích, ale byly zařazeny i do programu světových výstav, kde patřily k hlavním lákadlům.

O tom, jak významnou součástí dění se na přelomu 19. a 20. století jednalo, vypovídá četnost i podíl na návštěvnosti zoo. Zoologické zahrady, které byly zpravidla ztrátové, měly o tyto přehlídky velký zájem, protože právě díky nim se jim výrazně zvyšovala návštěvnost, a tedy příjmy. Například v zoo ve švýcarské Basileji se tzv. *Völkerschau* konala více než dvacetkrát

(první 1879) a v letech jejich konání, představovaly 20–25 % celoroční návštěvnosti zoo (Burkhardt, 2021).⁷¹ Ve většině západoevropských měst byly tyto akce soustředěny převážně právě do zoologických zahrad.

Technologický pokrok – vznik akvárií

Díky modernizaci společnosti a demokratizaci se rozvíjel cestovní ruch a do něj byly zapojeny i zoo. Na zoo 19. století nelze pohlížet jako na neměnnou instituci; navíc se stávala častější a rozšířenější. Areály se proměňovaly a vyvíjely i díky zapojování nejmodernějších technologií. Důležitým mezníkem pro vývoj zoo byl vznik expozičních skleněných (akvariijních) nádrží. Také v tomto ohledu pracovala silně geografická difuze. Průkopníkem byla v mnohém London Zoo, kde v roce 1849 otevřeli první pavilon plazů, roku 1853 první akvárium, a v roce 1881 dokonce první expozici bezobratlých (Kisling, 2001). Akvariijní pavilon však neměl podobu tzv. (veřejných) akvárií, jakou známe dnes. Jednalo se o skleník se skleněnými nádržemi na stolech a konzolích. 5 let po londýnském pavilonu (1858) vznikla malá akvariijní sekce také v pavilonu slonů v Zoo Frankfurt v Německu. Právě tato 2 zařízení byla klíčovými pro další rozvoj obdobných expozic (Lange, Meuser, 2023).

Veřejná akvária se brzy stala populárními a ve Spojeném království začala přibývat další. Jejich umístění bylo nejprve v přímořských oblastech (Hoage, Deiss, 1996) a v kontinentální Evropě ve velkých městech, zejména ve Francii (Paříž⁷²) a Německu (Hamburk, Berlín, Frankfurt), a později i v USA. Rychle se šířila hlavně jako samostatné instituce, čímž vznikl specifický typ zoo v širším slova smyslu (viz typologie zoo v kap. 3.3). Ve střední Evropě však akvária tradičně byla a stále jsou součástí zoologických zahrad.⁷³ Významná akvária vznikala také na mezinárodních výstavách (Lange, Meuser, 2023). Přehled prvních významných akvárií 19. století zveřejnil Solski (2021a, 2021b, 2021c), kterému se podařilo získat informace k 93 akváriím založeným před první světovou válkou (do roku 1914). Do současnosti z nich přežila jen asi čtvrtina. Vysoké procento již neexistujících akvárií odráží zejména ekonomický a politický kontext a naznačuje fakt, že akvária jako forma sociálního konstruktů jsou náchylnější k zániku než zoologické zahrady. Přestože většina těchto zařízení již neexistuje, hrála významnou roli v sociokulturní historii společnosti, a ovlivnila tak rozvoj

⁷¹ Obdobně Zoo Frankfurt v Německu hostila *Völkerschau* v letech 1878–1931 více než 20x (Zoo Frankfurt, 2023). Prakticky ve stejném období (1876–1931) proběhly tyto akce v Zoo Lipsko dokonce asi 40x. V Kolíně nad Rýnem proběhlo v letech 1878–1932 32 takovýchto etnografických přehlídek, z toho 7 v zoo. Do roku 1914 17 takových skupin navštívilo i tehdy německou Poznaň se zoologickou zahradou (Karolczak, 2000).

⁷² V 60. letech 19. století fungovala v Paříži hned 3 veřejná akvária, z toho 1 v zoologické zahradě (Lange, Meuser, 2023).

⁷³ Zakladatel německé akvaristiky Rossmässler napsal řadu klíčových odborných textů, a přispěl tak k šíření akvaristiky nejen v Německu (Nekolný, 2023b).

těchto sociálních konstruktů do dnešních dní. Od 80. let 19. století začaly vznikat zejména v Německu akvaristické spolky, odkud šířily i na území sousedního Česka (podrobně viz kap. 6.2.3).

Závěr 19. století se projevoval i dalšími novinkami. Byly budovány velké pavilony s řadami dlouhých klecí, rostl důraz na národní uvědomění, a tak se stále více objevovala v zoo také místní fauna. Proto byly v Německu zakládány tzv. *Heimattierparks*, tedy zoo zaměřené právě primárně na lokální zvířata divoká i domácí. Zhoršení hospodářské situace a vysoké provozní náklady však začaly zatěžovat zoo natolik, že se staly závislými na vládní podpoře (Dittrich, 2000).

Shrnutí

V průběhu 19. století ještě stále existovaly královské menáže, které byly určeny jen pro elitu. Vyjadřovaly význam panovníka a byly určeny pro zábavu jako živá sbírka kuriozit (Woods, 1998; Benbow, 2000; Mizicko, Bell, 2001). Zejména je však období od konce 20. let 19. století obdobím první fáze moderních zoo. Postupně začala vznikat veřejně přístupná zařízení prezentující sílu a moc národa či města. Z některých královských menáží se staly národní zoo (Kean, Howell, 2018), což souviselo s posunem politického uspořádání zemí od absolutistických monarchií k parlamentním systémům. Šlo o zánik symbolu starého režimu (Steinkrüger, 2013). Zoo se staly významným prostorem setkávání městské buržoazie, která ostatně zoo zakládala. Fenomén zoologických zahrad se z Britských ostrovů šířil přes země Beneluxu zejména na území Německa, kde jich vzniklo nejvíce. Většina těchto zařízení byla budována ve stylu exotismu, odkazující na vzdálené kraje, resp. kolonizací podrobná území a jejich zvířata i lidi. Na konci 19. století již bylo zřejmé, že zoo mají být institucemi zajišťujícími vzdělání a výzkum.

5.1.4 Hagenbeckova (první vizuální) revoluce

Hagenbeckovo panorama

Původní „taxonomický a klecový“ myšlenkový přístup byl vážněji (byť z dnešního pohledu jen částečně) nabourán až Carlem Hagenbeckem na přelomu 19. a 20. století. Ačkoliv se vývojové pojetí jednotlivých autorů liší (např.: Poley, 1993; Rabb, 1994; Axelsson, May, 2008; Steinecke, 2009; Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013), shodují se na významu změn započatých na počátku 20. století právě obchodníkem se zvířaty a zakladatelem zoologické zahrady (nazývané Tierpark) ve Stellingenu u Hamburku (viz tab. 10). Woods (1998) jeho koncept parku s vytvářením krajiny napodobující místa výskytu zvířat v tzv. panoramatech

hodnotí jako největší revoluci v historii designu zoo. Goronzy (2003) zmiňuje zoo ve Stellingenu jako první zoo moderního stylu.

Tab. 10: Vývoj zoo podle vybraných autorů

Autor	Pojetí	Počet etap	Hagenbeck jako mezník
Axelsson, May (2008)	taxonomické → geografické členění	2	ano
Coe (1986)	ko-evoluční princip	x	ano
Hosey, Melfi, Pankhurst (2013)	vývojové mezníky od dob starověku	10	ano
Mizicko, Bell (2001)	menažerie → zoologické muzeum = živé muzeum → ochranné centrum	3	ano
Poley (1993)	od prvních vyspělých kultur starověku po současnost	9	ano
Rabb (1994)	menažerie → zoologické muzeum = živé muzeum → ochranné centrum	3	ano
Rowan, Hoage (1996)	vězení → umělecká galerie → ochranné a vzdělávací zařízení	3	?
Steinecke (2009)	vývoj expozičního designu	5	ano

Zdroj: vlastní zpracování

Hagenbeckovo panorama (patentováno 1896; Kisling, 2001) nově přineslo propojení dvou do té doby protikladných modelů tematického prostoru: zdánlivé autenticity objektů a produkce syntetických prostorů. V místě se prolínají geografické a fiktivní reference. Základní roli tu hraje vizuální vjem a následně vytvářené vizuální představy. Jde o předchůdce imerze (viz kapitola 5.1.8), tedy vtažení do děje. Právě toto vnoření je stěžejní podstatou tematického prostoru jako historického a kulturního fenoménu. Novinkou tedy bylo vytváření iluzí (Holtorf, 2008), o nichž se zmiňuje jako pro zoo typický prvek také Anderson (1995). Jednalo se tehdy o vůbec první iluzorní expozice, což inspirovalo i další turistické cíle (Polakowski, 1989; více viz dále). Nově byl do konceptu zoo zapojen svět imaginace (tvůrců i návštěvníků), a tak lze konstatovat, že měl blíže k zábavním parkům než k tehdejšímu zoologickým zahradám, čímž byly položeny základy dnešních zážitkových světů – v němčině *Erlebniswelten* (Horn, Roscher, 2019; viz kap. 2.5). Vtažení do exotična se ukázalo natolik atraktivní, že začalo být společností vyžadováno a postupně se začalo rozšiřovat i do jiných míst. V 21. století se dostalo i do podoby počítačových technologií virtuální reality.

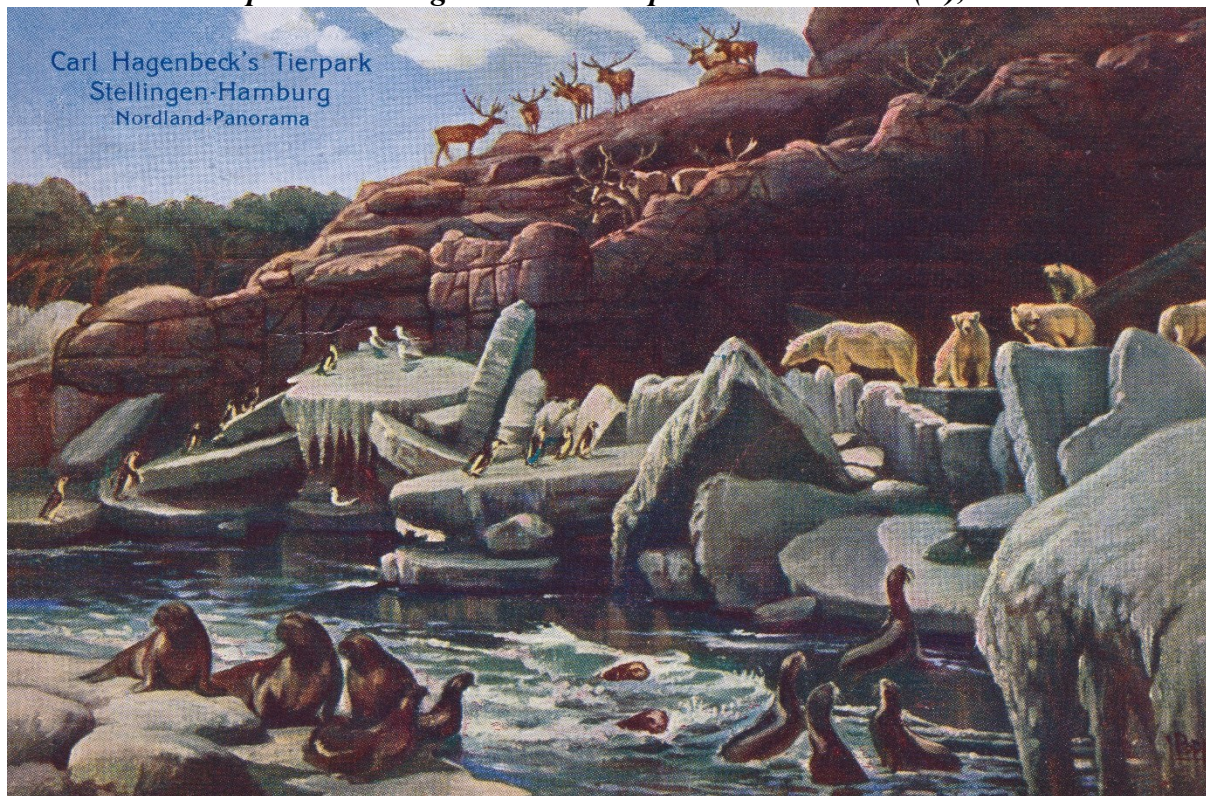
Braverman (2011) tuto proměnu vidí i v jiné rovině: jako posun od oddělení člověka a zvířete v zoo k jejich přiblížení a marginalizaci bariér. Návštěvník mj. získal iluzi svobody zvířat. Aniž by to bylo nebezpečné, člověk mohl pozorovat zvířata stále poměrně zblízka, a přitom bez viditelných bariér (Braverman, 2012). Právě to v sobě přinášelo alespoň částečnou

proměnu vnímání zvířat v lidské péči. Vnímaná volnost šla ruku v ruce s tehdejšími společenskými ideály volnosti. Zoo tak začaly být vnímány pozitivněji, jako místo, které může plnit i v pozdější době rezonující pojetí Noemovy archy (Horn, Roscher, 2019). Přelomovým se stal fakt, že příroda a krajina areálu se začaly částečně dostávat i do expozic zvířat. Spíše než snaha zlepšit podmínky zvířatům to ale byla inovace pro návštěvníky. Nový vzhled expozic byl spojen s technickým pokrokem a atraktivnější formou vystavování než se zásadnější změnou vnímání zvířat. Náhled na zvířata a podmínky pro ně se změnily méně než fyzické pojetí expozic (Kalof, 2007). K propojení těchto inscenizací s výraznějším zlepšením chovatelských podmínek došlo až v závěru 20. století (Steinkrüger, 2013). Proto například Pouillard (2019a) zpochybňuje význam Hagenbeckových změn jako něčeho revolučního v historii zoo. Jednalo se zejména o změnu v designu, kdy příroda poprvé tvořila vzor pro zoo design (Kleiman a kol., 2010; Meuser, 2019). Výtvarná stránka hrála obrovskou roli, neboť zoo byly doplněny o iluzivní prvek umění (Ames, 2008). Z pohledu tematizace šlo primárně o nahrazení dosavadního taxonomického expozičního přístupu geografickým či biotopovým (Axelsson, May, 2008). Meuser (2019) tento přístup pokládá za druhou generaci zoo architektury.

Zároveň je zásadní si uvědomit, že Hagenbeckovy přístupy byly v té době brány velmi rozporuplně. Měly blíže k zábavním parkům než tehdejším zoologickým zahradám (Ames, 2008). Jeho zoo zařízení otevřené ve Stellingenu bylo původně nazýváno *Das Panorama* a právě toto slovo reprezentuje odlišnou podstatu Hagenbeckovy zoo. Teprve později se začalo pro Hagenbeckův park používat termínu *Tierpark* (nikoliv Zoo či Tiergarten), ale stále se tak jednalo o alternativní název a koncept ke klasickým zoologickým zahradám.

Důležité je, že se pojem panorama opravdu používal nejen pro jednotlivou expozici, ale pro celý parkový areál – superpanorama kombinující dílčí panoramata. To nejvýznamnější dílčí panorama mělo podobu kaskádovité série výjevů, která kulminovala nahoře ve skalách. Jak nicméně Pouillard (2019a) upozorňuje, v Hagenbeckově zoo sice byla vybudována dvě tzv. panoramata, ale zbylý prostor areálu se vlastně nelišil o jiných zoologických zahrad té doby. Vzhledem ke kolonialismu byla i zde dlouhodobě nejčastěji prezentovaným územím Afrika (Axelsson, May, 2008). Hlavní panoramata představovala Afriku a polární oblasti. Za Afriku byli ve stupních prezentováni vodní ptáci a plameňáci, kopytníci (antilopy, zebry) a pštrosi, dále lvi a v poslední části horští kopytníci. V polárním panoramatu šlo o lachtany, lední medvědy, tučňáky a soby (obr. 14).

Obr. 14: Severské panorama Hagenbeckova Tierparku v Hamburku (D), stav v roce 1910

Zdroj: Wikimedia Commons – reprodukce pohlednice

Hagenbeckovu revoluci nelze chápat jako osamocený fenomén, který by vznikl bez předchozího vývoje a který se týká pouze vývoje zoo, potažmo následně dalších turistických atrakтивit včetně tematických parků. Je nutné ji vnímat širěji – nikoliv jako něco ojedinělého, ale naopak v kontextu změn, které probíhaly v závěru 19. století. Princip Hagenbeckova panoramatu navazuje na panorama 19. století, které vychází z myšlenky neohraničeného prostoru, tolik se uplatňujícího v koncepcích krajinářských parků té doby. Původní panorama bylo patentováno v Irsku již roku 1787 Robertem Barkerem (Ames, 2008). Člověk se z jednoho daného bodu díval na kruhové malby okolo. Presentované výjevy vznikaly v novém typu staveb a jejich příklady jsou známy i ze střední Evropy, včetně Prahy. Nejčastějšími výjevy byly historické události, zejména bitvy, ale i exotický svět se stal tématem, na nějž bylo v kontextu Evropy a Spojených států amerických módní se dívat. Rozvoj těchto panoramat je spojen s obdobími od 90. let 18. století po 20. léta 19. století a dále období 80. a 90. let 19. století, což už je doba, z níž vycházejí také Hagenbeckovy aktivity (Ames, 2008). Hagenbeck dosavadní způsob vidění, de facto diskurz, posouvá do podoby krajinného výjevu, jenž je obohacen o lidi, zvířata a objekty, které jsou fyzicky přítomné návštěvníkovým smyslům. Jedná se v principu o nové pojetí jeviště; teprve později se vnímání těchto přístupů mění, a to opět se změnami ve společnosti (zvířata už přestávají být brána jako prvek pro jeviště). Celé divadelní, resp. scénické pojetí přírodních expozic

zvířat dotvářely rovněž rostliny, které měly umocnit exotické pocity. Některé druhy sice byly opravdu exotické, jiné však pouze exoticky vypadající (Kalof, 2007).

Když Hagenbeck v roce 1907 otevřel Tierpark ve Stellingenu, věnoval tam také velký prostor pro konání již zmiňovaným etnografických představení (tzv. *Völkerschauen*, viz kap. 5.1.3), které díky tomu mohly být ještě větší než dříve. Ačkoliv za první světové války došlo k přerušení Hagenbeckových akcí, ve 20. letech 20. století je jeho synové a další příbuzní obnovili. Hagenbeckovy výstavy od těch ostatních odlišovala skutečnost, že domorodí lidé byli představováni společně se zvířaty a rostlinami, což více odpovídalo propojení se zoologickými zahradami (Ames, 2008).

Šíření Hagenbeckových inovací

Zatímco někteří představitelé tradičních zoo se proti novému přístupu ohradili, jiné zoo začaly Hagenbeckovy principy velmi brzy napodobovat. Často se jednalo o nepochopení základních principů, umělé skály jsou dodnes blízké realitě jen výjimečně (Kleiman a kol., 2010). Centrální severské panorama inspirované Hagenbeckem (dokonce od stejného architekta a ve spolupráci se samotným Hagenbeckem) vzniklo hned v letech 1909–11 v další německé zoologické zahradě ve Wuppertalu. Tamní panorama v upravené podobě, která zničila původní principy, existuje dodnes (Francic, Haeser-Kalthoff, Spätling, 2017). Jednalo se o první takovou stavbu mimo Hagenbeckův Tierpark a dnes jedinou existující, byť zásadně přestavěnou. Ve Wuppertalu vznikla rovněž Lví propast s loukou pro exotické domácí kopytníky – výstavba 1912, zbourání 1968 (Lawrenz, Mersmann, Nolden-Seemann, a kol., 2013). Hagenbeckem se brzy inspirovali také v belgických Antverpách (Pouillard, 2019a). Mezi lety 1910 a 1913 vznikly expozice se skalami a příkopy v Zoo Köln – Orlí hora (Adlerberg) s dravci a vodními ptáky, výběh ledních medvědů a ostrov/skála paviánů (Meynen, Pagel, 2012). Poslední jmenovaná expozice existuje dodnes (obr. 15).

Obr. 15: Skála paviánů z roku 1914, Zoo Köln (D)

Zdroj: autor (2017)

Jednou z nejvýraznějších reakcí na Hagenbeckovy stavby bylo vytvoření tzv. Mappin Terraces v London Zoo v podobě geometrické umělecké horské krajiny v roce 1914 (Meuser, 2019). Tak velký projekt, který by navazoval na Hagenbeckova panoramata, byl výjimkou. Z vývojového hlediska je zásadní, že expozice hostila řadu zcela odlišných druhů zvířat. Původně byla určena pro medvědy (včetně ledních), později v ní žili i kozorožci či primáti. Následně se stala součástí australské expozice s klokany a emu (Rees, 2011). Stavba nemohla být upravena, jelikož se jedná o jednu z řady památkově chráněných budov v londýnské zoo. Inspirace Hagenbeckem se občas objevovaly i dále, např. v Parc zoologique de Paris otevřeném ve 30. letech 20. století, který byl plný umělých skal (viz obr. 16). Velký úspěch měly Hagenbeckovy přístupy zejména ve Spojených státech amerických – např. Denver (1918), Saint Louis (1921) či San Diego (1923). V roce 1934 byl dokonce jeden z Hagenbeckových designérů zapojen do rozvoje Cincinnati Zoo (Lindholm, 2013).

Obr. 16: Velká skála (stav po rekonstrukci v roce 2014), Parc zoologique de Paris (F)

Zdroj: autor (2014)

Třetí vlna zakládání německých zoo přišla ještě před první světovou válkou a již v sobě zahrnovala i některé Hagenbeckovy prvky. V roce 1911 byla založena první zoo v mnichovském Hellabrunnu; o rok později vznikla i zoologická zahrada v bavorském Norimberku – v lokalitě Am Dutzendteich (Dittrich, 2000). V obou případech bylo možné nalézt volnější inspiraci Hagenbeckovým pojetím (Möbel, Söger, 2012). Ve stejném období bylo otevřeno také několik dalších významných zoo. V roce 1911 byla otevřena první zoologická zahrada v Itálii v hlavním městě Římě. Roku 1913 byla zpřístupněna nová Zoo Edinburgh (UK), která také hned využila řadu Hagenbeckových inovací (Rees, 2011).

Na počátku 20. století již na světě existovalo několik desítek zoo. Od 50. let 19. století, kdy začal první velký boom evropských zoo, vznikly v evropských městech více než čtyři desítky zoologických zahrad. Do první světové války měly všechny tehdejší evropské státy alespoň jednu zoologickou zahradu (Kisling, 2001). Z geografického pohledu nelze opominout, že zatímco dnes existuje mnoho případů, kdy se v jednom městě nachází více významných zoologických zahrad (např. Madrid, New York, Paříž, Berlín), tehdy se jednalo jen o dvě města. Těmi byly Paříž a Hamburk. Obě tato města sehrála zásadní roli ve vývoji zoo a zároveň reprezentují odlišné způsoby vývoje. V Paříži tehdy existovala nejen tradiční „sbírková“ Ménagerie du Jardin des Plantes v podobě „muzea živých zvířat“, ale rovněž

Jardin Zoologique d' Acclimatation, která se věnovala aklimatizaci exotických zvířat na evropské (francouzské) podnebí (dnes již neexistuje). V Hamburku byla zoologická zahrada založena v roce 1860, zpřístupněna 1863 a zanikla roku 1930. Jednalo se o areál, který byl v pořadí sedmou velkou zoologickou zahradou v Německu a před první světovou válkou vystavoval 4000 zvířat v 1000 druzích, což byla po berlínské zoo druhá největší německá kolekce. Dokonce právě v hamburské zoologické zahradě bylo v roce 1864 otevřeno první německé akvárium (Lange, Meuser, 2023). Tierpark Carla Hagenbecka ve Stellingenu (tehdy za vlastním městem) se však stal příkladem zcela jiného inovativního pojetí zoo (Hoage, Deiss, 1996).

5.1.5 První světová válka a meziválečné období

První světová válka, krize a zakládání zoo v meziválečném období

Po období prosperity přišla první světová válka, která zásadně vstoupila do vývoje zoo zejména proto, že znamenala velké ztráty na zvířatech. Některá z nich uhynula hlady, další musela být utracena a jiná uhynula z důvodu, že jim nebyly vytápěny jejich ubikace na teplotu potřebnou k životu (Dittrich, 2000).⁷⁴

Po válce přišly změny politické mapy Evropy a ekonomická krize. Zanikla řada monarchií a vznikly nové samostatné státy s parlamentním systémem. Rozvoj evropských zoo byl z ekonomických důvodů zastaven, některé zoo dokonce zavřely (Dittrich, 2000, Kisling, 2001).⁷⁵ Situace se začala zlepšovat až v druhé polovině 20. let 20. století (Kisling, 2001). Mnohé zoo byly z finančních důvodů převzaty od zakladatelů městy a staly se z nich městské organizace, kterými jsou dodnes⁷⁶ (Dittrich, 2000, Goldner, 2015).

Meziválečné období bylo klíčové pro další vývoj zoo zejména v Německu, kde proběhla čtvrtá vlna zakládání zoologických zahrad. Postupně se rozbíhala od poloviny 20. let 20. století⁷⁷ a její vrchol proběhl jako typická ukázka období silně ovlivněného vládnoucí garniturou, podporující rozvoj zoologických zahrad. Národními socialisty vedený stát právě do takovýchto zařízení vkládal velké investice, neboť zoologické zahrady byly cenným symbolickým nástrojem propagandy. I to byl důvod, proč se v té době kolekce zoo silně zaměřovaly na místní německou faunu (Hachmeister, 2014; Horn, Roscher, 2019). Nejvýraznější ukázkou tehdejší podpory zoo je založení, resp. přestěhování zoologické

⁷⁴ Např. ve vídeňském Schönbrunnu tak poklesl počet zvířat z 3 500 na cca 900 (Schwammer a kol., 1992).

⁷⁵ Dočasně mezi nimi byla např. tehdy nedávno vzniklá mnichovská zoologická zahrada i proslulý Hagenbeckův Tierpark. Finanční situaci nepřežila např. zoo v Bruselu, později např. i ve švýcarské Ženevě.

⁷⁶ Např. zoologická zahrada v Římě.

⁷⁷ Tehdy vznikly Zoo Neunkirchen (1925), druhá (současná) zoologická zahrada v mnichovském Hellabrunnu (1928), Grugapark v Essenu (1929), Zoo Saarbrücken (1932).

zahrady v Norimberku na nové místo poté, co musela ta dosavadní ustoupit rozšíření sídla politické reprezentace.⁷⁸

Kromě nové norimberské zoologické zahrady vznikala v rámci tehdejší vlny zakládání zoologických zahrad (Hachmeister, 2014) ještě další zařízení, která dodnes patří k nejvýznamnějším na evropském kontinentu (viz tab. 11). Jejich zakládání bylo podporováno či dokonce iniciováno stranickými funkcionáři (Goldner, 2015). Některá z nich byla jen malými wildparky (*Heimattiergarten*; zaměření na místní faunu), z nichž se později etablovaly významnější instituce (Dittrich, 2000). Příkladem může být tehdy malý Tierpark Hamm (otevřen 1934), dnes součást VdZ, hlavní unie zoologických zahrad v německy mluvícím prostoru. V období 7 let před vypuknutím druhé světové války vzniklo hned 10 ze současných 56 německých členů VdZ (tedy téměř pětina). Další členská zoo v Německu vznikla až v roce 1949, tedy po 10 letech, kdy začalo další (páté) významnější období zakládání zoologických zahrad, ovšem ve zcela jiném geografickém prostoru – zejména v pozdějším Východním Německu (Dollinger, 2012; Goldner, 2015; web VdZ, 2019, viz i kap. 6).

Tab. 11: Významné německé zoologické zahrady vzniklé v období vlády národních socialistů před druhou světovou válkou (1933–1938)

Zoologická zahrada	Rok otevření
Tierpark Bochum	1933
Zoo Duisburg	1934
Zoo Heidelberg	1934
Zoo Ulm (uzavřena 1945, později částečně obnoveno)	1935
Zoo Osnabrück	1936
Zoo Augsburg	1937
Zoo Rheine	1937
Tiergarten Straubing	1937
Zoo Krefeld	1938
Tiergarten Nürnberg (na dnešním místě)	1939

Zdroj: vlastní zpracování na základě Dollinger (2012); Goldner (2015); web VdZ (2019)

V meziválečném období se také objevily kritiky namířené proti zoo upozorňující na nevhodné životní podmínky zvířat. Představitelé zoo opodstatňovali existenci těchto zařízení možnostmi studia živých zvířat pro vědecké účely a pěstováním náklonnosti návštěvníků k ochraně přírody. Kritika brzy vyprchala, neboť národní socialisté podmínky zvířat příliš neřešili (Dittrich, 2000). Na straně druhé bylo již v roce 1933 v německém právu uzákoněno welfare zvířat (Meuser, 2019).

⁷⁸ Obrovské finanční prostředky na výstavbu zoologické zahrady mluví za vše – 4,3 milionu říšských marek v době, kdy měsíční plat dělníka činil v průměru 172 říšských marek. Také strohý styl staveb dokládá dobu vzniku této zoo (Goldner, 2015).

Vznik významných zoologických zahrad ovšem nebyl spojen jen s Německem. Roku 1931 byla zpřístupněna Chester Zoo, která využívala příkopy a další prvky, s nimiž přišel Carl Hagenbeck (Rees, 2011). Stejného roku se zoologické zahrady dočkala také Praha jako hlavní město Československa (viz kap. 6.2). V roce 1938 došlo k dalšímu mezníku v historii zoo, když byla v London Zoo otevřena první dětská zoo (Rees, 2011), tedy kontaktní zoo s hospodářskými zvířaty, která nabídla zcela novou perspektivu vztahu člověka a zvířat v zoo.

Funkcionalismus a modernismus

Z architektonického hlediska nastal po první světové válce rozvoj prosté modernistické a funkcionalistické architektury. Tento trend se zcela nevyhnul ani zoologickým zahradám, a tak vznikla třetí generace zoo architektury (Meuser, 2019). Zvířata se náhle ocitla v ryze účelovém prostředí, které neodkazovalo na kulturu či historii (Steinecke, 2009). Hosey, Melfi a Pankhurst (2013) či Rees (2011) toto období nazývají érou dezinfekčních prostředků. Rees (2011) zdůrazňuje, že řada zoo má vzhledem k eklektickému vývoji takovéto expozice dodnes. Podle Kleinmana a kol. (2010) byl první modernistickou stavbou v zoologických zahradách pavilon opic v Kodani otevřený v roce 1928. Nejvýznamnější ukázky architektury této generace zoo-expozic najdeme v Rotterdamu a Londýně. Hosey, Melfi a Pankhurst (2013) zdůrazňují, že nejvýraznějším příspěvkem do dějin zoo modernismu se staly stavby architekta Bertholda Lubetkina v britských zoologických zahradách. Nejznámější z nich je expozice tučňáků z roku 1934 v London Zoo, která se stala z architektonického hlediska oslavovanou stavbou, ale z chovatelského značně nevhodnou (viz obr. 17). Kromě této stavby se Lubetkin a jeho společnost Tecton (založena 1932) zasloužila o podobu londýnského pavilonu goril (1933) a rovněž o plány na přestavbu další britské zoo – Dudley Zoo. Dnes jsou stavby chráněny jako kulturní památky – ikonické stavby britské moderny (Meuser, 2019). Lubetkin při svých stavbách výrazně experimentoval a snažil se o dramatické vystavování zvířat v abstraktním prostoru. Sám se přitom označil za reprezentanta zcela jiného designového přístupu, než s kterým o čtvrt století dříve přišel Hagenbeck (Meuser, 2019). Doplňme, že dovětkem architektury tohoto typu se stal pavilon slonů v London Zoo až z roku 1965. Skulpturální stavba představující přechod mezi modernismem a brutalismem byla jednou z na dlouhou dobu posledních velkých výrazných staveb zoo architektury a zároveň jednou z prvních velkoměřítkových ikonografických či ikonických staveb, jejichž rozvoj jinak začal až od 90. let 20. století (Meuser, 2019).

Obr. 17: Lubetkinův bazén tučňáků z roku 1934, London Zoo (UK), stav 2014

Zdroj: FeinFinch, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Druhý příklad zoologické zahrady s funkcionalistickou architekturou představuje v letech 1939 až 1940 stěhovaná a na novém místě postavená rotterdamská zoo Blijdorp (Kisling, 2001). Její pojetí je reprezentantem zcela jiné moderny, než jakou byla ta Lubetkinova. Nizozemský architekt Sybold van Ravensteyn se nesnažil experimentovat s tvary, ale zejména s novými materiály – ocelí, vyztuženým betonem a sklem, které se stalo novým významným prvkem zoo architektury (Meuser, 2019; viz obr. 18).

Obr. 18: Riviera Hall (projekt z roku 1938), Blijdorp Zoo Rotterdam (NL)

Zdroj: autor (2022)

Německé zoo zaměřené v té době na místní druhy se proměnily i v architektonickém vyznění – zoo byly stavěny jako „skanzeny“, např. Zoo Nürnberg jako muzeum středoněmecké pískovcové architektury (Meuser, 2019). Významnou expoziční změnu přinesl Tierpark Hellabrunn, který se stal první zoo na světě, kde bylo použito geografické členění areálu – tzv. geozoo, které bylo původně (již v roce 1912) určeno pro neuskutečňovanou Hagenbeckovu zoo v Berlíně (Dittrich, 2000). Toto členění však má i politický kontext, neboť pracuje s konceptem *Homeland*. Historicky prvně tak byla mj. vystavena kompletní kolekce německých zvířat (Meuser, 2019). Geografický princip byl již brzy napodobován (Kisling, 2001). Za zmínku stojí, že když v roce 1928 vznikla Zoo Warszawa (PL), byla bez jakékoliv vyhřívané expozice, a zprvu byla rovněž zaměřena jen na regionální faunu. Ve 30. letech 20. století začala přibývat exotická zvířata a rozšířením v roce 1939 se stala plošně největší evropskou zoo té doby (Zbonikowska, 1992).

5.1.6 Druhá světová válka a poválečné období

Druhá světová válka v Evropě (zejména, ale nejen v Německu) přinesla nejprve nedostatek potravy pro zvířata a rovněž nedostatek personálu, ale zejména zásadní fyzické poškození zoo a úhyny mnoha zvířat. Zničena byla většina německých zoologických zahrad (Dittrich, 2000; Meuser, 2019).⁷⁹ Některé zoo založené v 19. století nebyly po válečném ničení vůbec obnoveny (Kisling, 2001). Zoologická zahrada v Düsseldorfu (zničena v listopadu 1944) však byla údajně jedinou velkou německou zoologickou zahradou, která již nebyla ani částečně obnovena (Dittrich, 2000). Těžké ztráty přineslo bombardování také do zoologických zahrad v Nizozemsku⁸⁰, Polsku⁸¹ či Rakousku⁸².

Jiný vývoj zoo nastal ve stejnou dobu ve Spojených státech amerických, které po Evropě přebraly vůdčí postavení v inovacích konceptu zoo. Již bylo zmíněno, že právě v Severní Americe byla implementace Hagenbeckových přístupů mnohem rozšířenější a častější.

⁷⁹ V prosinci 1943 byla vybombardována Zoo Leipzig a následujícího roku přišla při dalším náletu o více než 60 velkých zvířat (Lemke, 1987). Většina areálu zoo byla zničena také v případě Hagenbeckova Tierparku, kde zaniklo původní arktické panorama (o panoramatu viz kap. 5.1.4).

Podle Dittricha (2000) byla totálně vybombardována rovněž Zoo Hannover (říjen 1944) či Zoo Dresden (únor 1945). V poslední jmenované zoo přežili z více než dvou tisíc zvířat jen dva velbloudi, tři makakové rhesus, jeden dikobraz, jedna želva a jeden poník. Ke znovuotevření došlo na letnice 1946 (Berger, Augsten, 1977). Zásadně byla poškozena Zoo Frankfurt (Meuser, 2019) a zničen byl i tehdy nevelký Tierpark Hamm (Soyka, 1988), po válce znovu zpřístupněný až v roce 1951 (web zoo, 2020), stejně jako Zoo am Meer Bremerhaven, tehdy nazývaná Tiergrotten (Zoo am Meer, nedat.).

⁸⁰ Např. Zoo Rotterdam, která se přesouvala na nové místo, byla zasažena bombardováním v roce 1940.

⁸¹ Např. Zoo Warszawa, kde zoo takřka zanikla. Po válce byla obnovena a otevřena po třech letech v roce 1948 jen se 150 většinou darovanými zvířaty (Zbonikowska, 1992).

⁸² Přibližně 300 bombami byla zasažena zoo ve vídeňském Schönbrunnu (Kunze, 2018). Už během druhé světové války do ledna 1945 došlo k poklesu z 2200 na 1300 zvířat. Po útoku v únoru 1945 jich zbylo jen asi 300 (Lehmann, 2012). Z jedné z nejvýznamnějších ptačích kolekcí nezůstalo prakticky nic (Kunze, 2018).

Mezníkem se v roce 1941 stalo otevření expozice afrických plání v Bronx Zoo v New Yorku, která je typickou ukázkou naturalistické – přírodu napodobující – expozice. Ačkoliv se africké příkopové výběhy stavěly již dříve, ve své době byla přelomovou díky zapojení zeleně a stromů přímo do výběhu. Místní druhy byly nahrazovány těmi exotickými z Afriky. Zároveň vznikla dětská zoo s místními jeleny a příkopový výběh pro pandy velké. Francouzský ornitolog Jean Delacour se v letech 1942–43 mj. zasloužil o inovativní pojetí vnitřních biotopových expozic ptáků ve stejné zoologické zahradě (Lindholm, 2013). Již tehdy tato americká zoo přinesla předobraz tematických expozic, jejichž rozvoj zaznamenala opět v předstihu již v 60. letech 20. století, kdy mj. vznikl „svět tmy“, tedy noční expozice s převráceným denním režimem.

Po druhé světové válce proběhly další změny na politické mapě Evropy. Řada států získala své dnešní hranice. Zároveň došlo k rozdělení Evropy tzv. železnou oponou. Německo bylo rozděleno do dvou zemí s odlišným politickým režimem. Po válce nastartoval vysoký populační přírůstek a začalo další intenzivní období rozvoje kulturních institucí včetně zoo. Nově zakládané zoo měly výrazně větší plochu než dosavadní areály. Pokračoval design z betonu, kdy na prvním místě byla hygiena (Kisling, 2001). V západní Evropě se v 50. letech 20. století přišlo kvůli nedostatku místa městskou zástavbou obklopených zoologických zahradách s výstavbou jejich venkovských poboček – např. zoologická zahrada v belgických Antverpách otevřela areál Planckendael na okraji Mechelenu (Kisling, 2001), který se za více než 60 let existence vyvinul v zoologickou zahradu množstvím návštěvníků srovnatelnou se svou mateřskou zoo. Tím byl předznamenán rozvoj zoo mimo nejdůležitější velká města. Ačkoliv Kisling (2001) udává, že se jednalo o první takový případ, již v roce 1931 byla otevřena Whipsnade Zoo, jako druhá zoologická zahrada provozovaná Londýnskou zoologickou společností.

Významnou novinkou v poválečném období se stalo od 50. let 20. století rovněž budování prvních specializovaných ptačích parků (k typologii zoo viz kap. 3.3). Ačkoliv většina těchto parků má užší zaměření např. na dravé ptáky, papoušky či třeba vodní ptáky, existuje i několik všeobecněji pojatých ptačích parků. První takovou zoo v Evropě se stal v roce 1950 otevřený Vogelpark Avifauna v Nizozemsku, následovaný v roce 1957 parkem Birdland ve Spojeném království či v roce 1958 největším ptačím parkem v Evropě v německém Walsrode (Tuson, 2022). Ve Spojeném království následovalo v 60. a 70. letech 20. století po vzoru Birdlandu sousedskou difuzí šířené hromadné zakládání dalších ptačích parků. Lokalizovány byly zejména u šlechtických sídel či v pobřežních regionech, kde doplnily

nabídku trávení volného času u moře. Napříč Spojeným královstvím vznikala zařízení chovatelů ptáků, kteří chtěli ukázat veřejnosti své kolekce. Většina těchto specializovaných parků však do současnosti zanikla a zmiňovaný Birdland se přesunul na novou lokaci (Brown, 2009; Tuson, 2022).

Mezinárodní spolupráce

Poválečné období lze charakterizovat i jako dobu rozvoje mezinárodní spolupráce v mnoha odvětvích lidského snažení. Vznikla mj. i tři významná evropská ekonomicko-politická společenství, stavební kameny pozdější Evropské unie. Z pohledu ochrany přírody a zvířat bylo zásadní založení Mezinárodního svazu ochrany přírody (IUCN) v roce 1948, díky němuž roku 1956 oficiálně také vznikl systém a status ohrožených druhů (Toullec, 2022). Ačkoliv první asociace sdružující zoo existovaly již před druhou světovou válkou, právě poválečné období znamenalo další posun. Počátky světové asociace zoologických zahrad a akvárií lze vysledovat na setkání ředitelů zoologických zahrad v Basileji ve Švýcarsku v roce 1935 pod názvem Mezinárodní asociace ředitelů zoologických zahrad. Jejím prezidentem se stal ředitel zoologické zahrady ve Frankfurtu nad Mohanem. Právě setkávání ředitelů z německy mluvících zemí od roku 1897 vyústilo ve vznik mezinárodní asociace (Dollinger, 2012). K oficiálnímu znovuoobnovení světové asociace po válce došlo v roce 1946 v Nizozemsku pod názvem Mezinárodní svaz ředitelů zoologických zahrad (v anglickém originálu *International Union of Directors of Zoological Gardens* se zkratkou IUDZG). V 90. letech 20. století změnila několikrát svůj název, aby v roce 2000 došla k označení Světová asociace zoologických zahrad a akvárií se zkratkou WAZA (*World Association of Zoos and Aquariums*). Dle dat WAZA (2023) byli prezidenty asociace zpravidla ředitelé zoologických zahrad v západní Evropě, USA, Jihoafrické republice, později i Austrálie. V letech 1972–1974 byl prezidentem asociace Zdeněk Veselovský, tehdejší ředitel Zoo Praha. Bylo to jedinkrát, kdy v době železnou oponou rozdělené Evropy tuto úlohu zastával představitel tehdejšího východního bloku.

Na konci 40. let a v 50. letech 20. století byla zaznamenána obnova zoo a rovněž intenzivní rozvoj těch nových. V Německu šlo o pátou vlnu zakládání zoo (viz tab. 12). V obou tehdejších německých státech tento trend odpovídal celkové podobě obnovy měst. Rychlejší a modernější byla v Západním Německu, pomalejší a více omezená na opravy ve Východním Německu. Zoo v obou státech však spolupracovaly (Dittrich, 2000).

Tab. 12: Vývojové fáze vzniku zoo v Německu (1858–1959)

Fáze	Období	Historický kontext	Geografický kontext
1. vlna	1858–1868	počátky industrializace	významná průmyslová města (zastoupena hlavně v Západním Německu)
2. vlna	1871–1878	rozvoj obchodu se zvířaty	obchodní města zejména Západního Německa
Mezník	1907	Tierpark Hagenbeck	nový typ zoo u Hamburku
3. vlna	1911–1913	vliv Hagenbecka	významná města Západního Německa
4. vlna	1933–1939	vláda nacionálních socialistů	zakládání v Západním Německu, v průmyslových oblastech a velkých městech
5. vlna	1949–1959	poválečný rozvoj, růst volného času	zakládání zejména ve Východním Německu, obnova a rozvoj zejména stávajících v Západním Německu

Zdroj: vlastní zpracování na základě Dittrich (2000)

5.1.7 Turbulentní období environmentalismu, rozvoje konkurence, nových forem zoo i spolupráce

Překotný rozvoj i kritika zoo

60. léta 20. století lze v západní Evropě charakterizovat jako dobu rozvoje měst, automobilismu, a navazující potřeby lidí trávit čas v přírodě, dobytí posledních velkých divokých prostorů v Evropě, rozvoje volnočasových aktivit, nástupu globalizace, konsolidace zemědělství a příchodu exotických druhů do Evropy při dekolonizaci (Gay, 2016). Ve veřejném prostoru se ve větší míře objevilo téma životního prostředí (Åkerberg, 2001). Od začátku 60. let 20. století došlo k nové vlně zakládání soukromých i veřejných zoo (Gay, 2016). Zoo byly ve velkém zřizovány soukromníky a jejich snahou byl většinou rychlý zisk. Právě s 60. a 70. lety 20. století je spojen vznik většiny existujících i zaniklých zoo ve Francii, Rakousku či otevření mnoha zařízení v Německu a Švýcarsku (Toullec, 2022).⁸³ Zoo se nejdříve vyvíjely překotně anarchistickým způsobem, což vyústilo v rychlou kritiku, protože některá nová zařízení nebyla vhodná pro chov zvířat. Zoo byly považovány za místa smrti či věznic a mnohé byly blízko uzavření. Televize a filmy jasně sdělovaly, jak vypadala původní krajina a jak se volně žijící zvířata pohybovala ve volné přírodě mimo klece (May, 2021). Po 50. letech 20. století s historicky nejvyššími počty návštěv se začala návštěvnost v zoologických zahradách ve městech od 60. let 20. století výrazně snižovat.⁸⁴ To bylo podmíněno také dalšími faktory (Frost, 2011; Hosey a kol., 2013; Meuser, 2019):

- rozvoj automobilismu (možnost vyjet za město a trávit tam volný čas),

⁸³ Zatímco v roce 1965 bylo ve Francii jen 12 zoo, o deset let později to bylo již 135 (Toullec, 2022).

⁸⁴ Např. v případě London Zoo ze tří milionů v roce 1950 na 1,3 milionu v roce 1990 (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004).

- aktivizace a rozvoj environmentálního hnutí (uvědomění si vyčerpatelnosti zdrojů), ropná krize,
- nižší porodnost (méně rodin s dětmi, které by chodily do zoo),
- vznik alternativy a konkurence (např. zábavní parky).

Situaci umocnil značně kritický tisk (Gay, 2016) a od 70. let 20. století také výrazně posilující hnutí za práva zvířat (Frost, 2011; Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013; Meuser, 2019), což vyústilo v zásadní přeměnu zoo (Åkerberg, 2001). V roce 1963 se Mezinárodní svaz ředitelů zoologických zahrad (IUDZG) rozhodl neodchytávat volně žijící zvířata zvláště ohrožených druhů (Burkhardt, 2021). Přelomovým se stal 1973, kdy byla podepsána Washingtonská úmluva známá pod zkratkou CITES, která zakázala odchyt zvířat ve volné přírodě a začala regulovat prodej volně žijících druhů rostlin i živočichů. To znamenalo další revoluci ve světě zoo. Nově většina zvířat musela pocházet z mláďat narozených již v zoo. Výrazně byly omezeny nákupy a prodeje živočichů a nově začaly být uskutečňovány primárně výměny zvířat odchovávaných v lidské péči (Gay, 2016). Jde i o dobu počátků ochránářských aktivit a reintrodukce zubrů, přímorožců či kondorů. Ve stejném roce (1973) vznikl rovněž Mezinárodní informační systém druhů chovaných v zoo ISIS (International Species Information System), později přejmenovaný na Species360 (Toullec, 2022).

Tradiční zoo západního světa tedy po nějakou dobu prožívaly krizi a potřebovaly inovovat. Z toho důvodu nastal velmi intenzivní proud, který přicházel s novými alternativami. Rozvoj nových zoo zařízení a zejména nových typů zoo byl spojen s kapitalistickým západním blokem. Mezi ně patřil také vznik tematicky zaměřených zoo, a to buď regionálně (wildparky; některé z nich však na velmi vysoké úrovni, např. na Alpy zaměřená zoo v Innsbrucku) či taxonomicky (např. ptačí či opičí parky; Kisling, 2001). Klíčovou dvojicí zcela nových atraktivit byly safari parky a delfinária (podrobněji viz dále).

Durrellova a Hedigerova revoluce

Rozvoj zoo byl pod dohledem veřejnosti i odborných institucí a začalo docházet k revolučním změnám v myšlení tvorby zoo. Zasloužily se o to osobnosti, které pochopily, jaký může být přínos chovu zvířat v lidské péči pro záchranu druhů. Mezi nimi měl klíčové postavení populární britský přírodovědec Gerald Durrell (1925–1995), který jako jeden z prvních upozornil na význam ochrany ohrožených druhů zvířat chovaných v zoo. V roce 1959 založil zoologickou zahradu na ostrově Jersey (Gay, 2016). Durrell (1977) mj. uváděl, že zoo jsou potřebné, ale mnoho z těch existujících je velmi špatných, a jejich kritika je oprávněná. Zmiňoval, že právě kritika umožňuje jejich změnu. Zoo v té doby se dostávaly do pozice

zábavních parků, kde se nehledělo na potřeby zvířat, a Durrell (1977) kritizoval antropomorfní architekturu. Náhled na zvířata formoval myšlenkou, že zvíře netouží po svobodě, ale po pocitu bezpečí. Sám odchytil zvířata pro zoo, a i proto tvrdil, že „*příští zoologické zahrady se budou spíše soustředit na větší skupiny stejných zvířat než na rozmanitost druhů.*“ (Durrell, 1977, s. 54). Tím mělo dojít ke stavu, kdy by zoo byly schopné se samy mezi sebou zásobovat zvířaty a eliminoval by se odchyt jedinců z přírody.

Zároveň se po několika desetiletích mj. začaly vracet krajinářské expoziční přístupy (Steinecke 2009). Ve vyspělých zoologických zahradách Severní Ameriky a západní Evropy začaly mizet další klece a ploty, přišla nová generace expozic – třetí (Tribe, 2004), resp. čtvrtá (Meuser, 2019). Důraz se kladl na rozlehlost, zeleň a propojení přírody a architektury. Významnější architektura (od architektů) ze zoo mizela. Designery se stále více stávali přímo ředitelé zoo (Meuser, 2019).

Zásadní postavou se pro další rozvoj zoo stal Heini Hediger (1908–1982), který je považován za „otce zoobiologie“ a který kladl důraz na představování přirozeného chování zvířat v zoo. Hedigerovi se díky jeho teorii civilizační kritiky podařilo legitimizovat zoologické zahrady v době, kdy zaznívala první větší společenská kritika jejich existence. Svou vědeckou a popularizační činnost propojil s 35 lety, kdy postupně jako ředitel vedl 3 nejvýznamnější švýcarské zoologické zahrady⁸⁵. Jeho klíčová publikace *Wildtiere in Gefangenschaft: ein Grundriss der Tiergartenbiologie*⁸⁶ vyšla v německém originálu v roce 1942 (Hediger, 1942) a do angličtiny byla přeložena roku 1950 (Robovský, Melichar, Gippoliti, 2020). Právě Hediger začal už od roku 1944 transformovat basilejskou zoologickou zahradu podle vědeckých poznatků (Burkhardt, 2021). Šlo o revoluční pojetí, kdy se věda stala klíčem k budování zoo místo designu. Díky zavedení přírodních principů s důrazem na welfare zvířat se mu povedlo snížit nepřirozené a stereotypní chování i vysokou úmrtnost zvířat, a naopak zvýšit reprodukci a pohodu zvířat. Jedním ze zavedených konceptů se stal tzv. (environmentální) enrichment, tedy obohacení života zvířat. Rozšíření jeho principů trvalo delší dobu, ale hrálo zásadní roli v nové generaci expozic včetně těch imerzních (Lindholm, 2013; Szczygielska, 2021). Od 60. let 20. století se zoo stávaly díky odchovům soběstačnými a populace v lidské péči „rezervními“ pro přírodu. Zoo se metaforicky prezentovaly jako Noemovy archy (Burkhardt, 2021).

⁸⁵ Tierpark Dählhölzli Bern (1938–1943), Zoo Basel (1944–1953) Zoo Zürich (1954–1973)

⁸⁶ Tedy Divoká zvířata v zajetí: nástin zoobiologie

Environmentální filozof Matthew Chrulew poznamenal, že na rozdíl od Hagenbeckovy revoluce v zoo designu (kap. 5.1.4), Hedigerova revoluce se opravdu promítla do praktického chovu zvířat v zoo (Szczygielska, 2021). Snaha o optimalizaci chovu zvířat v lidské péči je jasným důkazem změny ve vztahu člověka a zvířat, který se začal výrazněji odklánět od antropocentrického k biocentrickému (viz kap. 2.2). Vše bylo umožněno také rozvojem vědy, a tedy znalostí o zvířatech i technologických možnostech (Steinecke, 2009). Mezi stavby předznamenávající další směřování pojetí zoo patřil skleníkový pavilon lidoopů s tropickou vegetací v německé Zoo Krefeld z roku 1975 (Meuser, 2019, obr. 19)⁸⁷.

Obr. 19: Pavilon lidoopů z roku 1975, Zoo Krefeld (D)

Zdroj: autor (2019)

Od 60. let 20. století sice začínala nová etapa s naturalistickými habitatovými expozicemi, někde se ale ještě výrazně projevovala „koupelňová“ etapa designu (Hyson, 2000), kdy byly expozice stavěny velmi účelově, mj. s využitím obkladových kachlí a holého betonu. První polovina 70. let 20. století přinesla několik významných příkladů rozvoje betonové (brutalistické) architektury. Typickým příkladem se stala nová Zoo Madrid otevřená v roce 1972. Její architektonickou podobu zásadním způsobem ovlivnil architekt Javier Carvajal (Sarasola Rubio, 2018), který tím stanovil paradigma španělské betonové architektury 2. poloviny 20. století. Madridská zoologická zahrada má dodnes tuto tvář (viz obr. 20), byť někde „zjemnělou“ přírodními prvky. Původní pojetí dalo betonové architektuře různých geometrických tvarů ještě více vyniknout. Carvajalův přístup byl typický snahou vyhnout se

⁸⁷ Pozn. autora – vyhořel 1. 1. 2020.

plotům využitím betonových příkopů, které umožní, že návštěvník zvíře lépe uvidí (Sarasola Rubio, 2018).

Obr. 20: Betonová expozice paovců hřivnatých ze 70. let 20. století, Zoo Madrid (E)

Zdroj: autor (2019)

Jiným pokusem téže doby o novou zoo s využitím geometrie, příkopů a betonových cest je Alwetterzoo Münster v Německu (výstavba 1970–1974; následovník zoo založené jinde ve městě v roce 1875), jejímž unikátem je dvojice krytých chodeb v délce jednoho kilometru umožňující návštěvu zoo za každého počasí. Uvedený koncept však nikde nebyl dále využit. Velkorysá výstavba v sobě zahrnuje mj. obrovskou půlkruhovou voliéru o výšce 14 metrů a vnější délce 120 m, čímž byla i na konci 80. let 20. století největší stavbou pro dravé ptáky v Západním Německu (Soyka, 1988). Jaký zásadní rozdíl oproti přiznané betonové architektuře vytvořil přístup krajinné imerze, který byl vytvořen v 2. polovině 70. let 20. století, představuje kapitola 5.1.8.

V 60. a 70. letech 20. století byla zároveň posilována role zoo jako vzdělávacího zařízení, kdy začaly vznikat tzv. zooškoly určené pro žáky a studenty. Od 70. let došlo k rozvoji ochrannářských aktivit pomocí tzv. záchovných programů. Řada zařízení vzniklá po konci druhé světové války však již v 70. letech 20. století ukončila svou činnost (Horn, Roscher, 2019). Na konci 60. let 20. století došlo také ke změně v akvaristice. Zatímco do té doby měla

veřejná akvária podobu velké haly, odkud bylo možné vidět naráz všechny nádrže, inovativně se začalo pracovat s technikami, kdy návštěvníci mohli vidět nádrže postupně na etapy – docházelo k inscenizaci prohlídky. Prvním takovým příkladem bylo v roce 1967 otevřené akvárium v zoologické a botanické zahradě Wilhelma ve Stuttgartu (D).

Delfinária

Přítomnost delfinů v lidské péči byla v 19. století naprostou raritou. Vznik delfinárií umožnil až technický pokrok 20. století. První takové zařízení vzniklo v roce 1938 v USA na Floridě. Další rozvoj následoval až po druhé světové válce, což si vyžádalo ve Spojených státech speciální ochranu mořských savců. Přelomovým okamžikem se stala výstavba delfinária v Brookfield Zoo v Chicagu (USA) v roce 1961, prvního vnitrozemského zařízení svého druhu, kde musela být slaná (mořská) voda speciálně vyráběna. O rok později (1962) začali být delfini chováni také v Evropě⁸⁸. Nový fenomén se šířil do Anglie, Itálie, Nizozemska, Belgie či Německa⁸⁹ (Lichei, Mägdefrau, Mögel, Reinhard, 2012). Delfini se stali extrémně oblíbenými zejména po odvysílání původem americké televizní série Flipper z let 1964–1967 (Robeys, 2008). Toho chtěli využít jak soukromníci, tak zoologické zahrady. Delfinária se stala součástí zábavních parků, kde šlo na prvním místě o komerční snahu využít aktuální popularity tématu, ale zároveň vzniklo několik vzdělávacích expozic s delfíny přímo v existujících zoologických zahradách, a začal v nich probíhat výzkum. Dostavily se i chovatelské úspěchy (Kisling, 2001). Kromě stacionárních expozic navíc vznikaly i pojízdné (pouťové) expozice s delfíny (Robeys, 2008). V roce 1972 byla založena Evropská asociace pro vodní savce (*European Association for Aquatic Mammals*) se zkratkou EAAM, jejímž cílem byl od začátku vědecký výzkum zejm. v chovu delfinů. Některá delfinária vydržela jen krátce (Robeys, 2008), jiná existují do současnosti. Zejména delfinária v zábavních parcích jako Phantasialand, ale i v tradičních zoologických zahradách jako v Hagenbeckově Tierparku či v Zoo Münster (obě v Německu) byla kvůli nevhodným podmínkám pro chov a nedostatku finančních prostředků na výstavbu nových zařízení uzavřena.

Safari parky

Safari park lze považovat za další z projevů historického vývoje zoo a zároveň jako specifický typ zoo (viz kapitola 3.3). Počátky tohoto typu zařízení souvisejí se situací, která nastala v 60. a 70. letech 20. století, z níž vzešla nutnost transformace zoo, resp. potřeba vzniku nových konkurenceschopných zoo zařízení (Kisling, 2001). Změna náhledu na zvířata i technologický

⁸⁸ Do té doby známo jen málo velmi krátkodobých příkladů.

⁸⁹ V Německu vzniklo první delfinárium v roce 1965 ve vnitrozemském Duisburgu (Winkler, Johann, 2014). První delfinárium v Belgii vzniklo roku 1968 (Robeys, 2008).

pokrok umožnily, že začaly vznikat rozsáhlé zoo s velkými výběhy, díky nimž bylo možné chovat zvířata v přirozenějších přírodních podmínkách i přirozeně velkých sociálních skupinách (Tribe, 2004). To bylo zároveň atraktivní pro návštěvníky. Podle van Vlieta (2015) je safari expozice jednou z technik vystavování zvířat, když „uvězněným“ – za bariérou – je návštěvník, nikoliv zvíře.⁹⁰ Safari výběhy kopytníků jsou dodnes specifickými příklady vícedruhových smíšených expozic. Ty se přitom v historii moderních zoo vůbec prvně objevily již na počátku 20. století v případě Hagenbeckova Tierparku v německém Hamburku.

Mezi základní charakteristiky safari areálů patří také okružní pojetí návštěvnické průjezdní cesty, tedy výhradní využívání pouze jednoho z pěti typů systémů cest a orientace v zoo tak, jak je popsal van Vliet (2015) – viz kap. 5.1.9. Zatímco původně byla celá expozice viditelná na první pohled, a to včetně oplocení a dalších vozidel, vzhledem k vývoji expozičního designu došlo na mnoha místech k posunu na tematické areály, kde je brán větší důraz na současný imerzní expoziční design (van Vliet, 2015). Van Vliet (2015) zároveň zdůrazňuje, že průjezdné výběhy nabízí odlišnou perspektivu pohledu, tedy i zcela jiné zážitky, než poskytují ostatní typy expozic. V intenzitě zážitku a celkovém úspěchu hraje roli průvodce (pokud je k dispozici), který vypráví návštěvníkům v autobusu či vyhlídkovém vláčku. Jedná se tak o velký příběhový potenciál, který ovšem nemusí být v případě nekvalitního přístupu zdaleka naplněn.

Vůbec první takový areál mimo Afriku (kde se dalo jezdit na „safari“ v přirozeném prostředí) vznikl v roce 1966 ve Spojeném království – Longleat. Hybatelem konceptu a hlavní postavou rozvoje safari parků v jejich počátku byl ředitel cirkusu Jimmy Chipperfield (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013). Další brzy následovaly nejen v této ostrovní zemi, ale také v dalších evropských zemích, Austrálii a zejména ve Spojených státech amerických. Tedy nejprve takřka výhradně v tzv. západním světě. Později se začaly objevovat i v Asii, zejména Číně či Japonsku. Většina safari parků Evropy a Severní Ameriky vznikla v krátkém rozmezí pouhých deseti let, a to konkrétně v letech 1966–1975 (Kisling, 2001). V mnohém si také byly podobné, neboť obsahovaly atraktivní safari expozice lvů a tygrů, tedy průjezdné výběhy s ikonickými zvířaty. Zájem o safari parky byl celosvětový. Tehdy se jednalo o takový hit, že stály ve výběžích dopravní zácpy (van Vliet, 2015). Již od konce 70. let 20. století se však v západní Evropě začínaly první areály uzavírat. Řada safari parků vznikla pro rychlý finanční

⁹⁰ Chovanými druhy jsou především lvi, tygři, gepardi, medvědi baribalové, vlci a rovněž a v některých případech zejména kopytníci (van Vliet, 2015).

zisk a záhy zanikla (Kisling, 2001). Proto se také nabízí otázka, zda je ještě nyní po půl století od zakládání prvních safari parků jejich existence aktuální.

5.1.8 Druhá vizuální revoluce – imerze (vnoření)

V 60. letech 20. století se v zoo objevila první zasklená čela klecí a pro návštěvníky se otevřely první průchozí voliéry (Kisling, 2001). Od 2. poloviny 70. let 20. století začaly vznikat tzv. imerzní neboli vnořovací expozice. Díky nově používaným inscenačním technikám byl návštěvník opticky a někdy rovněž fyzicky součástí stejného prostředí jako vystavovaná zvířata (Kleiman a kol., 2010, Meuser, 2019). Posun ve vystavování živočichů se dostal do té míry, že návštěvník mohl takřka zapomenout, že jsou zvířata oddělena. Mělo jít o vyjádření symbiózy člověka a zvířete (Osayimwese, 2016).

Bariéry byly opticky vytvářeny tak, jak mohou být i v přírodě (Kleiman a kol., 2010), a tedy konstruovány způsobem, aby nebyly vnímány jako bariéry (Hancocks, 2001). To bylo umožněno díky novým materiálům a technologiím (Meuser, 2019). Jde svým způsobem o vytvoření paradoxu, kdy je výstava bez klasického vystavování. Kromě toho, a právě proto je také snahou vyprávět příběh (Meuser, 2019), který je tematickým zářezem (kap. 2.4). To ovlivnilo i vnímání vztahu společnost a příroda, resp. člověk a zvíře (Horn, Roscher, 2019) a došlo k posunu paradigmatu – k reálnému odklonu od antropocentrismu (Meuser, 2019; Ullmann, 2019); vlastně v podobě kontrolované svobody chovaných zvířat (Meuser, 2019).

Princip vnoření přinesl nárůst tzv. neviditelné architektury, kdy byla snaha budovy co nejvíce maskovat, a dát tak navrch prezentovanému přírodnímu prostředí. Pracuje se s principy divadla (jeviště, hlediště) i krajinné architektury (Ullmann, 2019). Meuser (2019) používá pojem kamufláž. Jak zároveň upozorňuje Ullmann (2019), příroda se nedá přesně napodobit, a proto musí být pracováno s určitým zjednodušením, zkratkou, která bude působit přirozeně. Velkou roli v tom hraje vegetace. Fyzické prostředí je zásadní, jelikož ovlivňuje postoje návštěvníků, a proto byl na estetizaci kladen velký důraz (Kleiman a kol., 2010). Cílem expozice by mělo vyvolání silného zapamatovatelného zážitku v návštěvnících, kteří si mohou zážitek asociovat s volně žijícími druhy zvířat a prostředím, v němž žijí (Hancocks, 2001). Zoo se stávají zážitkovými parky.

Imerzní expozice vyšly z Hagenbeckových iluzorních principů (viz kap. 5.1.4), ale koncept posunuly dále, neboť byl návštěvník vnořen do iluzorního prostředí. Podle Kleimana a kol. (2010) i Ullmanna (2019) se imerzní expozice staly druhým zásadním mezníkem vývoje zoo (designu) 20. století. Ačkoliv jsou tyto trendy zásadní pro vývoj zoo a vztahu člověka

k přírodě, ale v řadě zoo se s nimi ani po mnoha desítkách let stále nesetkáme. Jejich vznik je časově i finančně náročný, a mnohé konstruované krajiny v zoo proto působí jako umělé skalní kulisy a nevytvářejí trojrozměrný prostor. Vysoké finanční náklady na výstavbu imerzních expozic tak mohou být i otázkou transparentnosti krajinářské inscenizace (May, 2021).

Vznik a vývoj expozic uplatňujících imerzi (vnoření) byl spojen zejména se Spojenými státy americkými, kde bylo vytvořeno několik stěžejních projektů (Ullmann, 2019). První imerzní expozicí se podle Hysona (2000) stala expozice goril ve Woodland Park Zoo, Seattle (USA). Vznikla jako součást revolučního generelu rozvoje z roku 1976 a otevřena roku 1978. Historicky poprvé byly gorily (žijící přirozeně v pralese) v zoologické zahradě představeny v expozici s velkým množstvím zeleně, umožňující jim stimulovat přirozené chování (Lindholm, 2013). Expozice byla zároveň návštěvnický atraktivnější. Avšak objevila se i kritika, že jsou zvířata ve vegetaci obtížněji vidět či příliš daleko od návštěvníků. To byla jedna ze zásadních principiálních změn. Na druhou stranu, takto se zvíře pohybuje v přírodnějším a přirozenějším prostředí, má více prostoru, je aktivní, což je pro návštěvníka zajímavější. Návštěvníci nemají rádi, když nemohou vidět zvíře (Woods, 1998), ale zase jeho hledáním a zkoumáním tráví více času. Vzniká určitý rozpor, který je největší slabinou konceptu imerze.

Nejvýznamnějšími aktéry v imerzní revoluci byla architektonická kancelář Jones & Jones Architects a tehdejší ředitel Woodland Park Zoo David Hancocks (Lindholm, 2013; Osayimwese, 2016). Na ně navázala řada dalších zařízení, nejprve v 80. letech 20. století Point Defiance Zoo v Tacomě (USA) a dále např. Bronx Zoo v New Yorku (USA). Ullmann (2019) zmiňuje expozice JungleWorld, Himalayan Highlands a Congo Gorilla Forest v Bronxu, přičemž poslední jmenovaná expozice byla dokončena v roce 1999 jako výsledek deseti let důkladných teoretických příprav a výstavby. To dokladuje značnou náročnost takového pojetí. Imerzní expozice se postupně staly mezi návštěvníky žádanými (Lindholm, 2013). Fernandez, Tamborski, Pickens a Timberlake (2009) potvrzují, že nové pojetí expozic změnilo nejen chování zvířat, ale i chování návštěvníků. V tomto období zároveň sílil zájem o vzdělávání z oblasti vědy a přírody, což se rozšířilo i do médií včetně televize. Díky tomu se pozorování vystresovaných zvířat v nepřírodním prostředí stávalo stále více neakceptovatelným. Zoo byly více vnímány jako živé učebnice ekologie, etologie či evoluční biologie (Lindholm, 2013).

Jak bylo zmíněno, novinkou bylo, že se stíral minimálně optický rozdíl mezi prostředím pro zvířata a pro návštěvníky. Kde to šlo, začalo docházet k fyzickému propojení – začaly vznikat tzv. průchozí expozice. Mezi průkopnické projekty patřily například velké ptačí voliéry.⁹¹ Vrcholem tvorby imerze se zapojením kontroly a tvorby specifického klimatu a biotopu se staly biotopové haly. V roce 1988 byla otevřena první evropská biotopová hala deštného lesa v Burger's Zoo Arnhem (NL) – více o konceptu dále. Obdobně jako haly s tropickým lesem byly doplňkově konstruovány i jinak zaměřené stavby – např. pouštní hala opět v Arnhemu. Začaly vznikat geografické a ekosystémové tematické celky. Od 80. let se rovněž začaly opět více a více objevovat etnografické stavby a stylizované historické stavby – např. soví klášter v Zoo Köln v Německu (Kisling, 2001). Jejich pojetí je však jiné než to, které bylo využíváno v 19. století (více viz kap. 3.1.8 a 5.3.1). Tehdy romantizující exotické etnografické stavby sloužily jako ubikace pro zvířata, nově je však etnografický prvek spíše stylovým zarámováním zobrazovaného prostředí (Ullmann, 2019). A v případě kolínské expozice se jedná o typickou ukázkou imerzní architektury (Meynen, Pagel, 2012).

Tropické biotopové haly

Nejpokročilejší formou imerzních expozic se staly tropické biotopové haly. Některé zoo sice již dříve obsahovaly skleníky, ovšem ty byly primárně určené pouze pro pěstování rostlin, nikoliv jako expoziční pavilony pro zvířata. Ty začaly vznikat od 80. let 20. století. Bylo to umožněno změnami náhledů „západní společnosti“ na zoo, které byly již predestřeny (snaha prezentovat celé ekosystémy), ale rovněž několika dalšími faktory (Siegmundt, 2015):

- technickým pokrokem s novými materiály a stavebními postupy,
- pokrokem a novými znalostmi ve veterinární péči a hygieně,
- zlepšenými finančními možnostmi zoo.

Tropický skleník je nejen imerzní expozicí a konstruovanou přírodou, ale celkově zcela novým typem prostoru (částečně nejen) v zoo, protože v něm platí zcela jiné podmínky než v okolí. Jde o tzv. proti-prostory, které fungují podle své vlastní logiky. Je v nich jiná teplota a vlhkost vzduchu než v okolí. Jde o antropomorfní kopie ekosystému ve zcela jiném prostředí, což ve výsledku Michel Foucault označuje za heterotopie (Siegmundt, 2015).

⁹¹ Ve Vogelparku Walsrode (D) byla v roce 1973 vybudována voliéra o ploše 3 000 m² a výšce až 12 metrů (May, 1981; Soyka, 1988). V roce 1980 se dalším významným projektem stala obří voliéra v Tierparku Hellabrunn v Mnichově (D) od dvojice architektů Jörg Gribl a Frei Otto. Voliéra je unikátní nejen svou konstrukcí, která vznikla díky technologickému pokroku, ale také velikostí – plocha přes 5 000 m² a výška až 18 m (Wiesner, 2006; Meuser, 2019).

Tropické pavilony s imerzními prvky vznikaly již v 70. letech 20. století. Nejednalo se však o stavby, kde by člověk chodil v uměle vytvořeném ekosystému napodobujícím celý prales⁹². Vůbec prvním skleníkem s ekosystémem tropického deštného lesa byl v roce 1988 otevřený pavilon Bush v Burger's Zoo Arnhem v Nizozemsku (Siegmundt, 2015; obr. 21). Dodejme, že ten byl zároveň v této zoologické zahradě první expozicí postavenou v novém stylu tematických biotopových expozičních celků na místo původního pojetí areálu s ostrůvkovitým systémem cest a taxonomickým členěním, což dokládá proměnu významných evropských zoologických zahrad. Zájem o tuto expozici byl tak veliký, že rychle následoval rozvoj obdobných expozic i jinde.

Obr. 21: Tropický biotop haly Bush v Burger's Zoo Arnhem (NL), otevřeno 1988

Zdroj: autor (2019)

Snahy o napodobení úspěšného konceptu však byly značně odlišné. Rozdíly lze hledat ve velikosti (ploše), tématu, síle imerze i dalších parametrech. To ostatně dokládá také přehled významných tropických hal v evropských zoo (tab. 13). Ve většině případů byly nové haly výrazně menší než ta první v Nizozemsku. Větší byly postaveny až v roce 2011 v Zoo Leipzig (D) a roce 2016 v nové zoologické zahradě Wildlands Emmen (NL).

⁹² Např. tropický dům lidoopů v Zoo Krefeld (D) otevřen 1975. Opravdovým předchůdcem se v roce 1985 stal Jungle World v Bronx Zoo (USA), kde ale ještě nešlo o ekosystémovou halu.

Tab. 13: Výběr významných tropických hal v evropských zoo

Název zoo (stát)	Název pavilonu/tematické zaměření	Rok otevření	Plocha
Burger's Zoo Arnhem (NL)*	Bush – tropický les s druhy z celého světa	1988	15 000 m ²
Tierpark Hellabrunn, Mnichov (D)*	Dschungelwelt – tropický les s expozicí lvů (2023 uzavřeno pro komplexní rekonstrukci)	1995	?
Randers Regnskov (DK)	Tři geograficky zaměřené tropické haly Jižní Amerika (2 000 m ²), Asie (700 m ²), Afrika (500 m ²)	1996, J. Amerika 2003	3 haly celkem 3 600 m ²
Zoo Krefeld (D)*	Regenwaldhaus – tropický les J. Ameriky	1998	1 100 m ²
Wilhelma Stuttgart (D) *	Amazonienhaus – tropický les Amazonie	2000	1 100 m ²
Kölner Zoo (D)*	Regenwaldhaus – tropický les JV Asie	2000	1 250 m ²
Universeum Göteborg (S)*	Regnskogen – tropický les Jižní Ameriky od And po Amazonku	2001	(obj. 18 000 m ³)
Tiergarten Schönbrunn, Vídeň (A)*	Regenwaldhaus – tropický les JV Asie	2002	1 100 m ²
Zoo Zürich (CH)*	Masoala Regenwald – tropický les Madagaskaru	2003	11 000 m ²
Zoo Praha (CZ)*	Indonéska džungle – tropický les JV Asie	2004	1 900 m ² (obj. 16 000 m ³)
Zoo Zlín (CZ)*	Tropická hala Yucatán – tropický les střední Ameriky	2006	940 m ²
Zoo Leipzig (D)*	Gondwanaland – tropický les prakontinentu Gondwana	2011	16 500 m ²
Parc Zoologique de Paris (F)*	Tropický les Madagaskaru a Amazonie	2014	4 000 m ²
Zoo Nürnberg (D)*	Manatihaus – tropický les Jižní Ameriky	2011	700 m ²
Biotropica, Val de Reuil (F)*	Serre tropicale – tropický les s druhy z celého světa	2012	6 000 m ²
Zoo Karlsruhe (D)	Exotenhaus – tropický les Jižní Ameriky	2015	6 240 m ²
Wildlands Adventure Zoo Emmen (NL)*	Rimbula – tropický les JV Asie s expozicí slonů	2016	18 000 m ²
Mondo Verde, Landesgraaf (NL)*	Tropen – tropický les s ptáky z tropů	?	4 000 m ²
ZooParc de Beauval (F)*	Dôme équatorial (Rovníkový dóm) – zvířata z rovníkových oblastí celého světa	2020	12 000 m ²

Zdroj: vlastní zpracování na základě Siegmundt (2015), ZooLex (2019), webů jednotlivých zoo

Pozn.: seřazeno podle roku vzniku, * označuje zoo, které byly součástí terénního šetření; „?“ označuje údaj, který se nepodařilo dohledat

U velkých hal, kde nejsou viditelné hranice, může docházet k intenzivnějšímu imerznímu prožitku, neboť návštěvníci nemají přesnou představu o velikosti prostoru, a člověk tak může mít intenzivnější pocit, že je v pralese. Takový imerzní prožitek je nejsilnější. Z tematického a vzdělávacího hlediska je zásadní tematické pojetí pavilonu. Zatímco v některých případech může jít o snahu představit výsek konkrétního pralesa s důrazem na jeho ochranu (např. Masoala v Zoo Zürich), jinde jde o obecné pojetí pralesa s druhy z různých koutů světa

(Siegmundt, 2015). Přitom tropický deštný les se v různých částech Země liší. Tropické haly jsou rovněž důležité proto, že se staly do určité míry předchůdci motýlích domů. Právě motýlí domy mají často podobu biotopových expozičních tropických hal.

5.1.9 Zoo 21. století – zoo současnosti

Zoo existují v paradoxním stavu, neboť jsou určeny jak zvířatům, tak lidem (Åkerberg, 2001). V 21. století jsou budovány s cílem podnítit zájem veřejnosti o přírodu, chránit volně žijící druhy a sloužit jako zdroj ekologické výchovy. Zároveň jsou však samy do určité míry spotřebním zbožím, a tak i moderní zoo podléhají komodifikaci a tlaku zvyšující se návštěvnosti a přitahování investorů a sponzorů. Zoo tedy balancují na hraně vědy a zábavy neboli mezi institucí vědění a institucí potěšení (Åkerberg, 2001). Jinými slovy vyvažují (1) své poslání se stále větším důrazem na ochranu přírody a zároveň (2) potřeby finanční sebeudržitelnosti, a tedy snahy o dostatečnou návštěvnost, resp. snahy o zvyšování příjmů (Frost, 2011; Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015), což vede do určité míry ke komercializaci (Gippoliti, 2011) a komodifikaci zvířat a přírody. Zoo se snaží zachovat nejen živočišné druhy, ale i samy sebe (Szczygielska, 2021). Některé výzkumy proto kriticky reflektují procesy marginalizace zvířat a přírody, disneyzace či disneyfikace (např. Desmond, 1999; Mullin, 1999; Beardsworth, Bryman, 2001; Acampora, 2005). Kritici zoo podotýkají, že zvíře je konstantně po celou dobu drženo pod lidskou nadvládou a v uzavřeném prostoru, kdy návštěvník je divákem a zvíře podívanou (Alshaheen, Alharoun, Alajmi, 2023).

Ochranářské priority zoo nejlépe ilustruje fakt, že v roce 1993 IUDZG schválila strategii ochrany přírody světových zoo, v čemž dále pokračuje nástupnická organizace WAZA (Robovský, Melichar, Gippoliti, 2020). Zoo jsou ekonomickou entitou a jejich zapojení do ochrany přírody není možné bez politické podpory a finančních zdrojů. Liptovszky (2020) tvrdí, že je nezbytné, aby byl provoz zoo finančně životaschopný a udržitelný do budoucna, protože na finanční podpoře závisí konečná péče o zvířata, zaměstnávání personálu a plnění cílů vzdělávání, ochrany a výzkumu. Významný finanční zdroj pro zoo i jejich ochranářské aktivity přitom tvoří návštěvníci (Gusset, Dick, 2011), kteří jsou zároveň hlavním cílem vzdělávacích aktivit. I proto se tyto instituce snaží maximalizovat atraktivnost (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013) a nabýt podoby, v níž nebudou závislé jen na příjmu ze vstupného (Meuser, 2019). Vyvažují tak chov druhů vyžadujících ochranářskou akci charismatickými druhy, které zajišťují dostatečnou návštěvnost (Turley, 1999; Catibog-Sinha, 2008; Carr, 2016), a navíc umožňují i zajímavé příjmy z prodeje komodit (suvenýrů). Zoo se, zdá se, balancování daří, neboť jim stále roste návštěvnost a zvyšuje se i jejich význam z hlediska ochrany přírody

(Nekolný, 2020c). Základním prvkem úspěchu moderních zoo jsou lidé (Frost, 2011) – návštěvníci dychtící po poznání a zároveň erudovaní zaměstnanci – a rovněž vzdělávání i potřeby zvířat respektující expoziční design (Yilmaz, Düzenli, Çiğdem, 2017). Zoo usilují/by měly usilovat o soužití člověka a divokých zvířat a o silnější propojení mezi společností a přírodou (Jagt, 2023).

Vznik a rozvoj dalších zoo a změna jejich geografického umístění

Počet zoo neustále roste. Zatímco v polovině 19. století existovalo jen 10 zoo (všechny umístěné v Evropě a všechny byly zoologickými zahradami), na přelomu 19. a 20. století se jejich počet blížil 100 (v koloniálních mocnostech včetně některých kolonií a v USA) a na počátku 21. století jich bylo něco mezi 5 a 6 tisíci (po celém světě). V roce 2014 se odhadovaný počet dostal už 7 až 10 tisíc (Persányi, 2014). Přesný počet zoo není znám, ale aktuálně se odhaduje, že existuje přes 10 tisíc zoo (Miranda a kol., 2023). Extrapolčně lze v roce 2050 očekávat na 20 tisíc zoo (Persányi, 2014). Tento množstevní růst souvisí se zvyšujícím se počtem lidí žijících ve městech a poptávkou po rekreačních a volnočasových aktivitách. Gusset a Dick (2011) uvádějí, že celosvětově ročně zoo a akvária evidují přes 700 milionů vstupů. Zároveň se jedná o reflexi vztahu společnosti a přírody, resp. člověka a zvířat (Persányi, 2014). Za tři století průmyslové civilizace se tento vztah zásadním způsobem proměnil, a zoo tak musí reflektovat nová paradigmatata (viz kap. 2.2 až 2.6).

Tradiční literatura se zpravidla věnuje jen nejvýznamnějším zoologickým zahradám, popřípadě akváriím. Přitom počtem převažují ty malé, méně významné a někdy i méně kvalitní (viz obr. 22), o nichž vlastně dosud nebylo příliš psáno, protože takřka nejsou tématem odborné ani popularizační literatury. Proto je obtížné až prakticky nemožné zobecnit a popsat zoo současnosti (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013). Obecně však platí, že zatímco zoo (de facto takřka pouze zoologické zahrady) 19. století byly postavené na taxonomickém principu vystavování, v současnosti jsou zoo (zejména, ale nejen zoologické zahrady) aranžovány zpravidla geograficky (Axelsson, May, 2008). Zoo 21. století v sobě (více či méně) eklekticky odrážejí historii zoo (svou i zoo jako takových) i složitost aktuální doby a mnoha trendů na mnoha řádovostních úrovních, včetně globalizace (zoo jsou dnes globálními institucemi působícími po celém světě⁹³). S vývojem zoo a jejich funkcí souvisí rovněž stále se zvětšující diferenciacce v pojetí a řízení zoo, což už zmiňoval Grzimek (1972).

⁹³ Např. středoevropská Zoo Praha podporuje či přímo provozuje ochranné projekty v Africe či Asii.

Obr. 22: Schematické znázornění četnosti zoo

Zdroj: vlastní zpracování

Se vznikem a rozvojem dalších zoo souvisí také vývoj, resp. změna jejich geografického umístění. Moderní zoo (zejm. zoologické zahrady) vznikly v 19. století jako čistě a striktně urbánní fenomén (Szcygielska, 2021). Nové zoo různých typů se ale stále častěji nacházejí na venkově a turisticky atraktivních lokalitách (srovnej s kap. 6.2). V průběhu vývoje došlo ke změně lokalizace zoo z čistě urbánní záležitosti na fenomén, který je typický pro města různých velikostí i venkov. Geografická organizace jednotlivých typů zoo (viz kap. 3.3) je zpravidla diferencovaná, ačkoliv vedoucí zoologické zahrady lze najít napříč velkými a malými sídly.⁹⁴ Např. safari parky se nacházejí na venkově a v menších městech (případně na administrativním území města, ale relativně daleko od něj), což je determinováno dobou jejich vzniku a potřebou velkých ploch. V Itálii jsou v provozu už jen dvě klasické městské zoologické zahrady, zbytek jich je lokalizován spíše na venkově. Podobný trend byl přitom identifikován ve Spojeném království. Staré městské zoologické zahrady jsou omezeny nedostatkem prostoru i často památkově chráněnými budovami (Gippoliti, 2011).

Z pohledu geografické difuze je rovněž klíčové, že v posledních dekadách došlo k zakládání zoo i ve státech a regionech, kde neměl tento koncept příliš velkou tradici. Zatímco zoo a zoologické zahrady ve větších počtech od 19. století vznikaly na Britských ostrovech ve státech Beneluxu, Německu i Francii, do dalších částí Evropy mimo hlavní města došel tento trend později. Od konce 20. století je tak pozorována vlna zakládání nových zoo různých typů

⁹⁴ Mezi příklady nejvýznamnějších evropských zoologických zahrad, která se nacházejí mimo města nad pět tisíc obyvatel, lze zmínit nejnavštěvovanější zoo Belgie – Pairi Daiza v obci Cambron-Casteau (Sheridan, 2016) či mnohé francouzské zoologické zahrady a safari parky.

také ve Středomoří (např. Itálie, Španělsko, Portugalsko), kde do té doby existovalo jen malé množství zoo (Brown, 2024).

Z předestřené je jasné, že také plocha zoo se v průběhu vývoje fenoménu zvětšovala. Zatímco před druhou světovou válkou byla plošně největší zoologickou zahradou Evropy Zoo Warszawa (PL) s 32 ha (Zbonikowska, 1992), aktuálně je plošně nejrozsáhlejším zoologickým parkem Parque de la Naturaleza Cabárceno (E) s přibližně 800 ha. Tento údaj je sice extrémně vysoký a výjimečný, ale i tak lze konstatovat, že např. v Česku, Polsku, Německu i Francii existují zoologické zahrady s plochou přes 100 ha (Les Zoos dans le Monde, 2022).

Zároveň vznikají zařízení nová, která jsou často (ale ne nutně) menší a také často specializovaná na určitou skupinu zvířat – například soví zoo Owlcatraz (Mason, 1999) – k typologii více viz kap. 3.3. Zatímco některé jsou umístěné na venkově, jiné jsou opět ve městě – typicky interiérové zoo jako akvária či terária. Pro akvária je přitom stále typické umístění na pobřeží.

Vlna zakládání určitého typu zoo je zde ilustrována právě na příkladu velkých akvárií, k jejichž historii existuje odborná literatura teprve velmi čerstvě. Technologický pokrok a rozvoj cestovního ruchu od 90. let 20. století mj. přispěly k dalšímu rozkvětu zakládání veřejných akvárií, a to v inovované podobě a rozsahu. Nové technologie umožnily vybudování stále větších a větších, někdy až tzv. gigantických nádrží o objemu v řádu milionů litrů vody. Návštěvnický atraktivní jsou zejména akrylátové tunely, díky nimž může člověk procházet nádržemi. Zoo zařízení s takovými nádržemi se někdy pro rozlišení označují jako tzv. oceanária. Velká akvária se stala návštěvnickým magnetem a umožnila i oživení některých destinací⁹⁵ (Lange, Meuser, 2023). Mnohá z nich jsou klíčovými příspěvky k současné architektuře a ikonickými stavbami tak, jak je popisuje Meuser (2019) i přímo v zoologických zahradách. V Evropě jsou klíčová akvária zpravidla lokalizována ve význačných přímořských centrech a letoviscích s dostatečnou poptávkou po takovém zařízení. Nejvýznamnější představuje tab. 14. Oceanogràfic Valencia (E, otevřeno 2003, obr. 23) je s plochou 11 ha a celkovým objemem nádrží 42 milionu litrů vody největší evropskou akvariální zoo. Jedná se o unikátní park s řadou pavilonů, akvárií, podzemních expozic, obří voliérou i delfíní arénou. Na rozdíl od jiných akvariálních zoo tedy není jen interiérovou záležitostí, ale rovnocenně venkovním areálem se zajímavou botanickou kolekcí, mj. s 29

⁹⁵ Např. Nausicaá Centre National de la Mer vzniklo v prostoru původního zavřeného kasina, Oceanário de Lisboa zase jako hlavní stavba výstavy Expo 1998 (Lange, Meuser, 2023).

druhy palem (zpracováno na základě dat z Les Zoos dans le Monde, 2022; Lange, Meuser, 2023). Kombinací akvária, terária, tropické haly, parkovacího domu a hotelu je Aquatis Aquarium-Vivarium Lausanne (CH, otevřeno 2017).

Tab. 14: Výběr významných velkých akvárií a oceanárií v Evropě

Název zoo (stát)	Rok otevření	Objem nádrží (v litrech)
Oceanopolis Brest (F)	1990	přes 4 mil.
Nausicaá Centre National de la Mer (F)*	1991 (rozšířeno 2018)	17 mil. (největší celkový objem akvárií v Evropě)
Acquario di Genova (I)	1992	11 mil.
L'Aquarium de Barcelona (E)	1995	6 mil., největší nádrž 3,7 mil.
Blue Planet Aquarium, Chester (UK)	1998	největší nádrž 4 mil.
National Marine Aquarium, Plymouth (UK)	1998	6 mil, největší nádrž 2,5 mil.
Oceanário de Lisboa (PT)	1998	největší samostatná vnitřní nádrž v Evropě s 5 mil.
The Deep, Hull (UK)	2002	největší nádrž 2,5 mil.
Oceanogràfic Valencia (E)*	2003	42 mil., z toho bazén pro delfíny 26 mil., největší nádrž 7 mil.
Ozeaneum Stralsund (D) ⁹⁶	2008	největší nádrž 2,8 mil.
National Aquarium Denmark, Den Blå Planet (DK)	2013	7 mil., z toho největší 4 mil.

Zdroj: vlastní zpracování na základě Les Zoos dans le Monde (2022); Lange, Meuser (2023)

Pozn.: seřazeno podle roku vzniku, * označuje zoo, které byly součástí terénního šetření.

Obr. 23: Oceanogràfic Valencia (E) – příklad ikonické architektury oceanárií

Zdroj: autor (2019)

⁹⁶ Jedná se o pobočku Německého oceánografického muzea.

Význam většiny těchto zmíněných akvariálních zoo dokládá fakt, že jsou členy EAZA, podílí se na výzkumu, ochranářských a vzdělávacích projektech, a zároveň jsou ve svých zemích nejnavštěvovanějšími či jedněmi z nejnavštěvovanějších zoo vůbec. Z hlediska cestovního ruchu jsou navíc důležité i proto, že na rozdíl od zoologických zahrad pochází většina jejich návštěvníků ze zahraničí. Ve zmíněných zemích (Dánsko, Francie, Itálie, Španělsko, Portugalsko) se nacházejí také další významná akvária, a i jinde v Evropě existují mnohá menší akvária mimo profesní organizace (zpracováno na základě dat z *Les Zoos dans le Monde*, 2022). Vzhledem k vysoké poptávce vznikají (a lze očekávat, že budou vznikat) stále nová akvária, přestože právě akvária (orientovaná na cestovní ruch) byla silně postižena uzavřením v době pandemie covid-19. Na rozdíl od zoologických zahrad mají menší možnosti snižovat provozní náklady, a navíc mají i menší kapacitu než venkovní areály např. zoologických zahrad (Lange, Meuser, 2019).

Akvariální expozice různých měřítkových úrovní jsou stále rovněž součástí některých zoologických zahrad. K předním příkladům těch, které jsou srovnatelné se samostatnými institucemi zmíněnými výše, patří Burger's Zoo Arnhem (NL, otevřeno 2000; celkový objem 7 mil. litrů vody a dle webu zoo (2023) údajně největší korálový útes v Evropě) či Oceanium v zoologické zahradě Blijdorp Rotterdam (NL, 2001, celkově 8 mil. litrů). V postsocialistickém prostoru hraje klíčovou roli Afrykarium v Zoo Wroclaw (PL, otevřeno 2014; celkový objem 15 mil. litrů vody), které dokazuje, po jehož otevření výrazně stoupla návštěvnost této zoologické zahrady (viz kap. 6.4).

Zoo jako ochránářská centra

V současnosti se svět potýká zejména v důsledku lidské činnosti s problémy klimatické změny a krizí biologické rozmanitosti s bezprecedentním úbytkem druhů. Proto např. Tuson (2022) tvrdí, že zoo jsou potřeba víc než kdykoliv dříve. Autoři prezentující evoluční vývoj zoo vnímají současné zoo jako ochránářská centra (např. Rabb, 2004), jejichž posláním je zabránit takovému vymírání prostřednictvím integrovaných opatření na ochranu druhů. Role zoo byly dlouhodobě kategorizovány do čtyř pilířů: ochrany (dědictví), vzdělávání, výzkumu a rekreace, s nimiž přišel již po druhé světové válce Hediger ze Švýcarska (viz kap. 3.2). Tyto role však již podle některých autorů (např. Spooner, Walker, Dowell, Moss, 2023) nepostačují a nejsou v souladu se všemi současnými úlohami ochránářských zoologických zahrad, které mají poskytovat široké spektrum služeb pro živočišné druhy i lidskou společnost. Tvrdí, že vzhledem k absenci nového modelu však byla hodnota zoologických zahrad dosud podceňována a nedostatečně podporována. Spooner, Walker, Dowell a Moss (2023) proto

navrhují nový model a hodnotící rámec pro ochránářské zoo, kde zoo je centrem sítě ochránářských a společenských aktivit. Zoo jsou stavěny do role ochránářských center schopných poskytovat rady a dovednosti komunitám a tvůrcům politik. Již Fraser a Wharton (2007) uváděli, že zoo se mají podílet na vytváření nové vize toho, jak může společnost žít v produktivním vztahu se zbývající existující biodiverzitou světa. Gippoliti (2011) uvádí, že zoo se od ostatních institucí spojených s ochranou přírody liší tím, že prezentují zvířata z celého světa, a tím se hodí pro prezentování tématu ztráty celosvětové biodiverzity. Zároveň upozorňuje na to, že biodiverzita je často spojována s oblastmi, kde žijí velké druhy živočichů a zoo by měly zdůrazňovat i biotopy, kterým chybí „charisma africké savany“ a přitom trpí destrukcí habitatu a rizikem vyhubení druhů. Hedigerovy poválečné principy snažící se o přežití a reprodukci zvířete jednotlivce se posunuly k ochránářskému pojetí založeném na přežití druhů (Szczygielska, 2021). Platí to však opět zejména v těch nejvyspělejších zoo sdružených v mezinárodních asociacích (např. EAZA), které se snaží udávat trendy.

Expozice v zoo často závisí na inscenovaných setkáních, která dávají veřejnosti možnost odlišného setkání se zvířaty (Madden, Kearns, 2022). Mnohé expozice v zoo (v rámci jejich ochránářského vzdělávání) přímo zohledňují a zdůrazňují, jak lidské činy přímo ohrožují další přežití mnoha druhů. Bisgrove (2022) tvrdí, že zoo musí jít dále a zdůrazňovat skutečné kroky, které mohou lidé a společnost jako celek podniknout k udržitelnějšímu vztahu s přírodou. Zoo jako míst šíření udržitelnosti se věnoval i Nekolný (2020c). Vliv člověka na krajinu je přitom v zoo zatím poměrně opomíjen. Zoo často více řeší následky než příčiny. Tzv. zookrajiny jsou příkladem relativně nové, člověkem ovlivněné krajiny, která může/by měla pomoci při ochraně ohrožených druhů a ohrožených ekosystémů (Bisgrove, 2022). Zoo musí spolupracovat mezi sebou a s dalšími institucemi, aby se vypořádaly s širokými výzvami v oblasti udržitelnosti (Cerezo, Kapsar, 2018).

Setkání s divokou přírodou silně ovlivňuje pohledy návštěvníků, což pomáhá zoologickým zahradám překonat dezinformace a zbytkovou nedůvěru z dob zvěřinců (Beer, Shrader, Schmidt, Yates, 2023). Jak však již naznačily předchozí kapitoly, situace je mnohem složitější a mluvit jen o evoluci je značně zjednodušující a zkreslující. Fenomén současných zoo 21. století je komplexním a složitým systémem, který asi nejlépe dokladuje široká typologie zoo různých kvalitativních a hierarchických úrovní, která byla podrobně představena v kapitole 3.3.

Zoo jako místa dědictví

Zoo jsou kulturními krajinami, které reflektují historické změny vztahů mezi lidmi a zvířaty a přírodou jako takovou (více viz kap. 3.1), čímž jsou součástí dědictví nejen západní společnosti, v níž vznikly. Zoo jsou navíc místy vlastníci a chránícími hmotné dědictví (Mason, 1999), a to jak přírodní, tak kulturní (Nekolný, 2018b). Živočichové jsou vnímáni jako přírodní dědictví, které je potřeba chránit. Ochrana však nemusí být vztažena jen k přírodě.

Zoo symbolizují kulturně postoje ke zvířatům (Shapland, van Reybrouck, 2008) a díky tomu jsou jasnou součástí kulturního dědictví západního světa. Měníci se postoje jsou zaznamenávány v jejich areálech, které tak nabývají eklektické povahy (Mizicko, Bell, 2001). Zoo a zejména jejich klíčový typ – zoologické zahrady – se ve své moderní podobě vyvíjejí více než 200 let. Nesou tak v sobě dědictví předchozích generací, neboť samy zoo reprezentují vývoj architektury a vztahu člověka a zvířat. Zachycují, jak dříve lidská společnost vnímala zvířata a hodnoty a podstatu zoo, např. v podobě altánů, fontán, historických pavilonů a skleníků jako doklad dob minulých (Mason, 1999). Z 2. poloviny 19. století a počátku 20. století se v eklektické podobě dnešních evropských zoologických zahrad dochovala řada významných staveb představujících vzdálené světy – např. Zoo Berlín (D), Zoo Antverpy (B). Např. pavilon antilop v podobě mešity s minarety (otevřen 1872) v Berlíně byl už v době svého vzniku natolik zajímavý, že v roce 1874 hostil snídani německého císaře, ruského cara a rakouského císaře (Lange, 2007).

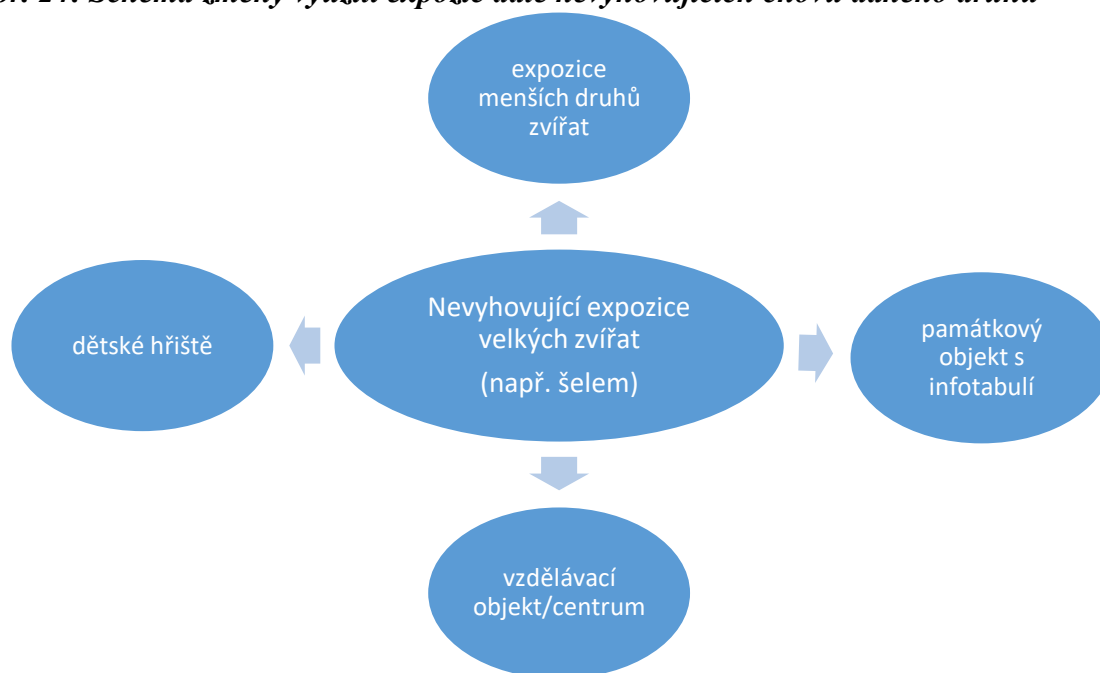
V zoo dále zůstávají dobové historické stavby a expozice, které jsou ze současného chovatelského hlediska pro chov zvířat nevhodné, ale mají hodnotu zmíněného dědictví. V mnoha případech již dostalo dědictví i institucionální podobu památkové ochrany a v mezidobí tyto objekty získaly nové využití⁹⁷, jak dokládá i obr. 24 a tab. 15. Zpravidla vzdělávají o minulosti a proměnách zoo, což dokazují i příklady starých klecí medvědů např. v Tiergarten Schönbrunn ve Vídni (obr. 25) či v Korkeasaari Zoo v Helsinkách (obr. 26). Zoo je unikátním mikrokosmem, v němž se navíc odrážejí dějiny architektury určitého regionu (Shapland, van Reybrouck, 2008).

Jako na ochranu kulturního a přírodního dědictví zároveň lze pohlížet na chov ohrožených plemen domácích a hospodářských zvířat, jehož význam v posledních letech v zoo také

⁹⁷ Příkladem může být bazén tučňáků v London Zoo (UK) z roku 1934, který je cennou architektonickou památkou – unikátní ukázkou raného modernismu. Zoologická zahrada ve vídeňském Schönbrunnu je součástí památky UNESCO a obsahuje v sobě jediné fyzické doklady královských menažerií 18. století (Fekete, Szilágyi, 2021).

roste⁹⁸. I ten je odrazem změny využívání zvířat člověkem. Zoo jsou dědictvím i z toho pohledu, že jejich časoprostorové uspořádání reflektuje vývoj společnosti jako takové, neboť doba vzniku a jejich lokalizace odkazují na význam a kulturu určitých míst v určitou dobu. I proto se lze setkat s myšlenkou, že zoologické zahrady založené v 19. století byly a jsou místem hlavní koncentrace exotismu a kolonialismu. Tato zařízení nabízejí dosud jedinečný pohled na fyzickou přítomnost koloniálního imperialismu.

Obr. 24: Schéma změny využití expozic dále nevyhovujících chovu daného druhu

Zdroj: vlastní zpracování na základě vlastního terénního šetření

Tab. 15: Příklady transformace expozic v evropských zoo

Původní účel stavby	Aktuální účel stavby	Zoo (stát)
klec tygrů	návštěvnícký prostor s infopanely o proměnách chovu zvířat v lidské péči	Zoo Dortmund (D)
klec medvědů	dětské hřiště	NaturZoo Rheine (D)
výběhy medvědů	dětské hřiště	Zoo Leipzig (D)
expozice medvědů	památkové objekty s infotabulemi	Zoo Helsinki (FIN)
výběh medvědů	expozice lišek	Zoo Kaunas (LT)
výběh medvědů ledních	vzdělávací prvek s modelem medvěda a infosystémem (v mezidobí expozice dikobrazů)	Zoo Liberec (CZ)
pavilon slonů	vzdělávací expozice o slonech, expozice koster	Zoo Riga (LV)

Zdroj: vlastní terénního šetření

⁹⁸ Projevuje se mj. vznikem a rozvojem farmaparků a v Německu certifikací na tzv. Arche-Parky – Společnosti na ochranu starých a ohrožených ras domácích zvířat (Gesellschaft zur Erhaltung alter und gefährdeter Haustierrassen e.V., GEH, 2023).

Obr. 25: Klec medvědů používaná od roku 1890 do 30. let 20. stol., Tiergarten Schönbrunn, Vídeň (A)

Zdroj: autor (2018)

Obr. 26: „Medvědí hrad“ z roku 1905, chráněná kulturní památka, Korkeasaari Zoo, Helsinky (FIN)

Zdroj: autor (2018)

Tematizace a etnografizace – zážitkové zoo

Nejvyvinutějším typem zoo je tzv. biopark, který je založen na holistickém přístupu a snaží se představit život ve vší komplexnosti, využívá principů a znalostí z různých typů expozičních zařízení, nejen zoo (Robinson, 1995 in Gippoliti, 2011). Má jít o odstranění chybné separace jednotlivých částí přírody, např. živočichů a rostlin (Hoage, Deiss, 1996). Právě i s tím souvisí rozvoj tematizace v zoo a rozvoj vybraných tematických areálů a celků. Výše zmiňované zaměření zoo na vzdělání veřejnosti a ochranu druhů/přírody je možné brát jako klíčový tematický narativ současných zoo, a tak jako tematizaci zoo (Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015). Expozice zvířat tedy neexistují v zoo 21. století samy. Doplnuje je soustava dalších prvků, která má zarámovat kontext a evokovat dojmy a prostředí. Tyto prvky jsou ovšem nejen přírodní (botanizace), ale i kulturní. Zpravidla se jedná o etnografické stavby a předměty, které odkazují na určité místo – na vybraný geografický prostor. Zoo se tak stávají opět stále více místem, které prezentuje a interpretuje jiná místa.

Druhá klíčová tematizace v zoo je vytvářena pomocí známých leitmotivů, což odpovídá principům tematizace s využitím zpravidla pro veřejnost populárních témat (viz kap. 2.4). Jsou tak konstruovány simulované biotopy, nejčastěji africké savany a tropického pralesa (někdy geograficky specifického, jindy obecného). Toto pojetí má pozitivní vliv na návštěvníky i chovaná zvířata (Bruni, Fraser, Schultz, 2008). Člověk se již nedívá na zvíře v kleci, ale je často pomocí imerze a inscenizačních technik vzat do stejného prostředí, v němž jsou chována i zvířata. Tento přírodně pojatý tematický svět souvisí se zmíněnými změnami postoje k tomu, jak mají být zvířata chována v lidské péči, tedy v přírodnějších podmínkách, resp. podmínkách umožňujícím jejich přirozené chování. Na druhou stranu, v inscenizaci je už od dob Hagenbecka často využíváno takzvaných umělých skal, jejichž výstavba je finančně velmi nákladná. Vzniká tak dojem (a snad i diskurz), že dobrá zoo musí mít k dispozici značné finanční prostředky na takové expozice. Příklady několika zoo s inovativním nízkonákladovým designem a zároveň ochránářskými aktivitami bez vynakládání obrovských finančních částek do výstavby však ukazují, že tomu tak není. (např. Jersey ve Spojeném království, La Torbiera v Itálii, Doué-la-Fontaine ve Francii, Plzeň v Česku). Leckdy jde i o schopnost plného využití potenciálu místní krajiny (Robovský, Melichar, Gippoliti, 2020). Obecně lze tvrdit, že některé inscenizované expozice věnují primární pozornost estetickým prvkům, tedy vizuálnímu pojetí, a přitom zanedbávají důležité faktory, které mají relevanci pro welfare zvířat (Gippoliti, 2006).

Západní společnost se od poloviny 80. let 20. století dá nazývat společností zážitků (Quack, 2001 v Steinecke, 2009). Jedním z vývojových proudů navazujících od 90. let 20. století na tradiční zoologické zahrady jsou proto zážitkové zoo⁹⁹ (Goronzy, 2003; Meuser 2019). Goronzy (2003) upozorňuje, že jde o zcela jiný typ atraktivity, než jaký nabízejí (tradiční) komerční safari parky z 60. let 20. století (viz 5.1.7). Kromě do té doby běžných prvků obsahují zážitkové zoo tematizaci (viz kap. 2.4), a nechybí multimédia, show a důraz na obchodní, gastronomické i vzdělávací zážitky a vybavenost. V zoo jsou tak podobně jako v klasických tematických parcích k dispozici obchody se suvenýry a občerstvení, často spojené s prezentovaným tématem. Dochází k prolínání konzumních sfér a návštěvník ani nemusí rozlišovat, jestli se nachází v zoo, nebo tematickém/zábavním parku. Dochází ke komodifikaci zvířat chovaných v zoo, která stále pro návštěvníky představují určité symboly a ikony (Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015). Snahou je zprostředkovat co nejširší zážitek ze světa zvířat doplněný o vzdělávací aspekt – přidanou hodnotu (Meuser, 2019). Jinými slovy zoo by měly cílit na zábavnou formu vzdělávání, tedy tzv. edutainment (Nekolný, 2021b). Dobře prožité zážitky mohou být velmi cenné, protože dramatický nedostatek přírody v urbanizovaném prostředí způsobuje, že zoo spíše potřebují (zejména) dětem podávat přímé zážitky s přírodou než přírodu jen interpretovat (Gippoliti, 2011).

Základní prezentovaná témata v zoo však často odpovídají těm, která jsou typická pro tematické parky obecně, jak je představil Steinecke (2010). Rizikem těchto přístupů je 1) povrchnost výběru témat a 2) povrchnost pojetí, s nímž jsou témata představována. Tematizace v zoo musí bojovat s rizikem zjednodušování, stereotypizace a dezinterpretace (např. území bez vnitřních rozdílů), čímž mohou expozice ztrácet vzdělávací hodnotu (van Vliet, 2015). Van Vliet (2015) dokonce tvrdí, že se posunem od taxonomického ke geografickému, resp. v praxi zpravidla kontinentálnímu členění zoo snížil kontext, když jsou vedle sebe vystavováni velbloud a orangutan, kteří sice oba žijí v Asii, ale ve zcela jiném prostředí. Může docházet k exotickému vyznění a vytváření zábavných dimenzí, které mohou být v určitém rozporu se vzdělávací podstatou zoo (Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015).

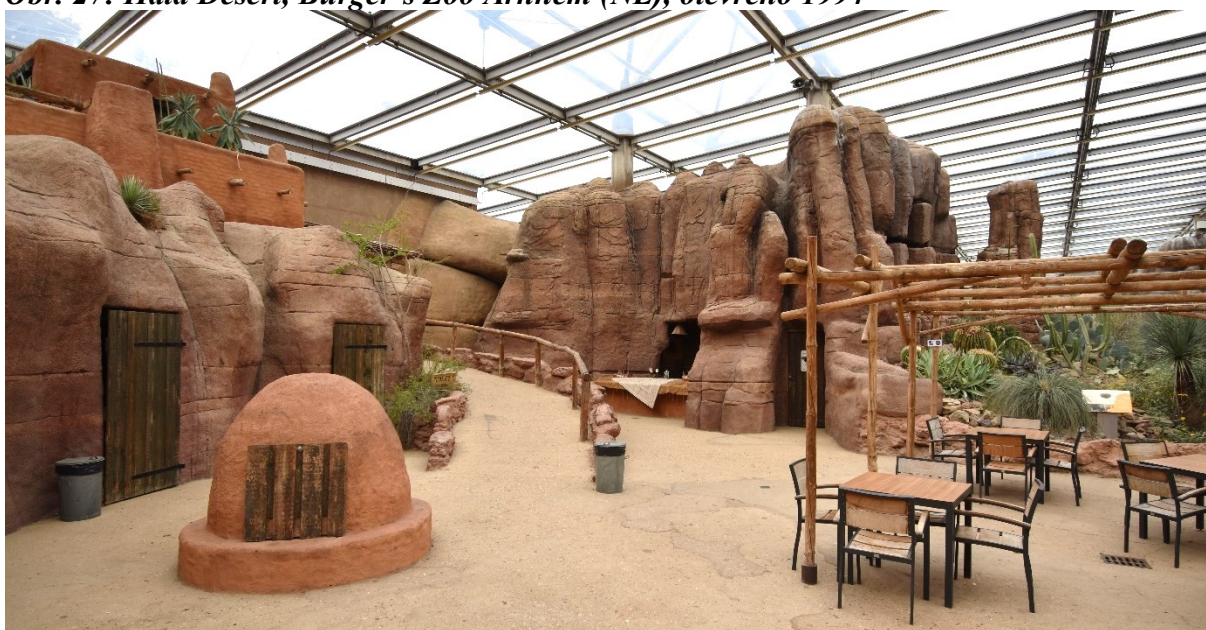
Podporovatelé zoo tvrdí, že replikace a inscenizace přírodních prostředí pomáhá komunikovat koncept přírody hodné ochrany. Problém prezentace živých organismů, pochopení morální odpovědnosti k chovaným zvířatům i způsob, jakým probíhá pozorování těchto zvířat návštěvníky, zvyšují vnímání hodnoty přírody ve společnosti. Komplikovanost situace zvyšují narativy zoo jako turistické atraktivity či výzkumné organizace (Fraser, Wharton, 2007).

⁹⁹ V angličtině nejčastěji *Adventure zoo*, v němčině *Erlebniszoo*

Fraser a Wharton (2007) uvádějí, že tím vznikl hlavolam, v němž byly morální hodnoty provozovatelů zoo podkopány jejich touhou vytvářet fantastické vize přírody. To může mezi návštěvníky vést k popírání dosavadních znalostí o krizi biologické rozmanitosti. Iluzionismus doplněný šokujícími prohlášeními či obrázky může přinášet pocit, že krize je nenapravitelná. Zoo se musejí rozhodovat o tom, zda chovat zvířata, která vyžadují enormní finanční investice (např. sloni či medvědi lední). Při tomto rozhodování by měly zoo překonat touhu komunity po lidové zábavě a jednat v souladu s morálním posláním instituce a s tím, co mohou prezentací takových zvířat v rámci svých rolí dosáhnout (Fraser, Wharton, 2007).

Aktuální geograficko-tematický koncept rozvoje zoo navázal v novém kontextu na obdobné exotické snahy z počátku 20. století a přístupy Carla Hagenbecka (viz kap. 5.1.4), když se objevil v amerických zoo a tematických parcích, a mohl tak rozšířit imerzní expozice (Coe, Dykstra, 2010). Už Hagenbeckovo pojetí bylo podobnější zábavním parkům než dosavadním zoologickým zahradám (Ames, 2008). První zoologickou zahradou skutečně rozdělenou podle geografických oblastí (tzv. geozoo) se v roce 1928 stal mnichovský Tierpark Hellabrunn (viz kap. 5.1.5). Dlouho však ve většině zoo převažovalo tradiční taxonomické pojetí vystavování. Opětovný rozvoj etnografických prvků v Evropě přinesla až 90. léta 20. století, kdy se již plně rozvíjelo nejen biotopové, ale zejména geografické pojetí zoo (od 70. let 20. století). V Evropě se zájem o etnografické pojetí znovu zvedl po vybudování napodobeniny puebla z jihovýchodu Severní Ameriky v roce 1994 v nizozemské Burger's Zoo Arnhem (Coe, Dykstra, 2010; obr. 27). Začal se tak šířit nový diskurz podoby zoo.

Obr. 27: Hala Desert, Burger's Zoo Arnhem (NL), otevřeno 1994

Zdroj: autor (2022)

Zážitkově koncipované zoo vznikají zejména na základě předobrazu významných zoologických zahrad v USA a Nizozemsku. Celosvětovým průkopníkem se stal areál Animal Kingdom na Floridě (Meuser, 2019). Do Německa se tento model rozšířil v 90. letech 20. století. Prvním tanním zřetelně tematickým zážitkovým zoo areálem se stala Zoo Hannover. Na počátku 90. let 20. století jí hrozilo zavření, a tak se od roku 1996 začala transformovat fyzicky i symbolicky. Kromě zcela nového pojetí expozic ve stylu amerického tematického parku došlo k institucionalizaci zážitkovosti – od roku 1996 nese označení zážitková – *Erlebniszo* (Meuser, 2019; Steinecke, 2009).¹⁰⁰ Na počátku 21. století byly zážitkové zoo teprve na začátku své existence a růst jejich počtu byl očekáván v následujících letech (Goronzy, 2003; Opaschowski, Pries, Reinhardt, 2006). I některé další zážitkové zoo dostaly pojetí do svého názvu (symbolická a reklamní role) – dále např. Zoom Erlebniswelt Gelsenkirchen (D, otevíráno postupně od 2004 na místě původní zoologické zahrady Ruhr-Zoo) či Wildlands Adventure Zoo Emmen (NL, otevřeno 2016). Navrátil se exotismus, a v Hannoveru mj. vznikl indický palác pro slony či expozice medvědů ledních s bazénem u napodobeniny kanadského přístavního města. Toto zážitkové propojení má jen málo společného s realitou, a tak vyvolává otázku autenticity (Meuser, 2019).

Meuser (2019) uvádí, že to je vlastně v rozporu s prezentací zoo jako odborné vědecké instituce a ptá se, zda právě odborné zařízení kvůli marketingu a financím obětuje svou identitu. Výstavba tematických zážitkových areálů si navíc žádá velmi vysoké investice. Na druhou stranu výzkum provedený v roce 2000 v Erlebniszo Hannover potvrdil, že lidé do této zoo jezdí z větší vzdálenosti než v případě ostatních zoo. Zoo má nadregionální význam, dle daného výzkumu tvořili 60 % návštěvnosti lidé, kteří nebyli z Hannoveru, navíc 87 % z nich jelo do města jen kvůli zoo (Goronzy, 2003). Velký význam nových zejména geograficky a biotopově pojatých zoo se ukázal ve Španělsku. Většina tanních vedoucích zoologických zahrad vznikla až po roce 2000 (dle vlastního terénního šetření, např. areály Terra Natura a Biopark Valencia).

Zatímco v 19. století byla etnografizace spojena hlavně s budovami, v současnosti více proniká i do menších staveb, detailů či pouze předmětů symbolizujících určité lidské kultury. Krajina symbolismu a romantismu v zoo 19. století byla spojena s tehdejším kolonialismem. Oproti tomu současné etno-odkazy mají v postmoderní společnosti vyvolávat nejružnější vzpomínky, asociace a příběhy (Meuser, 2019). Architekt zoo staveb Ullmann (2019) tvrdí, že

¹⁰⁰ Mezi další typické příklady patří např. Zoo Leipzig v Německu či Burger's Zoo Arnhem v Nizozemsku (Goronzy, 2003).

jde jen o ilustrace, které nemají odvádět pozornost od chovaných živočichů. Je tomu však skutečně tak?

V tematických areálech jsou návštěvníci vtaženi do prostředí, která jsou plná kliše. Návštěva zoo se nově (hlavně od 90. let 20. století) stává pomyslnou cestou kolem světa (Meuser, 2019). Pro představovaná geografická území (často celé kontinenty, případně velké oblasti jako Amazonie) je prohlubujícím tematickým okruhem kultura, potažmo etnografické prvky/stavby, a to zpravidla z pohledu západní křesťanské společnosti „exotických národů a etnik“ (viz kap. 2.5). Jednotlivá místa jsou prezentována pomocí odkazů na kulturní zajímavosti (Milstein, 2009). Budovány jsou tak stavby, které jsou ovšem bez lidí, k nimž patří. Úroveň prezentace a interpretace se opět značně liší. Jak zdůrazňuje Milstein (2009), zoo nevystavují jen to exotické ze zvířecí říše, ale také z té lidské – jde o prezentaci a interpretaci jiných (exotických). To může být v současném světě vnímáno dvojím způsobem. Na jednu stranu jde o mizející a vlastně marginální podobu daných regionů nereflektující aktuální změny a procesy v daných regionech, včetně důvodů, proč dochází k ohrožení tam žijících druhů zvířat. Na druhé straně jde o prezentaci konceptu způsobu života respektujícího, případně ochraňujícího dané území – místní kmeny v symbióze s přírodou vs. městská konzumní společnost oddělená od přírody (Milstein, 2009).

Stejně jako před sto lety, ani v současnosti přitom není výjimkou, že jsou představovány kultury zaniklé. Mezi prezentovanými stavbami mohou být i areály odkazující k oblíbeným tématům tematických parků – dávným starověkým civilizacím.¹⁰¹ Typickou etnografickou stavbou současných zoo jsou africké vesnice, v nichž může docházet ke generalizacím a zvyšování stereotypizace (Milstein, 2009; Osayimwese, 2016; Nekolný, 2018c). Zavadějícím pojetím afrických expozic v Zoom Erlebniswelt Gelsenkirchen (D) se zabýval mj. Steinkrüger (2013). Zajímavý je příklad z USA, kdy ve Woodland Park Zoo v Seattlu doplnily africkou savanu ze 70. let chýše africké vesnice až v roce 2001. Jednalo se o rozšíření původního konceptu krajinné imerze o „kulturní rezonanci“ s cílem představit závislost na planetě Zemi. Tento přístup vede skrz prezentaci lidové architektury, která souzní s přírodním prostředím a představuje etnika jako významný prvek v udržitelném rozvoji míst s volně žijícími živočichy. Stavby v zoo mají reflektovat realitu. Různé původní využití staveb je doplněno informačním systémem, stejně jako naučné tabule o ochranářských

¹⁰¹ Např. v Dierenparku Amersfoort (NL) existuje Antické město se zvířaty antických kultur (van Vliet, 2015). Egyptský chrám v antverpské zoo zase odkazuje na zemi, přes níž v počátcích existence tamní zoo putovala velká africká zvířata, která následně osídlila tento pavilon (Stas, 2018).

projektech zoo ve východní Africe. Takovýto vzdělávací přístup je ovšem spíše výjimečný. V kontextu s tematizací a cílením na příběhy a zážitkovost vysvětlují příčinu, proč je v současných zoo tolik obdobných prvků. Na stavby někdy navazují i kontroverzní kulturní akce srovnatelné s těmi z konce 19. století (Osayimwese, 2016).

Dalším trendem, který je úzce spojen s těmi předchozími, zejm. s komercializací a sebe prezentací zoo, je ikonizace. Ta se projevuje ve dvou směrech – 1) chovu ikonických druhů zvířat (více viz kap. 5.3) a 2) budování ikonických staveb. Kromě geograficky (etnograficky) zaměřené architektury jsou od 90. let 20. století charakteristickým prvkem zoo také velké ikonické budovy – pátá generace zooarchitektury (Meuser, 2019). Jak Meuser (2019) uvádí, jednou z nich je pavilon slonů v Zoo Zürich (CH, viz obr. 28). Ten v sobě zároveň nese další typický prvek současných zoo – specifické pojmenovávání odkazující zpravidla na místa a regiony (Nekolný, 2018c). Stavba se jmenuje Kaeng Krachan podle thajského národního parku, kde se tato zoologická zahrada podílí na ochraně přírody. Dohromady je vytvářen typický zapamatovatelný brand (Meuser, 2019).

Obr. 28: Pavilon slonů Kaeng Krachan Elefantenpark, Zoo Zürich (CH), otevřeno 2014

Zdroj: autor (2023)

Van Vliet (2015) stanovil 5 typů cestních systémů, které vycházejí z historie daného areálu – tedy krajiny zoo. V tab. 16 je uvedeno několik zjištěných příkladů z vlastního výzkumu. Speciální tematické okruhy vedou hlavně skrz nové zážitkové zoo. Bylo prokázáno, že

existují souvislosti mezi jednotlivými typy zoo zařízení a využitým cestním systémem. Taxonomicky zaměřené zoologické zahrady mají zpravidla historicky danou ostrůvkovitou strukturu cest. Je tak vůbec nejrozšířenějším případem. S touto strukturou se lze setkat typicky ve většině zoologických zahrad založených v 19. i 20. století, pokud neprošly zásadní transformací. Příkladem takové transformace je Zoo Leipzig, která získala podobu zejména (bio)geograficky členěného parku. Pro zoo, které jsou od začátku své existence tematicky (nejčastěji geograficky) rozděleny, je nejtypičtější buď hlavní cesta s tematickými odbočkami, nebo paprscitá struktura s centrálním místem, z něhož vycházejí jednotlivé tematické okruhy.

Tab. 16: Typologie cestních systémů v zoo s příklady (stav 2019)

Typ cestního systému	Typy a příklady zoo
klasický (ostrůvkovitý)	tradiční taxonomické zoologické zahrady: Zoo Antverpen (B), Zoo Berlin (D), Zoo Děčín (CZ), Zoo Aquarium Madrid (E)
paprscitá struktura – centrální místo, z něhož vedou okruhy	biogeograficky tematizované zoologické zahrady: Zoom Erlebniswelt Gelsenkirchen (D), Wildlands Adventure Zoo Emmen (NL), Planckendael (B), Bioparc Valencia (E), Terra Natura Benidorm (E)
IKEA princip (okruh kolem všeho)	wildparky: Wildgehege Steinbruchsee (D), Wildpark Waldhaus Melhmeisel (D); akvária: Aquatis Aquarium Lausanne (CH), Aquarium Lyon (F); ostatní: Terra Natura Murcia (E)
okruh kolem všeho se zkratkami	zoologické zahrady: Zoo Liberec (CZ), Zooparc Overloon (NL), Zoo Schmiding (A), Alpenzoo Innsbruck (A), Parc Animalier des Pynenés (F)
hlavní cesta a tematické cesty (odbočky)	biogeograficky tematizované zoologické zahrady: Zoo Zlín (CZ), Zoo Jihlava (CZ) – nová část, Zoo Leipzig (D)

Zdroj: vlastní zpracování na základě van Vlieta (2015) a vlastního výzkumu

V případě wildparků (viz typologie zoo – kap. 3.3) se jedná o malé, ale i relativně velké areály o ploše několika desítek hektarů, které vynahrazují absenci velkých zoo v oblastech méně vhodných pro chov exotických živočichů. Rozlehlost a zároveň nižší druhová rozmanitost zpravidla do 100 druhů zvířat umožňuje tyto areály sestavovat tak, že se jimi dá projít pomocí jednoho, případně dvou prohlídkových tras. Návštěvník tak nemusí řešit složité odbočování, ale okruh jej provede vším zajímavým. S okružním systémem cest se často setkáváme také v dalších typech zoo – v akváriích a v motýlích domech. Některé zoo dokonce přímo v rámci své propagace na webových stránkách či ve svých propagačních materiálech uvádějí délku návštěvnických cest, aby si mohli návštěvníci ohodnotit náročnost a délku prohlídky. Řada zoo jako důsledek eklektického vývoje kombinuje více typů systémů cest.¹⁰²

Jedním ze základních procesů projevujících se v zoo 21. století je proces disneyizace (viz kap. 2.4), jejíž projevy se uplatňují v různých úrovních a intenzitě (Benz-Schwarzburg,

¹⁰² Např. stará a nová část Zoo Jihlava (CZ) mají jiné systémy, neboť vznikly s odstupem přibližně 50 let.

Leitsberger, 2015). Z výše zmíněného vyplývá stálá přítomnost zábavy a rekreace jako jedné z hlavních motivací návštěvníků. Také proto je přes všechny proměny trvalou součástí zoo skupina oblíbených druhů – ikonických zvířat (Kean, Howell, 2018) zvaných též *stars* (Sheridan, 2016) – jako jsou sloni, velké kočkovité šelmy či lidoopi (více viz kap. 5.3).

V těch nejpokrokovějších zoo nezůstává jen u geografizace areálu, ale je snaha představovat „plnohodnotné habitaty“, na příkladu konkrétních lokalit. Z expozičního hlediska se klíčovým principem stále ukazuje imerze, která byla vyvinuta v 70. letech 20. století v USA (Coe, Dykstra, 2010). Není však jediným aktuálně využívaným přístupem. Filozof zoo Stephen Bostock (1993) doporučuje najít rovnováhu mezi přístupem „řízeným příběhem“ (imerzní, tematické expozice) a tradičním přístupem zaměřeným na objekty (systematické kolekce zvířat). Stále existují staré někdy nevyhovující expozice a nové přibývají. Zoo mají eklektickou povahu (Mizicko, Bell, 2001), což znamená, že v sobě zrcadlí svůj vývoj, tedy mj. expozice z různých období reflektující a reprezentující odlišné vizuální, tematické či morální hodnoty a přístupy. To mj. zajišťuje návštěvnicky pestřejší zážitky (Ullmann, 2019), ale zároveň zvířata žijí v odlišně kvalitních podmínkách. Diferencovaná podoba expozic lvů ve stejnou dobu a ve stejném státě může obsahovat obrovské rozdíly v prostorovém i expozičním pojetí (obr. 29), a jasně tak dokazuje, že i v současnosti jsou stejná zvířata chována v odlišných podmínkách – za mřížemi, v brutalistické betonové architektuře i rozsáhlých imerzních naturalistických výběžích. Zmíněnou eklekticitu vyjadřují i tři typy staveb podle jejich účelu vycházející z konceptů jiných sociálních konstruktů (Meuser, 2019, více viz kap. 5.2).

Velkým tématem ve vývoji zoo je i přímý kontakt se zvířaty, který patří k návštěvnicky velmi atraktivní nabídce zoo. U vybraných druhů/taxonů dochází k pojmenovávání, z čehož může plynout personifikace zvířat, respektive riziko antropomorfního přístupu, kdy jsou zvířatům přisuzovány lidské vlastnosti (Woods, 1998; Kean, Howell, 2018). V některých zoo jsou stále slaveny narozeniny zvířat. To je v rozporu s vnímáním zvířat jako součástí přírody, ale zároveň přitahuje pozornost a zájem, což může vést k většímu porozumění (Woods, 1998; více viz kapitoly 5. 3.2 a 6.2.2). Antropomorfismus může být cenným vzdělávacím nástrojem (technikou), jak přiblížit člověka a zvíře. Opodstatnění má nicméně jen dobře informovaný (vzdělávací) antropomorfismus (Kleiman, Thompson, Baer, 2010). Jde o součást procesů edukace i komercializace.

Obr. 29: Aktuálně existující expozice lvů v členských zoo EAZA ve Španělsku, stav 2019

Zdroj: autor (2019, shora Zoo Jeréz de la Frontena, Zoo Madrid, Zoo Barcelona)

Nejprogresivnější zoo, které cílí na záchranu druhu a nikoliv jedinců, jak bylo již výše zmíněno, ale už od tohoto trendu ustoupily. Mnohé zoo již opustily antropomorfně pojaté programy a nahradily je vzdělávacími, ale stále zábavnými v duchu edutainmentu a v rámci enrichmentového tréninku přirozeného chování zvířat (Gipps, 2014). Kontakt se zvířaty je (i proto) stále více směřován od volně žijících druhů k těm domestikovaným. Je umožňován v tzv. dětských zoo s hospodářskými plemeny zvířat. Tyto kontaktní zoo jsou v rámci probíhající etnografizace někdy zasazovány do expozic napodobujících místní lidovou architekturu. Místní lidovou kulturu přitom představují zejména národopisná muzea v přírodě (neboli skanzeny), případně klasická muzea s národopisným obsahem. Podoba zoo 21. století se tak částečně dostává i do podoby „živého skanzenu“. Tradiční zoologické zahrady byly a jsou založené na prezentaci exotického, a tak také exotické stavby jsou s nimi spojeny mnohem více než stavby místní lidové architektury. Ty se ale také stávají významnou součástí mnohých evropských zoo ve větší snaze představit život na venkově a se zvířaty v minulosti. Ačkoliv má toto propojení menší zastoupení než spojení s exotikou, nedá se říci, že by bylo bez tradice. Již v 19. století vznikl Skansen ve Stockholmu (S), což je tematický areál, který prezentuje švédskou lidovou kulturu i divoká a domácí zvířata Švédska v jednom areálu. Dodnes se jedná o jediný příklad, kdy plnohodnotná zoologická zahrada je jen dílčí částí areálu, který je primárně muzeem v přírodě (ke vztahu zoologických zahrad a skanzenů více v kap. 5.2.1).

Jedním z nejnovějších trendů v procesu tematizace a komercializace zoo je budování ubytovacích zařízení v zoo či na zoo navazujících (viz obr. 30). K tomuto tématu zatím chybí odborná literatura, ale ukazuje se, že se tento trend rozvíjí zejména v soukromých zoo, které více cílí na finanční návratnost investic.¹⁰³ Jedná se o další klíčové téma a významný posun v historii zoo, které by si zasloužilo podrobný odborný výzkum.

¹⁰³ Mezi zoo s ubytováním patří např. nejnavštěvovanější zoologické zahrady Belgie (Pari Daiza, viz obr. 30) i Francie (ZooParc de Beauval), i mnoho dalších francouzských zoologických zahrad (např. Parc Animalier Sainte-Croix; Biotropica) a v případě Česka zoologické zahrady ve Dvoře Králové či Chomutově.

Obr. 30: Příklady ubytování v zoologické zahradě Pairi Daiza (B)

Zdroj: autor (2022)

Aktuálním trendem v procesu komercializace zoo jsou rovněž světelné parky a show pořádané v zoologických zahradách. Jedná se o akce uskutečňované zpravidla v zimních měsících, kdy výrazně zvyšují návštěvnost (např. Dublin Zoo, 2023). Některé z nich jsou i přímo propojeny s ochranářskými aktivitami zoo (Havlíková, 2024). Toto téma je zatím v odborném výzkumu vývoje zoo jako takových poddimenzováno (nově v rámci kulturní nabídky zoo zmiňuje např. Grantina, Budanceva, 2023), spíše se začaly objevovat články o vlivu těchto světelných show na chování a welfare zvířat (např. Readyhough, Joseph, Vyas, Schreier, 2022; Williams, Fulwell, Walsh, Harley, Johnson, 2023).

5.1.10 Proměny zoo a etapizace jejich vývoje

Podoba zoo vychází ze změn paradigmat nahlížení společnosti na přírodu (Hyson, 2000). Je zřejmé, že vztah mezi lidmi a zvířaty byl a je dlouhodobě utvářen mj. také zoo, které v průběhu historie měnily způsob, jakým vnímaly zvířata, a tedy i jakým způsobem se měnilo vnímání zvířat ve společnosti. V souvislosti se sociálními a kulturními změnami lidské společnosti prošly zoo (během své existence) velkými filozofickými změnami (Sampaio a kol. 2020) a jejich koncepce se výrazně posunula (Miranda a kol., 2023).

May (2020) tvrdí, že historie zoo je vyprávěna dvěma způsoby. Většina děl ji bere jako pozitivní vývoj – jasnou evoluci od antických sbírek přes menažerie k zoo s vzděláváním a výzkumem. Druhý proud naopak zastupuje kritický postoj tvrdící, že žádný reálný vývoj zoo neexistuje a zoo jsou jen zbytkem koloniálního světa a myšlení 19. století. May (2020) např. uvádí, že ekonomické a politické důvody, symbolika potlačování přírody a vyzdvihování moci člověka jsou stále stejné, jen se schovaly za profesionální přístup. Zuckerman (1980) periodizoval vývoj vztahu člověka a zvířat do pěti fází, které se až do počátku 20. století časově zkracovaly: 1) úcta i brutalita (do středověku), 2) znamení nádhery (renesance až 2. polovina 17. století) 3) věda a vzdělávání (od 19. století do roku 1918), 4) rozklad (1918–1939), 5) ochrana a komerce (od 1939). Åkerberg (2001) doplňuje, že je diskutabilní, zda první dvě fáze neprobíhaly souběžně až do 18. století.

Vývoj zoo je z pohledu ospravedlnění pro jejich existenci zpravidla vnímán jako posun od míst zábavy k místům ochrany přírody (Sampaio Schiel, Souto, 2020). Z pohledu konceptu místa se tak jedná o tranzici od soukromých menažerií po veřejně přístupné krajiny tematických parků (Alshaheen, Alharoun, Alajmi, 2023), kdy se změnila přístupnost, funkce i forma. Navíc moderní zoo vznikly sice jako vědecké instituce (viz kap. 5.1.2), ale zároveň byly zapojeny do procesů kapitalismu a kolonialismu, které vedly k destrukci přírodního prostředí. Vlivem dekolonizace nastal problém s dovozem zvířat přímo z přírody a reprodukce zvířat v zoo se stala o to důležitější (Szczygielska, 2021). Přístup společnosti se postupně stal ohleduplnější k biologickým i sociálním potřebám zvířat (Bisgrove, 2022). Staus (2019) proto uvádí, že zoo přispěly ke změně vnímání zvířat ve společnosti, a to zvýšením pocitu empatie a nutnosti péše o zvířata i zvýšením povědomí a znalostí o problematice ochrany přírody.

Ochraně přírody v zoo je věnováno stále více odborného výzkumu (např. Fernandez, Tamborski, Pickens, Timberlake, 2009), protože/přestože dosud víceméně chybí konkrétní kvantifikace, která by dokladovala dopad těchto aktivit na společnost (Spooner, Walker, Dowell, Moss, 2023). Design a funkce zoo se pomalu rozšířily z individuálního a druhově

specifického přístupu ke kolektivnějšímu a ekologičtějšímu (Hanson, 2002), od jednoduchých expozic ke komplexnějším (Miranda a kol., 2023). Přes všechny změny ale mají zoo stále co zlepšovat a mají se kam vyvíjet (Sampaio, Schiel, Souto, 2020).

Společenské (hlavně politické a ekonomické) překážky přímo (negativně) ovlivňují vývoj zoo (Coe, 2012). Významným mezníkem pro historii zoo ve 20. století se staly obě světové války (Sampaio, Schiel, Souto, 2020), které znamenaly velkou překážku kontinuity vývoje zoo, zejména pokud jde o zlepšení v oblasti zacházení se zvířaty a vnímání návštěvníků.¹⁰⁴ Světovými válkami trpěla většina významných evropských zoologických zahrad (např. mnichovská, frankfurtská či berlínská). Zoo různých typů byly ničeny za druhé světové války bombardováním; poznamenal je ale také tlak místních lidí, kteří trpěli nedostatkem potravy. Mnohá zvířata uhynula hlady či chladem, protože bylo nemyslitelné, aby byla krmena lépe než lidé. Po skončení druhé světové války byla přestavba rozbombardovaných zoo jedním ze zůsobů, jak vrátit radost a důstojnost obyvatelům postižených zemí (Sampaio, Schiel, Souto, 2020). Investice do zoo v období poválečného růstu také přispívalo do obrazu, že země ekonomicky rostou (Robinson, 1992). Zvířata stále sloužila jako diplomatické dary a leckdy znamenala poválečného obnovení dialogu mezi určitými zeměmi – např. mezi Spojeným královstvím a Austrálií (Lawrence, 2012).

Urychlení trendů v zoo záleží i na jejich spolupráci a koordinaci aktivit. Zoo musely překonat sociální politické a ekonomické potíže k tomu, aby přežily, a potřebují je překonat také k tomu, aby se staly ochranářskými centry. Ztráta biodiverzity vyžaduje rychlejší změny v postojích a chování lidí. Tím vzrůstá tlak na roli zoo v zapojení návštěvníků do ochrany přírody a také na to, aby návštěvníci získali kritičtější pohled na zoologické zahrady se špatnou či zastaralou infrastrukturou (Sampaio, Schiel, Souto, 2020). Současné snahy o změnu způsobů ekonomického rozvoje se snížením spotřeby a vytvořením alternativ pro udržitelný ekonomický rozvoj mohou mít pozitivní dopad na vnímání hodnoty zvířat (Lorek, Spangenberg, 2014).

Ve vývoji zoo, zejména pak zoologických zahrad, lze zdůraznit posun od tradičních expozic s mřížemi a později betonem k expozicím charakterizujícím přírodní prostředí, tedy tzv. naturalistickému prostředí (např. Schackley 1996). Následně ovšem začalo využívání betonu opět přibývat díky velkým ikonickým stavbám, které popisuje Meuser (2019). Jde

¹⁰⁴ Ohrožení existence jednotlivých zoo kvůli válce zdokumentovali např. Robeyns (2012) na příkladu antverpské zoo či Heindl (2015) v případě ohrožení existence zoo ve vídeňském Schönbrunnu za první světové války mj. kvůli odchodu zaměstnanců na válečnou frontu.

o transformaci od „vězení“ přes „živé galerie“ orientované systematicky k rozvoji zejména zážitkově a zároveň ochránářsky orientovaných institucí (Rees, 2011, viz kap. 5.1.9). Původní podoby však také přetrvávají, ačkoliv často (či zpravidla) v jiných zařízeních než původně. Současná podoba je otázkou dlouhodobého vývoje. Ten lze vnímat jako vývoj vizuálních technologií (Anderson, 1995), respektive obecně vědy a technologií (Mizicko, Bell, 2001), tedy jako součást širšího kontextu rozvoje společnosti. Vývoj zoo byl a je spojen s inovacemi (Hoage, Deiss, 1996). Přehled významných vývojových mezníků zachycuje tab. 17. Právě podle těchto prvků lze poměrně dobře identifikovat, které země byly vůdčími v inovacích a rozvíjely podobu tohoto sociálního konstruktů.

Tab. 17: Významné vývojové mezníky historie zoo

Prvek/koncept	Zoo s prvním použitím (stát)	Datace prvního použití
zoo (vědecká zoologická zahrada)	Menagerie du Jardin des Plantes (F)	1793
pavilon plazů v zoo	London Zoo (UK)	1849
akvárium v zoo	London Zoo (UK)	1853
expozice bezobratlých v zoo	London Zoo (UK)	1881
tematické panorama s příkopy	Tierpark Hagenbeck (D)	1907
geozoo (geografické členění)	Tierpark Hellabrunn, Mnichov (D)	1928
dětská zoo	London Zoo (UK)	1938
oceanárium	Marineland Florida (USA)	1938
aktivní zapojení zeleně do expozic	Bronx Zoo, Ney York (USA)	1941
safari park – průjezdní expozice	Africa USA (USA)	1953
safari park dodnes existující	Longleat (UK)	1966
imerzní expozice	Woodland Park Zoo, Seattle (USA)	1978
biotopová ekosystémová hala	Burger's Zoo Arnhem (NL)	1988

Zdroj: vlastní zpracování na základě Kisling (2001), Rees (2011)

Proměny zoo a jejich podobu lze popsat s využitím jednotlivých generací expozic. Shettel-Neuber (1988 v Tribe, 2004) či Moss, Esson a Francis (2010) zmiňují tři generace expozic:

- 1. generace – klece a mříže, exotická zvířata izolovaná od návštěvníků,
- 2. generace – větší expozice, navíc otevřené – s použitím příkopů, betonu apod.,
- 3. generace – princip naturalismu, tedy napodobování přírodního prostředí, v němž zvířata žijí ve volné přírodě. Toto pojetí vede k imerzním expozicím a zážitkům.

Mělo by tedy jít o posun od antropocentrismu (homocentrismu) k biocentrismu (Hyson, 2000). Zoo nabývají různých významů (a slouží odlišným cílům) a jejich podoba je závislá na společenské a politické situaci, na měnících se diskurzích (Steinkrüger, 2013). Zoo reprezentovaly a stále reprezentují heterotopii „divočiny“ v civilizaci (Steinkrüger, 2019). Vývojové etapy zoo podle změn expozičních stylů tak, jak je nabízí dosavadní odborná literatura (např. Shapland, van Reybrouck, 2008; Steinecke, 2009), nabízí tab. 18.

Tab. 18: Příklad vývojové etapizace vedoucích zoo v západní Evropě dle expozičních stylů

Typický expoziční styl	Příklad expozice	Přibližné časové zařazení
romanticky a středověce laděné stavby (ruiny, hrady)	bývalá expozice medvědů, dnes sov, Zoo Wroclaw (PL, původně D)	19. století
imitace regionálně specifických staveb – etnografizace (např. ruské sruby)	srubové ustájení pižmoňů a bizonů, Zoo Berlin, Zoo Köln (D), Hagenbeckovské pojetí – panoramata	přelom 19. a 20. století
funkcionalistická, resp. účelová architektura – zvířata na jevišti	bazén tučňáků, London Zoo (UK)	od 20. let 20. století (typické pro postsocialistickou Evropu 2. poloviny 20. století)
„romantický“ styl s rostlinami, expozice bez klecí a mříží, rozlehlé výběhy	safari parky napříč západní Evropou (ve východní Evropě nebyly až do 1989)	od 60. let 20. století
ekosystémové expozice + návrat imitace regionálně specifických staveb, zoogeografické členění	tropické biotopové haly: Arnhem (NL), Pairi Daiza (B), afr. vesnice: Planckendael (B), asijské chrámy a vesnice: Pairi Daiza (B)	postupně od 70. let 20. století

Zdroj: vlastní zpracování na základě Steinecke (2009), Shapland a van Reybrouck (2008) a vlastního výzkumu

Meuser (2019) se na vývoj staveb dívá více z architektonického hlediska a rozlišuje celkem 6 fází vývoje, jak zachycuje tab. 19. Zatímco na úplném počátku existence (moderních) zoo stavby v tehdejších zoologických zahradách vycházely z tradic krajinářských parků, později se architektura v zoo zařízeních etablovala v samostatnou kategorii o (zatím) pěti generacích přístupů. Meuser (2019) zdůrazňuje, že podoba jednotlivých fází reflektuje tři odlišné aspekty (politické, zoologické a designové) a v každé fázi jinak. Zatímco exotické stavby odkazující na oblast původu zvířat reflektovaly politické aspekty kolonialismu, snaha o expozice bez mříží vycházela z přístupů zoologických. Změna důrazu na design byla patrná u přechodu na funkční i experimentální stavby moderny a funkcionalismu. Čtvrtá fáze v rámci snahy návratu k přírodě pracovala zejména se zoologickými a politickými aspekty, zatímco velké spektakulární – ikonické (často tematické) budovy posledních tří dekád kombinují design a zoologickou podstatu. Ullmann (2019) zastává jiný náhled, když uvádí, že vývoj podoby zoologických zahrad z architektonického hlediska byl zejména zpočátku svázán s dobovou architekturou – např. romantismus, secese. Pozdější spojení s funkcionalismem, konstruktivismem či brutalismem vnímá jako výjimky a postmodernismus a dekonstruktivismus již v architektuře zoo podle Ullmanna (2019) zastoupen není.

Tab. 19: Vývojové proměny architektury zoo dle Meuser (2019)

Fáze architektury zoo	Charakteristika	Reflexe	Období
zahradní a krajinářská architektura	stavby (např. pavilony) krajinářského parku	–	do 1800
1. generace	koloniální styl – připomínky oblasti původu zvířat	politická	1800–1900
2. generace	krajinné panorama – příkopy, nahrazení mříží	zoologická	1900–30
3. generace	formalismus a funkcionalismus – důraz na technologie a funkčnost	designová	1930–60
4. generace	stavby inspirované krajinou – dle potřeb zvířat	politická & zoologická	1960–90
5. generace	rozvoj značky a ikonografických budov – zážitkovost, dobrodružnost, tematičnost	designová & zoologická	od 1990

Zdroj: vlastní zpracování na základě Meuser (2019)

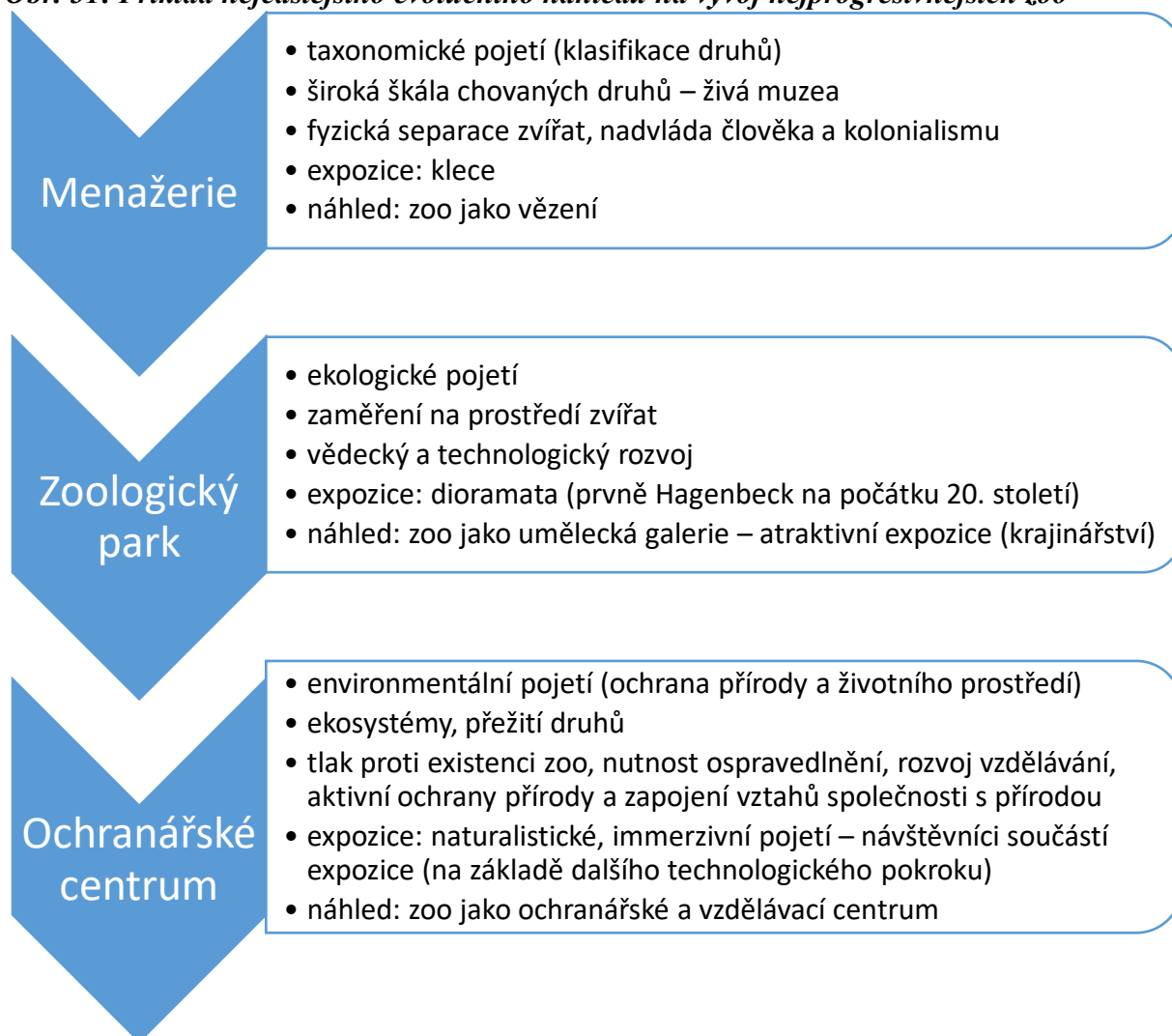
Hölck (2015) na základě rešerše architektury zoologických zahrad v 17 evropských městech identifikovala tři stereotypní expoziční formy, které měly v různých fázích vývoje měnící se četnost. Jedná se o výkladní skříně (*Schaukasten*), jeviště (*Bühne*) a parky (*Parken*). Tyto kategorie se přitom v průběhu vývoje stále více překrývají. Například výkladní skřín může být upravena biotopově a iluzorně tak, že je zároveň do určité míry parkovým jevištěm (Hölck, 2015). Ullmannovo (2019) expoziční dělení lze chápat trochu jinak: jako vyhlídkové podél výběhu, kukátkové a vnořovací (imerzní).

Transformace zoo probíhá primárně ve dvou rovinách: 1) materiální (fyzické, vizuální) a 2) nemateriální (tj. filozofické neboli paradigmatické) (Hyson, 2000). Ačkoliv fyzická proměna vychází do určité míry z proměny filozofické, nemusí být ve fyzickém prostoru filozofická proměna tolik patrná, protože je finančně náročnější, a tedy je/může být realizována s určitým časovým zpožděním oproti změně filozofické. Ačkoliv tak např. již došlo k myšlenkové transformaci zoo, její areál ještě může reflektovat vzhledem k nedostatku finančních prostředků starší období. Paradigmatická změna je principiálně kontrastní změnou, která do značné míry vyšla z reflektování postojů návštěvníků, resp. veřejnosti či společnosti obecně. Změna probíhající od konce 60. let 20. století pomohla zoo vymanit se z tehdejších negativních konotací, a ty se tak staly více atraktivními jako turistické destinace (Frost, 2011).

Poley (1993) trefně podotýká, že vývoj zoo je vlastně proměnou od bohatých sbírek zvířat a zábavy k přitažlivým místům, kde se člověk opravdu může setkat s přírodou. Největším nedostatkem většiny (diskutovaných) vývojových přístupů je nicméně fakt, že zachycují rozvoj na základě změn ve vedoucích zoologických zahrad, tedy posuny v těch nejlepších světových zařízeních (viz např. obr. 31). Zatímco v 19. století se jednalo zejména o areály

evropské, ve 20. století do určité míry přebrala inovátorství skupina zoo severoamerických (Kisling, 2001), což potvrzuje i vznik prvních imerzních expozic v USA (Hyson, 2000).

Obr. 31: Příklad nejčastějšího evolučního náhledu na vývoj nejprogressivnějších zoo

Zdroj: vlastní zpracování, na základě Rabb (1994), Anderson (1995), Mizicko, Bell (2001)

Reálná situace je však mnohem komplikovanější, dochází ke stále se zvětšující diverzifikaci zoo a jejich úrovně po celém světě. To bývá často v literatuře opomíjeno. Coe (1986) zdůrazňuje, že vývoj zoo není liniový, tedy čistě evoluční, jak znázorňuje obr. 31 na základě jiných autorů (např. Rabb, 1994; Anderson, 1995; Mizicko, Bell, 2001), ale naopak probíhal a probíhá v několika rovinách, z nichž se štěpí a následně současně koexistuje mnoho typů zoo zařízení – probíhá tzv. ko-evoluce. Současné zoo mají přispívat k ochraně přírody a jedním z jejich účelů je přimět návštěvníky, aby se po návštěvě zoo více zajímali o ochranu přírody (Sampaio, Schiel, Souto, 2020). Existují velmi moderní tzv. bioparky zobrazující vztahy v přírodě, ale mnoho zoo si stále zachovává strukturu zvěřinců (Lee, 2015). Ne všechny zoo plní základní pilíře zoo stanovené již od 60. let 20. století, tedy vzdělávání,

výzkum, ochranu přírody a rekreaci se zábavou (viz kap. 3.2). Schéma vývoje (evropských) zoo přináší tab. 20.

Vývoj zoo umožnil návštěvníkům představit si zvířata jako „divoce žijící“ a pomohl vytvářet jiný soubor očekávání o mezidruhových vztazích, zejména pokud jde o ochranu přírody a dobré životní podmínky zvířat, tedy tzv. welfare. Hodnoty ochrany přírody jsou také zabudovány do způsobů narativizace, jakými jsou zvířata prezentována: informační tabule, ukázky chovatelů, propagační akce, letáky a zboží – to vše zdůrazňuje ohrožené taxony. Navíc příběhy, které spojují zvířata s ochranářskou etikou, zajišťují, že se obyvatelé zoo stávají představiteli „přírody“. Místo lovců či sběratelů kuriozit se provozovatelé zoo dostali do role zachránců a sběratelů genů. Zvířata fungují jako subjekty, které mají lidé zažít a částečně jako vyslanci druhu, kteří mohou změnit svět. Očekává se, že zvířata budou v zoo plnit role bavičů, vychovatelů lidí a velvyslanců přírody, čímž nově definují vztahy mezi lidmi a zvířaty (Madden, Kearns, 2022). Je důležité zdůraznit, že mnoho významných biologů rozvinulo svůj vztah k přírodě v zoo a výzkum ochranářské biologie vyplynul ze studia populací zvířat v zoo (Soule, 1986).

Tab. 20: Zjednodušený vývoj zoo v souvislosti s vybranými charakteristikami a vývojem společnosti v Evropě od konce 18. stol. do současnosti

Náhled/parametr	Konec 18. a počátek 19. stol.	40. léta 19. stol. až počátek 20. století	1. světová válka & meziválečné obd.	2. světová válka & 50. léta 20. stol.	60. až 80. léta 20. století	Současnost (od 90. let 20. století)
Historický kontext (vybrané stěžejní procesy a události)	Francouzská revoluce, napoleonské války, počátky demokratizace	industrializace, urbanizace, vznik národních států, boje, kolonialismus, rozvoj obchodu se zvířaty	světová válka, nové politické uspořádání; ekonomická krize, rozvoj nacionalismu	světová válka, poválečná obnova, populační boom	nárůst volného času, růst automobilismu, studená válka, ropná krize, environment. aktivismus	komeracionalizace, globalizace, stupňující se důraz na ochranu přírody (biodiverzity)
Umístění zoo	hlavní města	hlavní města, obchodní uzly	velká města	města, první zoo v krajině	města, venkov	venkov, města
Region vedoucích zoo	západní Evropa (Spojené království, následně Benelux)	západní Evropa (Německo)	západní Evropa	Švýcarsko, USA	USA, Záp. Evropa	USA, Evropa (NL, D, F, CZ)
Formy/typy zoo	zrod konceptu zoologické zahrady – parku se zvířaty	zoologické zahrady, minizoo, později vznik akvárií	zoologické zahrady, minizoo, akvária	zoologické zahrady, minizoo, akvária	rozvoj specializovaných zoo (např. ptačích parků, safari parků)	široké spektrum zoo různých řádovostních úrovní (diverzifikace)
Architektura zoo	stavby krajinářských parků	koloniální exotický a romantický styl, v závěru vznik krajinn. panoramatu	krajinné panorama, národní architektura, funkcionalismus, formalismus	funkcionalismus, formalismus, počátky inspirace krajinou	inspirace krajinou, vznik imerzních expozic	imerze nově v postsoc. bloku; rozvoj brandu a ikonografických budov – tematizace
Počet zvířat v zoo	růst	růst	pokles a opětovný růst	pokles a opětovný růst	pokles – staré zoo růst – nové zoo	pokles – tradiční zoo růst – novější zoo
Členění zoo	taxonomické	taxonomické, inovativně biotop/geografické	taxonomické, inovativně geografické	taxonomické, inovativně biotopové	taxonomické, biotopové	taxonomické, biotopové, geografické atd.
Počátky dalších kulturních institucí	divadla, muzea, galerie, botanické zahrady	divadla, muzea, galerie, botanické zahrady, vznik kin	divadla, muzea, galerie, botanické zahrady, kina	vznik prvních tematických parků	rozvoj tematických a zábavních parků	rozvoj nových typů tematických krajin – např. science centra
Technologické pokroky		vznik akvarijní nádrže, betonu	velké skleněné stěny		nové nosné konstrukce (haly)	nová audiovizuální technika a vizuální nápodoba
Projevy rozvoje znalostí o zvířatech	rozvoj taxonomie	taxonomie, anatomie aklimatizace na klima, později příkopy	příkopy jako oddělení (není nutnost mříží)	růst znalostí biologie a chování zvířat	růst znalostí biologie a chování zvířat	růst znalostí o životě zvířat, odchovy dalších druhů, důraz na welfare, enrichment

Zdroj: vlastní zpracování na základě výzkumu a rešerše literatury

5.2 Vývoj zoo v systému návštěvnických cílů

V kapitole 5.1 byl podrobně popsán vývoj zoo, jeho klíčové etapy, příčiny a projevy. Tato část textu shrnuje ty změny a souvislosti, které se týkají zoo jako návštěvnického cíle a zařazuje je do kontextu vývoje trávení volného času a cestovního ruchu. Pro hlubší pochopení vývoje zoo jako návštěvnické atraktivity je vhodné se seznámit s vývojem dalších atraktivit a porozumět jejich vzájemným proměnám.

Změna společnosti v 19. století byla natolik zásadní, že umožnila vznik cestovního ruchu v jeho moderní podobě. Do té doby se cestovalo v rámci obchodu, vojenských výprav, objevitelských cest, za vzděláváním či při náboženských poutích. Cestování však nebylo zábavou ani vlastním účelem. Až v polovině 19. století došlo díky průmyslovému rozvoji k růstu životní úrovně a množství volného času. Proto také začaly být budovány ubytovací, stravovací, dopravní, sportovní a další zařízení hlavně v rekreačních a lázeňských centrech (Lejsek, 2011). Začal tak růst i počet těch, kteří si mohli dovolit cestovat. Jak zmínila kap. 5.1.10, právě v 19. století se kolekce zvířat transformovaly do své moderní podoby zoo mj. tím, že se otevřely veřejnosti. Ne však všem. Cestovní ruch 19. století byl určený jen vyšší a nově také střední třídě – tzv. buržoazii.

V 19. století docházelo k dalšímu rozvolňování pravidel a ve společnosti a spektrum lidí, kterým byl povolen vstup do zoo, se postupně rozšiřovalo, a to zejména z finančních důvodů (viz kap. 5.1.3). V průběhu 20. století došlo k dalším významným proměnám společnosti. Došlo k demografickému růstu, růstu životní úrovně a rozšířilo se penzum volného času zkrácením pracovní doby (stanovení dvoudenního víkendu) a zavedením placené dovolené¹⁰⁵. Rozvoj automobilismu změnil i prostorový rámeček trávení volného času (zejména od 50. let 20. století), což se dotklo rovněž zoo a jejich lokalizace (Baratay, Hardouin-Fugier, 2004). Největšího rozvoje cestovního ruchu se v Evropě dočkalo Středomoří (Matlovičová, Klamár, Mika, 2015), což vlastně dokladuje i tamní rozvoj akvárií zejména od 90. let 20. století (viz kap. 5.1.9).

Zoo dlouhodobě patří do systému turistických a návštěvnických cílů (viz kap. 2.5) a kulturních institucí a s řadou z nich mají mnoho společného. Např. Axelsson a May (2008) tvrdí, že zatímco památky určitým způsobem prezentují a interpretují minulost, zoo jsou obdobně místy, která prezentují a interpretují zvířata a přírodu. Společně s botanickými zahradami a některými muzei lze zoo řadit mezi instituce založené na vytváření sbírek

¹⁰⁵ Placená dovolená začala být zaváděna po první světové válce – v roce 1919 v Rakousku a ve 30. letech 20. století ve Švédsku, Spojeném království, Itálii, Polsku či Francii (Matlovičová, Klamár, Mika, 2015).

(kolekci; v angl. *collection-based institutions*; Miller a kol., 2004). Už některé zoologické zahrady v 19. století vznikaly ve spojení s muzei (Ménagerie du Jardin des Plantes, Paříž) či botanickými zahradami (Zoo Budapešť), nebo měly aspoň botanické expozice se skleníky (Kisling, 2001). Kombinace s dalšími typy návštěvnických a turistických cílů, resp. expozičních zařízení, je typická i pro akvária. Mezi příklady patří Aquazoo Löbbecke Museum v Düsseldorfu (D)¹⁰⁶, která kombinuje prezentační techniky zoo a muzeí přírodní historie, či Ozeanemum Stralsund (D), jež lze považovat za kombinaci muzea technologií, muzea přírodních věd a akvária (Lange, Meuser, 2023). Akvária a terária mohou být součástí expozic interaktivních science center (Nekolný, 2019b; viz kap. 3.3). Muzeální prvky se obecně stále častěji stávají součástí také expozic v dalších typech zoo, včetně zoologických zahrad.

Meuser (2019) uvádí, že v zoo lze nalézt tři typy staveb vycházející z konceptů jiných sociálních konstruktů. Všechny typy dnes jako výsledek vývoje existují v současných zoo zároveň a vyjadřují již několikrát zmiňovanou, ale nesmírně důležitou eklekticitu krajiny zoo. První zoo stavby vycházely z potřeby separace člověka a zvířete, a proto je Meuser (2019) nazývá „vězení“. Architektonicky je v tomto pojetí řešena otázka hranic, zatímco dnes převládající snaha je viditelnost hranic minimalizovat. K tomu je potřeba práce s perspektivou a divadelní náhled jeviště a hlediště (druhý typ). Počátky tohoto přístupu jsou podle Meuser (2019) spojeny s 60. lety 20. století a rozvojem environmentálních přístupů a behaviorální biologie. Třetí typ vychází z klasického pojetí muzea. Jde o předání znalostí a o snahu vzdělávat. Integrace muzeálních prvků je jedním z aktuálních trendů v zoo. Přehled s příklady reflektuje tab. 21 a obr. 32.

Tab. 21: Typologie zoostaveb podle jejich účelu na základě jiných sociálních konstruktů

Typ stavby dle účelu	Charakteristika	Příklad současné stavby (rok dokončení)
vězení	bezpečnostní a prostorové limitace, separace, „estetika omezení“	pavilon slonů, Erfurt (2015)
divadlo	prezentace jeviště vs. hlediště, „estetika perspektivy“	pavilon slonů, Köln (2004)
muzeum	snaha vzdělávat, „estetika znalostí“	pavilon slonů, Mnichov (2016)

Zdroj: vlastní zpracování na základě Meuser (2019)

Pozn: vybrány stavby, které se nacházejí v zoo, které byly analyzovány v rámci vlastního výzkumu

¹⁰⁶ Otevřeno 1987, po rekonstrukci opětovně otevřeno 2017 (Lange, Meuser, 2023).

Obr. 32: Srovnání tří typů pavilonů slonů v německých zoo vzniklých po roce 2000

Zdroj: autor (2017–2019; shora Zoopark Erfurt, Kölner Zoo, Tierpark Hellabrunn München)

Hybridní zařízení, které spojuje prvky zoologické zahrady, botanické zahrady a přírodovědného muzea, nazývá Mason (1999) pojmem biopark.

Publikace *Zoos and Tourism* (Frost, 2011) reflektuje vztah mezi zoo a dalšími typy turistických atraktivit – muzei, tematickými parky a chráněnými územími. Velmi vhodně je přitom diskutována otázka, zda zoo nejsou pouze specifickou podskupinou jednoho z těchto typů turistických cílů. Již v kapitole 3.1 bylo popsáno, že někteří autoři považují zoo za formu muzea, dokonce tu nejnavštěvovanější, a to díky tomu, že mají širší spektrum návštěvníků než jiná muzea (např. Mason, 1999). S muzei či chráněnými územími zoo spojuje zaměření na vzdělání, profesionální personál, neziskovost i to, že vlastní a chrání hmotné dědictví (Mason, 1999). Základní rozdíl však je v tom, že zoo vystavují živé objekty (Mason, 1999; Mason, 2000; Frost, 2011), a tak mohou představovat i chování zvířat (Steinkrüger, 2013; viz kap. 3.1).

Odlišnost mezi zoo a muzei či tematickými parky však nebyla v rámci jejich vývoje vždy stejná – vyvíjela se v čase tak, jak se proměňovala společnost, její vědění a názory. Tradiční muzeální taxonomické členění expozic dříve platilo v muzeích i zoo. Dnes už to zdaleka tak není. Odlišné mohou být i postoje k těmto dvěma typům zařízení. Zatímco muzea bývají vnímána spíše jako místa „vysoké kultury“, na zoo bývá nazíráno spíše jako na místa „populární kultury“, v nichž je intelektuálně jednodušší trávit čas (Rodaway, 1994). I proto některé zoo raději změnily v průběhu existence název, někdy právě i na muzeum. Tento trend je typický zejména pro USA (např. Arizona-Sonora Desert Museum). Jiná zoologická zařízení se zase původně prezentovala jako galerie či výstavy a následně se přejmenovala na zoo (např. z legislativních důvodů, např. Galerie Krokodýl, dnes Krokodýlí zoo Praha).

Tak jako existuje široká škála typů zoo (viz kap. 3.3), také muzea nabývají mnoha podob. Zoologickým zahradám jsou ze všech typů muzeí nejbližší muzea v přírodě neboli skanzeny. V obou případech se jedná o venkovní areály v krajině, resp. specifické kulturní krajiny. Jde o tzv. oživené vícedruhové prostory, jejichž centrálním tématem jsou prostředí (*environments*) v tom nejširším smyslu. Díky tomu jsou důležitými prostředky pro šíření percepce a znalostí o přírodě a zvířatech. Obě instituce vznikly v moderní podobě v podobné době (19. století) a zejména v podobném *zeitgeist*, tedy duchu doby, v reakci na industrializaci. Obě byly budovány v duchu romantismu. Odlišovaly a odlišují se primárně svým zaměřením – tematizací, resp. měřítkem, s nímž pracují. Zoologické zahrady 19. století byly navázány na urbánní místa, kolonialismus a exotická zvířata. Chovaly zvířata ve stavbách obvykle odkazujících do vzdálených prostředí, často z jiných kontinentů, odkud zvířata pocházela.

Oproti tomu skanzeny byly/jsou vnímány jako rurální místa vystavující domestikovaná zvířata, kde žila a žijí v holisticky pojaté historické scénérii, charakterizující lokální, lidovou architekturu minulých dob. Jinými slovy, zatímco zoologická zahrada byla/je světem v miniatuře, skanzen je řádově menším územím zachyceným v miniatuře (Reinert, 2019). Podobnost zoologických zahrad a muzeí v přírodě je klíčová z toho pohledu, že 1) v posledních letech se do zoo etnografizace (v částečně pozměněné podobě) vrátila, 2) dochází tím v obou případech k inscenizaci prostředí (viz kap. 5.1.9, v obecné rovině v kap. 2.4). Navíc vzhledem k narůstající urbanizaci i v tradičních zoologických zahradách vzniká stále expozic „kontaktních zoo“ s hospodářskými zvířaty, a jejich oblíbenost vedla k zakládání samostatných zoo zaměřených na chov hospodářských zvířat – tzv. farmaparků (typologie zoo viz kap. 3.3), které mnohdy prezentují i místní lidovou kulturu a architekturu. Rozdíl mezi farmaparkem a skanzenem je tak leckdy pouze v tom, zda je lidová kultura, resp. chov a prezentace hospodářských zvířat primárním či až sekundárním cílem. Rodaway (1994) uvádí, že skanzeny lze řadit mezi tematické parky, neboť vytvářejí určitou koláž minulosti, která je strukturálně shodná s principem klasických tematických parků.

Vývoj zoo a jejich současnou podobu můžeme sledovat i na základě vývoje tematizace, která je v nich využívána, a která odráží vztah zoo a tematických parků. Zoologické zahrady zakládané v 19. století byly typické taxonomickým členěním. To se také udrželo v některých případech až do současnosti. Od počátku 20. století s přístupy Carla Hagenbecka však přišly i alternativní možnosti prezentace zvířat v (jiných) tematických celcích. Hagenbeckovo pojetí bylo podobnější zábavním parkům než dosavadním zoologickým zahradám (Ames, 2008). Jak již bylo zmíněno, ve 30. letech 20. století vznikla první zoo rozdělená podle geografického klíče (tzv. geozoo). Reálné rozšíření členění areálu do tematických celků ale přišlo až mnohem později v návaznosti na rozvoj tematických parků. Členění zoo zásadním způsobem ovlivňuje, jaká témata jsou v nich prezentována. Odlišné tematické členění je jedním z výsledků ko-evoluce zoo. Zavedení principů imerze do zoo Meuser (2019) hodnotí jako přechod z podoby muzea s živými exponáty, které má návštěvník takřka jistotu vidět, na areál, kde si nemohu být jistý, zda a jaké zvíře uvidím. Jde tak o ústup od principu efektu umělého krokodýla, který používají tematické parky, a kde je umělé zvíře jistě viditelné (viz kap. 2.4).

Zoo, jako instituce původně umístěné ryze ve městech, již od 19. století soupeřily o zájem s dalšími alternativami trávení volného času (Parker, 2021). Rychle se dostávaly do finančních problémů (Dittrich, 2000), a proto se ve 2. polovině 19. století snažily získat finanční prostředky pomocí pořádání atraktivních kulturních akcí – plesů, koncertů,

ohňostrojí, bruslení (Dittrich, 2000; Parker, 2021), čímž se už tehdy dostávaly de facto do role zábavních parků. Vznikaly také cirkusové produkce, pouťové atrakce (vč. budování kolotočů) a do zoo se dostaly tzv. *Völkerschauen*, v nichž byli představováni pro místní exotičtí lidé z celého světa (viz kap. 5.1.3). Tyto produkce byly velmi úspěšné a vzbudily zájem i u vědců – antropologů, kteří zkoumali chování či jazyk vystavovaných lidí (Parker, 2021). Zpočátku vzdělávací pojetí nabývalo podoby stále více kontroverzní show. To má velký význam v obecné rovině. Zoo se staly centry setkávání městské buržoazie, ale na druhou stranu došlo k eliminaci spojení s vědeckými institucemi (Dittrich, 2000). Z geografického hlediska je zásadní, že tematické parky i zoo vznikaly do počátku 20. století ve městech, resp. v jejich bezprostřední blízkosti, později oba typy institucí začaly vznikat ve vzdálenějších lokalitách za městy, v suburbíích, a dnes i v periferních oblastech. Z příležitostné zábavy se tak stala jasně daná cílená (často vzdálenější) aktivita. Tím se také rozšířilo spektrum návštěvníků takovýchto areálů (Kalof, 2007).

První „moderní“ tematický park byl otevřen v roce 1955 – jednalo se o Disneyland v Kalifornii, ve Spojených státech amerických. Disneylandy jsou dodnes typickou součástí segmentu tzv. zábavních komplexů, respektive areálů zaměřených na zážitky (Fialová, Gelná, 2010). Tematické areály však vznikaly již dříve. Mason (2000) uvádí, že prvním tematickým parkem byla London Zoo otevřená v roce 1828. Oproti tomu Steinecke (2010) vidí nejstarší tematické celky dokonce již ve francouzských zahradách 17. století či anglických parcích. Základním prvkem v nich je opravdu díky vytváření dokonalých kulis iluze. Právě barokní zahrady ve francouzském Versailles a následně též romantické či pohádkové stavby bavorského krále Ludvíka II. Bavorského byly předobrazem Disneylandu, který se opravdu stal prvním jasně děleným tematickým parkem světa (Steinecke, 2010).

Vztah tematických parků, zoo (a zejména zoologických zahrad) s jinými zahradami je tedy dlouhodobý, ale průběžně se mění. Zoologické zahrady zakládáné v 19. století byly ve své podobě silně inspirovány anglickými krajinářskými parky (Reinert, 2019). Již několikrát byly v předkládaném textu zmíněny botanické zahrady, a to mj. proto, že některé z nich obsahují významné kolekce živých zvířat (viz typologie zoo v kap. 3.3). První kolekce rostlin vznikaly již v dobách starověkých civilizací, podobně jako zoo. Poté se však na dlouhou dobu vývojová cesta zoologických a botanických kolekcí oddělila.¹⁰⁷ Botanické zahrady byly

¹⁰⁷ Za první skutečnou botanickou zahradu v Evropě bývá považována zahrada v italské Padově založená už v roce 1545 (založená Benátskou republikou), která sloužila k vyučování medicíny.

zakládány univerzitami, a tak byly zpravidla spojeny s výukou, příp. vědou, už v době, kdy kolekce zvířat ještě měly podobu menažerií.

Teprve od 19. století (resp. od vzniku moderních zoo se zapojením vědy) se trajektorie zoologických a botanických zahrad začínají podobat. Právě tehdy prožívaly botanické zahrady – stejně jako zoo – období sběratelství: rostliny byly dováženy ze sběratelských expedic a botanické zahrady byly místy, odkud se exotické rostliny šířily dále (nejen) po Evropě. Od konce 18. století začaly kromě tradičních botanických zahrad vznikat také arboreta a krajinářské parky, kde hrála roli estetika dřevin, což se projevilo i ve vznikajících zoologických zahradách, které dostávaly právě podobu krajinářských parků (Roudná, Hanzelka, 2006). Zhoršování životního prostředí v druhé polovině 20. století vedlo botanické zahrady do bodu, kdy pouhé vystavování přestalo stačit, a začal být kladen větší důraz na vzdělávání a výchovu směrem k ochraně druhů a biodiverzity a zapojení do záchranných programů. Botanické zahrady stejně jako ty zoologické již zachránily několik druhů, které z volné přírody vymizely. Většina současných botanických zahrad má sbírky uspořádané fytogeograficky. Tento trend však nastal v botanických zahradách dříve než v zoo, a probíhá již od 19. století (Roudná, Hanzelka, 2006).

Bauer-Krösbacher a Koschitz (2019) uvádějí, že botanické zahrady plní stejné čtyři funkce jako muzea: jedná se o sběr, uchovávání a vystavování (v tomto případě rostlin) a provádění výzkumu. Se zoo mají role podobné, nikoliv však shodné. Podstata botanických zahrad je dlouhodobě stejná – péče o živé sbírky. Ovšem mění se pohledy na to, jaký je smysl těchto sbírek (Roudná, Hanzelka, 2006). Stejně lze nahlížet na vývoj zoo, ačkoliv u zoo nelze brát slovo „péče“ o živé sbírky tak dlouhodobě jako v případě botanických zahrad, neboť reálná péče o zvířata se vyvinula až v průběhu 20. století. Klíčovou rolí botanických zahrad je záchrana genofondu ex situ. To sice platí i v případě zoo, ale u nich navíc výrazněji stoupá role ochrany in situ. Celosvětová návštěvnost botanických zahrad se odhaduje na 200 milionů návštěv (Roudná, Hanzelka, 2006), což odpovídá přibližně třetině návštěv zoo. Na základě historického vývoje je dosud většina botanických zahrad zřizována a spravována školami (Šetelová a kol., 1977; Chytrá, Hanzelka, Kacerovský, 2010), čímž se liší od zoologických zahrad i zoo obecně. Další paralely zoo a botanických zahrad jsou tom, že se jedná o kulturní instituce, 1) v nichž se konají různé odborné či umělecké akce jako výstavy či přednášky, a 2) které mají kulturně-umělecký a historický význam (Chytrá, Hanzelka, Kacerovský, 2010).

Šlechtické zahrady, které byly v 18. století postupně zpřístupňovány veřejnosti a později vytvářeny přímo pro městskou veřejnost (tzv. *pleasure gardens*), jsou považovány za první

nositele hlavní ideje zábavních komplexů, kterou je vytváření iluzorních prostor. První zábavní parky v pravém smyslu vznikly v Evropě v 19. století právě v rámci šlechtických zahrad. Jejich součástí byly často i tzv. menażerie (Poley, 1993; viz kap. 5.1.1). I proto v nich lze najít kromě jiného předchůdce zoo (Kisling, 2001; Baratay, Hardouin-Fugier, 2004). Zatímco tradiční zábavní parky si i nadále zachovaly svoji čistě rekreační a zábavní funkci založenou na nabídce mechanických atrakcí (např. vídeňský Prater či Tivoli v Kodani), vývoj zoo v sobě začal přinášet nové funkce (Kůsová, Nekolný, 2018). Zoo se tedy od tematických a zábavních parků liší zejména ve funkcích, které zajišťují.

Prvky Hagenbeckovy práce s iluzemi uplatňované na počátku 20. století v nově ztvárňovaných zoo (kap. 5.1.4) se začaly objevovat po druhé světové válce i v nové generaci zábavních a tematických parků – poprvé v Disneylandu otevřeném v roce 1955 v USA (Kůsová, Nekolný, 2018). Po vzoru Disneylandu (i jeho předchůdců) se inscenizace a určitá tematizace staly významnou strategií aplikovanou za účelem zvýšení návštěvnosti, a to jak v případě komplexů určených primárně k zábavě, tak zařízení určených primárně k jiným aktivitám. Díky tomu začaly vznikat nejen nové tematické parky, ale i nové typy tematických zařízení – restaurace, nákupní centra i městské čtvrtě. Tento trend tzv. disneyizace se nevyhnul opět ani zoo. V průběhu existence zoo došlo k posunu návštěvníků z pasivních pozorovatelů na návštěvníky, kteří hledají aktivní zážitky (Frost, 2011), což souvisí i se zařazováním zoo mezi zábavní parky. Tento posun k zážitkům tak podle Frosta (2011) přináší riziko návratu ke konceptu, kdy byly zoo primárně pro lidi a až na druhém místě pro zvířata. O trendu zážitkových zoo v současnosti pojednává podrobněji kap. 5.1.9.

Z pohledu vztahu zoo a tematických (zábavních) parků je vhodné zmínit také jejich majetkové propojení. Typické je pro velká veřejná akvária vč. oceanárií, delfinária, ale i jiné typy zoo. Např. v roce 2000 koupila barcelonské akvárium španělská skupina Aspro-Ocio (založena v roce 1991), která spravuje více než třicet zábavních parků po celé Evropě (zpracováno na základě dat z *Les Zoos dans le Monde*, 2022). Některé zoo v západním světě jsou samy dlouhodobě zároveň oficiálně zábavními parky. V takovýchto parcích tvoří živá zvířata pro návštěvníky jednu z více tematických částí atrakcí, vedle např. horských drah. Tato situace je ovšem v rozporu s vyšším posláním zoo jako ochránářské organizace. První zoo spojenou se zábavním parkem byla Belle Vue Zoo v Manchesteru (UK) existující v letech 1836–1977. Ve Spojeném království lze aktuálně zmínit Flamingo Land či zoo v Chessingtonu (Tuson, 2022). V Chessingtonu byla původně čistě zoologická zahrada (Chessington Zoo), která byla

znovuotevřena v roce 1987 jako zábavní park se zoologickou zahradou pod názvem Chessington World of Adventures, tedy „svět zážitků“ (Clavé, 2007).

Polakowski (1989) uvádí, že zoo lze v mnohém přirovnat k divadlu. Paralely mezi zoo a divadly podrobně diskutuje Mišovic (2023). Také podle Meuser (2019) je divadelní princip (vedle muzeálního a věžeňského) jedním z těch, které jsou využívány v zoo. A nemusí jít jen o „představení“ s lachtany či delfíny, které mají v současnosti nejen zábavnou, ale zejména vzdělávací úlohu a zároveň úlohu kontroly zdravotního stavu zvířat. Historie obou kulturních jevů (divadla i sbírek zvířat) má i další paralely. Jejich počátky lze datovat přibližně do stejné doby a např. novověcí panovníci se mohli často pochlubit divadlem i menažérií, které plnily reprezentační úlohu. V průběhu civilizačního procesu jim byly přisuzovány i další podobné funkce a významy. V případech zoo i divadla se jedná o instituce, které se angažují jak v zábavě veřejnosti, tak ve vzdělávání. K tomu shodně potřebují místo, diváky i účinkující. Ne všichni účinkující si jsou ve vnímání veřejnosti rovni. Obě instituce marketingově pracují s popularitou a lákají na oblíbené savce v případě zoo (viz charismatické druhy v kap. 5.3) a populární osobnosti (herce, zpěváky) v případě divadla (Mišovic, 2023). V obou případech se cílí na zvýšení atraktivity a návštěvnosti.

V divadle i zoo je snahou poskytnout zapamatovatelný zážitek, tedy vyvolat silnou emocionální reakci. Obě instituce chtějí pomocí estetických prvků upozornit na nebezpečí současného konzumního způsobu života (Mišovic, 2023). Dle toho se designuje prostředí. V zoo je snahou vytvořit vizuálně atraktivní expozici, která by zároveň dostatečně vypovídala o vztahu člověka, zvířat a prostředí. Otázkou zůstává, do jaké míry může takové prostředí vzdělávat o realitě, protože designér napodobuje styl místa, vytváří něco podobného, de facto nekopíruje, pouze využívá motiv (Rodaway, 1994). Návštěvníkovi je v rámci snahy uspokojit očekávání často zprostředkována zdánlivá realita tak, jak si ji sám představuje, resp. tak, jak v něm byla vybudována především působením médií (Beardsworth, Bryman 2001). Může se tedy jednat o určitou komercializaci, kdy je přednost dána uspokojení očekávání před pravdivou informací (Kůsová, Nekolný, 2018). Cílek (2005) uvádí, že i současná města s intenzivním cestovním ruchem se od Disneylandů liší vlastně jen umírněnější formou a bytelnějšími kulisami. Na druhou stranu van Vliet (2015) uvádí, že zoo design je bližší realitě než film či divadlo.

Zoo jsou specifické tím, že ve svých areálech obsahují i jiné typy návštěvnických turistických cílů – např. rozhledny, tematické parky (např. dinoparky), muzea včetně skanzenů (muzeí v přírodě) i historické památky. Zoo patří k populárním volnočasovým i vzdělávacím cílům,

jejich návštěvnost napříč Evropou roste a intenzivněji než kdy dříve, se v nich projevují procesy tematizace známé z tematických parků. Zoo mají blízko i k dalším institucím jako muzeím, tematickým parkům či botanickým zahradám. Proto May (2020) na zoo nahlíží jako na smíšený objekt mezi muzeem, výstavní budovou, zábavním parkem a botanickou zahradou. Vývoj zoo v tomto kontextu dobře charakterizuje komentář, který uvádí, že přestože je London Zoo stále zoologickou zahradou, zároveň se stala ochránářským centrem, či dokonce tematickým parkem, v němž je kladen důraz na vzdělávání veřejnosti v otázkách ochrany a biodiverzity (Åkerberg, 2001). Pro zoo ale především zůstává její klíčová charakteristika, kterou je chov živých zvířat (Milstein, 2009). Právě tou se liší od základní podstaty muzeí či tematických parků, ačkoliv využívají mnohých společných technik.

Zjednodušený třífázový vývoj kolekcí zvířat v kontextu vývoje společnosti, cestovního ruchu a tematizace, předkládá tab. 22. Na rozdíl od tab. 20 zahrnuje i preindustriální fázi vývoje společnosti, tedy fázi před vznikem moderních zoo.

Tab. 22: Schematický vývoj kolekcí zvířat v kontextu změn společnosti a cestovního ruchu v Evropě

Fáze společnosti	Preindustriální	Industriální	Postindustriální
Etapy vývoje cestovního ruchu	prefáze	počáteční fáze	vrcholová fáze
Motivace	obchod, objevy, vzdělání, vojenství, poutě	zotavení, rekreace	regenerace, rekreace, komerční účely
Dopravní prostředek	pěšky, koně	železnice, parní lodě	široké spektrum: zejm. auta, letadla
Účastníci cestovního ruchu	elita, šlechta, obchodníci	nová střední vrstva (buržoazie)	všechny vrstvy (ve vyspělých zemích)
Podoba zábavních areálů	jarmarky, menažerie	tradiční zábavní parky	tematické parky mnoha typů
Paradigma společnost – příroda	antropocentrismus	antropocentrismus až biocentrismus	biocentrismus až ekocentrismus
Podstata kolekcí zvířat	menažerie	živé muzeum (zoologický park)	ochranářské centrum
Podoba kolekcí zvířat	menažerie	zoologické zahrady a akvária	široká škála typů zoo
Lokalizace	sídla panovníků a šlechty	velká města	města i venkov
Vlastnictví	panovníci, šlechta	městská buržoazie (spolky)	kdokoliv (kdo splní legislativní podmínky)
Přístup pro	panovníci, šlechta	městská buržoazie	kdokoliv
Hlavní funkce	prezentace moci, zábava	zábava, vzdělávání, výzkum	ochrana přírody, vzdělávání, výzkum, zábava
Prezentovaná témata	moc, suverenity	taxonomie, kolonialismus	široké spektrum: zejm. geografie, etnografie, biotopy, ochrana přírody
Konkurence/spolupráce	konkurence	konkurence	spolupráce a konkurence
Akvaristika	nádoby s pohledem seshora	malé skleněné nádrže	velké i různě tvarované nádrže, oceanária

Zdroj: vlastní zpracování na základě rešerše literatury

Pozn.: Horní část se věnuje vývoji cestovního ruchu, zelená část vývoj vztahu společnosti a přírody, resp. člověka a zvířat, oranžově vyznačená část se věnuje vývoji zoo.

5.3 Vývoj zoo a změny stavů a kompozice chovaných druhů zvířat

Jak již bylo zmíněno dříve (např. kap. 3 a 5.2), zoo jsou instituce definované vystavováním živých zvířat (Milstein, 2009). Zoo se ve fyzické podobě neproměňují jen stavebními (architektonickými) úpravami (viz kap. 5.1), ale také z hlediska chovaných zvířat, jejich počtů a kompozice, které tvoří významné parametry charakterizující proměny konceptu zoo. Ty vycházejí z filozofické podstaty vnímání zoo v daném místě a v danou chvíli, resp. vývojovou

etapu (viz kap. 5.1.10). Druhová skladba a její změny jsou tedy jedním z ukazatelů proměn zoo. Proměnných, které stav a vývoj podmiňují, je přitom celá řada. Vývoj lze ilustrovat na zoologických zahradách, které tvoří základní osu celkového vývoje zoo.

Až do 18. století představovaly tzv. menażerie (zvěřince) symbol moci majitelů (viz kap. 5.1.1) a životní podmínky zvířat byly často nevhodné (Anderson, 1995; Frost, 2011). Když na přelomu 18. a 19. století vznikl koncept (moderních) zoo koncipovaných jako muzea taxonomického života, cílem bylo vystavit co nejvyšší počet taxonů s důrazem na kvantitu, odlišnost a jinakost (Hoage, Deiss, 1996; Kalof, 2007; Braverman, 2011; Lindholm, 2013; viz kap. 5.1.3). Velké výběhy pro zvířata by zbytečně omezovaly vystavování dalších druhů, životní podmínky zvířat tak nebyly prioritou a jejich úspěšný chov byl spíše sporadický (Brereton, Brereton, 2020) nebo náhodný (Kisling, 2001).

Snahu o co nejvyšší druhovou (a taxonomickou) pestrost v zoo v období 19. a počátku 20. století dokládají i dobová data. Sclater v letech 1862–1896 vytvořil seznamy taxonů chovaných v daných letech v London Zoo. Celkem identifikoval 3044 taxonů obratlovců, z toho 770 taxonů savců, 1676 taxonů ptáků, 4202 taxonů plazů, 80 taxonů obojživelníků a 98 taxonů ryb (Lindholm, 2013). Přestože nejde o stav v jednu dobu, u savců a ptáků se jedná o čísla pro dnešní zoo nereálně vysoká. V té době však snesla alespoň částečné srovnání, protože obecně platila snaha vystavovat co nejvíce druhů a poddruhů zvířat. Na počátku 20. století se druhově nejbohatší zoo světa stala Zoo Berlin a je jí s přestávkami dodnes. V roce 1864 v ní bylo evidováno 166 druhů savců a ptáků, v Londýně o rok dříve 229 taxonů savců a 468 ptáků. Berlínská kolekce se však rychle zvětšovala: v roce 1913 již obsahovala 435 taxonů savců a 971 taxonů ptáků (Klös, Frädrich, Klös, 1994). Nárůst do určité míry souvisí také s vědeckým pokrokem, protože právě v tuto dobu bylo mnoho taxonů (druhů a poddruhů) zvířat teprve objeveno a dováženo.

Zvířata byla na konci 19. století získávána (kupována) od obchodníků, vyměňována s dalšími zoo a v té době začal také vlastní odchov, který je dnes základem udržitelnosti všech zoo (Lehmann, 2012). Např. první žirafa ve Vídni se narodila už v roce 1858 (Kunze, 2018). Počet zvířat v zoo rostl.¹⁰⁸ Další vývoj evropských zoo ve 20. století výrazně negativně ovlivnily obě světové války (viz kap. 5.1.5 a 5.1.6) a mnohé z nich ztratily většinu svých

¹⁰⁸ Ve vídeňském Schönbrunnu se jejich počet od roku 1879 do stavu před vypuknutím první světové války (1914) zvýšil z přibližně 800 na více než 3400 (Lehmann, 2012).

zvířat.¹⁰⁹ Druhově nejbohatšími zoo v Evropě byly po poválečné obnově dlouhá desetiletí (až do 70. let 20. století) čtyři z nejstarších zoologických zahrad: London Zoo, Zoo Berlin, Artis Zoo Amsterdam a Zoo Antwerpen. Stále si držely sbírkotvornou povahu a jako jediné v Evropě chovaly přes 1000 taxonů živočichů.

Další pro kompozici chovaných zvířat specifickou etapou bylo rozdělení Evropy po druhé světové válce podle tzv. železné opony na východní a západní blok, což znamenalo odlišný vývoj zoologických zahrad v obou regionech až do roku 1990, kdy tato bariéra padla. Zatímco ve velkých městech západního bloku bylo již na počátku poválečného období mnoho zoologických zahrad¹¹⁰, ve východním bloku byl počet zoologických zahrad velmi nízký.

Jedním ze zásadních mezníků v historii zoo se stal vznik populačního managementu, tedy plánovaného řízení chovu a reprodukce populací zvířat. Z důvodu jejich dlouhodobé udržitelnosti byly vytvořeny tzv. plemenné knihy a později tzv. záchovné programy. Jako první začala být vydávána plemenná kniha pro zebra evropského, v roce 1957 byla publikována první mezinárodní plemenná kniha pro jelena milu. Roku 1959 byla německou zooložkou Ernou Mohr představena plemenná kniha koní Převalského. Stalo se tak na prvním mezinárodním sympoziu na záchranu zmíněného druhu a vedení evidence bylo (bez ohledu na rozdělení Evropy železnou oponou) svěřeno hostitelské Zoo Praha. V roce 1974 vznikl International Species Information System, který až do medializace Islámského státu v roce 2016 používal zkratku ISIS; od té doby využívá označení Species 360. Tato organizace sdružující přes tisíc světových zoo poskytuje svým členům databázi Zoological Information Management System (ZIMS). Jde o cenná data pro populační management živočišných druhů, která jsou někdy využívána i mediálně (Nekolný, 2021a).

Od roku 1975 začal být tzv. Washingtonskou úmluvou (CITES) omezován dovoz zvířat z volné přírody. Zoologické zahrady (západního bloku) proto musely zvýšit úspěšnost chovu svých zvířat, a tím výrazně zlepšit jejich životní podmínky (Meuser, 2019). K tomu docházelo postupně díky širšímu zavádění přírodních principů Hedigera a Durella (viz kap. 5.1.7), čímž se podařilo omezit nepřirozené chování a zvýšit reprodukci zvířat a jejich pohodu (Lindholm, 2013).

¹⁰⁹ Situaci dobře ilustrují následující příklady. Například Zoo Berlin (D), která do té doby vystavovala největší kolekci zvířat, měla po válce jen 91 přeživších jedinců (Roscher, Wöbse, 2015). Tiergarten Nürnberg (D) byla také bombardována (1943), ale některá zvířata se podařilo zachránit přesunem do jiných zoo. Přežilo 136 zvířat (Mögel, Söder, 2002).

¹¹⁰ Mnohé zoologické zahrady západního bloku byly přitom značně poškozeny a stavy zvířat v nich byly nízké. Po válce však poměrně rychle obnoveny a v 50. letech 20. století již měly opět vysoké stavy zvířat.

Cherfasova kniha z roku 1984 *Zoo 2000* se zabývala tím, jaké budou zoo právě na přelomu druhého a třetího tisíciletí. Dnes už můžeme s odstupem času tyto představy objektivně reflektovat a zhodnotit. V knize se čtenář mimo jiné dočte o předpokladech, že zoo se budou soustředit na chov menšího počtu druhů zvířat a specializovat se na druhy, které danému místu (prostředí, krajině) odpovídají nejlépe. Také Mason (1999) před čtvrt stoletím tvrdil, že bude docházet k poklesu chovaných taxonů. Zároveň je podle Cherfase (1984) nutné myslet na to, aby se specializace příliš nedublovala s okolními zoo, a tedy aby zoo byly vzájemně konkurenceschopné, návštěvnický atraktivní. Již v době napsání Cherfasovy publikace, tedy v polovině 80. let 20. století, Cherfas nacházel několik případů, které tento budoucí vývoj předznamenávaly. Návštěvníci se tak podle něj mohli rozhodnout, na co se podívat, a tím se prohlubuje nejen kvalitativní, ale rovněž tematická diverzifikace. Jak však sám Cherfas (1984) připouští, vždy budou výjimky a určité druhy zvířat, které jsou pro návštěvníky atraktivní (tzv. *crowd pullers*) najdeme ve velkém počtu zoo zařízení. Celkově tento trend souvisí s nutností změny očekávání návštěvníků a odklonu od pojetí, kdy člověk spatří „všechna zvířata“ během výletu do jedné zoo. Jak ale Cherfas (1984) zmiňuje, změna může být jednodušší díky atraktivnější prezentaci – novým generacím expozic tak, jak byly představeny.

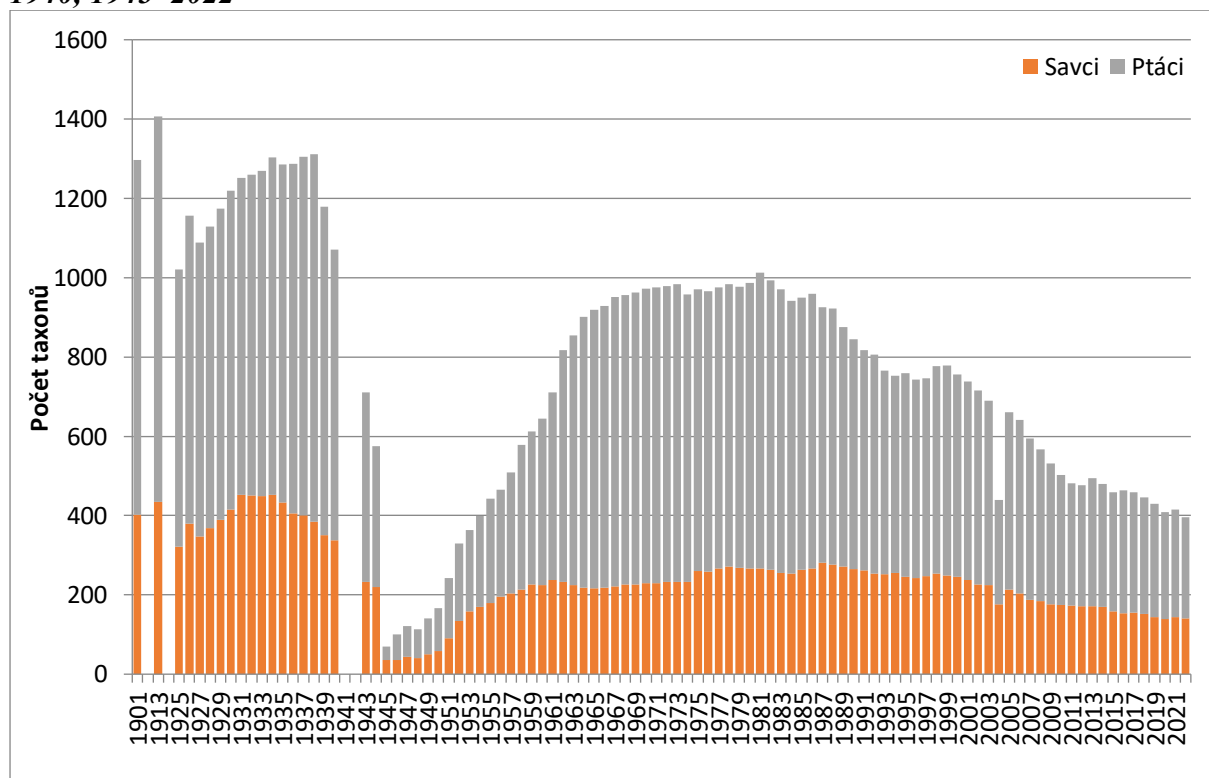
Rané období zakládání zoologických zahrad do značné míry určovalo jejich umístění a velikost; měly obvykle rozlohu do 20 ha a města je v průběhu dalšího rozvoje zcela pohltila (van Reybrouck, 2005). V důsledku toho mají zoologické zahrady založené v 19. století jen omezené možnosti růstu. Navíc jejich součástí jsou i budovy, které jsou památkově chráněny a možnosti změn jsou rovněž omezené (Krause, Robinson, 2022). Zároveň musely projít značnými strukturálními změnami, aby zlepšily chov zvířat a zároveň zachovaly návštěvnický zážitek.

Všechny zoo včetně zoologických zahrad mají omezenou kapacitu (Palmer, Kasperbauer, Sandøe, 2017) a s rostoucím důrazem na welfare zvířat, zvětšující se velikost expozic a rostoucí požadavky na dostatečnou velikost ex situ populací se tato kapacita ještě snižuje. Tradiční městské zoologické zahrady se v průběhu svého vývoje více specializují a snižují počty druhů a také počty expozic, které se díky tomu mohou zvětšovat (Mason, 1999).

Kolekce zvířat v zoologických zahradách založených v 19. století je v současnosti zcela jiná, než byla v minulosti – výrazně poklesl počet chovaných taxonů savců, který je kompenzován menšími druhy (Nekolný, Schneiderová, 2023). To lze ilustrovat na celosvětově nejbohatší zoologické zahradě v Berlíně, která v roce 1883 chovala 504 taxonů savců (Klös, Frädrich,

Klös, 1994), 226 v roce 1959 a „jen“ 140 taxonů savců v roce 2022 (viz graf 1). Situaci dobře ilustruje tamní pavilon antilop v Zoo Berlin z roku 1872, původně obklopený 22 klecemi, které byly časem nahrazeny pouze 6 velkými výběhy se suchým příkopem (Klös, 1988). Za takových okolností musí zoologické zahrady pečlivě zvážit, které druhy/taxonů zůstat, aby fungovaly jako ex situ Noemovy archy pro populace ohrožených taxonů, ale aby zároveň byly dostatečně atraktivní pro návštěvníky (Marešová, Frynta, 2008). V souladu s tím, jak předchozí autoři předpovídali nebo dokonce prokázali klesající trend v počtu chovaných taxonů, Brereton a Brereton (2020) ukázali, že průměrný celkový počet taxonů i průměrný počet taxonů savců v zoologických zahradách po celém světě klesl v letech 1960–2018 z 329 na 225 taxonů, resp. z 81 na 43 taxonů savců.

Graf 1: Vývoj kumulativního počtu taxonů savců a ptáků v Zoo Berlin, 1901, 1913, 1925–1940, 1943–2022

Zdroj: vlastní zpracování, aktualizace Nekolný (2021a) podle výročních zpráv zoo (Zoo Berlin, 2023)

Pozn: údaje jsou platné ke konci let

Obecně platí, že během 20. století se zoologické zahrady přeměnily ze shromážděných sbírek na mezinárodně spravované pojišťovací populace (van Vliet, 2020). Vytvoření a udržení udržitelných ex situ populací si vyžádalo interinstitucionální a mezinárodní spolupráci, která byla zahájena od 70. let 20. století (vznik ISIS a CITES) a intenzivněji rozvíjena od přelomu 80. a 90. let (Putnam, Ferie, Ivy, 2023) – na evropské úrovni od roku 1985 vznikaly Evropské záchovné programy pro (EEP; nyní nazývané EAZA ex situ programy) a Asociace

zoologických zahrad a akvárií Evropského společenství (ECAZA) založená v roce 1988 a v roce 1992 transformovaná na Evropskou asociaci zoologických zahrad a akvárií (EAZA) (Leus a kol., 2011). Přírodní atypy a běžné taxony byly nahrazeny pro ochranu ex situ smysluplnými taxonomickými jednotkami a ohroženými taxony a jednotliví jedinci byli nahrazeni vhodnými sociálními a chovnými skupinami (Hoage, Deiss, 1996; Hutchins, Smith, 2003; Gipps, 2014). Obraz zoologických zahrad se změnil v místo pro ochranu ohrožených zvířat (Carr, 2016) a publikum tyto instituce začalo vnímat jako Noemovy archy. Bohužel mnoho studií zoologických zahrad trpí nedostatkem geografického kontextu a zoologickým zahradám na východ od bývalé železné opony se dodnes vědecká literatura systematicky nevěnuje (Nekolný, Schneiderová, 2023).

Postupně se začal více klást důraz na nejen prostorově kvalitní výběhy a chovatelské postupy odpovídající potřebám zvířat, vzdělávací programy nebo ochranářské a chovatelské aktivity (Mizicko, Bell, 2001). Proto došlo k rozšiřování a spojování menších výběhů do větších a byly přijaty standardy chovatelské práce podle zavedených minimálních standardů a příkladů dobré praxe. To spolu s potřebou udržovat smysluplně velké ex situ populace vyústilo v nový trend držet více jedinců z menšího počtu druhů (Hancocks, 2001). Souhrnně lze říci, že tyto zvýšené standardy etického udržování udržitelných populací ex situ spolu s vyšší specializací moderních zoologických zahrad a přijetím Washingtonské úmluvy by mohly vést k poklesu taxonů chovaných v evropských zoologických zahradách od poválečného období do současnosti. Tento klesající trend v bohatosti a diverzitě taxonů předpověděl již Cherfas (1984). Kisling (2001) nebo Brereton a Brereton (2020) potvrdily trend snižování počtu taxonů ve světě, ale také trend rostoucího počtu vzájemně si více podobných kolekcí zoologických zahrad. Frascetti a Gippoliti (2022) diskutovali o stejném klesajícím trendu pro Itálii, který lze odvodit na základě omezených historických dat; počet druhů se za posledních čtyřicet let někdy snížil o 50 % i více. Mason (1999) uvádí, že tyto trendy specializovat se a chovat méně druhů jsou zvláště patrné v tradičních městských zoologických zahradách, které snižují počet expozic a zvětšují jejich velikost. Colléony a kol. (2017) doporučují další studie o tom, jak by bylo možné optimalizovat sbírky zvířat, aby se maximalizovala ochrana ex situ v zoologických zahradách.

Jak vysvětluje kap. 5.1.9, hlavními současnými trendy v zoo jsou důraz na ochranářské pojetí a zároveň stále se stupňující důraz na zážitky Frost (2011). To ve výsledku směřuje k tomu, že je chováno více návštěvnický atraktivnějších zvířat, neboť je snahou zvýšit příjemy zoo. Sílí

tedy role ochrany přírody a ohrožených druhů, ale a zároveň jsou stále intenzivně chována ikonická zvířata, stejně jako v 19. století (Kean, Howell, 2018).

Předchozí výzkumy prokázaly, že počet zvířat a taxonomická struktura druhů chovaných v zoologických zahradách závisí na mnoha faktorech (Brereton, Brereton, 2020), např. jejich velikost, velikost jejich mozku a atraktivita (Frynta, Lišková, Bültmann, Burda, 2010; Frynta, Šimková, Lišková, Landová, 2013). Obecně platí, že nejvyšší preference mezi návštěvníky mají savci (Moss, Esson, 2010; Carr, 2016), což platí zejména pro velké charismatické velké druhy, tzv. charismatickou megafaunu (Ward, Mosberger, Kistler, Fischer, 1998; Frynta a kol., 2013). Ta představuje tzv. „crowd pullers“ (Cherfas, 1984), kteří obvykle přitahují veřejnost (Skibins, Dunstan, Pahlow, 2017; Berti a kol., 2020) a hrají klíčovou socioekonomickou roli. Tato zvířata „s biokapitálem“ pozitivně ovlivňují návštěvnost (Su, Lin, 2018) a naopak zoo bez takových zvířat se vystavují riziku finančních potíží (Parker, 2021). Obecně vliv počtu savců na návštěvnost převyšuje vliv počtu všech chovaných taxonů (Mooney, Conde, Healy, Buckley, 2020).

Charismatická megafauna může být navíc označena za ambasadory ochrany biodiverzity (Leader-Williams, Dublin, 2000; Skibins, Powell, 2013), a propojit návštěvnické zájmy i poslání (funkce) zoo. Strategie ochrany založené na charismatických vlajkových druzích jsou mezi dárci úspěšné (McGowan a kol., 2020). Savci jsou celosvětově nejčastěji crowdfundingem podporovaná (financovaná) zvířata (Gallo-Cajiao a kol., 2018) a jako „vlajkové druhy“ mohou přilákat více návštěvníků na podporu ochrany in situ, a přispět tak k naplnění jednoho z cílů moderních zoologických zahrad (Verissimo, MacMillan, Smith, 2010; McCann, Powell, 2019; McGowan a kol., 2020, Mooney a kol., 2020). Kromě toho se většina ochránářských programů ve 20. století zabývala velkými savci (Adams, 2004) a téměř polovina všech plemenných knih je vedena pro savce (Oberwemmer, Lackey, Gusset, 2011), což jsou další důležité atributy motivující zoologické zahrady k jejich držení. Savci tedy hrají zásadní roli ve složení taxonů zoologických zahrad (McCann, Powell, 2019), a tak poměr mezi počtem druhů chovaných v zoologických zahradách a počtem druhů známých po celém světě je vyznívá nejlépe pro savce (Keulartz, 2015). Na druhou stranu právě savci obecně mají nejvyšší požadavky na prostor a velikost jejich výběhů a jako endotermní a relativně velká zvířata mají také vysoké požadavky na chovatelské postupy, včetně krmení. Přitom i taxony, které nevzbuzují samy o sobě tak pozitivní reakce, ale jsou velké a vystavené v atraktivním prostředí, mohou při dobré prezentaci vyvolat zájem veřejnosti. Rádlová a kol. (2018) jako příklad uvádějí velemloky v Zoo Praha. Navíc i mezi savci existují taxony, které

nepotřebují tak velký prostor, a jsou návštěvnicky velmi atraktivní – zejména se jedná o sociální druhy, které zaujmou svou aktivitou, např. vydry (Kitchener, 2020). Typicky nejoblíbenějšími menšími savci jsou surikaty a lemuři kata (Sheridan, 2016), u nichž lze předpokládat vznik oblíbenosti jako reakci na úspěšné filmy (např. Lvi král, Madagaskar).

Pokud by se zoo plně přizpůsobily ochranné funkci, chovaly by především ohrožené taxony (Miranda a kol., 2023). Ve skutečnosti jsou taxonomicky zaujaté ve prospěch savců a ptáků (Martin, Lurbiecki, Joy, Mooers, 2014) na rozdíl od plazů, obojživelníků, ryb a bezobratlých (Godinez, Fernandez, 2019) a také v nich žijí neohrožené druhy ve větším počtu než druhy ohrožené (Martin, Lurbiecki, Joy, Mooers, 2014). Reálně v roce 2011 chovaly významné světové zoo sdružené do ISIS přibližně 15 % ohrožených suchozemských obratlovců, přičemž právě ohrožené druhy tvořily 23 % kolekcí zoo (Conde a kol., 2013). Jejich výběr přitom záleží na člověku.

Taxonomická skladba dále mj. závisí na expozičním pojetí, resp. jeho tematizaci na taxonomické, geografické či biotopové. Zároveň tyto změny „nepřejí“ některým druhům, resp. skupinám zvířat, protože nejsou vhodné pro nový styl vystavování bez mříží apod, a upřednostňují taxonomické skupiny a druhy jiné. Proměny jejich zastoupení v druhové skladbě dále souvisejí s jejich odlišnou dobou délky života (např. u velkých šelem výrazně kratší než u slonů). Výstavby nových částí a expozic zoo jsou proto samozřejmou součástí zoo, neboť chtějí udržet návštěvnický zájem (význam životního cyklu destinace) a zároveň poskytnout lepší podmínky chovaným živočichům. Na podobu skladby chovaných druhů má rovněž vliv vedení zoo, které může preferovat určité skupiny zvířat, na něž se chovatelsky chce specializovat. Vliv na počet druhů, kusů a skladbu chovaných zvířat má bezesporu také širší kulturně společenská situace a tradice.

Zvířata v zoo se dožívají výrazně vyššího věku než dříve a zvětšují se počty odchovaných vzácných zvířat (Lindholm, 2013). Významnou součástí vývoje vztahu člověka a zvířat jsou trendy v tzv. populačním managementu. Zatímco v 19. století bylo obtížné většinu taxonů delší dobu udržet při životě, natož rozmnožit, dnes je tomu jinak. Chovatelé často zvládli metodiku odchovu, a tak při omezené kapacitě zoo někdy nastává problém, kam mláďata v dospělosti umístit. Při rostoucí velikosti populací (potřebné pro její udržitelnost) je možné se věnovat menšímu počtu taxonů. Bez nových chovatelů či naopak zrušení chovu jiných taxonů nelze dosáhnout růstu populace. Proto je velkým aktuálním tématem populačního managementu usmrcování i zdravých, ale do dalšího chovu nevhodných zvířat. Téma bylo

výrazně medializováno po utracení mladého žirafího samce Maria a mláďat lvů v dánských zoo. Přes negativní reakce části veřejnosti se zoo snaží vysvětlit, že pro udržení zdravé populace je toto řešení ve vybraných případech jednou z mála možných cest. Ustupuje se proto např. od veřejných křtin mláďat, při nich by si návštěvníci mohli vytvářet příliš úzký (antropomorfní) vztah s konkrétními jedinci. Jde o formát, díky němuž může být populace dlouhodobě zdravá, simuluje situaci v přírodě. Naopak podávání antikoncepce či jiná opatření znemožňující živočichům (zpravidla savcům) přirozené a pravidelné odchovy mláďat mohou být riziková a způsobit, že zvířata už nebudou ze zdravotních důvodů schopná reprodukce. Přípravky mají negativní vliv rovněž na jejich chování a psychiku (Zoo Ostrava, 2020). Tento koncept, který se vedoucí zoo snaží vysvětlovat, je tedy postaven na myšlence, že přežití taxonu je nadřazeno životu jedince (Nekolný, 2021a).

Zoo stále více vnímají svou roli v oblasti ochrany přírody a reagují mimo jiné změnou počtu a složení taxonů. Zkoumání a pochopení toho, které taxony jsou, v jakém počtu chovány a jaká je jejich role při plnění stanovených misí ochrany přírody, by mělo být klíčové pro vhodné budoucí plánování sbírek zoo. To přináší důležitou zprávu o významu zoo jako institucí ochrany přírody ex situ. Zoo po celé Evropě jsou v různých fázích vývoje a na základě toho mají různé podmínky pro další (ochranářský) rozvoj. Kromě toho v současnosti evropské zoo čelí novým politickým, kulturním a socioekonomickým hrozbám (např. brexit, pandemie koronaviru, válka na Ukrajině, anti-zoo kampaně), které mohou mít v různých regionech Evropy různé dopady (Nekolný, Schneiderová, 2023).

5.4 Shrnutí

Koncept zoo vznikl na přelomu 18. a 19. století. Od předchozích kolekcí zvířat se lišil tím, že je veřejně (byť nejprve jen omezeně) zpřístupnil, vtiskl mu podobu expozičního parku (zoologické zahrady) a dal mu nové role a významy – kromě zábavy také vzdělávání a výzkum. Od té době prošel koncept v souvislosti s vývojem společnosti řadou klíčových materiálních (fyzických) i nemateriálních (myšlenkových) proměn, na které lze nahlížet z mnoha vzájemně propojených rovin.

Ačkoliv i během 19. století došlo k řadě posunů v konceptu zoo, revoluční myšlenkové i fyzické (materiální) změny nastaly až během 20. století. Několik desítek let trvalo, než se zoo zakládáné střední třídou (buržoazií) otevřely veškeré veřejnosti, a staly se tak součástí rozvícího se cestovního ruchu. V rámci výstavby zoo lze stanovit tři revoluční mezníky. Nejdříve tzv. Hagenbeckova revoluce (od počátku 20. století) přinesla poprvé v historii zoo

inscenizaci přírody a odstranění vizuálních bariér. Vývoj evropských zoo přerušily a pozastavily obě světové války, během nichž došlo k zásadnímu poškození celých areálů i hromadnému úmrtí chovaných živých zvířat. Impulsem pro další změny byla i rostoucí konkurence v trávení volného času a zvětšující se environmentální hnutí a hnutí za práva zvířat. Hedigerovy a Durrellovy přístupy (zejména od 50. let 20. století) daly do popředí potřebu respektovat potřeby a pohodu zvířat. Od 80. let 20. století na Hagenbecka navázaly imerzní expoziční přístupy, které díky dalšímu myšlenkovému posunu a umožněné technologickým pokrokem poprvé vnořily návštěvníky (minimálně vizuálně) do stejného prostředí, v němž žijí i zvířata a začaly holisticky dávat důraz na prezentaci celého biotopu. Vrcholem a symbolem imerzních expozic se staly tropické biotopové (ekosystémové) haly.

Ze zmíněných transformací vychází také výrazný posun v tematizaci vystavování zvířat. Zatímco zoo 19. století byly založené na taxonomickém principu, v současnosti jsou aranžovány zpravidla geograficky (Axelsson, May, 2008), biotopově, případně jejich kombinací. Aby si zoo získaly dostatečný zájem veřejnosti (a ekonomickou udržitelnost), mnohé se transformují v zážitkové tematické areály, v nichž je v rámci geografické prezentace zvířat kladen důraz i na etnografické prvky, čímž se částečně vracejí do dob koloniálních etnografických prezentací. To je důležité i proto, že zoo v sobě po celou dobu své existence odrážejí také politické významy. Při transformaci z menažerií do (moderních) zoo došlo k přechodu od prezentace moci panovníka k prezentaci významu měst a států. Zoo 19. století byly silně spjaty s koloniálním rozložením sil a prezentací kolonií. Ovšem i později byly zoo typickým mocenským prostředkem (např. vládnoucí propagandy v době nacistické vlády v Německu či v době studené války). Zoo prošly cestou od zařízení, jimiž si jednotlivá města konkurovala, k regionálně a následně mezinárodně koordinovanému společenství sdružovaném (částečně) v odborných asociacích. Právě takové propojení zoo vedlo i k jejich profesionalizaci (May, 2021).

Jedním z nejsilnějších významů spojených se zoo byla vždy moc (a síla). Objevovala se a objevuje v mnoha podobách – fyzických, vizuálních, symbolických apod. Zoo v sobě zahrnovaly symbol lidské kontroly nad přírodou, ale zároveň symbol kontroly nad světem lidí v koloniích. Až imerzní revoluce umožnila reálný odklon od antropocentrického pojetí vztahu člověk-zvíře, když dochází k rušení bariér a snaze o vyjádření symbiózy. Základní funkce a významy zoo se v průběhu 2. poloviny (a zejména závěru) 20. století dále rozšířily o ochránářskou roli, jejíž význam v době narůstajícího úbytku původních ekosystémů stále stoupá a zoo se v současnosti prezentují jako ochránářská centra. Přeměny v 2. polovině 20.

století znamenaly přechod od důrazu na taxonomickou kvantitu a pestrost k důrazu na welfare chovaných zvířat, která se stala ambasadory svých příbuzných ve volné přírodě.

Kromě posunu ve vnitřním geografickému uspořádání zoo ale zároveň došlo zejména od 2. poloviny 20. století k rozvoji taxonomicky zaměřených zoo – primárně exteriérových (např. ptačí parků, parků primátů) i primárně interiérových (akvárií, terárií či motýlích expozic). To ilustruje diferenciaci a ko-evoluci konceptu zoo z takřka výhradní podoby zoologických zahrad v polovině 19. století přes vznik veřejných akvárií až po rozvoj mnoha novějších typů zoo (dále např. safari parků, wildparků) od 2. poloviny 20. století. Krajina zoo tyto změny v sobě zaznamenala eklekticky, a (zpravidla) tak v sobě odráží mozaiku více vývojových fází. Materiální prvky zoo reflektující jejich počátky i proměny se staly součástí dědictví, které je v některých případech institucionalizováno prohlášením za chráněnou kulturní památku.

Za uplynulá dvě století se také vyvíjela geografická poloha zoo. První zoologické zahrady byly lokalizovány do nejvýznamnějších (hlavních a přístavních) měst. Difuzní šíření konceptu zoo probíhalo od první poloviny 19. století zejména ze Spojeného království přes země Beneluxu do Německa (a hlavních měst tehdejších států). Dále na východ se zoo začaly šířit až zejména po druhé světové válce. Hlavně od 2. poloviny 20. století došlo v souvislosti s šířením automobilismu také k zakládání zoo na venkově. Díky lokalizaci mimo zastavěná území se mohly zvětšovat ve své rozloze, což využívaly nejen nové zoologické zahrady, ale zejména safari parky, případně další nové typy zoo. Ve městech, zejména v přímořských destinacích a u vodních ploch vznikala od konce 19. století veřejná akvária. Od konce 20. století došlo k jejich dalšímu zakládání, hlavně v podobě velkých akvárií – oceanárií, a to ať už jako samostatných institucí, či jako součást zoologických zahrad. Z geografického hlediska je tedy podstatné, že zoo měnily svou polohu, rozlohu, a rovněž své prostorové uspořádání, svou organizaci a charakteristiky (Benbow, 2000). Tento proces samozřejmě pokračuje nadále, což se odráží v rozšíření typů zoo (viz kapitola 3.3) a ve změnách systémů cest v zoo (více viz kap. 2.4).

Zoo vznikly jako sociální konstrukt využívající prvky dalších sociálních konstruktů a potažmo návštěvnických a turistických cílů. Vývoj vztahu s dalšími takovými cíli se v průběhu času měnil, ale od začátku vzniku konceptu má mnoho blízkého s muzei (zoologické zahrady zejména s muzei v přírodě) i botanickými zahradami (mj. ve sbírkotvorné činnosti). Od 2. poloviny 20. století se zoo ve své podobě či formě (nikoliv myšlenkově) sblížily s tematickými parky. V posledních letech dochází k dalšímu prolínání jednotlivých konceptů

– v souvislosti s narůstajícím důrazem na vzdělávací, výzkumné a ochranářské funkce zoo zejména s interaktivními science centry. Současné zoo tedy mají podobu velmi diferencovaného systému institucí (mnoha typů) a zároveň jejich areály v sobě eklekticky zaznamenávají minulost zoo i vztahu člověka a zvířat. Zoo se staly místy, která shlukují dílčí přístupy jiných sociálně konstruovaných institucí. Od ostatních se odlišují svou klíčovou charakteristikou – chovají živá zvířata.

6. Vývoj zoo ve středoevropském postsocialistickém prostoru

Vývoj zoo a jeho etapizace tak, jak byly popsány v kap. 5 nelze zcela zobecňovat, neboť zachycují zejména hlavní vývojové tendence a hybné síly v tzv. západním světě. Jak bylo diskutováno, tyto trendy mají své geografické konotace. Jelikož transformace zoo vycházejí z proměn společnosti a kultury, dá se očekávat, že vývoj zoo v jiných regionech a společnostech probíhal částečně jinak. Intenzivní změny společnosti a krajiny v posledních desetiletích (Antrop, 1998) souvisejí nejen s obecným přechodem společnosti z industriální do postindustriální fáze vývoje a vlivy globalizace, ale v případě států někdejšího socialistického východního bloku i s postkomunistickou transformací společnosti a integrací do evropských struktur (Hampl, 2007).

Přesto je historii zoo v postsocialistické Evropě věnováno překvapivě málo pozornosti (mezi výjimky, které na to upozorňují, patří Roscher, Wöbse, 2015; Steuer-Jurek, 2016; Szczygielska, 2020, Nekolný, 2023b, 2023c). Proto se kapitola 6 zabývá vývojem zoo v regionu postsocialistické střední Evropy, který je v této práci chápán jako území 5 zemí: Česka, Slovenska, Polska, Maďarska (dohromady státy Visegradské čtyřky = V4) a někdejšího Východního Německa. V době socialismu se jednalo o 4 státy, když existovalo Československo¹¹¹, které se roku 1993 rozdělilo.

Kapitola je strukturována do 4 částí: 1) Obecné trendy zakládání zoo (z kap. 5) jsou konfrontovány s vývojem v postsocialistickém regionu. 2) Jako případová studie pro podrobnější výzkum zachycující a ilustrující vývoj zoo této postsocialistické střední Evropy bylo zvoleno Česko (kap. 6.3); a to mj. z toho důvodu, že má dlouhodobě jednu z nejvyšších hustot zoologických zahrad na světě (Kochánek, 1988; Nekolný, 2014), a drží ve středoevropském postsocialistickém prostoru vedoucí postavení (Sheridan, Rübél, 2021; Nekolný, 2023c). 3) Pro kvantitativní posouzení vývoje zoo s ohledem na dobu jejich vzniku (resp. otevření) a geografické umístění (západní vs. postsocialistický prostor; samostatně i Česko) jsou analyzovány dlouhodobé změny stavů zvířat v evropských zoologických zahradách (kap. 6.4). 3) S cílem zhodnocení změn v zoo jako součásti cestovního ruchu (např. nástupu tematizace) je analyzován vývoj návštěvnosti zoologických zahrad v Česku v kontextu dalších zemí středoevropského postsocialistického prostoru (kap. 6.4). Následuje závěrečné shrnutí hlavních poznatků (kap. 6.5).

¹¹¹ Resp. v letech 1918–1992 s výjimkou období nacistické okupace

6.1 Zakládání zoo v postsocialistickém regionu

Postsocialistický střeoevropský prostor má společnou socialistickou historii v období po druhé světové válce (do roku 1990). Starší historie, kterou je rovněž třeba znát pro pochopení vývoje konceptu zoo vzniklého na přelomu 18. a 19. století, je sice rozdílná, avšak navázaná zejména na dvě říše, které spravovaly střeoevropská území. Do konce první světové války bylo dnešní Česko, Slovensko a Maďarsko součástí habsburské (resp. habsbursko-lotrinské) rakousko-uherské monarchie. Západní a severní část Polska a pozdější Východní Německo byly součástí Pruského království, od roku 1871 Německého císařství. Jihovýchodní část Polska patřila Rusku.

Na celém území někdejšího Rakousko-Uherska dosud fungují pouze dvě zoologické zahrady, jejichž otevření lze zařadit do období před rokem 1900. Obě jsou umístěny v hlavních městech tehdejšího dvojstátí, což odpovídá trendu lokalizace zoologických zahrad 19. století do metropolí. Konkrétně se jedná o již mnohokrát zmíněnou Tiergarten Schönbrunn ve Vídni (mimo pozdější postsocialistický prostor, viz zejména 5.1.2 a 5.1.3) a zoologickou a botanickou zahradu v Budapešti. Také jinde v dnešním postsocialistickém prostoru jsou zoo založené před rokem 1900 vzácností.

Přestože v západní části Německa vznikalo velké množství zoologických zahrad (viz kap. 5.1), na jeho východě byly zoologické zahrady založené v 19. století vzácnější, neboť tato část země nebyla tolik zprůmyslněná a industrializace a rozvoj velkých měst hrály klíčovou roli při tehdejších zakládání zoologických zahrad jako ryze velkoměstských institucí. Na přelomu 19. a 20. století tak na území pozdějšího Východním Německu existovaly jako velké zoologické zahrady Zoo Dresden (otevřena 1861), Zoo Leipzig (1878) a Zoo Halle (1901). Drážďany a Lipsko přitom byly v roce 1905 třetím a pátým největším městem v tehdejším Německu, když v každém z těchto měst žilo přes půl milionu obyvatel (Wikipedia, 2021). Pouze dvě zoologické zahrady založené před rokem 1900 najdeme v dnešním Polsku – konkrétně v Poznani a Vratislavi.¹¹² Vratislav – tehdy Breslau – byla v roce 1905 šestým největším městem Německa (Wikipedia, 2021). Šíření zoo z britských ostrovů přes Francii a Benelux do Německa na východ se ale zastavilo právě v oblasti s německy mluvícím obyvatelstvem.

¹¹² V obou polských případech se však tehdy jednalo o součást Německého císařství, a dobře dokumentují zmíněný značný rozsah zakládání zoo v německy mluvícím prostoru. Součástí Polska se tato města stala až později. Podobnou paralelu představují i založení Zoo Mulhouse, dnes ve Francii, kde v době otevření (1868) žila německá většina, či zoologické zahrady v dnešním Kaliningradu, tehdy Königsbergu (1896).

Z toho je zřejmé, že prvním a zcela zásadním rozdílem, který odlišuje situaci od vývoje západního světa, je fakt, že na zkoumaném území vznikly (s výjimkou velkých měst na území někdejší Německé říše) první a v současné době stále fungující zoologické zahrady většinou až v průběhu 20. století, nikoliv v 19. století. Vliv rozvoje železnice v 19. století, jak jej popisuje van Reybrouck (2005), tedy na zakládání zoo ve většině postsocialistického prostoru zásadnější vliv neměl. Tato tvrzení dokládá v konkrétních datech tab. 23, která zobrazuje klíčová období pro vznik zoo různých typů v Evropě (typologie viz kap. 3.3) tak, jak byly diskutovány na základě odborné literatury v kap. 5.1. Z tabulky je zřejmé, že se ve většině případů jedná o zoologické zahrady a v postsocialistickém prostoru jsou členy EAZA s jednou výjimkou pouze právě zoologické zahrady. Zoo v postsocialistickém regionu ovšem tvoří jen něco přes pětinu (22 %) všech členských zoo EAZA lokalizovaných v Evropě.

Tab. 23: Vývoj otevírání členských zoo EAZA dle typů zoo v kontextu postsocialistického regionu, stav 2023

Období otevření	Postsocialistický region	Zbylé regiony Evropy	Postsocialistický region	Zbylé regiony Evropy	Postsocialistický region	Zbylé regiony Evropy	Postsocialistický region	Zbylé regiony Evropy	Postsocialistický region	Zbylé regiony Evropy	Celkem
	Zoologické zahrady		Safari parky		Wildparky		Akvária, terária a delfinária		Exteriérové taxonomicky zaměřené zoo (ptáci, šelmy, primáti)		
18. a 19. století	11(1)	18(3)	-	-	-	3	-	2	-	1	35
1900–09	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1910–19	2(1)	4(1)	-	-	-	-	-	-	-	1	7
1920–29	5(1)	5	-	-	-	1	-	-	-	-	11
1930–39	6(1)	19*(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	25
1940–49	5	7	-	-	-	-	-	-	-	-	12
1950–59	18(1)	20	-	-	-	2	-	1	-	1(1)	42(1)
1960–69	11	29	-	4	-	1	-	2	-	2	49
1970–79	5	24	-	10	-	2	-	4	-	3	48
1980–89	5	18	-	-	-	1	-	1	-	2	27
1990–99	-	10	-	1	-	1	-	9	1	1	23
2000–09	-	17	-	-	-	-	-	4	-	1	22
od 2010	-	8	-	-	-	1	-	2	-	-	11
Celkem	70	183	0	15	0	12	0	25	1	12	318

Zdroj: vlastní zpracování na základě EAZA (2024) a Les Zoos Le Monde (2022).

Pozn.: stav k roku 2023, jsou započteny jak plnohodnotní členové EAZA, tak dočasní i členové čekatelé. * z toho 9 na území Německa. Počty zachycují otevření zoo v jejich aktuální lokaci. V závorce jsou uvedena otevření na původní lokaci, pokud později prokazatelně došlo k přímému přesunu do současného místa.

Ve střední postsocialistické Evropě lze tento trend pozorovat podrobněji v zemích tzv. Visegradské čtyřky (V4; Česko, Slovensko, Polsko a Maďarsko), v nichž v současnosti existují pouze tři zoologické zahrady založené v 19. století. Hlavní vlna zakládání zoologických zahrad dorazila do oblasti dnešního postsocialistického prostoru až po druhé světové válce, kdy byla Evropa rozdělena na západní a východní blok, což bezpochyby znamenalo odlišný vývoj zoologických zahrad v obou částech Evropy až do roku 1990, kdy železná opona padla. Ve všech těchto postsocialistických zemích se ukazuje, že érou největšího boomu vzniku zoologických zahrad byla zejména 50. léta 20. století a roky krátce před touto dekádou a po ní (viz tab. 24). Dokonce první zoologická zahrada na území Maďarska mimo Budapešť byla zpřístupněna až v roce 1958.

Tab. 24: Vývoj otevírání členských zoologických zahrad EAZA v zemích V4, stav 2019

Období otevření	Česko	Polsko	Slovensko	Maďarsko	Celkem
19. století	-	2	-	1	3
1900–09	1	-	-	-	1
1910–19	-	(1)	-	-	(1)
1920–29	(1)	2	-	-	2(1)
1930–39	2	1	-	-	3
1940–49	4	-	-	-	4
1950–59	3(1)	4	1	2	10(1)
1960–69	2	1	1	2	4
1970–79	2	1	-	2	5
1980–89	-	1	1	1	3
Od 1990	-	-	-	-	0
Celkem	14	12	3	8	37

Zdroj: vlastní výzkum na základě EAZA (2024) a Les Zoos Le Monde (2022).

Pozn.: stav k roku 2023, jsou započteny jak plnohodnotní členové EAZA, tak dočasní i členové čekatelé. Počty zachycují otevření zoologických zahrad v jejich aktuální lokaci. V závorce jsou uvedena otevření na původní lokaci, pokud později došlo k přímému přesunu na aktuální lokaci.

Někdejší Východní Německo je obdobnou ukázkou zakládání zoo, když hned 8 ze 14 členských zoologických zahrad EAZA bylo otevřeno v průběhu 50. let 20. století či 1. poloviny 60. let 20. století. V oblasti Západního Německa nastalo období největšího „zooboomu“ před druhou světovou válkou v době vládnoucího nacismu, který zoo využíval k propagandě (viz kap. 5.1.5), což se výrazně promítlo i do celkového přehledu zakládání

zoo v Evropě (viz tab. 23). Rozvojové etapy tedy jasně souvisely s tehdejšími vládnoucími režimy.¹¹³

V době studené války hrála v zemích tehdejšího východního bloku značnou roli kulturně politická symbolika. Do té doby nemělo budování zoo ve Východním Německu velkou tradici. Na území NDR existovaly jen tři zmíněné velké zoologické zahrady, které musely být po druhé světové válce zásadním způsobem obnoveny. Zoo tehdy byly definovány jako kulturní instituce s významnou vzdělávací rolí. Vzdělání přitom bylo bráno jako „zbraň“ socialistické společnosti. Během 50. let 20. století vzniklo hned několik velkých zoologických zahrad (Lemke, 1987; Dittrich, 2000; Meuser, 2019). Poté byla tato zařízení rozvíjena a zároveň vznikaly mnohé menší zoo – tzv. *Heimattiergarten* budované pro místní obyvatelstvo a zaměřené na místní divoká i domácí zvířata, která byla postupně doplňována menším počtem exotických druhů (Lemke, 1987; Dittrich, 2000). Některé z menších zoo se postupem času staly zoologickými zahradami s exotickou faunou, jiné po sjednocení Německa nesplňovaly podmínky pro chov zvířat, a zanikly (Dittrich, 2000; Dollinger, 2012).¹¹⁴ Ve Východním Německu bylo v polovině 80. let 20. století 9 velkých zoologických zahrad a 120 menších zoo (Lemke, 1987). Nejvýznamnější z nich – Tierpark Berlin – hrál velkou symbolickou roli, když vytvořil obrovské lidové zařízení s největší plochou mezi evropskými zoo (Meuser, 2019) a na dlouhou dobu se dokonce pyšnil největším pavilonem na světě (otevřen 1963, plocha 5300 m²) a jedinými vnitřními bezmřížovými expozicemi tygrů a lvů (Kisling, 2001; Meuser, 2019). Jak Východní, tak Západní Německo mělo od 50. let 20. století takřka v každém velkém městě svou zoo (Goronzy, 2003). A jak je již z názvů zřejmé, časem vznikly nové typy zoo. Vedle těch s označením „Zoo“ se jednalo např. o *Tierparks* (zooparky), *Tiergarten*, *Heimattiergarten*, *Wildgehege/Wildgatter/Wildpark* (Lemke, 1987).

Po pádu želené opony nastala zcela nová situace. Zájem o zoo klesl a bylo potřeba inovací, podobně jako v 60. letech 20. století v západní Evropě (viz kap. 5.1.7). V někdejším Východním Německu nové poměry nepřežilo několik malých zoo, jiné se transformovaly a výrazně zkvalitnily expoziční a chovatelskou stránku tak, že se dostaly na vyšší úroveň než srovnatelná zařízení v tzv. Západním Německu (WZD, 2018).

Situaci v postsocialistickém prostoru sjednocuje rovněž charakteristika vlastnictví, která hraje jednu ze zásadních rolí formujících podobu zoo. Zatímco naprostá většina významných

¹¹³ Za zmínku rovněž stojí fakt, že se z oblasti na východ od někdejší železné opony do prestižní asociace EAZA zatím dostala jen jedna zoo vzniklá po rozpadu socialistického bloku, a to ptačí park Marlow v Německu.

¹¹⁴ Tyto změny jsou ostatně také důvodem, proč nalezneme v publikacích různá data vzniku.

zoologických zahrad v tomto regionu je vlastněna městy, popř. jinými veřejnými subjekty (regiony, státem), a menší (novější) zoologické zahrady vzniklé po roce 1989/1990 jsou privátními zařízeními, v západní Evropě je situace odlišná. Značná část tamních členských zoologických zahrad EAZA je soukromými subjekty, což je typické zejména pro Francii či Španělsko. V německy mluvícím prostoru (Německu, Švýcarsku a Rakousku) je historicky dáno, že většina vedoucích zoologických zahrad je městskými organizacemi, čímž jsou z hlediska vlastnictví blíže postsocialistickému regionu (Sheridan, 2016).

6.2 Vývoj zoo v Česku

Tato kapitola se podrobně zabývá vývojem zoo postsocialistického středoevropského prostoru na příkladu vybraného státu – Česka. Nejprve je provedena rešerše dosavadní odborné, popularizační i turistické literatury věnované zoo v Česku (kap. 6.2.1). Knižní turistické průvodce mohou být cenným zdrojem pro zhodnocení trendů, neboť shrnují zoo na určitém geografickém území a v určitou dobu. Dílčím cílem této podkapitoly je proto identifikovat takovéto publikace, které byly vydané v Česku, a využít je pro zhodnocení vývoje českých zoo. V částech 6.2.2 až 6.2.6 následuje na základě rešeršovaných publikací popis a diskuze vývoje zoo cílící na zařazení do vývojových etap a mezníků zoo představených v kapitole 5. Je diskutováno, zda a nakolik se etapy shodují, v jakých časových obdobích případně nastaly a proč. Diskuzi jsou podrobeny hlavně hybné síly a rozvoj klíčového konceptu tematizace s procesy geografizace a etnografizace, jak byly zjištěny v kapitole 5.1. Tato část tak přináší odpovědi na otázky, jak a proč se vyvíjely zoo postsocialistickém středoevropského prostoru a čím se liší od vývoje v západním světě (západoevropském prostoru).

6.2.1 Literatura věnovaná zoo na území Česka

Otázka zakládání a vývoje zoo v Česku obecně není ve světové ani české odborné literatuře takřka vůbec zastoupena. Krátký text¹¹⁵ s touto tematikou lze nalézt v knize *Zoo and Aquarium History* (Kisling, 2001), která se snaží mapovat historii světových zoo dle regionů, případně i na úrovni států. Avšak příspěvek se dlouze zabývá historií před vznikem moderních zoo a založením prvních třech zoologických zahrad na území Česka. Období po druhé světové válce do současnosti, tedy dobu, kdy vznikla většina existujících českých zoologických zahrad, nastiňuje pouze telegraficky. Nevěnuje se obecným trendům, ale spíše nepřilíh zásadním jedinečným. Navíc publikace byla vydána v roce 2001 a za poslední dvě dekády se české zoo zásadně proměnily (viz kap. 6.2.6). V posledních letech se historii zoo

¹¹⁵ Podkapitola *Czech and Slovak Republics* má rozsah dvou stran. Celá kapitola *Zoological Gardens of Central-Eastern Europe and Russia* je dlouhá 30 stran.

v Česku věnuje zejména autor – ať už z hlediska návštěvnosti (Nekolný, 2018b, Nekolný, 2024), či historii konkrétních zoo a vývojovým trendům včetně zaniklých zařízení (Nekolný, 2023a, 2023b).

Mezi závěrečnými pracemi lze zmínit diplomovou práci dlouholetého tiskového mluvčího a historika Zoo Plzeň Martina Vobruba Charakteristika zoologických zahrad ČR (Vobruba, 1998), která kromě charakteristiky jednotlivých v době zpracování práce existujících zoo řeší i několik zaniklých zoo. Obsahuje i kapitolu Historický vývoj zoo u nás a ve světě. Dále jedna z kapitol diplomové práce Tempírové (2013), která se zabývá odlišným vnímáním zoologických zahrad, nese název Historie českých zoologických zahrad. Její text o rozsahu 2,5 strany však také neposkytuje příliš informací a otázka vývoje je spíše potlačena. Zmiňuje vznik první zoologické zahrady a dále fakt, že většina zoologických zahrad byla založena po roce 1945. Nechybí ani výčet tradičních zoologických zahrad¹¹⁶. Přestože jde o poměrně nový text, ignoruje existenci zoo, které vznikly po roce 1989. Jimi se doposud pravděpodobně nejvíce zabývala bakalářská práce Nekolného (2014), ale ani v ní nebyl dostatečný prostor pro hlubší zarámování v dlouhodobějším českém, středoevropském či postsocialistickém kontextu.

O mnoho lepší není ani množství českých popularizačních textů zaměřených na domácí kontext vývoje zoo. Zmínit lze publikaci Dobroruka a kol. (1989), která se v části psané pracovníkem liberecké zoologické zahrady Mikolášem například snaží odpovědět na otázku, proč první česká zoo vznikla v Liberci a proč právě v roce 1919 (podle aktuálního stavu poznání vznikla už 1904; Šulc, Soukup, 2019). Krátké pojednání se dá najít také v publikaci Jirouška (2005). Většinou jsou však informace příliš stručné či se zužují na „vyprávění příběhů a úspěchů jednotlivých zoo“. Publikace shrnující vývoj v postsocialistickém regionu tedy chybí. Existují však průřezové publikace, které mohou být cenným vodítkem pro pochopení proměn a směřování tohoto segmentu cestovního ruchu a rekreace. Zpravidla se jedná o turistické průvodce s tematikou zoo. Následující řádky ukazují konkrétní zjištěnou situaci v českém prostředí na základě provedené systematické rešerše. Publikace jsou představeny v chronologickém pořadí.

O prvních publikacích představujících české zoologické zahrady můžeme mluvit v 50. letech 20. století. Konkrétně v roce 1952 vyšlo první vydání knihy nazvané Naše zoo (Komárek a kol., 1952). Jedná se zejména o atlas zvířat chovaných v českých zoo, ale samostatná

¹¹⁶ Jako tradiční zoologické zahrady jsou v textu označovány ty, které vznikly před rokem 1989.

kapitola je věnována rovněž účelům (funkcím) zoo a představení existujících zařízení v tehdejší Československu. Na území Česka jich je v přehledu zmíněno 8, texty k jednotlivým institucím jsou však jen v 7 případech (chybí Zoo Plzeň). Největší část je věnována Zoo Praha, ostatním jsou určeny jen krátké statě, nechybí však ani graficky sjednocené plánky areálů, popis přístupu a otevírací doba. Matoucím prvkem však může být fakt, že není zcela rozpoznatelné, zda mapy zoo prezentují realitu, či plánovanou budoucnost. To se dá rozeznat (či odhadnout) jen srovnáním textu a plánu. Proto je nutné se zdrojům věnovat opravdu důkladně a se znalostí kontextu vývoje zoo. Navíc není referováno o dalších aktuálně klíčových zoo, které v té době již existovaly, ale tehdy ještě neměly takový význam (Zoo Zlín, Zoo Hluboká).¹¹⁷

Druhé vydání stejné publikace následovalo ještě téhož roku, ale se zajímavými změnami je spojené až třetí vydání publikované o 3 roky později (Komárek, Vogel, Augusta, 1955). Přehledu zoo a jejich medailonkům je opět věnována jen nevelká část díla. Došlo však k jejich aktualizaci. Již není v mapce ani textu zmíněna Zoo Děčín, přestože nadále existovala. Naopak se objevila Zoo Gottwaldov, dnes Zoo Zlín, která však nemá doplněný plánec areálu. U ostatních zoo plánky aktualizovány nijak nebyly. Texty byly doplněny o nové informace, a tak se mj. dozvídáme o plánovaném přesunu Zoo Ostrava či o otevření Zoo Brno, která byla v době prvního vydání ve výstavbě. Zoo Plzeň zůstala na plánu Československa, nově však chybí nejen v popisu jednotlivých zoo, ale rovněž v souhrnném textu. Vůbec není zmíněna Zoo Olomouc, která byla v té době ve výstavbě.¹¹⁸ Přehledné srovnání přináší tab. 25.

Tab. 25: Srovnání jednotlivých vydání knihy *Naše zoo*

Zoo	Rok založení	1. a 2. vydání (1952)	3. vydání (1955)
Zoo Praha	1931	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Liberec	1904	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Dvůr Králové n. L.	1946	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Děčín	1949	Text + plánec + mapa ČSR	–
Zoo Ostrava	1949	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Ústí n. L.	1950	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Brno	1950	Text + plánec + mapa ČSR	Text + plánec + mapa ČSR
Zoo Plzeň	1926	Mapa ČSR	Mapa ČSR
Zoo Gottwaldov (dnes Zlín)	1953	–	Text + plánec + mapa ČSR

Zdroj: vlastní zpracování na základě Komárek a kol. (1952); Komárek, Vogel, Augusta (1955)

¹¹⁷ Doplníme, že v textu i v mapce (Komárek a kol., 1952) je na území dnešního Slovenska zmíněna pouze Zoo Bratislava (otevřena 1960), u níž je ale dodáno, že se bude teprve budovat. Na mapce jsou navíc jako navrhované zoologické zahrady zakresleny areály v Košicích a Turčianském Svätém Martinu. V Košicích nakonec zoo začala vznikat až o dvě desetiletí později, v druhém jmenovaném sídle nikdy nevznikla. Nejstarší slovenská zoo v Bojnících byla otevřena tři roky po vydání knihy a zmíněna není.

¹¹⁸ Na Slovensku již nejsou zakresleny dvě navrhované zoo, které byly zmíněny u předchozího vydání.

Roku 1989 vznikla stěžejní publikace o českých a slovenských zoologických zahradách té doby nazvaná jednoduše Zoologické zahrady (Dobroruka a kol., 1989). Z území dnešního Česka je v ní poměrně podrobně prezentováno 12 tehdejších oficiálně uznaných zoologických zahrad. Na rozdíl od pozdějších výstupů je toto dílo psáno více odborníky – zaměstnanci zoo a velká pozornost je věnována vzniku a vývoji zařízení, včetně staveb a chovatelských úspěchů. Jde o hlubší pohled na jednotlivé zoo než u jiných publikací, které se naopak již mohly těšit z technologického pokroku (bohatší grafické a fotografické úpravy). U všech zoo je samozřejmostí graficky jednotný schematický plánec, dokonce s určením měřítka. Přehled základních parametrů uvádí souhrnná tabulka v závěru publikace. Nechybí ani statě o úkolech a historii zoo, včetně světového kontextu a letopočtů. Proto jde dodnes o informačně nepřekonané dílo a přináší nesmírně cenné informace o vývoji a stavu zoo na území Česka.

V letech 1998/1999 a následně i 2007 vydala UCSZOO brožury představující všechny členské instituce. V roce 1999 vyšlo první a zároveň poslední číslo časopisu nazvaného jednoduše ZOO: populárně naučný časopis Unie českých a slovenských zoologických zahrad, který rovněž představil všechny tehdejší členy této asociace.

V roce 2003 vyšla publikace v edici Navštivte... Zvířata (Nováková a kol., 2003). Po dlouhé době přinesla představení všech 15 zoologických zahrad v Česku, které byly v roce 2003 členy Unie českých a slovenských zoologických zahrad (UCSZOO). U každého areálu jsou prezentovány základní informace jako kontakty, rok založení, rozloha, specializace, chovatelské úspěchy, otevírací doba, vstupné, akce, možnosti parkování i občerstvení a také přístup. Největší prostor je věnován popisu prohlídkové trasy dané zoo, alespoň tedy ve většině případů. Jelikož je však publikace opět založena na informacích poskytnutých samotnými zoo, jsou texty odlišně obsáhlé a například text o Zoo Ostrava pouze stručně reflektuje v té době nově dokončené, rozpracované či plánované expozice. V případě Zoo Vyškov tato část dokonce zcela chybí a jde zároveň o jedinou zoo, u níž není uveřejněný ani plánec areálu. Plánky jsou jednotně stylizované, obdobně jako v publikaci Dobroruky a kol. (1989). Na rozdíl od Dobroruky a kol. (1989) však není příliš reflektován stavební vývoj. Kromě klasických zoologických zahrad jsou popisována obří akvária, obory, záchranné stanice, hřebčín či místa ve městech a na hradech a zámcích, kde jsou k vidění zvířata. Prvně jsou tak zmíněny i jiné typy zoo a další zařízení se zvířaty, přestože již dříve takové existovaly. Roku 2005 vyšla malá knížka nazvaná 100 výletů s Modrou pyramidou za poznáním a za zvířaty (Valín, 2005), kde jsou však zoo spíše doplňkovou informací.

V roce 2008 byl vydán podrobný průvodce Zoologické zahrady České republiky a okolních zemí¹¹⁹ (Fokt, 2008). Zastupuje opět jiný přístup k prezentaci těchto zařízení i časový posun, neboť jsou v knize zmíněny také další zoo, o nichž se dosud v knižní tvorbě nepsalo. Kromě 15 tradičních zoologických zahrad a 2 akvariálních expozic prezentovaných již v předchozí publikaci tu jsou představena další 2 akvária, 1 motýlí expozice a 1 zoologická zahrada (celkem 21 zařízení). S odstupem času stojí za zmínku, že v roce 2023 již ani jedno z akvárií, ani motýlí expozice neexistují. Naopak zmíněná nová zoologická zahrada (Zoo Chleby) se mezitím stala 16. členem UCSZOO. Oproti předchozí publikaci sice čtenář nenalezne plány zoo, ale kniha obsahuje základní charakteristiku areálu, informace o rozloze, počtu chovaných taxonů, počtu veřejně přístupných pavilonů, otevírací době, kontaktech, přístupu včetně parkování, pravidelných akcí a historii. Největší (několikastránkový) prostor je věnován představení jednotlivých pavilonů a expozic.

V roce 2011 byla vydána kniha 134 výletů za zvířátky (Pecharová, 2011). Změny posledních let v segmentu zoo byly částečně zachyceny díky širšímu zaměření na různá místa, kde se lze setkat se zvířaty v lidské péči. V kapitole Zoologické zahrady je představeno 16 zoologických zahrad a jejich expozice, následuje část Zookoutky a farmy, která obsahuje cenné portréty zařízení, z nichž se do dnešní doby staly plnohodnotné zoologické zahrady, ale i farmy, které nemají se zoo nic společného. V dalších kapitolách jsou zmíněny akvariální expozice, ranče, výběhy zvířat ve městech a na hradech podobně jako v publikaci z roku 2003. Ani tady nechybí záchrané stanice či obory, resp. wildparky.

V roce 2004 Česko vstoupilo do Evropské unie a v té souvislosti byl již o rok dříve přijat Zákon o zoologických zahradách. Oficiální licenci (a tedy označení zoo) mohla získat i nová zařízení. Většina z nich vznikla a otevřela se veřejnosti až po roce 2010. Proto další publikace mohly toto alespoň částečně reflektovat. První taková byla vydána až v roce 2017. Malý špalíček výletů za zvířaty nejen do zoo (David, Ludvík, Soukup, 2017) reflektuje podrobně 52 zařízení, a dále se stručně zmiňuje i o menších zoo.¹²⁰ V roce 2019 vyšla pod značkou bulvárního deníku Blesk¹²¹ publikace nazvaná Nej české zoo: tipy na výlety 2019 (Cigániková, 2019), která představuje jen 16 členských zařízení UCSZOO.

¹¹⁹ Jedná se o Slovensko, Německo, Rakousko, Polsko a také Maďarsko.

¹²⁰ Kromě základních charakteristik se čtenář dočte o otevírací době, možnosti parkování, občerstvení, akcí, k dispozici jsou kontakty. Za zmínku stojí reflexe doby návštěvy a přehled „zvířecích chloub“. U velkých zoologických zahrad je dispozici popis prohlídky areálu.

¹²¹ Tomu také mírně odpovídá grafické ztvárnění a papír, na němž je publikace vytištěna, na druhou stranu jde o dílo s řadou fotografií, plány, základními informacemi (vstupné, rozloha, otevírací doba, akce, přístup,

Datové průřezové informace poskytují i výroční zprávy a ročenky se základními ekonomickými a chovatelskými údaji a přehledy. Ty mají v Česku velkou tradici, a umožňují tak srovnávat informace o všech významných zařízeních v celém státu, což jinde ve světě není běžné. Například přehledy chovaných taxonů byly nejprve nepravidelně vydávány od roku 1972, od konce 80. let 20. století každoročně, tedy již více než 30 let. Od roku 1998 jsou potom vydávány tzv. výroční zprávy (UCSZOO, 1998–2022), které reflektují další základní parametry, včetně rozlohy, počtu taxonů v záchovných programech a plemenných knihách, výše vstupného, výše investic, a opět tak umožňují tvorbu výjimečných datových řad. Cenným zdrojem mohou být i zprávy z jednání jednotlivých odborných komisí UCSZOO ve zmíněných výročních zprávách (UCSZOO, 1998–2022).

Mezi internetovými zdroji může být náročnější určit, z jaké doby pocházejí dané informace, nakolik jsou přesné a aktualizované. Komplexním a poměrně aktuálním zdrojem informací o zoo v Česku je internetová Světová zoo databáze (Worldwide Zoo Database, WZD). Z Česka obsahuje přes 100 existujících zoo zařízení, a navíc i mnohé areály zaniklé, jejichž znalost je pro hodnocení vývoje rovněž podstatná. Tato databáze spravovaná Romanem Hynkem je jedním ze základních zdrojů pro pochopení vývoje a podoby zoo na území Česka. Její výhodou jsou datace aktualizací a informací.

Dále takřka každá tradiční zoologická zahrada v Česku vydala knihu o své historii či brožuru provázející návštěvníka po jejím areálu, nebo alespoň po spektru chovaných druhů. Díky nim je možné hlouběji pochopit kontext jejich zakládání, chovatelské úspěchy i výstavbu. Podrobněji zpracovanou a pomocí knih či speciálních článků a vydání časopisů uveřejněnou historii má většina z tradičních zoologických zahrad v Česku.¹²² Řada z těchto publikací vznikla až po roce 2000. Přehled významných publikací o historii jednotlivých českých zoologických zahrad přináší tab. 26. Jde o cenné zdroje, které mohou napomoci i při odborném vědeckém výzkumu. Přesto mají určitá omezení. Pojetí publikací se výrazně liší, a tak přinášejí odlišné informace, navíc jsou vydávány v různých dobách, různě často. To samo o sobě může být předmětem výzkumu. Tento typ „výročních“ publikací může být ovlivněn tím, že jsou vydávány přímo danými organizacemi, a mohou proto upřednostňovat či naopak ignorovat vybranou dobu svého vývoje. Na druhou stranu jsou nejpodrobnějšími zdroji zohledňující místní kontext.

kontakt), představením expozic a pavilonů i zvířecích rarit a novinek pro danou sezonu, tedy cenným průřezovým souhrnem informací.

¹²² Další zoo vytvořily alespoň informační panely k této problematice.

Tab. 26: Publikace o historii jednotlivých zoologických zahrad Česka vydané po roce 2000

Zoo	Autor (autoři)	Rok vydání	Název publikace
Zoo Brno	Stuchlík, E.	2023	Zoo Brno
Zoo Děčín	Houšková, A.	2009	Zoo Děčín Pastýřská stěna. Jsme tu s vámi 60 let! 1949–2009
Zoo Hluboká	Žáček, J.	2023	Příběhy z hlubocké zoo
Zoo Jihlava	Jiroušek, V. T.	2004	ZOO Jihlava aneb cesta od kolébky k dokonalosti
Zoo Liberec	Šulc, M., Soukup, J.	2019	115 let Zoo Liberec 1904–2019
Zoo Olomouc	Kořínek, M. a kol.	2006	ZOO Olomouc včera a dnes
Zoo Olomouc	Kořínek, M. a kol.	2016	Zoo Olomouc rok za rokem
Zoo Olomouc	Kořínek, M., Gronská, I., Javůrek, P.	2021	65 let Zoo Olomouc
Zoo Ostrava	Stehlík, J.	2001	50 let Zoo Ostrava
Zoo Ostrava	Derlich, S., Ondrušová, M., Kalousková, Š.	2011	60 let Zoo Ostrava
Zoo Ostrava	Derlich, S., Holubová, K., Máchová V., a kol.	2020	70 let Zoo Ostrava 1951–2021: Od hornického parku po uznávanou ochranářskou organizaci
Zoo Plzeň	Vobruba, M., Vogeltanz, J.	2006	ZOO Plzeň 80 let
Zoo Plzeň	Hykeš, F.	2010	11 šťastných let Zoologické a botanické zahrady města Plzně
Zoo Plzeň	Vobruba, M.	2011	Kolébka plzeňské zoo 1926–1961
Zoo Plzeň	Vobruba, M.	2014	Zoo Plzeň 1963–2000 Jak se rodí Lochotín
Zoo Plzeň	Vobruba, M.	2016	90 let Zoo Plzeň 1926–2016
Zoo Plzeň	Vobruba, M., Misíková, K., Mazný, P.	2021	Zoo Plzeň 95 let
Zoo Praha	Anděrová, R. (ed.)	2006	Trojský koník: 2006/2
Zoo Praha	Anděrová, R.	2008	Historie Zoo Praha
Zoo Praha	Anděrová, R. (ed.)	2011	Trojský koník – speciální vydání 2011: 80 let Zoo Praha
Zoo Praha	Heráňová, H.	2018	Historie úsilí o zřízení pražské zoologické zahrady v letech 1860–1926
Zoo Praha	Heráňová, H.	2019	Historie pražské zoologické zahrady v letech 1926–1938
Zoo Praha	Heráňová, H.	2020	Historie Zoo Praha – válečná léta 1939–1945
Zoo Praha	Heráňová, H.	2021	Zoo pro hlavní město. Historie Zoo Praha 1860–1945
Zoo Ústí n. L.	Krsek, M., Skalka, P., Nešetřil, R., Vrabcová, V.	2008	100 let od Lumpeparku k moderní zoologické zahradě
Zoo Ústí n. L.	Krsek, M., Vrabcová, V.	2017	110 let od Lumpeparku k moderní zoologické zahradě
Zoo Vyškov	Mikulka, R., Bílek, R.	2015	Půlstoletí vyškovské ZOO
Zoo Zlín	Klika, I., Klimeš, R.	2005	Lidé a zvířata. Historie vzniku a významu zoologických zahrad

Zdroj: vlastní zpracování

6.2.2 Počátky zoo na území Česka

Na českém území má chov exotických zvířat značnou tradici. Dlouhodobě nejvýznamnějším areálem byl zvěřinec v Královské zahradě Pražského hradu (založený asi v roce 1534 Ferdinandem I. Habsburským), který se stal známým zejména později jako Lví dvůr Rudolfa II. V té době se jednalo o největší evropský zvěřinec. Ani dosud zmíněné menažerie v londýnském Toweru či ve Versailles (viz kap. 5.1.1), jejichž kolekce později tvořily základ sbírek nově vzniklých zoologických zahrad v Londýně a Paříži (viz kap. 5.1.2), nebyly takového rozsahu. Pražský královský zvěřinec ale zanikl již v roce 1740 a neměl následovníka (WZD, 2018). Další rozsahem podobná zařízení začala v Evropě vznikat až s nástupem éry (moderních) zoo na přelomu 18. a 19. století.

České území však toto zakládání zoologických zahrad buržoazii v průběhu 19. století minulo. Absenci vzniku zoo na území Česka v 19. století osvětový pracovník liberecké zoologické zahrady Jiří Mikoláš v publikaci Dobroruka a kol. (1989) vysvětloval tím, že právě tehdy se „český národ“ soustředil hlavně na udržení vlastní národní existence. Praha nebyla hlavním městem státu ani významným přístavem jako Rotterdam či Antverpy, kde se čile obchodovalo a kam byla dovážena exotická zvířata (Dobroruka a kol., 1989). Na českém území tak vznikaly zejména kulturní instituce typu muzeí a divadel a „na ostatní zatím ještě nebyl čas“ (Dobroruka a kol., 1989, s. 104). *„Když se na konci 19. století začalo hovořit o zřízení zoologické zahrady v Praze, téměř všechna větší města v Evropě i zámoří již své zoologické zahrady měla. Zatímco u zrodu většiny zoologických zahrad v cizině stáli často nejvěhlasnější přírodovědci své doby, u nás vše, co se týkalo přírodovědy, zavánělo podivínstvím. Navíc se k nám informace o zoologických zahradách dostávaly především z německého prostředí a to pochopitelně ještě zvyšovalo nedůvěru. A tak není divu, že první pokusy o zřízení zoo ve Stromovce, v Rajské zahradě, na Letné či na Štvanici ztroskotaly.“* (Kůs, 1989, s. 3).

Na druhou stranu informace o tom, že úsilí založit zoologickou zahradu v Praze lze zaznamenat až na konci 19. století, nejsou zcela pravdivé. Nejnovější výzkumy prokázaly, že snahu vybudovat zoologickou zahradu lze datovat hlouběji do minulosti (Heráňová, 2018 a 2021), ovšem žádný z pokusů řady desetiletí nedospěl do realizace. Myšlenku iniciovali již na počátku 60. let 19. století univerzitní profesor Antonín Fryč a Vojta Náprstek. Vznik velké trvalé zoologické zahrady v Praze posouvaly objektivní důvody jako války, finanční problémy a dostupnost vhodného místa. Znesnadňovala jej rovněž řada osobních sporů a nejednotnost organizací, které vzájemně nedokázaly spolupracovat, přestože měly stejný cíl. Značným problémem byla dlouhodobá absence jedné vůdčí a sjednocující osobnosti. Prvotně zhatil

plány nepříznivý efekt bankrotu Zoo am Schättele ve Vídni (provozované spolkem) v kombinaci s prusko-rakouskou válkou (1866). Problémy byly i s lokalitou – kromě (ne)možnosti získat pozemky (většina půdy byla v soukromém vlastnictví) se obecně různily názory na to, kde má zařízení vzniknout. Navíc reálně se plánovalo zoologickou zahradu vybudovat nikoliv přímo v tehdejší Praze, ale v některém z jejích předměstí. Až v roce 1922 byla ustanovena Velká Praha, která vznikla připojením dalších 37 měst, obcí a osad (nejlidnatějšími z nich Královské Vinohrady a Smíchov). Situaci brzdila i skutečnost, že bylo od začátku v plánu vybudovat reprezentativní zoologickou zahradu. Nemělo tedy dojít k evolučnímu postupnému vývoji od jedné expozice k plnohodnotné zoologické zahradě, jako se to stalo v Liberci (viz vznik zoo v kap. 3.4).

Za nejstarší zoologickou zahradu na území Česka je považována Zoo Liberec (Komárek, Vogel, Augusta, 1955), která byla založena v převážně německy hovořící části státu (tehdy Liberec nazýván německy Reichenberg). Proč vznikla první zoo na území Česka právě tam? Pokud (nejen) na území tehdejšího Německa nastal rozvoj zoo v souvislosti s industrializací a urbanizací (viz kap. 5.1.3), pak je zřejmé, že se stejný trend mohl difuzně šířit i za hranice do podobných oblastí. Region severních Čech přitom s Německem spojoval kromě zprůmyslnění fakt, že do Německa směřovala významná část místní produkce a v neposlední řadě také společný jazyk. České království bylo v habsburské rakousko-uherské monarchii nejvíce průmyslovým regionem, což platilo zejména o Čechách a v rámci nich zejména o severních a severozápadních příhraničních oblastech. Právě Liberecko bylo místem, kam do Čech se rozšířila ze sousedního Saska průmyslová revoluce jako první. Region se rychle stal po Praze ekonomicky nejvyspělejší částí Českých zemí, významným průmyslovým centrem, kde se naplno projevovala nejen industrializace, ale také další související procesy – urbanizace se vznikem nových městských institucí, demokratizace a demografická revoluce s rychlým populačním růstem.

Na Liberecko mohla průmyslová revoluce plně proniknout nejen díky geografické blízkosti se Saskem, ale také díky dlouhodobé soukenické a textilní tradici. Zásadou rozvoje textilních manufaktur se Liberec stal v polovině 18. století populačně třetím největším městem v Čechách (po Praze a jen těsně Chebu). V polovině 19. století už byl Liberec po Praze druhým nejlidnatějším městem v Čechách a čtvrtým v Českých zemích (po Praze, Brně a Jihlavě). Liberec patřil v 19. století mezi nejvyspělejší střediska středoevropské textilní výroby. Po Brně byl městem s druhou nejvyšší koncentrací textilních továren v habsburské monarchii. Ačkoliv později jiná města začala růst rychleji (např. Plzeň) a toto postavení

Liberci nezůstalo, stále si zachoval postavení největšího města v Sudetech a také určitý vývojový náskok (Karpaš, 2019). To všechno umožňovalo postupnou transformaci místní společnosti a vznik zájmových spolků stejně jako propojení šlechty a průmyslu tak, jak je podrobně popisováno v dalších kapitolách.¹²³

Na současném místě začala být zoo v Liberci budována v roce 1904, kdy vznikl první výběh srenců. Od následujícího roku začaly přibývat další druhy a expozice a areál se postupně transformoval v zoologickou zahradu. Již v roce 1895 ale Ornitologický spolek pro severní Čechy, který stál za vznikem zoo, založil a pro návštěvníky otevřel předchůdce zoologické zahrady – ptačí park na Perštýně v Liberci. Ten zanikl až v roce 1907 přestěhováním zvířat do budované zoologické zahrady. Zoo o ploše asi jednoho hektaru na konci první světové války takřka zanikla, ale poté se opět postupně rozšiřovala (Šulc, Soukup, 2019). Jedna z nejstarších dochovaných expozic – příkopový výběh medvědů – je tu ponechána jako připomínka toho, v jakých (z dnešního pohledu, jak zoo upozorňuje, nepřijatelných) podmínkách byla ve 20. letech 20. století chována zvířata (obr. 33).

Obr. 33: Bývalý výběh medvědů v Zoo Liberec – jedna z nejstarších expozic dochovaných v zoologických zahradách Česka

Zdroj: autor (2023)

Pozn.: dnes na někdejší zvířecí obyvatele výběhu odkazuje maketa.

¹²³ V Liberci vznikla v rámci Čech jedna z prvních elektrických tramvajových tratí, jedno z prvních průmyslových muzeí či jedna z prvních botanických zahrad. Již v roce 1859 bylo vybudováno železniční spojení s německou Žitavou i východočeskými Pardubicemi. Později vzniklo i první krematorium na území Rakousko-Uherska (Karpaš, 1996).

V roce 1910 vznikl zvířecí park v Ústí nad Labem, který fungoval jen do první světové války, kdy kvůli špatné finanční situaci zanikl.¹²⁴ Park fungoval v kooperaci města s turistickým horským spolkem (Gebirgsverein Aussig) a obchodníkem Carlem Simonem, který do Ústí zvířata dovážel po Labi z Hamburku (Krsek, Skalka, Nešetřil, Vrabcová, 2008; WZD, 2018). Díky tomu byla zdejší kolekce na svou dobu velmi široká.

Zároveň je nutné si uvědomit, že se většina lidí v době, kdy ještě na českém území prakticky neexistovaly žádné zoologické zahrady, s exotickými zvířaty setkávala (pokud vůbec) zejména díky kočovným menažeriím a zvěřincům cirkusů (např. Kludský, Gleich, Busch), jejichž návštěvy měst byly atraktivní podívanou. To platilo i o meziválečném období, kdy se však cirkusy dostávaly do finanční krize. Z nevhodných podmínek některých těchto zařízení byla následně získávána i zvířata do (nově vznikajících) zoo – např. Liberec, Praha (Nekolný, 2023b).

6.2.3 Počátky a význam české akvaristiky

Abychom pochopili vznik a rozvoj zoo před 2. světovou válkou, musíme vzít v potaz, že první zoo na území Česka neměly (vzhledem ke svému pozdějšímu načasování) výhradní podobu zoologických zahrad (viz typologie zoo v kap. 3.3) jako tomu bylo v západní Evropě (viz kap. 5.1.3). Existoval klíčový vývojový proud spojený s akvaristikou. Vznik zoo na českém území byl v meziválečném období úzce spojen se spolkovou činností, která s rostoucím zájmem o akvaristiku a teraristiku měla i toto zaměření. Historii české akvaristiky sepsal Krček (2016 a 2021). Téma v kontextu expozičních zařízení podrobněji zpracoval Nekolný (2023b).

V 50. letech 19. století, v době, kdy v Londýně vzniklo první veřejné akvárium, nechal Jan Evangelista Purkyně pro fyziologický ústav vyrobít první českou akvarijní nádrž (1856). Právě on byl zakladatelem české akvaristiky, kterou dále šířil a popularizoval Antonín Frič, jenž chtěl po vzoru berlínského akvária vybudovat obdobné zařízení i v Praze (Oliva, 1964). Postupně se akvarijní nádrže šířily i do domácností, v českém prostředí od 80. let 19. století (Hykeš, 1960). V roce 1885 dokonce vyšla první česká akvaristická příručka od Fričova asistenta Josefa Kafky (Oliva, 1964; Dyk, 1988). Na konci 19. století v Praze stále neexistovala zoologická zahrada, ovšem Spolek pro zřízení zoologické zahrady v Praze ano, a dokonce měl několik zvířat. Uvažoval nad možností zřídit akvárium, než se podaří

¹²⁴ Většina obyvatel města tehdy prvně viděla krokodýla i další druhy exotických zvířat.

realizovat vlastní zoologickou zahradu. Pro jeho umístění byl již dokonce vybrán prostor (Nekolný, 2023b).

Nejstarší českou akvaristickou společností byl spolek zkráceně nazývaný Akvarium, založený v roce 1899 v Praze. Téhož roku se v Praze konala hospodářská výstava, na níž byla vystavena i akvária, což odpovídá i výše zmíněnému trendu jinde v Evropě. O dva roky později (1901) vznikl v Plzni druhý český spolek Iris. Třetí spolek akvaristů a teraristů – Cyperus – byl založen roku 1907 v Brně a byl spojený s osobou akvaristy Karla Ullmanna, který byl velkým obdivovatelem zakladatele německé akvaristiky Emila Adolfa Rossmässlera. Ullmann se po vzoru veřejných akvárií v Benátkách a Wuppertalu rozhodl vybudovat veřejné akvárium, což se ještě téhož roku v brněnském parku Lužánky povedlo (Krček, 2016; Nekolný, 2023b).

Také nejstarší pražský spolek Akvarium od počátku diskutoval možnost vytvoření stálé expozice. Dlouhou dobu se však řešilo, jak rozsáhlá by měla být, kolik bude stát a jak bude financována. V roce 1911 několik nespokojených členů ze spolku vystoupilo a po výměně názorů, vyvracení informací a pokusech o návrat do původního spolku vznikla Akvaristická společnost Leknín s podobným zaměřením činnosti jako původní Akvarium. Mezi spolky panovalo pnutí – oba vydávaly časopis a chtěly vytvořit stálou expozici (Nekolný, 2023b).

Spolek Akvarium využil na počátku 20. let 20. století možnost propojit tuto ideu s univerzitním zoologickým ústavem, což výrazně zjednodušilo situaci a přispělo k realizaci i odbornosti zařízení. Následně vzniklo v Praze mnoho dalších podobně zaměřených spolků. V polovině 20. let 20. století došlo k masovému rozmachu české akvaristiky, což se projevilo nejen zakládáním dalších spolků i v jiných městech ale také řadou výstav, odborných a společenských akcí, burz, vznikem pěstíren a prodejen, vydáváním odborných časopisů i budováním stálých expozic (Krček, 2016; Nekolný, 2023b).

6.2.4 Zakládání a rozvoj zoo v meziválečném období

V meziválečném období se dále rozrůstala liberecká zoologická zahrada, která již na konci 30. let 20. století dosáhla takřka své současné rozlohy. V roce 1927 vznikla expozice lachtanů inspirovaná Hagenbeckem (k jeho významu viz kap. 5.1.4). Ve 30. letech 20. století se rychle zvyšoval počet chovaných druhů. K roku 1938 víme o více než 250 taxonech zvířat. Nechyběla ani řada velkých a charismatických druhů, zejména šelem: lvů, levhartů, jaguárů, pum či tří druhů medvědů (včetně ledních). K vidění byli plameňáci, pelikáni, zebry, krokodýli, velké množství primátů i množství vzácně chovaných druhů. Během druhé světové

války však severočeská zoo strádala a na konci válečného období byla v dezolátním stavu a s malým množstvím živočichů (Šulc, Soukup, 2019).

Přehled zakládání zoologických zahrad na základě těch dosud existujících (např. Dobroruk a kol., 1989) uvádí, že v meziválečném období mezi první a druhou světovou válkou na území Česka vznikly buď dvě, nebo tři zoologické zahrady: Praha-Troja (1931) a Hluboká-Ohrada (1939), a případně také Plzeň (1926), která ovšem původně existovala v Doudlevcích a teprve v 60. letech 20. století byla přestěhována do současné lokace na Lochotíně. Z geografického hlediska tedy nejde o zcela stejnou zoo. Původní zoo lze vnímat jako přímého předchůdce v jiné lokalitě. V meziválečném období dále vznikl soukromý chov exotických zvířat hraběte Seilerna ve Zlíně-Lešné, z něhož se po druhé světové válce vyvinula dodnes existující zoologická zahrada (Nekolný, 2023b). Nekolný (2023b) nicméně zdůrazňuje, že v meziválečném období vzniklo na území Česka mnohem více zoo.

Přímo na území dnešní Prahy fungovalo postupně hned několik expozičních zařízení se zvířaty. Např. již na konci 19. století existovala školní zoologická zahrádka na Žižkově. Hlavní boom zakládání zoo v širším slova smyslu v Praze nastal až ve 20. letech 20. století. K těm klíčovým patřila i zoologická zahrádka v Kinského sadech (1923–1926). O nejvíce důležitá zařízení se postarala zejména iniciativa zmiňovaných akvaristických spolků. Jednalo se o Veřejné akvárium spolku Akvarium na Karlově (Nové Město pražské), následně přesunutě do Kinského sadů na Smíchově (1922–1923, 1924–1940) a zejména Vivarium spolku Leknín v Havlíčkových sadech na Královských Vinohradech (1926–1945), jedna z nejvýznamnějších meziválečných zoo, která začínala jako převážně akvaristické zařízení, ale později získala i venkovní expozice, kde byly později chovány i velké kočkovité šelmy či 7 medvědů zároveň. Mimo Prahu byla významná veřejná zařízení akvaristických spolků v Chrudimi (1934–1939)¹²⁵ a v Chomutově (1932–1972, obr. 34), které se v poválečném období rozrostlo i o venkovní expozice primátů a šelem (Nekolný, 2023b).

Zoologická zahrada v Praze-Troji byla nakonec otevřena po desítkách let snažení v roce 1931, a to na ploše 8 ha. Velmi rychle se etablovala a rozšiřovala, že svým rozsahem za sebou nechala všechna ostatní dosavadní zařízení. Brzy si díky úspěšným odchovům zvířat získala světové uznání (Veselovský, 1971). Již zmíněná malá zoo u zámku Ohrada nedaleko Hluboké nad Vltavou vznikla jako živá expozice loveckého muzea Schwarzenbergů (Nekolný, 2023b, Žáček, 2023). Princip spojení zoo a muzea byl využíván již od 19. století, jak prezentuje

¹²⁵ Podrobně viz Nekolný (2023a)

kapitola 5.1. Další šlechtická zoo byla založena baronem Haasem na hradě Bítově na jižní Moravě; byla ale silně svázána s jeho osobou, a tak brzy zanikla (Jaša, nedat.).

Obr. 34: Budova někdejšího Veřejného akvária v Chomutově, stav 2022

Zdroj: autor (2022)

V období do druhé světové války vzniklo dále několik zoo v průmyslovém německy mluvícím pohraničí, což opět potvrzuje významné postavení německých zoo i akvaristiky obecně, včetně 30. let 20. století (kapitola 5.1.5). Většina z nich ale zanikla během druhé světové války (obecně význam válek na zánik zoo, viz kap. 3.4, dále např. 5.1.6 a 5.3). Zoo tak měli např. v Aši (od 30. let, zánik během druhé světové války) či Varnsdorfu. Informace o nich jsou však značně sporé. Ze soukromé iniciativy vznikla na české poměry relativně významná Zoo am Berg u Mariánských Lázní (1931–1951). V Nejdku u Karlových Varů od roku 1934 existoval Vogelschutzpark, tedy park na ochranu ptactva, kterému se ale také říkalo zoopark, protože zde byly expozice se zvířaty. Menší zoo existovaly v Kutné Hoře (od první poloviny 30. let 20. století), Poděbradech (od 1934), Českých Budějovicích (od cca 1927) i mnoha dalších českých městech. Významná byla Baťova zoo ve Zlíně (1930–1940, přestěhována 1934), protože chovala i lvy a tuleně. Nepřímý předchůdce současné poválečné zoologické zahrady vznikl v Brně (1937–1941) a po jeho zániku byla některá chovaná zvířata přesunuta do zoo v Praze a Plzni (WZD, 2018; Nekolný, 2023b).

V souvislosti s vývojem zoologických zahrad jinde v Evropě je ještě vhodné zmínit, že mnoho významných zvířat do zoo v meziválečném období putovalo z Hamburku, z obchodu se

zvířaty rodiny Hagenbecků (viz kap. 5.1.4). Znamé jsou případy z Liberce, Prahy či Zlína. Hagenbeck vytvořil také plán budování zoologické zahrady v Praze-Troji, ale nakonec z něj byla realizována prakticky jen jedna expozice (Heráňová, 2021).

6.2.5 Poválečný vývoj a období socialismu

Druhá světová válka na území Česka – stejně jako v celé Evropě – přerušila vývoj zoo nastartovaný v předchozím období. Jak je zřejmé ze zmíněných případů, mnohé zoo zanikly a publikace se o nich (proto) takřka nezmiňují. V českém kontextu hrál velký vliv i odsun německého obyvatelstva. Poválečné etapa se ale následně stala obdobím zakládání zoologických zahrad. Za klíčové hybné síly lze považovat rozvoj měst a průmyslu, populační růst díky poválečným vyšším populačním přírůstkům a centrální politická snaha vybudovat zoologické zahrady jako místa rekreace „pracujícího lidu“ v krajských městech.

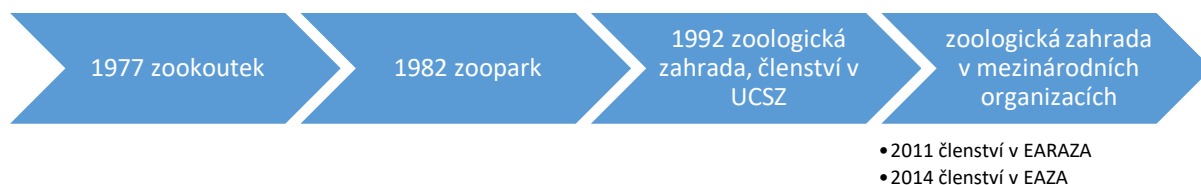
Zoologické zahrady vznikly nejprve v 6 městech (Děčíně, Brně, Ostravě /tehdy na jiném než současném místě/, Olomouci, Ústí nad Labem a Zlíně). Ve 2 dalších lokacích (Dvůr Králové, Jihlava) se jednalo původně o zookoutky, i když ve Dvoře Králové se ze živé expozice muzea stala zoologická zahrada velmi rychle ještě v tomto období. V krátkém období 12 let 1946–1957 tak bylo založeno 8 z celkového počtu 15 tradičních zoologických zahrad Česka, tedy nadpoloviční většina.

V následujících 40 letech se „pouze přestěhovaly“ zoologické zahrady v Ostravě a Plzni (60. léta 20. století) a vznikly zoo (tehdy zookoutky, dnes zoologické zahrady) ve Vyškově (60. léta 20. století), Chomutově a Hodoníně (70. léta 20. století). Celkově tedy v období 1945–1989 vzniklo 11 nových zoologických zahrad, které dnes v českém kontextu považujeme za tradiční, ale z některých se oficiální zoologické zahrady staly až později. Na druhou stranu minimálně v 6 z těchto měst (Brno, Olomouc, Zlín, Chomutov, Plzeň, Ústí nad Labem) již mezi světovými válkami existovali větší či menší, přímí či nepřímí předchůdci těchto zoologických zahrad. Zároveň zoologickým zahradám v Olomouci, Jihlavě či Hluboké hrozilo uzavření (Kořínek a kol., 2011; Jiroušek, 2004; Nekolný, 2023b).

Jiroušek (2005) podotýká, že v období socialismu byly všechny zoologické zahrady v majetku státu, resp. byly jako specializovaná kulturní zařízení spravovány a řízeny krajskými, okresními či městskými národními výbory (Veselovský, 1981). Spadaly do resortu ministerstva kultury, které vydávalo podle zákona č. 52/1959 statut zoologické zahrady. Původně jich bylo oficiálně 10 (Brno, Děčín, Dvůr Králové nad Labem, Liberec, Olomouc,

Ostrava, Praha, Plzeň, Ústí nad Labem a Zlín-Lešná)¹²⁶. Ostatní areály, které dnes známe jako zoologické zahrady, tehdy, pokud vůbec existovaly, figurovaly pouze jako tzv. „zookoutky“. Zoo tedy procházely různými vývojovými stádii, jak dokládá i příklad Zoo Hodonín (obr. 35).

Obr. 35: Vývojové fáze Zoo Hodonín

Zdroj: vlastní zpracování na základě webu zoo

Mnohé zoo začínaly s provizorními stavbami. Po znárodnění cirkusů v roce 1948 se do zoo dostávaly jejich maringotky se zvířaty.¹²⁷ Pražská zoologická zahrada měla v rámci východního bloku výjimečné postavení a v 50. letech 20. století byla tranzitním karanténním místem pro výměnu zvířat mezi západním a východním blokem (Veselovský, 1995). Byla sem dovážena zvířata ze Sovětského svazu a díky tomu se i do českých zoologických zahrad dostávaly vzácné asijské druhy zvířat. Fungovala i spolupráce s dalšími socialistickými zeměmi, např. Kubou (Nekolný, Schneiderová, 2023).

Na přelomu 50. a 60. let 20. století se ukázalo, že zoologických zahrad (i zookoutků) vzniklo až příliš mnoho a začal se řešit jejich vysoký počet a někdy i problematická kvalita. Zoologické zahrady byly dlouhodobě podfinancované, a i proto docházelo k jejich profesionalizaci postupně. Jejich značný počet a vzájemná podobnost vedly k úvahám o jejich redukci a nutnosti specializace jednotlivých zoo. Z toho důvodu bylo schváleno nařízení, které doporučovalo zoologickým zahradám specializovat se. V téže době se stal ředitelem zoologické zahrady ve Dvoře Králové Josef Vágner, který se rozhodl, že tamní areál zaměří na africkou faunu. To bylo přes ambicióznost projektu schváleno. Celá myšlenka vznikla i díky faktu, že se našel prostor, kam by se zoo mohla rozšířit. Zoo se zvětšila o 60 ha, vybudovalo se nové oplocení a cesty. V roce 1968 se tedy Vágner vydal do Afriky, aby získal potřebná africká zvířata (Šimůnek a kol., 2022).

V 60. letech 20. století byly zoo v západní Evropě nuceny výrazně inovovat své pojetí a mj. vznikly první safari parky (viz kap. 5.1.7). Vývoj tohoto fenoménu v postsocialistické Evropě zatím prakticky nebyl v literatuře zachycen. Zoo Dvůr Králové pod vedením Josefa Vágnera

¹²⁶ V tehdejším Československu dvě další na Slovensku (Bojnice, Bratislava).

¹²⁷ Např. v Brně takto dočasně žili nejdříve lvi a později i medvědi, kterým byl stavěn na svou dobu velmi moderní medvědinec dlouhých 7 let (Stuchlík, 2023). Ostatně také zvířata byla dovážena z cirkusů nebo pražské zoo (Derlich, Holubová, Máchová a kol., 2020).

přítom začala v roce 1969 – tedy ve stejné době jako v západní Evropě – stavět svou safari část. Původní termín otevření byl stanoven na rok 1972, nakonec byly průjezdní výběhy, mj. kvůli nedostatku financí, otevřeny až o více než 20 let později v roce 1989 (Šimůnek a kol., 2022). Na druhou stranu Vágnerovi se podařilo v letech 1968–1976 z jeho afrických expedic dovést do Dvora Králové i dalších zoo velké množství afrických zvířat v řádu tisíců jedinců. Jedná se tak o jeden z nejvýznamnějších milníků v historii českých i evropských zoo. Mnohá dovezená zvířata a zejména jejich potomci narození již ve Dvoře Králové byli posíláni i do dalších zoologických zahrad, a celkově tím výrazně vzrostla kvalita chovaných zvířat nejen v českých zoologických zahradách. Tato zvířata měla velkou finanční hodnotu i perspektivu dalšího chovu. Vágnerovy africké expedice zajistily dovoz řady zvířat do té doby jen těžko získatelných. Import z jiných států byl velmi složitý vzhledem k nedostatku západní měny, o kterou se muselo žádat nadřízené úřady (Kořínek a kol., 2016, více viz kap. 6.3). Královédvorská zoo se zařadila mezi přední ve světě. Od expedic se v zoo narodilo přes 6 tisíc potomků dovezených zvířat, zejména antilop (Vágnerová, Vágner, 2018). Vágner rovněž uvažoval o vzniku delfinária, která byla v té době v západní Evropě velmi populární. K jeho realizaci však nikdy nedošlo (Šimůnek a kol., 2022).

Od 50. let 20. století se na pozice ředitelů zoo dostávaly významné osobnosti, které zoo formovaly několik dalších desítek let¹²⁸. Zoo se více zaměřily na kvalitu chovu a odchovy mláďat. Např. v Zoo Olomouc ale došlo k velkému kvalitativnímu zlomu v chovatelské činnosti až v 70. letech 20. století. Do té doby sestávala kolekce zvířat převážně z druhů běžně chovaných, hospodářských zvířat a z živočichů místní fauny. Právě v 70. letech se do zoo dostávali vzácní afričtí kopytníci a jiná zvířata, pocházející většinou z Vágnerových transportů. Zoo Praha působila jako metodické centrum ostatních zoologických zahrad (Dobroruka, 1981).

I to naznačuje, že vývoj v poválečném období byl také mnohem bohatší a složitější, než jak se na první pohled může zdát. V 80. letech 20. století se uvádělo, že Československo má jednu z nejvyšších hustot zoo na světě, když existuje 15 velkých zoologických zahrad a na 60 zookoutků, které však často chovaly opice, medvědy či lvy. Existovaly např. malé zoo jako součást parků kultury a oddechu či při výrobních závodech (Kaluža, Bolčo, 1962). Příkladem mohou být počátky zoologické zahrady v Jihlavě či zookoutek PKO v Pardubicích, který existoval jen v 60. letech 20. století, ale byly v něm chovány i opice několika druhů (WZD,

¹²⁸ Zejména Jiří Badalec ředitelem Zoo Liberec 1954–1982, Zdeněk Veselovský ředitelem Zoo Praha 1959–1988, Josef Vágner ředitelem Zoo Dvůr Králové 1965–1983 či Vladislav T. Jiroušek vedoucím, resp. ředitelem Zoo Jihlava 1967–2005).

2018). Mezi další zaniklé instituce se řadí např. zookoutek ve Frýdku-Místku či v Holešově, které chovaly taxony dnes vzácně vystavované (UCSZOO, 2006). V letech 1983–1994 existovala ve Vrchlabí zoo Krkonošského národního parku s místními druhy zvířat – tedy wildpark (viz typologie zoo v kapitole 3.3). Její význam dokládá fakt, že byla zahrnována do přehledu vydávaných stavů zvířat chovaných v československých zoo (WZD, 2018).

Pro komparaci s vývojem západoevropských zoo je stěžejní zhodnocení vizuální podoby, tedy architektonického diskurzu, českých, resp. postsocialistických středoevropských zoo. Ve srovnání s mnoha novými zoologickými zahradami západního bloku založenými jako soukromé nebo komerční instituce nemusely zoologické zahrady východního bloku řešit finanční soběstačnost v tak velké míře, protože byly většinou ve veřejném vlastnictví. Proto byly ryze chovatelskými zařízeními v minimem doprovodné infrastruktury pro návštěvníky. Dlouhodobě však trpěly nedostatkem finančních prostředků, a proto se příliš nemohly věnovat dalšímu rozvoji.

Jejich výstavba probíhala převážně formou tzv. akcí Z, tedy neplacené pracovní činnosti obyvatel. Základním cílem bylo zajistit trvalé (nejen dočasné) stavby pro zvířata. Expoziční design se (z finančních důvodů) příliš neřešil. Výstavba trvala mnohdy dlouhou dobu, a to i v metropolitní zoologické zahradě v Praze, jak dokládá výstavba dvou ve své době největších pavilonů, jejichž výstavba trvala osm let – pavilonu velkých savců v letech 1963–1971 a pavilonu šelem a plazů v letech 1983–1991. Stavby tím rychle zastarávaly. Zároveň právě zejména v Zoo Praha však vzniklo několik významných staveb, které se v upravené podobě používají dodnes a na svou dobu byly pokrokové. Zmínit lze např. pavilon vodních ptáků z 50. let 20. století, postavený v bruselském stylu, či velkou voliéru dravců, která nahradila původní voliéru ze 30. let 20. století¹²⁹ (Anděrová, 2011; Anděrová, Janochová, 2017). Typickou ukázkou staveb v zoologických zahradách Česka z 60. let 20. století jsou klece primátů v Zoo Brno (obr. 36). I z těchto staveb je zřejmé, že členění zoologických zahrad v Česku bylo dlouhodobě taxonomické.

¹²⁹ Velká voliéra dravců nahradila tzv. Jandovu voliéru, která byla ve své době největší v Evropě. Nová velká voliéra byla postavena ještě větší – s rozměry 38 m na délku, 16 m hloubka a 28 m výšky.

Obr. 36: Klece pavilonu primátů Zoo Brno z let 1964–1965, stav 2017

Zdroj: autor (2017)

Z dnešního pohledu je na zoologické zahrady, které vznikly před rokem 1989 vhodné nahlížet jako na tradiční české zoologické zahrady (např. Nekolný, 2014). Spojuje je také veřejné vlastnictví – všechny jsou v majetku měst či krajů. Jedná se o celkem 15 institucí, z nichž tři se staly uznanými zoologickými zahradami až v 90. letech 20. století (Vobruba, 1998). Většina z nich byla dlouhodobě členem zmíněné Unie českých a slovenských zoologických zahrad (UCSZOO)¹³⁰. Podrobný přehled zakládání tradičních českých zoologických zahrad založených před rokem 1989 představuje tab. 27.

¹³⁰ Tři nejnavštěvovanější zoologické zahrady v Česku (Zoo Praha, Zoo Zlín a Zoo Dvůr Králové) z UCSZOO vystoupily v roce 2022.

Tab. 27: Zakládání tradičních zoologických zahrad v Česku (před rokem 1989)

Obec se zoo	Rok založení, počátku výstavby	Rok zpřístupnění	Původní rozloha (ha)	Současná rozloha (ha)	Poznámky
Liberec	1904	1904	1	14/12	1895 ptačí park, 1902 voliéra v městském parku; 1919 dlouho chybně uváděno jako vznik zoo
Plzeň	1926/1962	1926/1963	1/1,5	21/21	původní lokalita Doudlevice, od 1963 na současném místě (Lochotín), 1981 spojení s botanickou zahradou
Praha	1926	1931	8	58/50	několik nepřímých předchůdců
Hluboká (Ohrada)	1938	1939	0,5	6/4,8	původně expozice muzea, 1972 samostatná zoologická zahrada
Dvůr Králové	1946	1946	4,6	78,8/53	vznik jako součást vlastivědného muzea, 1947 samostatnost
Zlín-Lešná	1948	1948	52	74/50	1929/1930 soukromý chov zvířat s exkurzemi; 1953 zoo oficiálně uznána
Ústí nad Labem	1946	1949	6	26/25	1908 ptačí rezervace Lumpepark, na jejíž tradici zoo odkazuje
Děčín	1949	1949	2 (příprav. 8)	6/5	
Ostrava	1949/1956	1951/1960	6,5	100/65	původní lokalita Kunčičky, 1960 přesun na současné místo
Brno	1950	1953	65 (využita jen malá část)	41,3/25	1937–1941 předchůdce na jiném místě; 2011 vyňata z území zoo Přírodní památka Mniší hora
Olomouc	1952	1956	42,5	42,5/22,5	
Jihlava	1957	1957	Cca 0,5	8,9/8,3	původně zookoutek, od 1982 ofic. zoologická zahrada
Vyškov	1965	1965	0,5	9/4	původně zookoutek, 1992 právní subjektivita, 1996 zoologická zahrada (v názvu Zoopark)
Chomutov	1975	1975	112	112/112	1980 osamostatnění od správy kin
Hodonín	1974	1977	5	5,7/4,2	původně zookoutek, 1982 zoopark, 1992 zoologická zahrada

Zdroj: vlastní zpracování na základě Komárek, Vogel, Augusta (1955), Vobruba (1998), Jiroušek (2005), Derlich a kol. (2011), Mikulka a Bílek (2015), Vobruba (2016), Matschei (2019), WZD (2023), webů a výročních zpráv zoo a UCSZOO.

Pozn.: Zoo jsou uvedeny v chronologickém pořadí podle zpřístupnění. Pokud je ve sloupcích o roku založení a zpřístupnění více údajů, reflektují více lokalit, ovšem s kontinuitou chovaných zvířat. V případech předchůdců bez přímé kontinuity je informace uvedena v poznámce. Údaje o rozloze mohou být počítány odlišně. / Údaje o současné rozloze: celkem/expoziční přístupná část.

6.2.6 Vývoj po roce 1989

Československo bylo podle Veselovského (1987) dlouhou dobu jedinou socialistickou zemí, která nepodepsala ani jednu z významných světových konvencí k ochraně přírody. Pádem tzv. železné opony však došlo k otevření nových možností a zapojení do evropského, resp. globálního systému ochrany přírody, zoologických zařízení a navázání vztahů se západními zoologickými zahradami. Zásadní změny po roce 1989¹³¹, resp. v 90. letech 20. století, se projeví zejména ve čtyřech směrech:

- 1) Institucionalizace národní spolupráce: Nově byla utvořena profesní a profesionální spolupráce v podobě Unie československých zoologických zahrad, po rozdělení Československa Unie českých a slovenských zoologických zahrad (nejprve UCSZ, aktuálně používá zkratku UCSZOO).
- 2) Zapojení do mezinárodní spolupráce: Většina zoologických zahrad se stala členy dalších mezinárodních organizací (např. Světové asociace zoologických zahrad a akvárií /WAZA/, Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií /EAZA/, Euroasijské asociace zoologických zahrad a akvárií /EARAZA/).
- 3) Pokles návštěvnosti: Nová společensko-politická situace a možnost bez větších omezení vycestovat do zahraničí po pádu železné opony zapříčinily razantní pokles návštěvnosti volnočasových cílů včetně zoo (Nekolný, 2023c).
- 4) Vizuální transformace a tematizace: S odstupem několika let začalo docházet k inovacím ve snaze zlepšit chov zvířat a přilákat zpět návštěvníky. Zejm. od 2. poloviny 90. let 20. století se v Česku začal uplatňovat trend „zoo bez mříží“, kdy byly mříže nahrazovány skly a rovněž byly zaznamenány počátky většího užívání ekosystémových expozic (obecně popsáno v kap. 5.1.8, více viz dále). Následně nebo v rámci této přeměny došlo i k tematizaci zoo tak, jak byla popsána v kapitole 5.1.9.
- 5) Vznik a rozvoj nových zoo jiných typů, navíc s novou lokalizací: Nová situace umožnila i rozvoj soukromých chovatelských subjektů, které se následně transformovaly ve veřejnosti přístupné zoologické zahrady či jiné typy zoo (k typologii viz kapitola 3.3). Porevolučním zoo se věnovala bakalářská práce autora (Nekolný, 2014).

¹³¹ Jako mezník používána tzv. sametová revoluce.

Zapojení do mezinárodní spolupráce

Tradiční zoologické zahrady se v průběhu 90. let 20. století začaly zapojovat do mezinárodních asociací a v té návaznosti také do jejich ochrannářských aktivit, a to jak ex situ (zejména EEP a ESB), tak později, zejména po roce 2010 také in situ. Jak je vidět z tab. 28, Česko v roce 2020 patřilo vedle Spojeného království, Německa či Nizozemska k čelním představitelům ex situ programů, zvláště zohledníme-li nižší počet obyvatel státu (Nekolný, 2021a). Vedení ex situ programů má však stále těžiště v západní Evropě. V postsocialistické Evropě je celkově méně zoo, a ještě méně těch, které jsou členy EAZA, tedy těch, které jsou zmodernizovány tak, aby splnily vstupní požadavky do této asociace. V obou regionech nicméně platí, že alespoň jeden ex situ program koordinuje přibližně polovina členských zoo EAZA v uvedených státech.

Tab. 28: Počet evropských plemenných knih (ESB) a evropských záchovných programů (EEP) vedených v jednotlivých evropských zemích a jejich zoo, stav srpen 2020

Stát	Počet ESB	Počet EEP	Počet ESB+EEP	Počet zoo vedoucí ESB/EEP	Počet členských zoo EAZA
Česko	15	12	27	11	14
Estonsko	0	1	1	1	1
Chorvatsko	2	0	2	1	1
Maďarsko	3	1	4	2	8
Polsko	12	10	22	5	11
Rusko	1	1	2	1	3
Slovensko	0	1	1	1	3
Východní Německo	10	8	18	6	14
postsocialistický prostor celkem	43	34	77	28	55
Belgie	1	7	8	4	7
Dánsko	2	7	9	4	11
Finsko	0	1	1	1	3
Francie	7	34	41	19	48
Irsko	1	4	5	2	4
Itálie	2	2	4	3	12
Nizozemsko	6	22	28	12	13
Norsko	1	0	1	1	3
Portugalsko	8	3	11	4	7
Rakousko	2	4	6	4	6
Řecko	2	2	4	1	1
Spojené království	38	76	114	28	53
Španělsko	4	11	15	6	16
Švédsko	0	5	5	2	14
Švýcarsko	4	7	11	4	10
Západní Německo	14	42	56	22	33
ostatní státy Evropy celkem	92	227	319	117	241
celkem	135	261	396	145	296

Zdroj: Nekolný (2021a) na základě EAZA (2020a), upraveno

Pozn: v přehledu jsou zahrnuty pouze země, kde je alespoň 1 zoo koordinující evropskou plemennou knihu (ESB) či evropský záchovný program (EEP). EAZA = Evropská asociace zoologických zahrad a akvárií.

Vizuální transformace a rozvoj geografické tematizace

Všechny zoologické zahrady se po roce 1989 potýkaly s masivním úbytkem návštěvnosti (Nekolný, 2018b). Bylo zřejmé, že je potřeba investovat a získat zpět zájem veřejnosti. Od poloviny 90. let 20. století tak ve většině zoologických zahrad začalo ve větší či menší míře docházet k proměně, která měla za úkol dohnat západoevropské trendy a přilákat zpět návštěvníky (Nekolný, 2018b; Nekolný, 2023b). Nejprve začaly být odstraňovány klecové expozice a mříže byly nahrazovány sklem, případně jinými expozičními technikami. Typickým příkladem takové transformace se staly Zoo Liberec a Zoo Olomouc. Např. ostrovní expozice primátů začaly vznikat až v 90. letech 20. století (první náznak v 70. letech 20. století), přestože např. ostrov paviánů mají v Zoo Köln (D) už od roku 1914 (Meinen,

Pagel, 2012, viz kap. 5.1.4). Zatímco využívání umělých skal a scenérií bylo do západních zoo zavedeno již roku 1907 Carlem Hagenbeckem, do Česka se dostalo právě až v poslední dekádě 20. století. Od počátku 21. století vznikají v českých zoologických zahradách průchozí expozice – výběhy (např. typicky australské, více viz Nekolný, 2018a) a voliéry. K typickým ukázkám lze řadit i velkou průchozí voliéru s dravými ptáky v Zoo Brno (otevřena 2014; obr. 37) či voliéru supů Gora Ark v Zoo Zlín (otevřena 2023; obr. 38) o délce 80 metrů.

Obr. 37: Králova voliéra – průchozí voliéra dravých ptáků v Zoo Brno, otevřena roku 2014

Zdroj: autor (2016)

Pozn.: kruhová voliéra o průměru 30 metrů je vysoká až 17 metrů

Obr. 38: Průchozí voliéra supů v Zoo Zlín, otevřena v roce 2023

Zdroj: autor (2023)

Stejně jako v západní Evropě mezi imerzními expozicemi hrají prim biotopové tropické skleníky (více viz kap. 5.1.8), které jsou ale finančně nákladné, a tak nejsou příliš rozšířené. Všechny tři velké biotopové tropické haly v Česku vznikly během relativně krátkého období – Ptačí svět ve Dvoře Králové (otevřen 1998), Indonéská džungle v Zoo Praha (2004) a Yucatán v Zoo Zlín (obr. 39, 2006). Tyto skleníky se zasloužily o výrazný nárůst návštěvnosti těchto zoologických zahrad (Nekolný, 2018b). Výrazně se začal navyšovat rovněž počet chovaných taxonů (viz kap. 6.3). Právě schopnost doplňovat areály o tyto nové typy expozic předznamenala nárůst návštěvnosti, a tím zvýšení finančních příjmů, které umožnily další rozvoj. Vzhledem k ekletické povaze zoo samozřejmě stále existují starší expozice reprezentující dřívější podobu vystavování a chovu zvířat, avšak ty již představují menšinu.

Obr. 39: Tropická hala Yucatán v Zoo Zlín, otevřena v roce 2006

Zdroj: autor (2021)

Významným trendem se i v Česku stalo uplatnění procesů tematizace a inscenizace areálů (obecně viz 2.5, ve vývoji zoo viz 5.1.9). Zoo Plzeň a Zoo Zlín (a později rovněž Zoo Jihlava) se rozhodly jít cestou kompletně geograficky členěného areálu, což odpovídá typologii členění areálů zoo dle van Vlieta (2015). Tematizace přinesla mimořádný zájem veřejnosti, díky němuž právě tato zařízení zaznamenala ze všech českých zoologických zahrad největší procentuální nárůst návštěvnosti (Nekolný, 2018b). Obdobně některé zoo s trendem geografizace a smíšených vícedruhových expozic zavedly výběhy nazvané jednoduše Afrika, Amerika či Asie (např. Zoo Vyškov). Rizikem takovýchto celků může být zjednodušování,

stereotypizace a dezinterpretace daných území bez respektování vnitřních rozdílů, čímž expozice mohou ztrácet vzdělávací hodnotu (van Vliet, 2015).

Nejen v zoo, které jsou uvnitř děleny podle kontinentů, se setkáváme s dalším členěním do menších expozičních celků. Ty leckdy nesou geografické názvy odkazující na území specifikující předobraz, minimálně po stránce druhové, případně i po stránce vizuální. Někdy však názvu neodpovídá druhové složení (např. Kalahari v Zoo Brno). Tyto geograficky pojmenované expoziční celky nesou názvy po konkrétních státech, fyzickogeografických celcích (např. pohoří, pánve, údolí či povodí řek, pouště) i chráněných územích – např. národních parcích či přírodních rezervacích (van Vliet, 2015; Nekolný, 2018). Přehled příkladů z Česka a Evropy přináší tab. 29. Z ní je mj. patrné, že v Česku není používání takovýchto pojmů nikterak výjimečné. Naopak je srovnatelné s jinými evropskými zoo. Obecně jsou kromě světadílů nejvíce zastoupené prezentace řek a států. Prezentace života ve vodě je typicky geograficky rozdělená. Akvária napříč Evropou prezentují nejčastěji ryby a dalších živočichy či rostliny vod Amazonky a jezera Tanganika. Většina akvarijních pavilonů či institucí prezentuje i místní řeky, jezera a moře – v Česku tedy nejčastěji Vltavu či Labe, v Německu Rýn či Dunaj a ve Francii řeku Rhonu.

Po roce 2000 se začal více prosazovat také navazující proces etnografizace, který byl rovněž od konce 90. let 20. století populární i jinde v Evropě (v západních zoo viz 5.1.9). V tu chvíli už české zoo nebyly oproti jiným zemím v trendech příliš pozadu. Nejvíce se tento trend projevil v podobně afrických vesnic a stylizovaných chýší z tohoto kontinentu, známý též ze západoevropských zoo (Nekolný, 2018c; viz obr. 40, také viz kap. 5.1.9). Novým trendem, zmíněným i v kapitole 5.1.9, je rozvoj ubytování v zoo. Uplatnil se již i v Česku – zejména v zoo ve Dvoře Králové, kde nejprve vznikl hotel a později kemp s luxusními bungalovy (Šimůnek a kol., 2022, obr. 41).

Tab. 29: Příklady geografických pojmů využitých tematizaci evropských zoo, stav 2019

Geografický pojem	Příklady z Česka	Příklady z Evropy
Světadíl/kontinent	<ul style="list-style-type: none"> • Amerika, Afrika, Austrálie, Asie (Zoo Zlín) • k tomu navíc Evropa (Zoo Jihlava) 	<ul style="list-style-type: none"> • Afrika, Asie, Amerika, Oceánie, Evropa (Planckendael, Mechelen /B/) • Afrika, Amerika, Eurasie, Austrálie (Tiergarten Bernburg /D/)
Regiony	<ul style="list-style-type: none"> • Beringie (Zoo Brno) 	<ul style="list-style-type: none"> • Arktida (Faunia Madrid /E/) • Sahel (Zoo Barcelona /E/) • V Afrika (Serengeti-Park Hodenhagen /D/) • Aljaška (Zoom Erl. Gelsenkirchen /D/)
Státy	<ul style="list-style-type: none"> • Čína (Zoo Ostrava) • Chile (Zoo Plzeň) • Guayana (Zoo Zlín) • Etiopie (Zoo Zlín) • Malajsie (Zoo Jihlava) 	<ul style="list-style-type: none"> • Čína (Zoo Berlin /D/, Zoo Wuppertal /D/) • Guayana (Parc Zoologique de Paris /F/) • Namibie (Oasys Minihollywood /E/) • Keňa (Terra Natura Murcia /E/)
Části států	<ul style="list-style-type: none"> • La Pampa (Zoo Ostrava) – dle provincie v Argentině 	<ul style="list-style-type: none"> • finská provincie Kajanaland (Zoo Osnabrück /D/) • kanadská provincie Manitoba (dtto /D/)
Řeky a oblasti kolem nich: typické pro akvária, která prezentují toky místní řeky	<ul style="list-style-type: none"> • Amazonie (Zoo Jihlava, Zoo Plzeň, Zoo Zlín) • Česká řeka – Úhlava (Zoo Plzeň) • Omo (Zoo Zlín) • Vltava (Svět pod hladinou Frymburk) • Labe (Zoo Chleby) • Delta Paraná (Zoo Jihlava) 	<ul style="list-style-type: none"> • Dunaj (Tiergarten Straubing /D/) • Rýn (SeaLife Königswinter /D/) • Rhona (Aquatis Aquarium Lausanne /CH/) • Loira (Aquarium de Lyon /F/) • Amazonka (Palmiarnia Gliwice /PL/) • Okavango (Oasys Minihollywood /E/)
Jezera	<ul style="list-style-type: none"> • Tanganika (Zoo Ostrava) 	Tanganika (Palmiarnia Gliwice /PL/)
Moře	<ul style="list-style-type: none"> • Ryby korálového útesu (Zoo Děčín) 	<ul style="list-style-type: none"> • Jihočínské moře (Aquarium de Lyon /F/) • Středozevní moře (Zoo Barcelona /E/)
Pohoří	<ul style="list-style-type: none"> • Himálaj (Zoo Jihlava) • Horstva Evropy (Zoo Plzeň) 	<ul style="list-style-type: none"> • Himálaj (Zoo Leipzig /D/)
Pouště	<ul style="list-style-type: none"> • Sonora (Zoo Plzeň) • Kalahari (Zoo Brno, Zoo Olomouc) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sonora (Zoo Warszawa /PL/)
Jeskyňe a přírodní útvary		<ul style="list-style-type: none"> • jeskyňe Kitum v Keni (Zoo Antverpy /B/) • Ayers rock (Zoo Aquarium Madrid /E/)
Ostrovky a souostroví	<ul style="list-style-type: none"> • Madagaskar (Zoo Plzeň) • Filipíny (Zoo Plzeň) • Shetlandy (Zoo Jihlava) 	<ul style="list-style-type: none"> • Madagaskar (Zoo Köln /D/, Zoo Opole /PL/, Zoo Wroclaw /PL/, Zoo Madrid /E/) • Země Františka Josefa (Tiergarten Schönbrunn, Vídeň /A/)
Poloostrovky	<ul style="list-style-type: none"> • Kamčatka (Zoo Brno) • Patagonie (Zoo Plzeň) 	
Chráněná území	<ul style="list-style-type: none"> • Českosaské Švýcarsko (Zoo Děčín) • NP Čitván (Zoo Ostrava) • NP Tsavo (Zoo Ostrava) 	národní parky v Africe (Zoo Schwerin /D/), přír. rezervace Samburu (Zoo Osnabrück /D/), NP Takamanda v Kamerunu (Zoo Osnabrück /D/), NP Ngorongoro (Zooparc Overloon /NL/)

Zdroj: vlastní zpracování na základě vlastního terénního šetření

Obr. 40: Africké vesnice v zoo Česka (Brno, Dvůr Králové, Hluboká, Jihlava)

Zdroj: autor (2016–2018)

Pozn.: zleva doprava a dolů: Brno, Dvůr Králové, Hluboká, Jihlava

Obr. 41: Ubytovací bungalovy v Safari Parku Dvůr Králové

Zdroj: autor (2023)

Jako součást šíření tematizace začaly zoo v Česku po roce 2000 obsahovat i tzv. dinoparky, tedy tematické parky zaměřené na vyhynulá zvířata – dinosaury. Tyto soukromou společností provozované parky se staly doplněním nabídky zoologických zahrad v Plzni a Vyškově. V Liberci a v Praze však dinoparky vyrostly jako součást obchodních center. V rekultivované krajině Ostravska založený dinopark funguje zcela samostatně (Dinopark.cz, 2023). Další zoologické zahrady (Ostrava, Hluboká) začaly s rozšiřováním vzdělávací nabídky vytvářet modely či kosterní instalace vyhynulých zvířat nejen z druhohor (např. mamutů).

Během 30 let se tradiční české zoologické zahrady plnohodnotně zapojily do mezinárodních (a globalizovaných) struktur (např. EAZA, WAZA, ZIMS) a zároveň se dostaly na expoziční úroveň, resp. podobu srovnatelnou se zoo v západní Evropě, které prožily jiný historický vývoj (srovnání poskytuje tab. 30). České zoologické zahrady jsou nejlépe rozvinutou skupinou postsocialistických zoo – je jich v tomto regionu nejvíce, mají největší zapojení do ESB a EEP (viz tab. 28), nejvyšší návštěvnost a zobecněně také nejvyšší úroveň expozic a zázemí (Sheridan, 2016; Sheridan, Rübél, 2021).

Tab. 30: Vývojová etapizace zoo dle expozičních stylů – situace v Česku

Typický expoziční styl	Časové zařazení v západní Evropě	Časové zařazení v Česku	Příklad expozice v Česku
romanticky a středověce laděné stavby (ruiny, hrady)	19. století	chybí, v té době nebyly v Česku žádné tradiční zoologické zahrady	Jindřichův hrádek v Lumpeparku, dnes v Zoo Ústí nad Labem (bez zvířat) – ale až z počátku 20. století
imitace regionálně specifických staveb – etnografizace (např. ruské sruby)	přelom 19. a 20. století	chybí, v té době nebyly v Česku žádné tradiční zoologické zahrady	–
účelová architektura – zvířata na jevišti	od 20. let 20. století	od počátků českých zoo až do 80. let 20. století	pavilon šelem (Ústí nad Labem), pavilon primátů (Brno)
romantický styl s rostlinami, rozsáhlé expozice bez klecí a mříží	od 60. let 20. století	následné postupné prosazování, různě intenzivně v jednotlivých zoo	safari ve Dvoře Králové, velké výběhy kopytníků
ekosystémové expozice + opět imitace regionálně specifických staveb, zoogeografické členění	současnost (od 70. / 80. let 20. století)	současnost (od druhé poloviny 90. let 20. století; etnografizace po roce 2000)	tropické biotopové skleníky (Praha, Zlín, Dvůr Králové) africké vesnice (Dvůr Králové, Jihlava, Brno, Zlín...)

Zdroj: vlastní zpracování na základě Steinecke (2009) a vlastního výzkumu

Pozn.: časové zařazení v západní Evropě dle Steinecke (2009)

Vznik a rozvoj dalších zoo

Důležitý byl také rozvoj legislativy. V roce 1992 byl přijat Zákon České národní rady na ochranu zvířat proti týrání (Česko, 1992). V kontextu zoo byl klíčovou hybnou silou vstup Česka do Evropské unie v roce 2004. Kvůli němu byl o rok dříve přijat zákon o zoologických zahradách (Česko, 2003), což byl také významný milník v historii zoo na území Česka. Od té doby musí mít provozovatelé zoo patřičnou licenci, kterou vydává Ministerstvo životního prostředí České republiky (dále MŽP ČR). Nejprve bylo licencováno všech 15 tradičních zoologických zahrad (viz tab. 27). Počet oficiálně uznaných (akreditovaných) zoo se ovšem zejména po roce 2010 výrazně zvýšil. Zatímco ještě v roce 2013¹³² bylo oficiálně uznáno 24 zoo (Nekolný, 2014), na jaře 2020 v Česku existovalo již 29 zoo s licencií MŽP ČR. Kromě tradičních českých zoologických zahrad tak existovalo 14 dalších oficiálních zoo vzniklých po roce 1989, z toho však jedna (Terárium Praha) byla pro veřejnost reálně uzavřena od jara 2019 (MŽP ČR, 2020). V dubnu 2023 mělo zmíněnou licenci 28 subjektů. Již dříve zaniklá zoo Terárium Praha už v seznamu zanesena nebyla a Zoo Plasy, byť stále v provozu, byla licence odebrána. Naopak jedna nová zoo (typologicky ptačí park – viz kap. 3.3) přibyla – Zoopark Nehvizdy (MŽP ČR, 2023). Přehled licencovaných zoo v roce 2023 vzniklých po roce 1989 uvádí tab. 31.

Nové zoo jsou odrazem změny společenského (politického a ekonomického) systému, možností svobodného podnikání. První oficiální zoologickou zahradou s licencií založenou po roce 1989 se stala ZOO Chleby na Nymbursku. Otevřena byla roku 1997 a o 20 let později se stala členem UCSZOO. V roce 2002 byl zpřístupněn Mořský svět v Praze, tedy první oficiální porevoluční samostatná akvarijní expozice. Většina nových licencovaných zoo v Česku byla realizována ale až po roce 2005. Na rozdíl od městských a krajských zoologických zahrad představují velmi diverzifikovaný segment, který odpovídá i světovému popisovanému vývoji s menšími specializovanými zoo (papouščí či krokodýlí zoo), které však v západní Evropě začaly intenzivně vznikat přibližně o půl století dříve již od 60. let 20. století. Některá zařízení tedy nemají podobu zahrady, ale jsou interiérovou expozicí. Naopak v počátečních fázích nové zoologické zahrady neměly k dispozici návštěvnické pavilony, kde by se návštěvníci mohli i v chladnějších měsících ohřát či schovat před deštěm. Situace se ovšem s rozvojem jednotlivých zařízení změnila – většina z nich má zejména terarijní interiérové expozice, což může vycházet z odborného zájmu zakladatelů nových zoo. Zároveň to odpovídá obecnému

¹³² Tedy v době, kterou reflektovala autorova bakalářská práce.

trendu zvyšování významu malých druhů zvířat z řad plazů, obojživelníků, ryb a bezobratlých ve skladbě zvířat v zoo (více viz 5.3).

Tab. 31: Přehled zoo vzniklých po roce 1989 s licenci MPŽ ČR, stav jaro 2023

Název zoo	Rok prvního vydání licence	Typ zoo	Kraj
ZOO Chleby	2004	zoologická zahrada (člen mezinárodních organizací)	Středočeský kraj
ZOO Mořský svět, Praha	2007	akvárium	Hlavní město Praha
Krokodýlí ZOO Protivín	2012	terárium	Jihočeský kraj
Papouščí zoologická zahrada Bošovice	2010	ptačí park	Jihomoravský kraj
ParaZOO Vlašim	2012	wildpark	Středočeský kraj
ZOO Dvorec	2012	zoologická zahrada	Jihočeský kraj
Zoopark Zájezd	2010	zoologická zahrada	Středočeský kraj
Krokodýlí zoo Praha	2015	terárium	Hlavní město Praha
Zoologická zahrada Tábor	2011/2015	zoologická zahrada	Jihočeský kraj
Zoo Na Hrádečku	2016	zoologická zahrada	Jihočeský kraj
Faunapark Sedlec	2018	zoologická zahrada	Jihomoravský kraj
Faunapark, Horní Lipová	2019	zoologická zahrada	Olomoucký kraj
Zoopark Nehvizdy	2023	ptačí park	Středočeský kraj

Zdroj: vlastní zpracování na základě MŽP ČR (2023) a WZD (2023)

Pozn.: seřazeno podle seznamu zoo MŽP ČR; typ zoo dle Nekolný a Fialová (2018b). Některé zoo používají v názvu slovo ZOO psané velkými písmeny, ačkoliv je to pravopisně špatně, protože nejde o zkratku.

Na základě představeného lze shrnout, že nově vznikají 1) další zoologické zahrady, které jsou situovány na pozemcích majitelů sbírek zvířat, tedy často v menších obcích, na venkově, případně na okraji měst, příp. za jejich administrativními hranicemi. Takováto geografická lokalizace nově vzniklých areálů odpovídá trendům v západní Evropě, a je tedy jiná než v případě tradičních dříve vzniklých zoologických zahrad, které byly doménou měst (viz např. kap. 5.1.3). 2) vznikají specializované zoo (zejména interiérové jako terária, akvária, motýlí domy) ve větších městech či v oblastech významných turistických destinací. Mezi nové typy zoo lze zařadit farmaparky umístěné zpravidla (ale nejenom) v blízkosti velkých měst, které umožňují kontakt dětí převážně s hospodářskými zvířaty (viz typologie zoo v kap. 3.3) a dosahují velmi vysoké návštěvnosti (více viz dále). 3) Změna společenských podmínek přinesla rovněž inovaci z hlediska vlastnictví. Nově vznikající zoo nejsou ve veřejném vlastnictví státu, měst či krajů. Tento posun jasně kopíruje západní trendy. Na jaře 2023 tak existovalo 13 porevolučních oficiálních zoo celkem 6 různých právních typů vlastníků (tab.

32). Vhodné je zmínit, že v průběhu času dochází k transformaci právního zařazení jednotlivých zařízení. Ze zoo původně provozované fyzickou osobou se tak stala zoo provozovaná společností s ručením omezeným, a na tu byla převedena i licence (př. Zoo na Hrádečku).

Tab. 32: Počty zoo v Česku vzniklých po roce 1989 podle vlastnictví v letech 2020 a 2023

Provozovatel zoo	Stav 2020	Stav 2023
Fyzická osoba	4	2
Obecně prospěšná společnost (o.p.s.)	4	5
Společnost s ručením omezeným (s.r.o.)	3	3
Akciová společnost	1	1
Nadace	1	1
Český svaz ochránců přírody	1	1
Celkem	14	13

Zdroj: vlastní zpracování na základě MŽP ČR – Seznamu zoologických zahrad s licenci (2020 a 2023)

Všechny 3 trendy byly popsány v zahraniční západní literatuře, avšak mnohem dříve. Do Česka přišly se zpožděním několika desítek let. Na druhou stranu i v západní Evropě stále vznikají nové zoo, a jak bylo zmíněno, v posledních třech desetiletích došlo k výraznému doplnění počtu zoo např. v Itálii či Portugalsku a Španělsku. Řada tamních zoo se ovšem stala členy EAZA. To o žádné zoo otevřené v Česku po roce 1989 neplatí a členem národní asociace UCSZOO se zatím stala jen jedna taková zoologická zahrada. Přitom v Polsku je členem národních asociací více zoo vzniklých v tomto období a jak v Polsku, tak Maďarsku jsou členy i jiné typy zoo než zoologické zahrady (Magyar Állatkertek Szövetsége, 2021; Topola, 2023).

Pokud se snažíme shrnout vývoj a stav zoo na vybraném území, je zásadní, že mnoho dalších obdobně velkých zoo zařízení z různých důvodů licenci nemá. Proto tab. 33 představuje výběr významných zoo, které sice nemají licenci MŽP, ale v mnoha parametrech jsou srovnatelné s těmi, které licenci mají, a již se stačily stát neopominutelnými turistickými cíli.

Mimo zoo s licenci se začal rozšiřovat typ zařízení v západní Evropě známý již mnohem dříve – motýlí domy a expozice. První motýlí dům v Česku byl otevřen v roce 2001 v Žírovicích u Františkových Lázní (Fokt, 2008; WZD, 2018). Rozmach však přišel až s novou technologií motýlích domů Michaela Kučery, který vytvořil značku Papilonia. Po Karlových Varech (2015) a Praze (2017) byl vzhledem k úspěchu konceptu třetí takový prostor zpřístupněn v létě 2020 v Brně (OC Rozkvět). Na rozdíl od prvních dvou Papilonií se však jednalo již o franšizu. Další franšizy Papilonie vznikly na Lipně a na Karlštejně, tedy v turisticky velmi exponovaných destinacích. V únoru 2024 byla otevřena již šestá Papilonia v centru Ostravy (Papilonia.cz, 2024; viz i tab. 33).

Tím se dostáváme k další charakteristice umístění některých v Česku nových interiérových zoo – začínají vznikat i jako jednotky v obchodních domech. Týká se to nejen pražského a brněnského motýlího domu pod značkou Papilonia, ale také např. akvária v České Lípě. V roce 2019 byl otevřen Svět medúz v pražské nákupní galerii Arkády Pankrác. Tento trend je možné v posledních letech zaregistrovat i v jiných zemích¹³³. Dalším lokalizačním trendem je rozvoj zoo v regionech bez tradičních zoologických zahrad. Na úrovni krajů vznikly nové licencované zoo nejvíce ve Středočeském a Jihočeském kraji. V prvním jmenovaném žádná tradiční zoologická zahrada neexistuje, v jižních Čechách do té doby fungovala jen plošně malá Zoo Hluboká. Bez licencovaných zoo dosud zůstává Pardubický a Karlovarský kraj. Jak je ale z tab. 33 zřetelné, v těchto regionech již existují zmiňovaná významná zoo zařízení bez licence.

Tab. 33: Vybrané významné zoo v Česku bez licence MŽP ČR, stav 2024

Název zařízení	Typ zoo	Kraj	Otevřeno
Zookoutek Malá Chuchle	wildpark	Hl. město Praha	70. léta 20. století
Aqua Terra Štramberk	terárium	Moravskoslezský	2003
Ekocentrum Čapí hnízdo, Olbramovice	wildpark + farmapark	Středočeský	2011
Živá voda, Modrá	návštěvnické centrum/akvárium	Jihomoravský	2013
Terárium Modrá	terárium	Jihomoravský	2014
Doksyland (do 2021 Zoopark Berousek Doksy)	zoologická zahrada	Liberecký	2015
Farmapark Soběhrdy	farmapark	Středočeský	2015
Papilonia Karlovy Vary	motýlí dům	Karlovarský	2015
Svět pod hladinou, Frymburk	akvárium	Jihočeský	2016
Papilonia Praha	motýlí dům	Hl. město Praha	2017
Exotika na ranči, Bítovany	zoologická zahrada	Pardubický	2019
Zábavní park Karlštejn (do 2021 Zoopark Karlštejn)	zoologická zahrada	Středočeský	2019
Svět medúz, Praha	akvárium	Hl. město Praha	2019
Zoopark Zelčín	farmapark	Středočeský	2020
Papilonia Brno	motýlí dům	Jihomoravský	2020
Papilonia Lipno	motýlí dům	Jihočeský	2021
Farmapark U Toma, Ledce	farmapark	Plzeňský	2021
Bylandia, Chrástřany	farmapark	Středočeský	2022
Papilonia Karlštejn	motýlí dům	Středočeský	2023
Papilonia Ostrava	motýlí dům	Moravskoslezský	2024

Zdroj: vlastní zpracování na základě terénního šetření a WZD (2023)

Pozn.: Zoopark Zelčín existoval již dříve, ale v současné podobě je přístupný za poplatek od roku 2020.

Mnohá zařízení jsou na vysoké expoziční úrovni a snaží se plnit i funkce zoo včetně ochrany přírody. Ale existují velké rozdíly. Velmi specifickou skupinou zoo jsou zařízení, která

¹³³ Např. rozsáhlé Tropicarium v obchodním domě na okraji maďarské Budapešti či Zoopark Kaunas v Litvě.

vystavují zvířata v klecích cirkusových manéží (viz obr. 42). Význam zoo vzniklých po roce 1989 každopádně dokládá ve většině případů stále rostoucí návštěvnost, které dosahují. Některé z nich se dokonce již dostaly na vyšší hodnoty, než má nejméně navštěvovaná tradiční zoologická zahrada v Děčíně s přibližně stotisícovou roční návštěvností (viz tab. 34).

Obr. 42: Expozice tygrů, Doksyland

Zdroj: autor (2022)

Z tab. 34 vyplývá, že kromě velkého nárůstu počtu motýlích domů, i zájmu o ně, je jedním z klíčových trendů vznik farmaparků, tedy zoo se zaměřením na chov hospodářských zvířat (k tématu také v kap. 3.3 a 5.2.1). V roce 2020 byl otevřen (v nové podobě) Zoopark Zelčín na Mělnicku a na podzim 2021 byl poprvé zpřístupněn Farmapark U Toma. Během krátké existence se obě tato zařízení zařadila mezi nejvíce navštěvované turistické atraktivity v regionech a svou návštěvností předběhly i menší zoologické zahrady s exotickými zvířaty nejen v regionech, v nichž se nacházejí (v případě Zelčina Zoopark Zájezd a v případě Ledců Zoo Plasy), ale také v celostátním měřítku. Tento trend navazuje na rostoucí oblíbenost kontaktních/dětských zoo v tradičních zoologických zahradách v posledních třech dekadách. Průkopnickou roli sehrál tzv. Dvoreček naší babičky, „statek“ s hospodářskými zvířaty otevřený v roce 1996 v Zooparku Vyškov (Mikulka, Bílek, 2015). Další „statky“ začaly vznikat i v dalších zoo v Česku. Některé české zoo postupně vybudovaly i své vlastní skanzeny místní lidové kultury – např. v roce 2010 otevřen ve Vyškově tzv. Hanácký statek (obr. 43), mj. s přístupnými dobově zařízenými interiéry. Skanzen Stará Ves je od roku 2005 součástí Zooparku Chomutov a v Zoo Plzeň plní tuto funkci statek Lüftnerka, původní stavba na území zoo (k obecnému vztahu zoo a skanzenů v kap. 5.2). Jde tedy vlastně o prezentace kulturního dědictví. A také některé stavby a prvky v zoologických zahradách v Česku už se staly kulturními památkami (např. safari ve Dvoře Králové).

Tab. 34: Návštěvnost zoo v Česku vzniklých po roce 1989 v letech 2019 a 2022

Název zařízení	Typ zoo	Návštěvnost (2019)	Návštěvnost (2022)	Trend
Živá voda, Modrá	návštěvnícké centrum/akvárium	144 589	148 402	mírný nárůst
Papilonia Praha	motýlí dům	96 650	115 600	nárůst
ZOO Chleby*	zoologická zahrada	62 350	108 000	výrazný nárůst
Zámecký zvěřinec Častolovice	farmapark	94 511	103 350	nárůst
Zoo Na Hrádečku*	zoologická zahrada	79 800	102 206	nárůst
ZOO Mořský svět, Praha	akvárium	90 748	99 131	nárůst
Farmapark U Toma, Ledce	farmapark	–	97 748	nárůst
Zoologická zahrada Tábor*	zoologická zahrada	85 600	95 135	nárůst
Zoo Plasy*+	zoologická zahrada	91 762	91 161	stabilní
Papilonia Karlovy Vary (pův. Motýlí dům Diana)	motýlí dům	44 200	88 800	nárůst
Papilonia Brno	motýlí dům	–	85 366	nárůst
Zoopark Zelčín	farmapark	–	83 791	nárůst
Zoopark Zájezd*	zoologická zahrada + farmapark	38 405	79 101	nárůst
Farmapark Soběhrdy	farmapark	145 372	68 000	výrazný pokles
Zoo Dvorec*	zoologická zahrada	59 500	66 111	nárůst
Krokodýlí zoo Protivín*	terárium	63 344	59 343	pokles
Papouščí zoologická zahrada, Bošovice*	ptačí park	44 553	48 277	nárůst
Papilonia Lipno	motýlí dům	–	43 450	nárůst
Faupark Lipová*	zoologická zahrada	32 304	31 845	stabilní
paraZOO Vlašim*	wildpark/záchrana stanice	18 700	19 280	mírný nárůst
Krokodýlí zoo Praha*	terárium	14 308	12 560	pokles

Zdroj: vlastní zpracování na základě vlastního šetření, částečně uveřejněno Nekolný (2020a) a Nekolný (2024), ne ze všech zařízení byla data dostupná, výčet tak nemusí být zcela kompletní.

Pozn.: typ zoo dle Nekolný a Fialová (2018); roky 2019 a 2022 vybrány jako referenční roky před a po pandemii koronaviru; seřazeno podle návštěvnosti v roce 2022; „*“ označení zoo, které mají licenci MŽP ČR; „+“ v roce 2023 došlo k odebrání licence, „–“ zařízení ještě neexistovalo

Obr. 43: Hanácký statek, Zoopark Vyškov

Zdroj: autor (2017)

Vzhledem k tomu, že zoo jsou sociálním konstruktem, mohou zcela přirozeně také zanikat (viz kap. 3.4). Proto i některá soukromá zařízení vzniklá v Česku po roce 1989 již dále neexistují – např. Motýlí dům Žirovice u Františkových Lázní (první svého druhu), Hadí farma v Novém Kostele u Lubů na Chebsku či již zmiňované Terárium v Praze-Dubči (WZD, 2023). Stále ale vznikají nová.

6.2.7 Shrnutí

Stěžejním rozdílem, který charakterizuje českou situaci a odlišuje ji od většiny západní Evropy, je fakt, že na území Česka vznikly první moderní a v současné době fungující zoologické zahrady až v průběhu 20. století. V předchozích staletích sice několik zařízení vzniklo, ale ta se dají převážně zařadit do kapitoly královských a panských menažerií. České území si tedy neprošlo zakládáním zoologických zahrad buržoazií v průběhu 19. století.¹³⁴ České zoo tak nebyly zakládány zájmovými společnostmi, které by povolovaly vstup jen svým členům a vybrané části společnosti. Naopak určitou paralelu lze najít v tom, že i na území Česka byly zoo zakládány jen částečně díky měšťům a zejména díky spolkům. Členy těchto spolků však nesjednocovalo postavení ve společnosti, ale nadšení v určitý obor – typicky akvaristiku, ornitologii či chov jiných zvířat (Nekolný, 2023b). Zoo na území Česka nezakládaly tolik jako jinde ve světě známí přírodovědci, ale spíše amatéři (Veselovský, 1981).

Meziválečné období bylo první etapou, kdy vzniklo mnoho zařízení, která ovlivňovala další rozvoj zoo. První české zoologické zahrady vznikaly zejména díky entusiasmu nadšenců a spolkům. Významným fenoménem byl rozvoj akvaristiky a akvaristických spolků, které zakládaly veřejná akvária, z nichž ta nejvýznamnější se rozšiřovala do venkovních prostor (Praha, Plzeň, Chomutov, Chrudim) a představovala i savce a ptáky. Tehdejší zoo zpravidla vznikaly v městských parcích či na výletních místech včetně lázeňských měst. Některá zařízení existovala jen velmi krátce. Brzký zánik byl zpravidla způsoben/ovlivněn finanční situací, či druhou světovou válkou a následným odsunem německého obyvatelstva (Nekolný, 2023b). Klíčovou dobou vzniku zoo bylo období po druhé světové válce, kdy v krátkém

¹³⁴ Pozdní zakládání zoologických zahrad na území Česka vysvětloval populární zoolog a dlouholetý ředitel pražské zoologické zahrady Veselovský (1981) tím, že na přírodní vědy se vždy dívalo v českém prostředí velmi podceňovaně až přezíravě, a platilo to i u muzeí. Zároveň uváděl, že ještě v 80. letech 20. století byly zoo sice chápány jako vzdělávací instituce, ale zároveň návštěvníky vnímány jako „zábavní podniky s opičkami pro děti“ (Veselovský, 1981, s. 84). Zároveň zmiňoval, že československé zoo drží krok se světem v chovatelské práci, ovšem nikoliv v technickém vybavení a zejména stavu a pojetí expozic. Odkazoval na zahraniční zoo, které již výrazně ustoupily od představování zvířat v klecích, ale budovaly důmyslné expozice, na něž nebyly v tehdejší Československu finance (Veselovský, 1981). Příčiny viděl zejména v podhodnocení oficiálními orgány a živelnosti, s jakou zoo vznikaly. Vyjadřoval i problém spolupráce se stavebními firmami (Veselovský, 1976).

období vznikla většina tradičních zoologických zahrad. Bojovaly pak však s nedostatek financí a stavebného materiálu. Jejich rozvoj zaostával za západní Evropou.

Po roce 1990 došlo k mnoha klíčovým trendům: 1) institucionalizaci národní spolupráce, 2) zapojení do mezinárodní spolupráce, 3) výraznému poklesu návštěvnosti, 4) zavedením nových trendů – tematizace (geografizace) komercializace a následnému opětovnému zvyšování návštěvnosti, 5) zakládání a rozvoj dalších zoo nových typů mimo velká města, tedy v jiné geografické lokalizaci než dříve.

V tradičních zoologických zahrad tedy došlo ve zkvalitnění jejich chovů a infrastruktury. Zoo začaly být přebudovávány podle nejnovějších západních trendů se stále se zvyšujícím důrazem na tematizaci včetně geografizace, etnografizace, komercializace a ekosystémovosti expozic, a tedy i botanizaci¹³⁵. Zároveň započal rychlý rozvoj zakládání nových zoo areálů různé odlišných typů a nabídky. Interiérové zoo zpravidla vznikají ve velkých městech či v turisticky atraktivních destinacích. S dostatečným počtem potenciálních návštěvníků. Dalším rozdílem je vlastnictví, které je u významných postsocialistických zoo spojeno s veřejným sektorem, zatímco v západní Evropě zejména s privátním sektorem. Výjimečná je rovněž velká obliba (a tedy návštěvnost) českých zoo v rámci všech turistických cílů (Fialová, Nekolný, 2015).

6.3 Vývoj zoo a změny stavů zvířat

Cílem této práce je zhodnotit vývoj a současný stav zoo v Evropě v kontextu postsocialistického prostoru. V kap. 6.2 (zejména 6.2.6) proto bylo popsáno a diskutováno, že po roce 1989 (resp. po pádu železné opony) došlo k výrazné transformaci zoo ve smyslu jejich materiální proměny i v podobě zapojení do mezinárodních struktur. Tato kapitola má za cíl zodpovědět otázku, zda k obdobné transformaci došlo také z hlediska prvku, který zoo charakterizuje – chovaných živých zvířat.

V Česku i jinde v postsocialistickém prostoru započal největší rozvoj zakládání zoo až po druhé světové válce (viz kap. 6.1 a 6.2), což se projevilo mj. jiným geografickým umístěním zoo. Na rozdíl od mnohých významných zoologických zahrad založených v 19. století – mohou (alespoň v některých případech) stále rozvíjet rovněž do plochy. Radikální úbytky chovaných zvířat během první a druhé světové války popisované v kap. 5.1 se území Česka

¹³⁵ Rovněž vznik botanických a zahradnických oddělení zoologických zahrad

kvůli pozdějšímu rozvoji zoo také až tolik nedotkly.¹³⁶ Největším dopadem byly zániky zejména veřejných akvárií během druhé světové války.

Vysokou chovatelskou úroveň si již od 30. let 20. století udržovala pražská zoologická zahrada a od poloviny 50. let 20. století¹³⁷ také Zoo Liberec, kde se tehdy nové vedení výrazně zaměřilo na kvalitu chovu a odchovy mláďat, což bylo na tu dobu velmi pokrokové. Byly založeny úspěšné chovy ohrožených druhů, z nichž některé mají tradici dodnes (Šulc, Soukup, 2019). V té době však např. zoo v Hluboké a Plzni (otevřené v meziválečném období) nebyly zoologickými zahradami srovnatelnými s těmi založenými po druhé světové válce. V období socialismu (v letech 1948–1989) existovaly vzhledem k rozdělení Evropy železnou oponou omezené možnosti získávat zajímavé nové druhy. Nově dovezená zvířata, často starší jedinci, bývala až do 60. let 20. století mnohdy ustájena v provizorních expozicích, což se projevilo vysokou úmrtností a minimální porodností. Získat velká atraktivní zvířata bylo náročné.¹³⁸ Větší množství jedinců vhodných k chovu, navíc často vzácných a atraktivních a do té nechovaných druhů bylo získáváno hlavně od 70. let 20. století, což zvýšilo úspěšnost chovu. Často se tak dělo díky Vágnerovým africkým expedicím, které byly pro druhovou skladbu zvířat v československých zoologických zahradách dlouhodobě klíčové. Situace umožnila i výstavbu zázemí (Kořínek a kol., 2016; Derlich, Holubová, Máchová a kol., 2020). Z tohoto zkvalitnění těžily zoologické zahrady i v 80. letech 20. století (Derlich, Holubová, Máchová a kol., 2020).

Prodej odchovaných zvířat přinášel nové finanční prostředky potřebné pro další rozvoj, včetně výstavby nových stájí a pavilonů. Pro Česko i jiné postsocialistické země mělo naprosto zásadní vliv otevření státních hranic po pádu železné opony. V 90. letech 20. století proběhlo napojení na širší mezinárodní spolupráci, což vedlo k propojení zvířecích populací zoologických zahrad západního a východního bloku, přičemž ty mohly zásadně změnit a zkvalitnit své druhové sbírky. Prodej a nákup zvířat byl navíc počátkem 90. let marginalizován, když se zoo začlenily do Evropských záchovných programů (EEP) a zvířata bylo možné získat zdarma nebo výměnou (Kořínek a kol., 2016). Většina zemí východního bloku také začala přijímat úmluvu CITES (CITES, 2023). Mnoho tamních zoologických

¹³⁶ V době první světové války došlo k dramatickému poklesu zvířat v mnoha evropských zoo (viz kap. 5.1.5). Na území Česka se to vzhledem k opožděnému vývoji týkalo prakticky jen Zoo Liberec, více zoologických zahrad neexistovalo (viz kap. 6.2.2). Druhá světová válka již ovlivnila více zoo, ale většina z českých zoologických zahrad byla otevřena až v poválečném období (viz kap. 6.2.5).

¹³⁷ Po nástupu ředitele Badalce a zoologa Bulíře

¹³⁸ Dokládá to příklad z ostravské zoologické zahrady, která v roce 1965 dovezla pár jaguárů výměnou za celkem 76 ptáků a 30 savců, navíc v dnes neuvěřitelné ceně 6500 DM (Derlich, Holubová, Máchová a kol., 2020).

zahrad využilo příležitosti k založení rozsáhlých odborně specializovaných kolekcí. Například dnes tyto zoologické zahrady obsahují největší sbírky obojživelníků v Evropě (Dawson, Patel, Griffiths, Young, 2015) a začal v nich výrazně růst podíl ohrožených taxonů.

Jak se tedy proměňoval počet taxonů chovaných v evropských zoologických zahradách postsocialistického regionu, příp. v zoo na území Česka v porovnání s celkovým evropským a západoevropským vývojem? Pokles taxonů v zoologických zahradách avizovaný v kap. 5 se potvrdil jen do určité míry. Situace je mnohem složitější. Záleží, na jaké úrovni se na problém podíváme. Medián počtu chovaných taxonů (TR¹³⁹) v evropských zoologických zahradách se v letech 1959–2016 mírně zvýšil z 267 na 287 taxonů (průměrná hodnota TR se zvedla z 376 na 392 taxonů). V 60. a 70. letech 20. století byly počty vyšší. Zoologické zahrady v těchto dvou desetiletích skutečně zaznamenaly růst a poté pokles počtu taxonů. Některé instituce sice hodnoty TR snížily, ale ty otevřené v období 1900–1960 ji v letech 1959–2016 pomalu zvyšovaly. Zoologické zahrady založené před rokem 1900 jsou tradičně velmi bohaté na taxony a stále si zachovávají výrazně vyšší TR než později vzniklé instituce. Rozdíl je patrný podle jejich lokalizace: zoologické zahrady v zemích západního bloku mají nižší TR než zoologické zahrady v bývalém východním bloku.

Jak je patrné i z tab. 35, počet taxonů v evropských zoologických zahradách je obdobný jako před 60 lety (podrobně analyzováno viz Nekolný, Schneiderová, 2023). Mezi tím sice došlo k dočasnému nárůstu a poté poklesu, ale tvrzení o poklesu počtu taxonů to nepotvrzuje. Část zoo opravdu snížila stavy zvířat, jiné počty taxonů zvýšily. Přesto však k určitým změnám došlo. U českých zoo je jasný zřetelný průběžný nárůst počtu taxonů od 80. let 20. století, který mohl být mj. umožněný rozšiřováním areálů jinak geograficky umístěných než v případě dříve založených zoologických zahrad (viz kap. 5 a 6.2). I tak je ale stále výrazně nižší. Souvisí to ovšem s taxonomickou strukturou tohoto údaje, kdy v Česku není v zoologických zahradách zdaleka tolik rozvinut chov zejména ryb a bezobratlých.

¹³⁹ Zkratka vychází z anglického označení *taxa richness*.

Tab. 35: Vývoj mediánového počtu všech chovaných taxonů v zoologických zahradách Evropy v letech 1959–2016

Medián	1959	1966	1976	1986	1996	2006	2016
celkem	267	318	336	266	273	287	287
otevřeno před 1900	434	512	517	515	466	469	441
otevřeno 1900–1960	241	279	296	242	228	227	235
západní Evropa	326	386	361	279	260	274	267
postsocialistická Evropa	189	248	284	264	281	319	338
Česko	170	185	155	216	208	218	225

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z International Zoo Yearbook (IZY)

Pozn.: Výběr let byl vytvořen tak, aby zahrnoval první vydání IZY a poté v desetiletých intervalech vydání tak, aby byla zohledněna data z nejvíce aktuálního vydání, které bylo dostupné v roce 2019.

Na základě provedeného výzkumu bylo zjištěno, že ve zkoumaném období od 50. let 20. století proběhly v západoevropských zoologických zahradách otevřených do roku 1900 výrazné poklesy u savců, a to zejména v průběhu 70. a 80. let 20. století (tj. paradoxně období obecně nejvyššího počtu taxonů). Někde tento trend pokračuje dále, jinde došlo ke stabilizaci a nahrazení. Medián počtu chovaných taxonů savců (MTR) v zoologických zahradách otevřených před rokem 1900 se mezi lety 1959 a 2016 snížil o třetinu. Na počátku sledovaného období dosahoval medián MTR hodnoty přibližně 110 a dlouhodobě se držel nad 100. Počet však neustále klesal a v 90. letech 20. století klesal pod tuto hranici. V roce 1959 chovalo 61 % zoologických zahrad otevřených před rokem 1900 přes 100 taxonů savců, zatímco v roce 2016 tento podíl klesl na pouhých 18 %. Jen velmi málo zoologických zahrad založených před rokem 1900 zvýšilo v období 1959–2016 svou MTR (většinou zoologické zahrady v zemích bývalého východního bloku, např. Wrocław). V zoologických zahradách otevřených v letech 1900–1960 se situace zdála být od 90. let 20. století stabilní. Medián MTR v zoologických zahradách otevřených před rokem 1900 a v letech 1900–1960 byl v roce 2016 srovnatelný (tab. 36).

Počet zoo s nárůstem počtu taxonů savců je minimální (nárůst hlavně v zoo z někdejšího východního bloku), naopak v mnoha případech došlo k velkým poklesům. Nejvýraznějším příkladem je London Zoo (UK), kde v roce 1959 chovali 270 taxonů savců, zatímco na konci roku 2016 to bylo jen 63 taxonů. Jedná se o pokles na necelou čtvrtinu (23 %) původní hodnoty. Maximálně třetinu druhů a poddruhů savců chovají také v Zoo Antverpen (B) či Menagerie de Jardin des Plantes v Paříži (F). Výmluvné jsou např. údaje ze Zoo Rotterdam (NL), kde se počet taxonů od roku 1959 zvedl takřka o třetinu, přitom počet druhů a poddruhů

savců klesl na polovinu. Zásadní transformací se tedy ukazuje změna skladby zvířat (podrobně dále reflektována na příkladu Česka).

Tab. 36: Vývoj mediánového počtu chovaných taxonů savců v zoologických zahradách Evropy v letech 1959–2016

Medián	1959	1966	1976	1986	1996	2006	2016
celkem	83	85	83	76	73	73	71
otevřeno před 1900	110	115	113	100	99	81	71
otevřeno 1900–1960	65	75	68	68	65	67	71
západní Evropa	88	88	85	73	66	65	62
postsocialistická Evropa	64	76	70	79	76	78	84
Česko	54	54	47	66	63	64	71

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z International Zoo Yearbook (IZY)

Pozn.: Výběr let byl vytvořen tak, aby zahrnoval první vydání IZY a poté v desetiletých intervalech vydání tak, aby byla zohledněna data z nejvíce aktuálního vydání, které bylo dostupné v průběhu roku 2019.

Z hlediska všech zkoumaných zoologických zahrad bylo více než 150 taxonů savců v roce 2016 chováno jen v 5 analyzovaných zoologických zahradách (10 v roce 1959) – 4 z nich v bývalém východním bloku (oproti pouze jedné v roce 1959). 100–150 taxonů savců bylo chováno v dalších 8 zoologických zahradách (15 v roce 1959), v 7 případech v bývalém východním bloku (6 v roce 1959).

Z tab. 36 vyplývá, že průměr i medián počtu taxonů savců v 7 tradičních zoologických zahradách Česka, za něž jsou k dispozici data po celé období, je průběžně vzrůstající. Vychází to z několika faktů. Zoo v Česku na počátku zachyceného období existovaly ve většině případů jen krátkou dobu, a tak nedisponovaly tak vysokým počtem chovaných živočichů. Postupně se stavy zvyšovaly (zaplnování a rozrůstání expozic), až dosáhly takřka stejných hodnot, jaké chovají zoologické zahrady, které měly před 50 lety dvojnásobný počet taxonů. Nedá se tedy obecně tvrdit, že by zoo pouze snižovaly stavy zvířat kvůli zvětšování jejich expozic. V případě, že mají zoo možnost využívat dosud nevyužitá území, lze naopak ještě stavy zvířat navyšovat. Tento trend je navíc patrný u malých druhů, které nepotřebují tolik prostoru. Návštěvnická nabídka zoo je tak jiná, než byla dříve, průběžně se mění tak, aby splňovala více potřeby chovaných zvířat a zároveň si zařízení uchovalo zájem veřejnosti.

Výsledky ukazují, že obecně v evropských zoologických zahradách otevřených do roku 1960 nedošlo k žádnému významnému poklesu hodnot TR; naopak došlo ke značnému nárůstu TR pro zoologické zahrady někdejšího východního bloku. Zároveň výrazně poklesl ukazatel MTR pro zoologické zahrady otevřené před rokem 1900 a pro zoologické zahrady bývalého

západního bloku. Tyto výsledky ukazují, že počet taxonů savců do určité míry poklesl a že pokles se týká především starších zoologických zahrad a těch, které historicky dosáhly jiného stupně vývoje. To naznačuje, že evropské zoologické zahrady nepodléhají trendům jednotně. Aby tedy zoologické zahrady naplnily priority ochrany a současné požadavky na chov a welfare zvířat při vhodném využití jejich specifického potenciálu, potřebují při řešení budoucích výzev zohledňovat jejich regionálně specifický a historický vývoj (Nekolný, Schneiderová, 2023).

6.3.1 Vývoj stavů v Česku

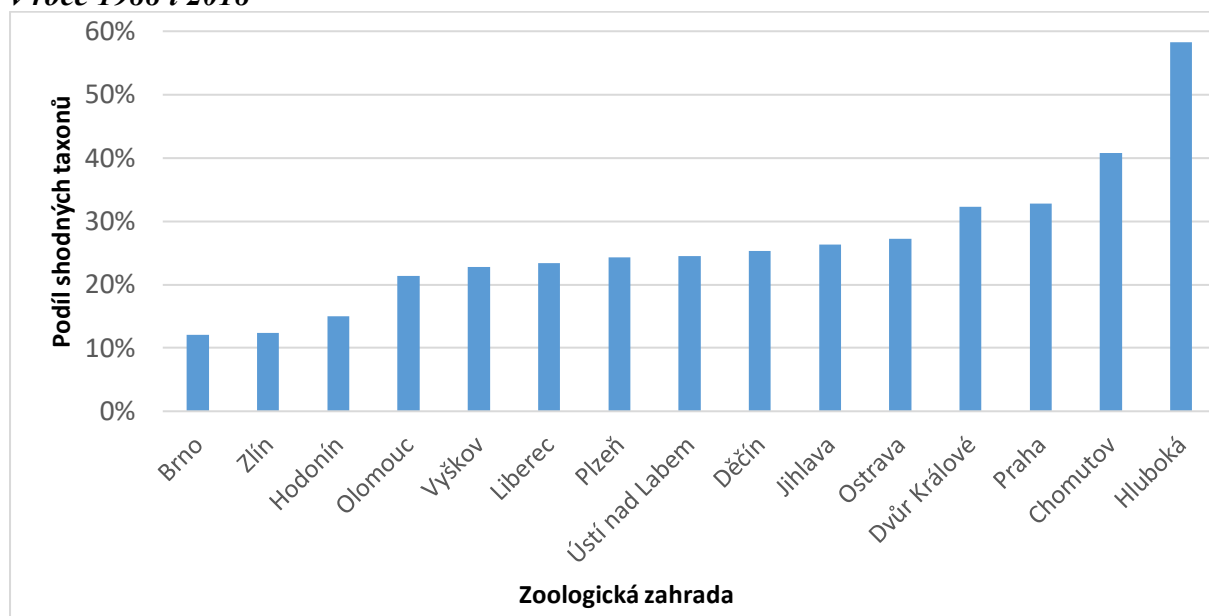
Na předchozí část výzkumu navazuje podrobnější šetření zaměřené na vývoj v Česku, které cílí zachycení transformací po pádu zelené opony na přelomu 80. a 90. let 20. století. Podrobná data ukázala, že v období let 1988 a 2018 došlo u zoologických zahrad v Česku ke zvýšení počtu chovaných taxonů v celkovém součtu i u většiny jednotlivých zoologických zahrad. Srovnatelné údaje v obou letech vykazují pouze Zoo Liberec a Zoo Zlín. Mediánový počet všech chovaných taxonů roku 1988 činil 158 taxonů, zatímco v roce 2018 to bylo již 250 taxonů. Celkově bylo ke konci roku 1988 chováno přibližně tisíc taxonů, o třicet let později to bylo již takřka 3 tisíce taxonů. Největšího nárůstu bylo dosaženo v Zoo Plzeň, která se na zvýšení podílí několika sty taxony, které nejsou v žádné jiné české zoo chovány. I bez Zoo Plzeň se však počet taxonů v českých zoo pohybuje na úrovni přes 2300 taxonů.

Z hlediska transformace je zásadní reflektovat nejen trend rostoucího počtu taxonů, ale zejména vnitřní proměnu způsobenou zmíněnými aspekty. Jak je vidět v grafu 2, většina analyzovaných zoologických zahrad chovala na konci roku 2018 pouze mezi 23 a 27 % (průměr 27 %, medián 24 %) taxonů chovanými v daných zoo k 31. 12. 1988. To zřetelně dokládá zásadní proměnu zařízení.

Existuje jen několik odchylek, které lze poměrně jednoduše vysvětlit. Nejmenší proměny bylo dosaženo v Zoo Hluboká, kde zůstalo 58 % stejných taxonů jako roku 1988. Tato zoo se dlouhodobě specializuje na evropskou, resp. eurasijskou faunu, a právě specializací lze vysvětlit větší konstantnost chovaných druhů. Obdobný princip byl identifikován v podobně zaměřeném Zooparku Chomutov. Minimální shody stavů let 1988 a 2018 byly zaznamenány v Zoo Brno a Zoo Zlín. Jde o pouhých 12 % shodných taxonů, jak zachycuje graf 2. Obě zoo přitom prošly zásadní konceptuální transformací a zejména v případě Zoo Zlín s tím související kruciólní proměnou expoziční. Z toho vyplývá, že pokud zoo projde proměnou

expozičně vizuální, často má i zcela jinou druhovou skladbu – zůstávají jen některé klíčové taxony. Jde o spojené procesy.

Graf 2: Podíl stejných taxonů zvířat v tradičních zoologických zahradách Česka chovaných v roce 1988 i 2018

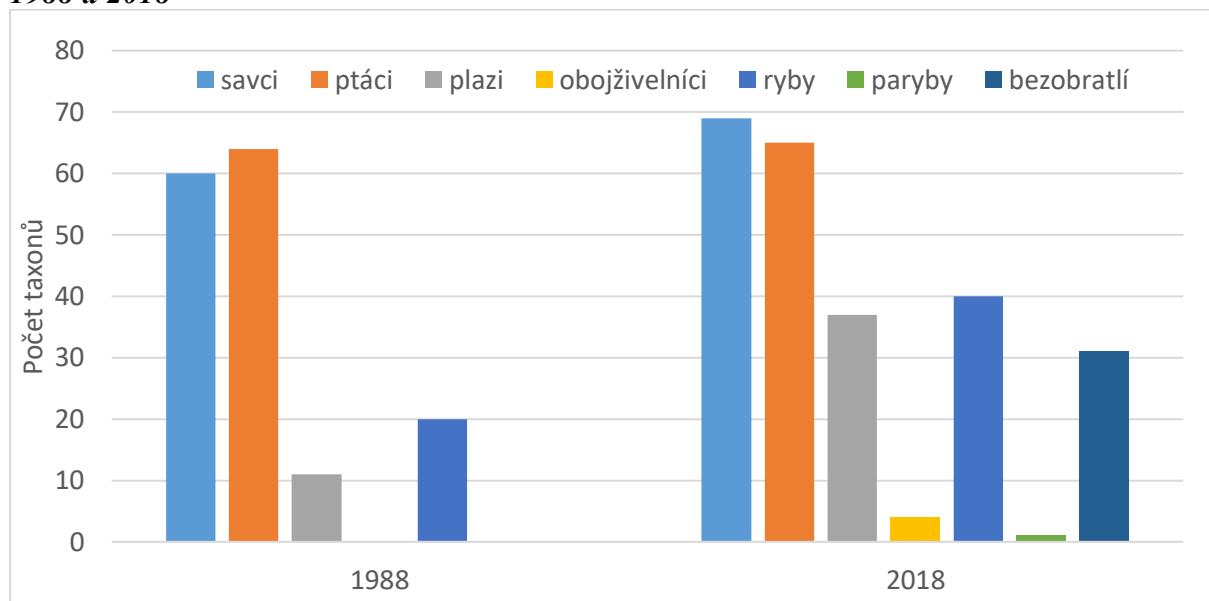

Zdroj: vlastní zpracování na základě Ročenek Unie českých a slovenských zoologických zahrad a Seznamů druhů zvířat chovaných v zoologických zahradách ČSSR

Navíc v případě návštěvnický oblíbených velkých kočkovitých šelem došlo k přechodu od zvířat neurčitého původu k jasně určeným v přírodě ohroženým taxonům. Ve výsledku tak v rozmezí 30 let srovnáváme zcela odlišné areály, které svou nabídku zásadně změnily. Některé více, jiné méně, každopádně jde o jedny z největších změn mezi turistickými cíli vůbec, které mohou determinovat stále narůstající zájem o tato volnočasová zařízení (viz kap. 6.4).

Zásadní otázkou je, jak se vzhledem k identifikované transformaci v chovech jednotlivých zoologických zahrad změnila taxonomická struktura těchto stavů. Jak se strukturou chovaných zvířat vyvinula mediánová česká zoologická zahrada, ukazuje graf 3. V průběhu analyzovaných 30 let se výrazným způsobem zvýšil nejen počet taxonů savců a ptáků, ale zejména počty a podíly taxonů bezobratlých, ryb a paryb, plazů i obojživelníků. To je trend přibližující se některým tradičním západoevropským zoologickým zahradám s rozsáhlými kolekcemi těchto na prostor méně náročných skupin živočichů. Naopak tematické zážitkové zoologické zahrady v Německu či Nizozemsku jsou známé pro minimální zastoupení jiných zvířat, než jsou savci a ptáci. České zoo tak vytvářejí podobu kombinující oba typy zařízení západní Evropy.

Graf 3: Proměna mediánové české zoologické zahrady z hlediska skladby zvířat v letech 1988 a 2018

Zdroj: vlastní zpracování na základě Ročenek Unie českých a slovenských zoologických zahrad a Seznamů druhů zvířat chovaných v zoologických zahradách ČSSR

Pozn.: jako skupiny byly vybrány třídy obratlovců a bezobratlí tak, jak běžně uvádějí i přehledy jednotlivých zoologických zahrad a jak jsou tříděny zdrojové publikace.

V českém kontextu je příkladem zoologické zahrady se snižováním druhové skladby Zoo Liberec, která nemá (resp. dlouhou dobu neměla) možnosti prostorového rozšíření. Pro Česko a potažmo pro další zoo v sousedních postsocialistických zemích ovšem není snižování počtu taxonů zcela typické. Prokázalo to srovnání stavů zvířat ve vybraných českých zoo v letech 1988 a 2018. Zde je důležité zmínit, že právě 2. polovina 80. let 20. století byla obdobím s do té doby nejvyšší návštěvností českých zoo. Vývoj počtu chovaných taxonů v českých zoologických zahradách založených před rokem 1989 uvádí tab. 37. Z ní je zřejmé, že k nárůstu počtu taxonů došlo ve 14 případech z 15 zoologických zahrad, tedy v naprosté většině případů, a jde tak o opačný trend než v tradičních zoologických zahradách založených v 19. století. Česká situace tak ukazuje na rostoucí počet zvířat v tradičních zoologických zahradách. Navíc podle dat ze Slovenska (výroční zprávy UCSZOO) či Polska (např. Topola, 2023) se ukazuje, že není v postsocialistickém prostoru ojedinělá.

U licencovaných zoo vzniklých po roce 1989 je nárůst počtu druhů i kusů zvířat patrný taktéž, neboť se snaží stále doplňovat nové a nové druhy tak, aby zájem o ně rostl. Navíc se jedná stále o nová zařízení, která nemusejí předělávat expozice z dřívějších dob, dnes nevyhovující. Některá zařízení (zejména licencovaná) však ještě i dnes spíše připomínají zoo 19. století či počátku 20. století, a to zejména z expozičního hlediska, kdy jsou používány nevelké klece

a mříže, což ve výsledku na návštěvníky může působit zcela jinak než přírodně pojaté krajinářské výběhy a voliéry.

Tab. 37: Vývoj počtu chovaných taxonů zvířat v zoologických zahradách v Česku založených před rokem 1989 v letech 1988, 1998, 2008 a 2018

Zoologická zahrada	Počet taxonů 1988	Počet taxonů 1998	Počet taxonů 2008	Počet taxonů 2018
Zoo Brno	340	269	299	408
Zoo Děčín	75	78	138	153
Zoo Dvůr Králové	229	315	322	387
Zoo Hluboká (Ohrada)	91	114	256	320
Zoo Hodonín	120	200	173	250
Zoopark Chomutov	108	122	161	159
Zoo Jihlava	95	111	152	252
Zoo Liberec	158	137	173	152
Zoo Olomouc	178	248	401	409
Zoo Ostrava	187	210	305	438
Zoo Plzeň	189	277	1280	1160
Zoo Praha	375	378	674	676
Zoo Ústí nad Labem	139	219	220	228
Zoopark Vyškov	79	69	119	126
Zoo Zlín (Lešná)	226	228	208	227

Zdroj: vlastní zpracování na základě Seznamu druhů zvířat chovaných v zoologických zahradách ČSSR (1989) a Ročenek Unie českých a slovenských zoologických zahrad (1999, 2009, 2019)

6.4 Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad v Česku v kontextu dalších zemí středoevropského postsocialistického prostoru

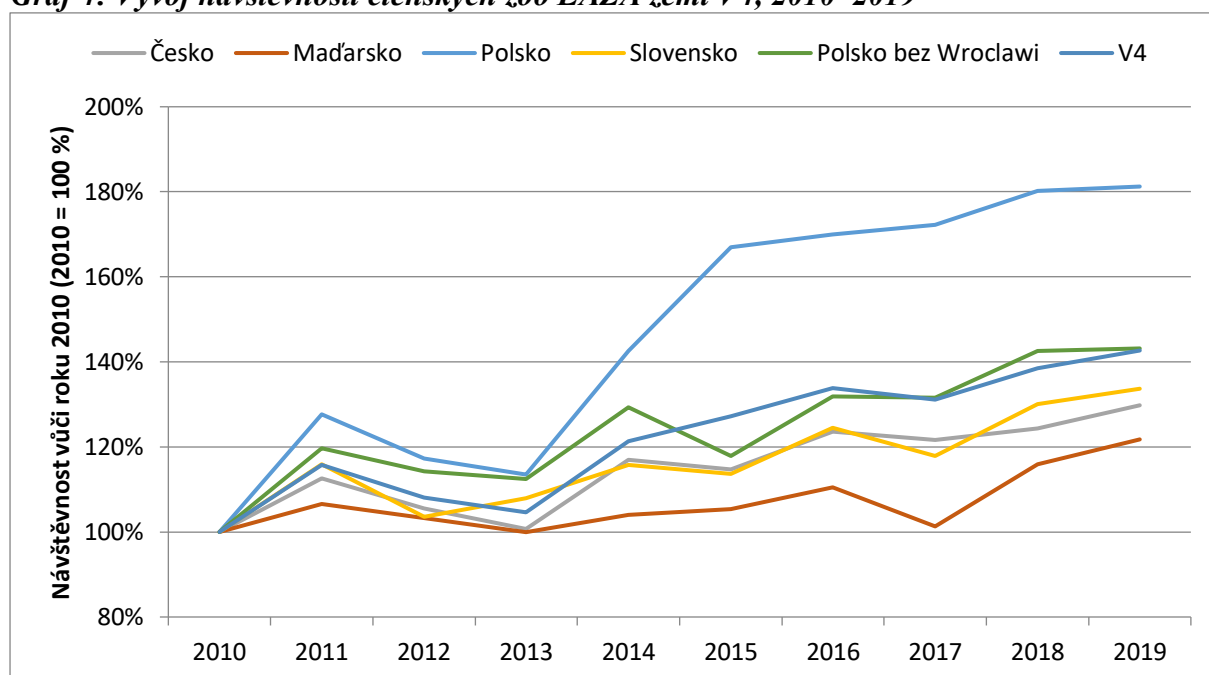
Davey (2007) tvrdí, že průměrná návštěvnost evropských zoo od 60. let do 90. let včetně klesala. To je hlavní informace o vývoji popularity evropských zoo, která vyplývá z dosavadní odborné literatury. Nezahrnuje však vývoj v posledních 20 letech a již z toho principu je potřeba náhled aktualizovat. Omezením Daveyho interpretace je navíc výpočet průměrné návštěvnosti na jednu zoo, která se v Evropě při zvyšujícím se počtu zoo logicky snižovala, resp. rozprostírala mezi více institucí. Tato kapitola se zabývá zooturismem v kontextu vývoje návštěvnosti a postsocialistické střední Evropy. Obdobné pojetí v literatuře obsahově i geograficky dosud chybělo. Tato kapitola obsahově vychází z autorova publikovaného článku (viz Nekolný, 2023c).

Již bylo zmíněno, že tradice zoologických zahrad v období po druhé světové válce je poměrně silná, mezi jednotlivými postsocialistickými státy se mírně liší. Ačkoliv od 90. let 20. století výrazně sílí konkurence v podobě nových volnočasových zařízení (Swarbrooke, 2002), v postsocialistické střední Evropě chybí tradice zábavních a tematických parků. Významnou roli v odlišné úrovni návštěvnosti zoo v jednotlivých zemích tedy mohou mít kulturní

predispozice (Frost, 2011). Např. v někdejší „východním Německu“ je vyšší intenzita návštěvnosti zoo, než ve státech „západního Německa“ (Steinecke, 2009). Davey (2007) rovněž dává trendy návštěvnosti do souvislosti s úrovní příjmů.

Návštěvnost českých zoologických zahrad i dalších zoo zařízení dlouhodobě roste. Mezi zeměmi Visegradské čtyřky (Česko, Polsko, Slovensko, Maďarsko) tento trend platí také, ale v různé intenzitě (graf 4). Nejvyšší souhrnné hodnoty návštěvnosti si udržují české zoologické zahrady, a to v absolutním pohledu i v indexu počtu návštěv na počet obyvatel. Při přepočtu na průměrnou návštěvnost se situace vyrovnává (Nekolný, 2023c).

Graf 4: Vývoj návštěvnosti členských zoo EAZA zemí V4, 2010–2019

Zdroj: Nekolný (2023c), upraveno

Poměr návštěvnosti zoologické zahrady k počtu obyvatel města zachycuje výjimečné postavení zooturismu v Česku. Česko je jediným ze států V4, kde je návštěvnost zoologické zahrady v metropoli vyšší než počet obyvatel města. Ze 14 členských zoo EAZA navíc v Česku existuje hned 13 zařízení s vyšší návštěvností, než je počet obyvatel města, tj. 93 % zoologických zahrad, kde návštěvnost je vyšší počtu obyvatel dané obce. V Maďarsku jde o 75 %, na Slovensku o 67 % a v Polsku o 55 %. V Polsku je Wroclaw jediným z tamních měst s více než 200 tisíci obyvateli, které má zoo navštěvovanější, než kolik v něm žije lidí (od 2014; v roce 2019 dosáhla alespoň srovnatelného počtu rovněž Zoo Gdańsk).

Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad z dlouhodobějšího pohledu ukazuje, že zatímco západoevropské země měly období se zvyšující se i snižující se návštěvností, v zemích

postsocialistického prostoru návštěvnost zoo průběžně stoupala, a to až do druhé poloviny 80. let 20. století. Po roce 1989 přišel prudký pokles, který se podařilo zastavit až následnými modernizacemi zoologických zahrad. Dostavil se opětovný zvyšování zájmu veřejnosti. Načasování počátku transformace a znovuobnovení zájmu se lišilo a v Česku nastartovalo ze zemí V4 jako první. Návštěvnost se tedy zvedla nejdříve v Česku, zatímco v Polsku do roku 2006 stagnovala. Následující nárůst byl ale více razantní a méně plynulý než v Česku. Zasloužila se o to především výstavba ikonické stavby – tzv. Afrykaria v Zoo Wrocław (obr. 44). Meuser (2009) přitom právě ikonickými stavbami charakterizuje současnou generaci zooarchitektury. Nárůst na Slovensku začal v podobnou dobu jako v Polsku, ale byl pomalejší a podobnější vývoji v Česku, avšak s nižšími hodnotami (graf 5). Pro maďarské zoologické zahrady není k dispozici pro delší časový horizont dostatek dat.

Obr. 44: Afrykarium v Zoo Wrocław (PL) – ikonická stavba otevřená v roce 2014

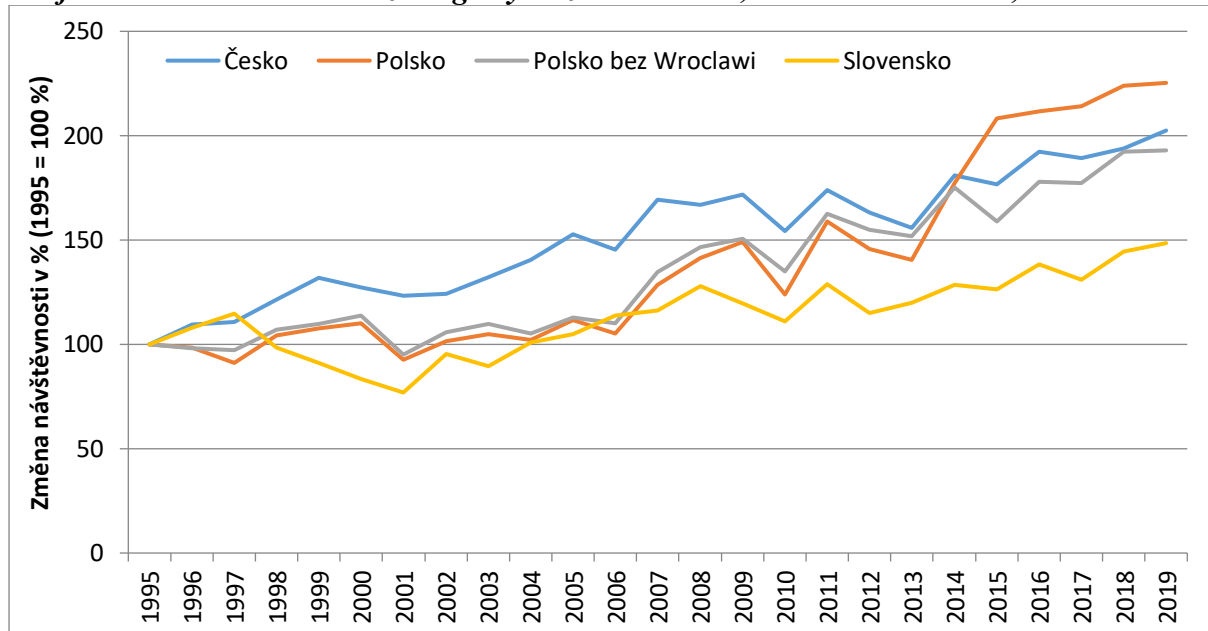
Zdroj: autor (2015)

Zásadním zjištěním je, že souhrnná návštěvnost zoologických zahrad Česka, Polska a Slovenska¹⁴⁰ byla v roce 2019 vyšší než v roce 1989 (graf 6). Nejvíce stoupla v Česku, a to o 41 %; v Polsku o 31 % a na Slovensku o 15 %. Jestliže zohledníme změny v počtu obyvatel jednotlivých zemí, pak se jedná o mírně nižší hodnoty: Česko 37 %, Polsko 29 % a Slovensko 11 %. Právě počet obyvatel je jedním ze stěžejních parametrů pro srovnání významu zoo v jednotlivých státech. Při jeho reflexi lze tvrdit, že Česko je při výpočtu indexu počtu návštěv na počet obyvatel jasným lídrem – v roce 2019 dosáhlo hodnoty 0,54, zatímco Slovensko 0,18

¹⁴⁰ Pro Maďarsko není tento údaj k dispozici (viz metodika – kap. 4.4).

a Polsko dokonce pouze 0,12. Pozice nejvíce navštěvované zoo se postupně přesunula z Budapešti (H) na Prahu (CZ; 2005–2014) a od roku 2015 na Wroclaw (PL), kde otevřeli zmiňovaný ikonický pavilon Afrykarium.

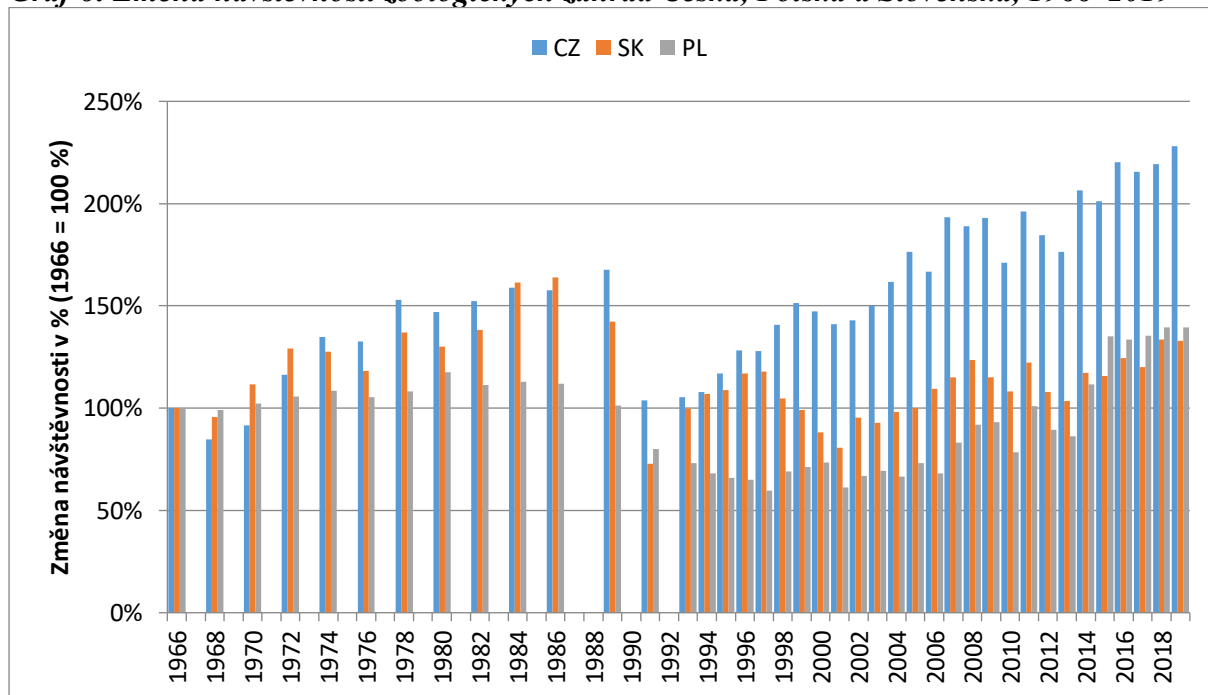
Graf 5: Změna návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Polska a Slovenska, 1995–2019

Zdroj: Nekolný (2023c), upraveno

Pozn.: Pro Maďarsko není dostatek dostupných dat.

Graf 6: Změna návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Polska a Slovenska, 1966–2019

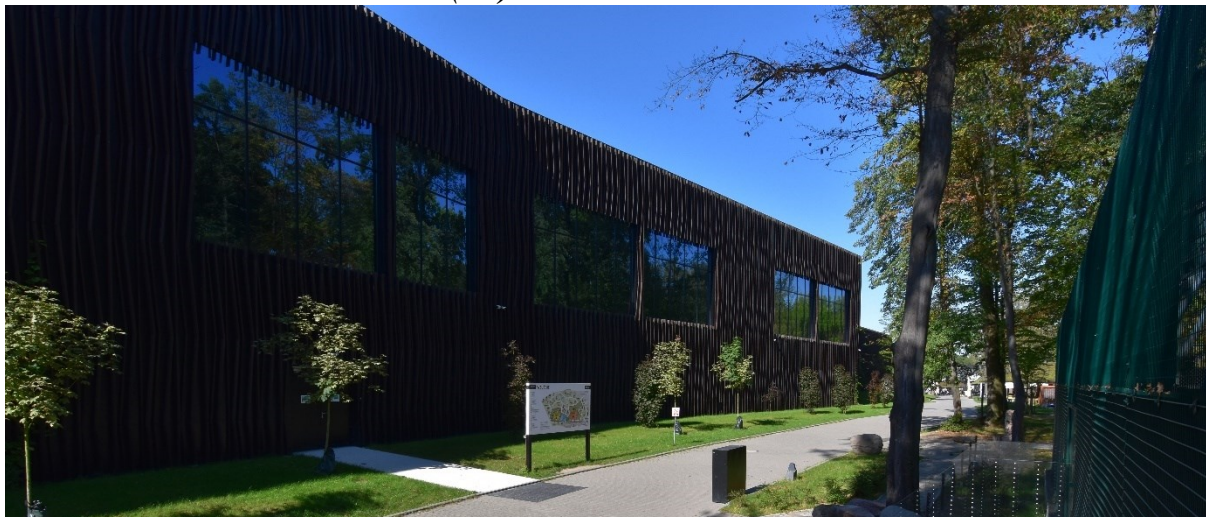
Zdroj: Nekolný (2023c), upraveno

Pozn.: Pro Maďarsko není za celé období dostatek dostupných dat.

Obecně zvyšující se návštěvnost lze dát do kontextu s intenzivní proměnou zoologických zahrad ve stylu tematizace a inscenizace s využitím botanizace (naturistických expozic místo dřívějších mříží). Zvyšující se zájem a popularita zařízení umožňují investovat do jejich rozvoje a dále zvyšovat atraktivnost a konkurenceschopnost. Zařízení ve stavu takřka před zavřením se díky investicím mohla stát novými turistickými atraktivitami. V letech 2010–19 se návštěvnost nejvíce zvedla v Polsku. Solski (v Kisling, 2001) před více než 20 lety uváděl, že právě v polských zoo byla návštěvnost oproti jiným postsocialistickým zemím nízká a jedním z faktorů byl naprostý nedostatek návštěvnické infrastruktury. Podobně jako v západní Evropě roste význam tematizace a procesu disneyizace – zoo se často stávají atraktivním tematicky zaměřeným zařízením. Výrazně posílila návštěvnická infrastruktura – restaurace, obchody, dětská hřiště, kontaktní zoo s hospodářskými zvířaty, akce pro veřejnost. Mnohé vývojové změny jsou viditelně zaměřeny na návštěvníky (Kůsová, Nekolný, 2018).

Výzkum potvrdil zcela zásadní vliv otevření velkých ikonických/ikonografickými pavilonů na návštěvnost. Zejména otevření Afrykaria (září 2014) v Zoo Wrocław hrálo klíčovou roli pro danou zoo i (zoo)turismus celého Polska. Obdobně bylo možné identifikovat velké navýšení návštěvnosti po otevření pavilonu Indonéska džungle v Praze na konci listopadu 2004. V Maďarsku bylo přelomovým otevření pavilonu Zelená pyramida v Sóstó Zoo (2010), kdy se návštěvnost meziročně zvedla takřka na dvojnásobek. Nejde však o věc nikterak specifickou pro země V4, protože ikonické stavby patří mezi nejefektivnější marketingové nástroje (Meuser, 2019). Podobně zásadní vliv byl dosažen u další ikonické stavby v polských zoo – Orientarium v Zoo Lodž (PL, otevřeno 2022; obr. 45). Orientarium i Afrykarium obsahuje gigantické mořské nádrže s průchozím tunelem (Lange, Meuser, 2023). Oba polské „megapavilony“ jsou přitom nejen ikonografickými stavbami tak, jak je popsala Meuser (2019), ale zároveň příklady geografické tematizace v zoo. Velký význam má stále i dovoz nových ikonických druhů, např. žiraf (Nekolný, 2023c).

Obr. 45: Orientarium v Zoo Lodž (PL) – ikonická stavba otevřená v roce 2022

Zdroj: autor (2023)

Nárůst návštěvnosti v zemích V4 zejména po roce 2015 může být spojen s migrační krizí a v reakci na ni nárůstem domácího cestovního ruchu. V letech 2018 a 2019 většina zoologických zahrad ve V4 překonala dosavadní návštěvnické rekordy. Na druhou stranu to platilo i o zoo jinde v Evropě. Historicky nejvyšší hodnoty návštěvnosti byly evidovány např. v aktuálně nejvíce navštěvovaných zoo Belgie, Dánska, Francie či Spojeného království (Nekolný, 2020b). Na výsledky může mít vliv i rozloha jednotlivých zemí, resp. poloha zoo u státních hranic, a tedy význam pro přeshraniční turismus. Dokládá to velký zájem ze sousedních zemí o zoologické zahrady v Česku lokalizované v příhraničí (Nekolný, Fialová, 2021). Podíl návštěv ze zahraničí není nízký ani na Slovensku, kde se zoologické zahrady také nacházejí blízko státních hranic či v Bojnících, lázních s vysokým podílem zahraničních turistů (Kasagrandá, Gurňák, 2017). Hlavní města jako Praha či Budapešť jsou zase významnými centry mezinárodního turismu, což se promítá do návštěvnosti tamních zoo. Význam zahraničních návštěvníků v jednotlivých zemích může být diametrálně odlišný a pro menší státy s atraktivními zoo přirozeně vyšší. Polsko má sice nejnižší návštěvnost v přepočtu na obyvatele, na druhou stranu Poláci tvoří významnou skupinou návštěvníků v českých i německých zoo (Nekolný, 2023c). Právě zoo s významným podílem přeshraničních návštěvníků byly postiženy nejvíce uzavřením státních hranic jako jednoho z opatření proti šíření covidu-19 v roce 2020 (Nekolný, Fialová, 2021). Celkově však návštěvnost v zoo dlouhodobě roste (Nekolný, 2019a; Nekolný, 2022).

6.5 Shrnutí

Vývoj zoo v postsocialistickém středoevropském prostoru se od toho běžně popisovaného v západní Evropě historicky významně lišil. Po pádu železné opony nicméně došlo v postsocialistických zemích k rychlému napojení na mezinárodní struktury a rozvoji síťování v odborných organizacích. Začala probíhat rychlá modernizace zoo podle západních trendů a zkvalitnění chovů a doplnění o taxony dříve nechované, čímž došlo k nárůstu počtu chovaných taxonů a zároveň zkvalitnění chovatelských podmínek v postsocialistických zoo.

O tom, že transformace tradičních zoologických zahrad v Česku proběhla velmi rychle, vypovídá také stále vzrůstající návštěvnost. Došlo k výstavbě nových atraktivních expozic, doplnění doprovodné infrastruktury. Zájem veřejnosti se podařilo obnovit po propadu po společenských změnách na přelomu 80. a 90. let 20. století, a v současné době tak zoo ve většině případů dosahují vyšší návštěvnosti než před 30 lety, v dobách omezené nabídky vyžití v rámci volného času (Nekolný, 2018).

Kap. 6 dokládá, že aktuální trendy v „západních“ vedoucích zoo se shodují s těmi, které se uplatňují v zoo na území Česka, jelikož 1) vznikají a rozvíjejí se další zoo různých (nových, resp. dosud neuplatňovaných) typů a tato zařízení jsou lokalizována i mimo velká města, 2) zoo se stále více zaměřují na ochranu přírody, 3) jsou vnímána jako místa přírodního i kulturního dědictví, a 4) transformují se v tematicky pojaté (a zážitkové) areály s prvky komercializace a ikonickými stavbami.

Česko hraje ve středoevropském postsocialistickém procesu čelní roli v tomto modernizačním procesu, když si udržuje i nejvyšší index návštěvnosti vůči počtu obyvatel země a těží z rychlé transformace. Díky ní se zoo v Česku staly atraktivní i pro přeshraniční návštěvníky. Ke zřizování soukromých zoo, zakládání zoo na venkově a rozvoji nových typů zoo (např. farmaparků, motýlích domů) je nutné doplnit, že tento trend probíhá kromě postsocialistických středoevropských zemí např. také ve Středomoří. V zemích, kde byly zoo ve větším rozsahu zakládány od v 19. století, probíhá tento trend už od 50. let 20. století, tedy o několik desítek let déle.

7. Závěr

Zoo – stálá expoziční zařízení, která vystavují živá zvířata (např. Milstein, 2009; Habel, Mroczkowski, 2015) – jsou jedním z mnoha sociálních konstruktů. Zoo jsou kulturními institucemi, resp. kulturní krajinou, která prezentuje a reprezentuje přírodu i kulturu a vztah člověka k přírodě a zvířatům. Koncept zoo vznikl v důsledku změn ve společnosti po Velké francouzské revoluce a jako jeden z projevů procesů industrializace, urbanizace, romantismu a kolonialismu na přelomu 18. a 19. století. Proti dřívějším kolekcím zvířat se vymezil přístupností veřejnosti (byť nejprve jen omezenou) a také rolemi a významy – vzděláváním a zapojením do výzkumu. Jednou z původních charakteristik byla i podoba expozičního parku – zoologické zahrady. Od té době prošel koncept v souvislosti s vývojem společnosti řadou klíčových materiálních (fyzických) i nemateriálních (myšlenkových) proměn, na které lze nahlížet z mnoha vzájemně propojených rovin. Posunuly se jejich role a významy a návazně se také transformovala jejich podoba. Výzkum zoo je i proto kompatibilní se současnými postkoloniálními debatami (Burkhardt, 2021).

Většina autorů (např. Rabb, 1994) chápe vývoj zoo jako evoluční, směřující od zařízení, které připomíná vězení, přes zoologický park k ochránářskému centru. Vymezování vůči předchozí podobě zoo mělo vždy legitimizační funkci (Burkhardt, 2021), což odpovídá principům institucionalizace, která nemůže existovat bez společenského ospravedlnění existence instituce (Berger, Luckmann, 1999; Lobastova, 2018). Aktuální podoba zoo vždy odrážela různé ekonomické, politické, environmentální a kulturní aspekty (Frost, 2011). Z toho pohledu je evoluční chápání zoo (pokud přijmeme evoluční teorii o vývoji společnosti) přirozené, ale zároveň zjednodušující a zohledňující jen základní trend v rámci těch nejvýznamnějších (vedoucích) zoo, o nichž pojednává většina odborné literatury. V současnosti zoo nenabývají jen podoby zoologických zahrad, jimiž se zabývá drtivá většina dosavadní literatury, ale existují i další typy zoo (Nekolný, Fialová, 2018b) – např. wildparks (zoo místních druhů), ptačí parky, akvária, terarijní zoo a další expozice se zvířaty. Jednou z klíčových transformací konceptu se tedy stala jeho diverzifikace. Z geografického pohledu je důležité, že četnost zoo dobře odpovídá obecnému a pro geografii typickému asymetrickému rozložení podle hierarchie geografických systémů, neboť i v případě zoo existuje málo velkých a hodně malých jednotek (Hampl, 2005).

Tato práce dokládá, že krajina zoo se diferencuje už tím, že eklekticky zaznamenává prvky

dřívějších etap vývoje. Přetrvávají v ní stále i části odpovídající dřívějším vývojovým etapám, které mohou dostávat nové významy. Proto se kromě změn a inovací vývoj zoo vyznačuje také kontinuitou (Burkhardt, 2021). Navíc zásadním a často opomíjeným parametrem, který již na příkladu amerických zoo vysvětloval Coe (1986), je ko-evoluční princip vývoje. Procesů a trendů probíhá několik zároveň a současné zoo nabývají mnoha různých podob. K proměnám zoo jako sociálních konstruktů patří přirozeně i jejich zánik. Proto řada z nich již neexistuje, neboť byla např. postavena na úsilí jednotlivce, neustála finanční situaci, válečný konflikt či významnou společenskou změnu (Nekolný, 2023b).

Proměnou dokumentující posun zoo ve vztahu k přírodě a zvířatům se stalo rozšíření jejich deklarovaných funkcí ve 20. století o ochranu přírody. Ve vědecky řízených zoo aktuálně dochází k propojování funkcí do tzv. ochrannářského edutainmentu. Podle současného diskurzu by zoo měly významně přispívat k ochraně druhů prostřednictvím udržování ex situ populací přímo v zoo, veřejného vzdělávání, výzkumu a iniciování, podpory nebo financování in situ ochrannářských aktivit (Spooner, Walker, Dowell, Moss, 2023). Záchrana živočišných taxonů je nově dávána nad význam jedince (Nekolný, 2021b). Zoo se více zapojují do ochrannářských aktivit, které odpovídají obecnému trendu *„posunu významu a smyslu ochrany životního prostředí od „pouhé“ ochrany přírody k ochraně krajiny a života v ní“* (Kučera, Semian, Chromý, 2014, s. 263).

Vznikají ekocentricky pojaté zoo, což je materiálně a vizuálně doprovázeno odstraňováním optických bariér a vnořováním návštěvníků do prostředí společného se zvířaty. Tyto imerzní expozice mají mj. symbolicky vyjádřit symbiózu člověka a zvířete (Osayimwese, 2016). Jedná se však jen o „špičku ledovce“ (Nekolný, 2021b), neboť jak uvádějí Fekete a Szilágyi (2021), pouze malému počtu zoo se podařilo stát se komplexními ochrannářskými centry. Nicméně zoo se od 19. století posunuly z míst, která mezi sebou vzájemně soupeřila k mezinárodně či alespoň regionálně koordinované profesní síti. Jinými slovy ze symbolů významu měst k symbolům ochrany přírody.

Zoo dlouhodobě balancují na hraně svého poslání být ochrannářským areálem se vzdělávacím a výzkumným potenciálem a zároveň potřebou finanční sebeudržitelnosti (Frost, 2011; Benz-Schwarzburg, Leitsberger, 2015), tedy do určité míry být zábavním parkem. To nutně vede do určité míry ke komercializaci (Gippoliti, 2011) a komodifikaci zvířat a přírody, neboť zoo se snaží zachovat nejen živočišné taxony, ale i samy sebe (Szczygielska, 2021). Meuser (2019) uvádí, že přílišné zaměření na zážitky je v rozporu s prezentací zoo jako odborné

vědecké instituce. Obě snahy nicméně může dobře propojovat zmiňovaný ochranářský edutainment. Navíc nemusí jít o protikladné trendy, pokud vezmeme v potaz, že samotné zaměření na ochranu přírody je tematizací. Zároveň se v posledních letech začíná diskutovat i role zoo z hlediska welfare zvířat (Fernandez, Tamborki, Pickens, Timberlake, 2009).

Zoo se jako sociální konstrukty v průběhu času vyvíjejí nejen v závislosti na času, ale rovněž v geografickém kontextu. Proto také v jednotlivých fázích vývoje hrály vedoucí a inovační úlohu různé státy a regiony. V případě zoo byly nejprve průkopníky Francie a zejména Spojené království, odkud se industrializační a urbanizační procesy včetně konceptu zoo šířily dále do kontinentální Evropy. V 2. polovině 19. století se těžiště industrializace a vzniku zoo přeneslo do měst německy mluvících území. Dodnes tak existuje nejvíce zoologických zahrad založených v 19. století právě v Německu. Výrazným mezníkem se staly inovace tematického iluzorního pojetí obchodníka se zvířaty Carla Hagenbecka, který na počátku 20. století otevřel u Hamburku svůj Tierpark s patentovanými „Panoramaty“ – iluzivními výjevy napodobujícími exotické prostředí. Tato revoluční myšlenka byla v průběhu následujících desetiletí zakomponována do většiny významných evropských zoologických zahrad. Dodnes je jeho koncept brán jako první revoluce v dějinách vystavování zvířat. Velkým přelomem (a leckdy opomíjeným) byly i inovativní přístupy švýcarského zoologa Heini Hedigera, který ve 40. letech 20. století zformuloval čtyři pilíře (funkce) opodstatňující existenci zoo a v zoo začal revolučně uplatňovat principy vědeckých poznatků o chování a potřebách zvířat. Novým inovačním centrem se v 2. polovině 20. století staly také Spojené státy americké, kde se od 70. let 20. století začala etablovat druhá vizuální revoluce v historii zoo – tvorba imerzních expozic. V nich jde iluze ještě dál než u Hagenbecka, neboť je návštěvník (alespoň pomyslně) vnořen do stejného prostředí jako představovaný živočich. V Evropě se imerze začala šířit od 80. let 20. století. Role evropské velmoci se později zhostilo kromě zmíněného Švýcarska či Německa hlavně Nizozemsko, např. se vznikem prvních velkých tropických hal a rozvojem tematizace (viz dále). Nosné trendy se však objevují i v dalších zemích.

Difuzní šíření zoologických zahrad (příp. dalších zoo) se v 19. století zjednodušeně řečeno zastavilo těsně za východním okrajem německy mluvícího prostoru. Jen o něco západněji pak po druhé světové válce vznikla tzv. železná opona, která na více než 40 let rozdělila Evropu na východní a západní blok. Tato práce proto reflektuje nejen vývoj zoo v rámci západní Evropy, ale zejména jej konfrontuje s postsocialistickým prostorem střední Evropy, a to primárně na příkladu Česka. Tento pohled v dosavadní literatuře chyběl. Bylo zjištěno, že zoo Česka mají aktuálně z hlediska (tematického) obsahu podobu srovnatelnou s řadou jiných zoo

západní Evropy, ačkoliv měly jiný historický vývoj. Mnoho významných zoologických zahrad západní Evropy bylo založeno v průběhu 19. století či na počátku 20. století, zatímco většina zoo postsocialistického prostoru vznikla až v 2. polovině 20. století. Po pádu železné opony v 90. letech 20. století začala zejména v Česku a Východním Německu jejich velmi rychlá transformace, která díky značným investicím umožnila zajištění vysoké úrovně těchto zařízení a dosažení úrovně vyspělých zoologických zahrad západní Evropy. Dokládá to rovněž i tvrzení významné britské ornitoložky Rosemary Low, která uvedla, že Česko „je novým evropským jádrem pro zoo znalosti a inovace“ (Low, 2020, s. 27) a rovněž Sheridan (2016) konstatuje, že české zoologické zahrady jsou v rámci postsocialistického prostoru nejvyspělejší.

„Buržoazní“ zoologické zahrady 19. století i zoologické zahrady východního bloku zakládáné v době socialismu byly zřizovány v nejvýznamnějších městech, a tedy lze je považovat za ryze městské instituce (Nekolný, 2014; Szczygielska, 2021). Oproti tomu významným trendem 2. poloviny 20. století se stal vznik a rozvoj zoo na venkově. Došlo tedy k zásadní transformaci prostorového rozložení fenoménu zoo. Zatímco v západní Evropě tento proces probíhal už od 50. let 20. století (Kisling, 2001), v postsocialistickém prostoru byl zaznamenán se zpožděním několika desítek let až od konce 90. let 20. století (díky novým soukromým zařízením). Z geografického hlediska se jako zásadní jeví fakt, že městské i venkovské zoo západní Evropy vznikaly dříve než obdobné zoo postsocialistických zemí. Z toho vyplývá jiné umístění v rámci měst a zástavby. Tradiční zoologické zahrady v Česku jsou díky pozdějšímu vzniku lokalizovány dále od centra, mají větší rozlohu, což jim umožňuje další rozvoj a expanzi, a tedy i navyšování počtu chovaných taxonů i jedinců zvířat. Na druhou stranu venkovské zoo postsocialistického prostoru jsou zatím plošně menší a zejména méně zapojené do mezinárodních struktur než podobně lokalizovaná zařízení v západní Evropě.

Zoo jako sociální konstrukty využívají prvky dalších sociálních konstruktů (muzeí, divadel, botanických zahrad či tematických parků). Jednou z klíčových otázek proměn zoo je vývoj jejich tematizace. Zoologické zahrady západní Evropy založené v 19. století byly charakterizované rozsáhlými taxonomickými sbírkami. Taxonomické členění bylo prvně narušeno geograficko-biotopovými iluzivními přístupy Carla Hagenbecka na počátku 20. století. Jako jeden z dopadů jeho inovací došlo ve 30. letech 20. století v Mnichově k prvnímu geografickému členění celé zoologické zahrady. Právě využívání geografického místo taxonomického členění zoo, které se ale začalo v Evropě více rozšiřovat až od 90. let

20. století, lze jen s mírným zpožděním identifikovat rovněž v zoologických zahradách postsocialistického prostoru. Rozdíl mezi západoevropským (kapitalistickým) a postsocialistickým regionem ovšem nelze jednoduše zobecnit. Odlišnosti lze hledat i uvnitř regionů. Typickou ukázkou je využití etnografických staveb a prvků, které lze identifikovat v mnoha zoo Česka i někdejšího Východního Německa. Naopak polské a slovenské zoo etnografické zarámování expozic pro zvířata prakticky nevyužívají. Tato největší spojitost mezi zoo a vizuálním pojetím samotným zábavních a tematických parků se tak zatím vyskytuje jen v územích bezprostředně navazujících na země na západ od dřívější železné opony.

Různé etnografické stavby byly již součástí zoologických zahrad 19. století. Vytvářely tematizaci pomocí symbolických materiálních odkazů, tehdy spojovaných s kolonialismem a exotismem. Pokud se zachovaly dodnes, staly se součástí dědictví vztahu člověka a přírody, a jsou chráněny jako kulturní památky. Podruhé se etnografické prvky začaly v zoo západní Evropy objevovat od 90. let 20. století (Coe, Dykstra, 2010). V Česku byl tento trend zaznamenán přibližně s desetiletým zpožděním, ale rychle získal na významu, a to právě zejména u geograficky členěných zoo. Zde se předložený text snaží navázat na Steinkrügera (2013), který podrobil kritice zavádějící prezentaci Afriky v německé zážitkově pojaté zoologické zahradě Zoom Erlebniswelt Gelsenkirchen. Případy s rizikem silné dezinterpretace etnografických prvků lze identifikovat napříč Evropou. Tento problém nastává i bez použití etnografizace, pokud jsou vedle sebe umístěna zvířata stejného kontinentu, ale jiných biotopů (např. stepní velbloud vedle pralesního orangutana), na což upozornil van Vliet (2015). Bylo by vhodné se u těchto témat dále věnovat percepci návštěvníků. Geografické a etnografické pojetí bylo identifikováno v zoo, které doznaly zásadní proměny podle jasné koncepční (generelové) transformace areálu. Proto se pro budoucí výzkum nabízí zaměření na to, s jakými dalšími faktory tento rozdílný geografický stav souvisí. Rozvoj tematizace a výstavba ikonických staveb (viz Meuser, 2019), patří k návštěvnicky atraktivním prvkům, a tak i návštěvnost zoo v postsocialistickém prostoru průběžně roste (Nekolný, 2023c).

Jednou ze základních charakteristik zoo jsou počty a struktura chovaných taxonů živočichů. Ačkoliv už zoo mezi sebou nesoupeří v jejich počtu jako v 19. století, zoo stále více vnímají svou roli v oblasti ochrany přírody a reagují mimo jiné právě změnou počtu a složení taxonů (Nekolný, Schneiderová, 2023). Dosud se uvádělo (např. Brereton, Brereton, 2020), že počet taxonů v zoo klesá. Při porovnání současného stavu s tím na konci 50. let 20. století však v evropských zoologických zahradách k žádnému významnému poklesu počtu taxonů

nedošlo. Zaznamenan byl nicméně výrazný pokles počtu taxonů savců, a to v zoologických zahradách otevřených před rokem 1900 a v zoologických zahradách bývalého západního bloku. Tyto výsledky naznačují, že se pokles týká především starších zoologických zahrad, které byly tradičně zaměřeny na taxonomické vystavování. Je přirozené, že zoologické zahrady založené v 19. století v důsledku zvyšujícího se důrazu na welfare a standardy pro chov zvířat postupně snižují jejich stavy. Platí to zejména o velkých druzích, které potřebují větší prostor, zpravidla savců. Jejich poklesy však mohou být často kompenzovány rozvojem chovu menších druhů, které nemají takové prostorové požadavky (např. plazů, obojživelníků, ryb či bezobratlých, ale i malých savců).

Počty taxonů savců v evropských zoologických zahradách založených v 19. století signifikantně klesly, ale celkový pokles byl mnohdy kompenzován právě zmíněnými skupinami živočichů. Naopak v zoologických zahradách někdejšího východního bloku došlo k výraznému nárůstu počtu taxonů, opět i v tomto případě hrál svou roli i nárůst počtu taxonů plazů, obojživelníků či ryb. Provedený výzkum tak ukázal, že situace není zdaleka tak jednoznačná a že se liší mj. právě s ohledem na geografickou polohu zoologických zahrad. To naznačuje, že evropské zoologické zahrady nepodléhají trendům zcela jednotně a na základě širšího historicko-spoločenského kontextu jsou v různém stádiu vývoje. Na základě toho mají i různé podmínky pro další rozvoj (Nekolný, Schneiderová, 2023). Ve struktuře chovaných zvířat však stále hraje speciální roli zastoupení návštěvnický oblíbených taxonů, tedy druhů s tzv. biokapitálem (Su, Lin, 2018). Jde zejména o savce, kteří jsou pro zajištění dostatečné divácké přízně pořizováni i do zařízení se zcela jinou specializací. Přes zvyšování důrazu na ochranu přírody, jsou stále významnou součástí kolekcí stejná ikonická zvířata jako v 19. století (Kean, Howell, 2018).

Vývoj jiných typů zoo, než kterými jsou zoologické zahrady sdružené v mezinárodních asociacích, je velkým tématem pro budoucí výzkum. Ukazuje se, že jejich počet a tím potažmo také význam stále roste. Např. specializovaná zařízení, která měla v západní Evropě soukromé majitele a leckdy byla komerčního charakteru (např. safari parky, delfinária, ptačí parky), ve východním socialistickém bloku neexistovala a začala vznikat postupně až od 90. let 20. století, ale již v podobě odpovídající jiným (aktuálním) trendům. Např. v případové studii zkoumaném Česku v roce 2023 existovalo 28 zoo s licenci Ministerstva životního prostředí ČR, z toho 15 těch, které byly založeny před rokem 1989, a hned 13 (tedy takřka srovnatelný počet) novějších zařízení (kromě jedné výjimky založených po roce 2000). Kromě nich existuje řada nových srovnatelně významných zařízení, která oficiální licenci

nemají, ale neměla by tak být opomíjena. Počet nových zoo je tedy reálně výrazně vyšší a bude vhodné jej do budoucna dále sledovat. Tato zařízení navíc používají alternativní názvy (nikoliv název zoo, neboť bez licence oficiálně nemohou), což je fenomén také známý ze západních zoo. Jde např. o zařízení nazvaná „exotika na ranči“, „biopark“, „farma“, „terárium“, apod. Právě nově vzniklá zařízení mají zcela jinou podobu než vedoucí zoologické zahrady a vlastně se zpožděním několika desítek let kopírují vývoj v západní Evropě, ovšem s tím rozdílem, že splňují nová přísnější kritéria na chov vzácných zvířat. V Česku tak vznikly specializované zoo (plazů, ptáků, motýlů), z nichž řada je navíc v celoevropském měřítku unikátní.

Na úrovni menších a novějších zoo (mimo mezinárodní asociace) přitom není zdaleka tolik uplatňován princip geografické a etnografické tematizace. Pokud už areál nějakou tematickou strukturu má, pak spíše tradičního taxonomického rázu. Nově vznikající specializované zoo jsou stále primárně zaměřené na prezentaci zvířat, zatímco z mnohých tradičních zoologických zahrad se staly pomyslné cesty kolem světa (tedy geografické parky) či multitematické parky spojující přírodu a kulturu. Tematizace je tak výrazně silněji spojena s vedoucími zoologickými zahradami, méně již s dalšími typy zoo. Pro budoucí výzkum by bylo vhodné se zaměřit na to, jaká témata jsou v zoo prezentována a reprezentována a jak jsou tato sdělení vnímána návštěvníky či zda je pro ně více přitažlivé a více edukující taxonomické, geografické, příp. jiné pojetí těchto sociálních konstruktů.

A jaká je budoucnost zoo? Je zřejmé, že podoba i podstata, a tedy chápání zoo se stejně jako celá společnost vyvíjejí velmi rychle. Podle aktuálních trendů se mají zoo podílet na vytváření nových vizí toho, jak může společnost žít v produktivním vztahu se zbývající existující biodiverzitou světa (Fraser, Wharton, 2007). V některých zemích ovšem stále sílí tzv. antizoolobby či organizace na ochranu práv zvířat. Je otázkou, nakolik jim jde opravdu o ochranu zvířat či jen o zviditelnění? Mají aktivisté představu, co obnáší chov zvířat v lidské péči a jaká je jejich případná schopnost vrátit se do volné přírody? A jde jim o ochranu jedinců, nebo druhů? Nejpokrokovější zoo se podle strategií mezinárodních odborných asociací posouvají k důrazu na komplexní ochranu populací pro zachování druhů a pomoc při záchraně ekosystémů. Proto využívají tzv. management populací, kdy přebytečné jedince bez možnosti zapojení do další reprodukce v případě nutnosti nechávají zkrmovat.

Je důležité si uvědomit, že vymírání druhů je přirozenou součástí evoluce, ale v současné době postupuje vymírání vinou člověka výrazně rychleji. Jisté je, že se nepodaří zachránit

všechno a všechny. Výrazně se zpřísnily a zpřísnují podmínky pro chov kytovců, ploutvonožců či velkých šelem. Tato zvířata tak postupně ze zoo mohou v budoucnu dále ubývat či úplně zmizet, protože bude velmi obtížné a finančně nákladné tyto zpřísnující se standardy dodržet.

Seznam zdrojů

- ACAMPORA, R. (2005): Zoos and Eyes: Contesting Captivity and Seeking Successor Practices. *Society & Animals*, 13(1), 69–88.
- ADAMS, W. B. (2004): *Against Extinction: The Story of Conservation*. Routledge, London.
- ALSHAHEEN, R., MALEK, S. (2023): Preservation of Zoological Gardens: Natural vs. Built Features. *Civil Engineering and Architecture*, 11(5A), 3024–3035.
- ALTENHÖHER, N. (2003): Die Erlebnisgesellschaft: Zur Einstimmung in das Thema. In: Institut für Mobilitätsforschung (eds.): *Erlebniswelten und Tourismus*. Institut für Mobilitätsforschung, Berlin, 126–138.
- ALVES, R. R. N., SOUTO, W. M. S. (2015): Ethnozology: A Brief Introduction. *Ethnobiology and Conservation*, 4(1), 1–13.
- AMES, E. (2008): *Carl Hagenbeck's empire of entertainments*. University of Washington Press, Seattle.
- ANDERSON, K. (1995): Culture and Nature at the Adelaide Zoo: At the Frontiers of 'Human' Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20(3), 275–294.
- ANDĚROVÁ, R., ed. (2006): *Trojský koník, 2006/2*. Zoo Praha, Praha.
- ANDĚROVÁ, R. (2008): *Historie Zoo Praha*. Zoo Praha, Praha.
- ANDĚROVÁ, R., ed. (2011): *Trojský koník – speciální vydání 2011: 80 let Zoo Praha*. Zoo Praha, Praha.
- ANDĚROVÁ, R., JANOCHOVÁ, L. (2017): *Lexikon zvířat od A do Z. Rozšířené vydání. Zoologická zahrada hlavního města Prahy, Praha*.
- ANTROP, M. (1998): Landscape change: Plan or chaos? *Landscape and Urban Planning*, 41(3–4), 155–161.
- ANTROP, M. (2005): Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70(1–2), 21–34.
- ANTROP, M. (2006): Sustainable landscapes: contradiction, fiction or utopia? *Landscape and Urban Planning*, 75(3–4), 187–197.

AUZIAS, D., LABOURDETTE, J.-P., eds. (2018): *Petit futé Parcs animaliers en France* 2018. Petit futé, Paris.

AXELSSON, T., MAY, S. (2008): *Constructed Ladsapes in Zoos and Heritage*. *International Journal of Heritage Studies*, 14(1), 43–59.

AZA (2018). https://www.speakcdn.com/assets/2332/guide_to_accreditation.pdf (30. 4. 2018).

ÅKERBERG, S. (2001): *Knowledge and Pleasure at Regent's Park: The Gardens of the Zoological Society of London during the Nineteenth Century*. Department of Historical Studies, Umeå University, Umeå.

BARATAY, E., HARDOUIN-FUGIER, E. (2004): *ZOO: a history of zoological gardens in the West*. Reaktion books, London.

BARNHILL, D. (2010): *Key Terms in Environmental Philosophy*. University of Wisconsin, Wisconsin.

BAUER-KRÖSBACHER, C., KOSCHITZ, S. (2019): *Management zahrad a parků jako návštěvnických atraktivit: Příručka*. Zpracováno v rámci projektu Interreg „Grünraum ATCZ71“, IMC Fachhochschule Krems, Krems.

BAUMGARTNER, CH., REEH, T. (2001): *Erlebnisswelten im ländlichen Raum: Ökonomische und soziokulturelle Auswirkungen*. Profil Verlag, München, Wien.

BEARDSWORTH, A., BRYMAN, A. (2001): *The wild animal in late modernity: The case of the Disneyization of zoos*. *Tourist Studies*, 1(1), 83–104.

BEER, H. N., SHRADER, T. C., SCHMIDT, T. B., YATES, D. T. (2023): *The Evolution of Zoos as Conservation Institutions: A Summary of the Transition from Menageries to Zoological Gardens and Parallel Improvement of Mammalian Welfare Management*. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*. 4(4), 648–664.

BECHHAUS-GERST, M., HORSTMANN, A.-K., eds. (2013): *Köln und der deutsche Kolonialismus*. Böhlau Verlag, Köln.

BENBOW, S. M. P. (2000): *Zoos: Public Places to View Private Lives*. *Journal of Popular Culture*, 33(4), 13–23.

BENFIELD, R. (2013): *Garden Tourism*. Cabi, Wallingford.

- BENZ-SCHWARZBURG, J., LEITSBERGER, M. (2015): Zoos zwischen Artenschutz und Disneyworld. *Tierstudien*, 4(7), 17–30.
- BERGER, G., AUGSTEN, S. (1977): Zoo Dresden Wegweiser. Zoologischer Garten Dresden, Dresden.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- BERTI, E. a kol. (2020): Body size is a good proxy for vertebrate charisma. *Biological Conservation*, 251, 108790.
- BLASZKIEWITZ, B. (2005): 50 Jahre Tierpark Berlin – Friedrichsfelde. Tierpark Berlin-Friedrichsfelde, Berlin.
- BISGROVE, D. (2022): Zooscape ecology: a conceptual analysis of zoos and landscape ecology. *Landscape Ecology*, 37(7), 1733–1745.
- BORGARDS, R., ed. (2016): Tiere: Kulturwissenschaftliches Handbuch. J. B. Metzler Verlag, Stuttgart.
- BORRELY, C. (2020): Le Jardin zoologique de Marseille, grandeurs et décadences d'un zoo urbain. Marseille.
- BOSTOCK, S. st. C. (1993): Zoos and animal rights: the ethics of keeping animals. Routledge, New York.
- BRAVERMAN, I. (2011): Looking at zoos. *Cultural Studies*, 25(6), 809–842.
- BRAVERMAN, I. (2012): Zootopia: Utopia and Dystopia in the Zoological Garden. In: Giesecke, A., Jacobs, N.: *Earth perfect? Nature, Utopia, and the Garden*. Black Dog Publishing, London.
- BRERETON, S. R., BRERETON, J. E. (2020): Sixty years of collection planning: what species do zoos and aquariums keep? *International Zoo Yearbook*, 54(1), 1–15.
- BROWN, T. (2009): *The IZES Guide to British Zoos & Aquariums*. AAOS, Todmodern.
- BROWN, T. (2024): On the zoo trail 1: in and around Milan. *Zoo Grapevine & International Zoo News*, 69 (Winter 2023/2024), 15–25.
- BRUNI, C., M., FRASER, J., SCHULTZ, P. W. (2008): The Value of Zoo Experiences for Connecting People with Nature. *Visitor Studies*, 11(2), 139–150.

- BRYMAN, A. (1999): The Disneyization of Society. *The Sociological Review*, 47(1), 25–47.
- Burger's Zoo (2023): Burger's Ocean. <https://www.burgerszoo.com/eco-display/ocean> (13. 12. 2023).
- BURKHARDT, L. (2021): *Der Zoologischer Garten Basel 1944–1966*. Schwabe Verlag, Basel.
- CAIN, L. P., MERITT Jr., D. A. (1998): The Growing Commercialism of Zoos and Aquariums. *Journal of Policy Analysis and Management*, 17(2), 298–312.
- CARLSON, R. A. (1997): *Experienced Cognition*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
- CARR, N. (2009): Animals in the tourism and leisure experience. *Current Issues in Tourism*, 12(5–6), 409–411.
- CARR, N. (2016): An analysis of zoo visitors' favourite and least favourite animals. *Tourism Management Perspectives*, 20(1), 70–76.
- CARR, N., COHEN, S. (2011): The Public Face of Zoos: Images of Entertainment, Education and Conservation. *Anthrozoös*, 24(2), 175–189.
- CATIBOG-SINHA, C. (2008): Zoo Tourism: Biodiversity Conservation Through Tourism. *Journal of Ecotourism*, 7(2–3), 160–178.
- CEREZO, A., KAPSAR, K. E. (2018): Zoo conservation Disembarks: stepping off the ark and into global sustainable development. In: Minter, B. A., Maienschein, J., Collins, J. P. (eds.): *The Ark and Beyond: The Evolution of Zoo and Aquarium Conservation*. University of Chicago Press, Chicago, 344–359.
- CIGÁNIKOVÁ, L. (2019): *Nej české zoo: Tipy na výlety 2019*. Czech News Center, Praha.
- CÍLEK, V. (2005): Falzifikace a disneylandizace města. *Lidé města*, 7(1), 178–182.
- CITES (2023): Country profiles. <https://cites.org/eng/parties/country-profiles> (31. 8. 2023).
- CLAVAL, P. (2007): Regional Geography: Past and Present (A Review of Ideas, Approaches and Goals), *Geographica Polonica*, 80(1), 25–42
- CLAVÉ, S. A. (2007): *The Global Theme Park Industry*. CABI Publishing, Wallingford.
- CLAYTON, S. (2016): Zoos and Aquaria as Informal Learning Environments for Climate Change Communication. *Oxford Research Encyclopedia, Climate Science*. Oxford University Press, Oxford.

COE, J. C. (1986): Towards a Co-Evolution of Zoos, Aquarium and Natural History Museums. In: AAZPA 1986 Annual Conference Proceedings, American Association of Zoological Parks and Aquariums, Wheeling, 366–376.

COE, J. C. (2012): Design and Architecture: Third Generation Conservation, Post-Immersion and Beyond. In: Future of Zoos Symposium, Canisius College, Buffalo, New York, 1–14.

COE, J. C., DYKSTRA, G. (2010): New and Sustainable Directions in Zoo Exhibit Design. In: Kleiman, D. G., Thompson, K. V., Baer, C. K. (eds.): Wild mammals in captivity: principles and techniques for zoo management. The University of Chicago Press, London, 202–215.

COLLÉONY, A., CLAYTON, S., COUVET, D., SAINT JALME, M., ANNE-CAROLINE PRÉVOT, A.-C. (2017): Human preferences for species conservation: Animal charisma trumps endangered status. *Biological Conservation*, 206, 263–269.

CONDE, D. A., COLCHERO, F., GUSSET, M., PEARCE-KELLY, P., BYERS, O., FLESNESS, N., a kol. (2013): Zoos through the Lens of the IUCN Red List: A Global Metapopulation Approach to Support Conservation Breeding Programs. *PLoS ONE*, 8(12), e80311.

CONNELL, J., PAGE, S. J., MEYER, D. (2015): Visitor attractions and events: Responding to seasonality. *Tourism Management*, 46(3), 283–298.

CRESWELL, J. W. (2007): *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Sage Publications, Inc, Thousand Oaks.

Česko (1992): Zákon č. 246/1992 Sb. – Zákon České národní rady na ochranu zvířat proti týrání.

Česko (2003): Zákon č. 162/2003 Sb. – Zákon o podmínkách provozování zoologických zahrad a o změně některých zákonů /zákon o zoologických zahradách.

Český statistický úřad (2020): český statistický úřad. <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (10. 7. 2020).

DANCE, A. (2017): How Museum Work Can Combine Research and Public Engagement. *Nature: International Journal of Science*, 552, 279–281.

DANĚK, P. (2013): *Geografické myšlení: úvod do teoretických přístupů*. Masarykova univerzita, Brno.

- DAVEY, G. (2007): An analysis of country, socio-economic and time factors on worldwide zoo attendance during a 40 year period. *International Zoo Yearbook*, 41(1), 217–225.
- DAVID, P., LUDVÍK, P., SOUKUP, V. (2017): Malý špalíček výletů. Za zvířaty nejen do zoo. S & D, Praha.
- DAWSON, J., PATEL, F., GRIFFITHS, R. A., YOUNG, R. P. (2015): Assessing the global zoo response to the amphibian crisis through 20-year trends in captive collections. *Conservation Biology*, 30(1), 82–91.
- DERLICH, S., HOLUBOVÁ, K., MÁCHOVÁ, V. a kol. (2020): 70 let Zoo Ostrava: Od hornického parku po uznávanou ochránářskou organizaci. *Zoologická zahrada a botanický park Ostrava*, Ostrava.
- DERLICH, S., ONDRUŠOVÁ, M., KALOUSKOVÁ, Š. (2011): 60 let Zoo Ostrava. *Zoo Ostrava*, Ostrava.
- DESMOND, J. (1999): Staging tourism: bodies on display from Waikiki to Sea World. University of Chicago Press, Chicago.
- Dinopark.cz (2023): Naše dinoparky. <https://www.dinopark.cz/cz/> (30. 3. 2023).
- DITTRICH, L. (2000): Die Geschichte der Zoologischen Gärten in Deutschland. In: Dittrich, L. (ed.): *Zootierhaltung: Grundlagen* (7. völlig überarb.). Verlag Harri Deutsch, Frankfurt, Zürich, Thun.
- DOBRORUKA, I. (1981): Průvodce pražskou zoo. *Zoologická zahrada v Praze ve Státním zemědělském nakladatelství*, Praha.
- DOBRORUKA, L. a kol. (1989): *Zoologické zahrady*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- DOBRORUKA, L., ŠÍR, Š. (1984): Chovatelství cizokrajných zvířat 1: Učební text pro 1. roč. stud. oboru chovatel cizokrajných zvířat. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- DOLLINGER, P. (2012): *Gärten für Tiere – Erlebnisse für Menschen*. J.P. Bachem Verlag, Köln.
- Dublin Zoo (2023): *Annual Report 2022*. Dublin Zoo, Dublin.
- DUMAZEDIER, J. (1962): *Vers une civilisation du loisir?* Éditions du Seuil, Paris.
- DURRELL, G. (1977): *Chytněte mi guerézu*. Mladá Fronta, Praha.

- DYK, V. (1988): Josef Kafka, autor první české akvaristické příručky. *Akvárium a terárium*, 31(1), 12–13.
- EAZA (2019): Where are EAZA members located? https://www.eaza.net/#map_home (30. 4. 2019).
- EAZA (2020a): Specialist programmes. www.eaza.net/conservation/programmes (27. 10. 2020)
- EAZA (2020b): Where are EAZA members located? https://www.eaza.net/#map_home (30. 1. 2020).
- EAZA (2024): Where are EAZA members located? https://www.eaza.net/#map_home (10. 2. 2024).
- FAMULA, T. R. (2014): Domestication of animals. In: van Alfen, N. K. (ed.): *Encyclopedia of Agriculture and Food Systems*, 462–473.
- FEKETE, O. B., SZILÁGYI, K. M. (2021): Contemporary zoo design and the historical treasure of garden art: Tiergarten Schönbrunn. *Journal of Landscape Architecture*, 16(3), 82–93.
- FERNANDEZ, E. J., TAMBORSKI, M. A., PICKENS, S. R., TIMBERLAKE, W. (2009): Animal-visitor interactions in the modern zoo: Conflicts and interventions. *Applied Animal Behaviour Science*, 120 (1–2), 1–8.
- FIALOVÁ, D., GELNÁ, T. (2010): Zábavní komplexy a kultura – možnost či protiklad? In: Aktuální problémy cestovního ruchu „kulturní cestovní ruch“ – sborník z mezinárodní konference, Jihlava 3. a 4. března 2010. VŠPJ, Jihlava, 110–117.
- FIALOVÁ, D., NEKOLNÝ, L. (2015): Rub a líc turistické přitažlivosti. *Geografické rozhledy*. 24(4), 8–9.
- FLOOR, J., ed. (2018): *Beekse Bergen 50 Jaar. Libéma Exploitatie*, Rosmalen.
- FOKT, M. (2008): *Zoologické zahrady České republiky a okolních zemí*. Academia, Praha.
- FORD, J. (1995): Visitor perceptions of captive zebras and the roles of zoos. *Proceedings of the ARAZPA/ASZK Conference*, 110–117.
- FORSTER, F. a kol. (2012): What is Landscape? Towards a Common Concept within an Interdisciplinary Research Environment. *eTopoi, Journal of Ancient Studies*, Special Volume 3, 169–179.

- FRANIC, J., HAESER-KALTHOFF, A., SPÄTLING, M. (2017): Der Grüne Zoo Wuppertal: Zooführer für Entdecker. Zoologischer Garten der Stadt Wuppertal, Wuppertal.
- FRASER, J., WHARTON, D. (2007): The Future of Zoos: A new Model for Cultural Institutions. *Curator: The Museum Journal*, 50(1), 41–54.
- FRASCHETTI, D., GIPPOLITI, S. (2022): Which mammal species can I see at the zoo? A first analysis of mammal collections of Italian licensed zoological gardens. *Biologia Ambientale*, 36, 29–42.
- FROST, W. (2011): Zoos and Tourism: Conservation, Education, Entertainment?. Channel View Publications, Aspects of tourism, Buffalo.
- FRYNTA, D., LIŠKOVÁ, S., BÜLTMANN, S., BURDA, H. (2010): Being Attractive Brings Advantages: The Case of Parrot Species in Captivity. *PLoS ONE*, 5(9), e12568.
- FRYNTA, D., ŠIMKOVÁ, O., LIŠKOVÁ, S., LANDOVÁ, E. (2013): Mammalian collection on Noah's Ark: The Effects of Beauty, Brain and Body Size. *PLoS ONE*, 8(5).
- GALLO-CAJIAO, E., ARCHIBALD, C., FRIEDMAN, R., STEVEN, R., FULLER, R. A., GAME, E. T., MORRISON, T. H., RITSCHIE, E. G. (2018): Crowdfunding biodiversity conservation. *Conservation Biology*. 32(6), 1426–1435.
- GARTNER, W. C., LIME, D. W. (2000): Trends in Outdoor Recreation, Leisure, and Tourism. CABI Publishing, New York.
- GAY, P. (2016): Une promesse de nature: du zoo au Bioparc, une révolution. Delauchaux et Niestlé, Paris.
- GELNÁ, T. (2009): Trávení volného času v zábavních komplexech: dopady na cestovní ruch a regionální rozvoj (na příkladu Německa). Diplomová práce, Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Praha.
- Gesellschaft zur Erhaltung alter und gefährdeter Haustierrassen e.V. (GEH). <https://www.g-e-h.de/> (21. 10. 2023).
- GIBAS, P., PAUKNEROVÁ, K., STELLA, M. (2011): Non-humans in social science: animals, spaces, things. Mervant, Červený Kostelec.
- GILSON, F. a kol. (2017): Pairs Daiza De officéle gids van de Jardin des Mondes. Pairs Daiza, Cambron-Casteau.

- GIPPOLITI, S. (2006): Applied Primatology in zoos: history and prospects in the field of wildlife conservation, public awareness and animal welfare. *Primate Report* 7(3), 57–71.
- GIPPOLITI, S. (2011): Zoos and conservation in the XXI Century: overlooked meeting points between ecology and social science? *Museologia Scientifica nuova serie*, 5(1–2), 168–176.
- GIPPS, J. (2014): Zoos past, present and future: from royal gifts to biodiversity conservation, In: McGregor Reid, G., Moore, G.: *History of Zoos and Aquariums: From Royal Gifts to Biodiversity Conservation*. North of England Zoological Society, Chester, 154–158.
- Główny Urząd Statystyczny (2020): Główny Urząd Statystyczny. <https://stat.gov.pl/> (20. 4. 2020).
- GODINEZ, A. M., FERNANDEZ, E. J. (2019): What is the zoo experience? How zoos impact a visitor's behaviors, perceptions, and conservation efforts. *Frontiers in Psychology*, 10, 1746.
- GOLDNER, C. (2015): Nazi Zoos, Die deutschen Tiergärten zwischen 1933 und 1945. *Tierstudien*, 4(7), 54–66.
- GORALNIK, L., NELSON, M. P. (2012): Anthropocentrism. In: Chadwick, R. (ed.): *Encyclopedia of Applied Ethics, Second Edition*, vol. 1. Academic Press, San Diego, 145–155.
- GORONZY, F. (2003): *Die Inszenierung des Paradieses: Eine qualitative Inhaltsanalyse von künstlichen Erlebniswelten*. Diplomarbeiten Agentur diplom.de.
- GORONZY, F. (2006): *Erlebniswelten: Grundlagen, Untersuchung, Auswertung*. VDM, Müller, Saarbrücken.
- GRANTINA, E., BUDANCEVA, J. (2023): Incorporating Art Events Into Marketing Activities – Good Practice By European Zoos. *Economics and culture*, 20(2), 12–31.
- GRAZIAN, D. (2017): *American Zoo: A Sociological Safari*. Princeton University Press, Princeton.
- GREENWELL, P. J., a kol. (2023): The Societal Value of the Modern Zoo: A Commentary on How Zoos Can Positively Impact on Human Populations Locally and Globally. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 4(1), 53–69.
- GREGORY, D., a kol. (2009): *The Dictionary of Human Geography (5th ed)*. Blackwell Publishing, Malden.

- GRZIMEK, B. (1972): Grzimek's Animal life encyclopedia. Van Nostrand Reinhold Co, New York.
- GUSSET, M., DICK, G. (2011): The global reach of zoos and aquariums in visitor numbers and conservation expenditures. *Zoo Biology*, 30(5), 566–569.
- HABEL, A., MROCZKOWSKI, S. (2015): Cele i zadania ogrodów zoologicznych = The objectives and tasks of zoos. *Journal of Education, Health and Sport*, 5(8), 521–528.
- HACHMEISTER, P. (2014): Gefängnis oder Arche?: Zur medialen Darstellung der Institution Zoo in Deutschland. Lit Verlag, Münster.
- HAIYING, X., QIANG, L., XIANG, C., JIN, C., JINGTING, G., WANG, Y. (2015): Logistical routing of park tours with waiting times: case of Beijing Zoo. *Tourism Geographies*, 17(2), 208–222.
- HALLMAN, B. C., BENBOW, M. (2006): Canadian Human Landscapes Examples. Naturally cultural: the zoo as cultural landscape. *The Canadian Geographer*, 50(2), 256–264.
- HALLMAN, B. C., BENBOW, M. (2007): Family leisure, family photography and zoos: exploring the emotional geographies of families. *Social & Cultural Geography*, 8(6), 871–888.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- HAMPL, M. (2007): Regionální diferenciacie současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 43(5), 889–910.
- HANCOCKS, D. (2001): *A Different Nature: The Paradoxical World of Zoos and Their Uncertain Future*. University of California Press, Berkeley.
- HANGA, Z., LIGETFALVI, G., MAJKÓ, Z., PERSÁNYI, M. (2012): *The Heritage of Budapest Zoo*. Budapest Zoo and Botanical Garden, Budapest.
- HANSON E. (2002): *Animal attractions*. Princeton University Press, Princeton.
- HAVLÍKOVÁ, K. (2024): Zvířata v polské zoo svítí, aby varovala. Netradiční světelná výstava upozorňuje na ohrožení divoké přírody. Český rozhlas. <https://radiozurnal.rozhlas.cz/zvirata-v-polske-zoo-sviti-aby-varovala-netradicni-svetelna-vystava-upozornuje-9151786> (15. 1. 2024)

- HEDIGER, H. (1942): *Wildtiere in Gefangenschaft: ein Grundriss der Tiergartenbiologie*. Benno Schwabe & Co, Basel.
- HEINDL, G. (2015): Der Tiergarten Schönbrunn im Ersten Weltkrieg. *Schoenbrunn Zoo in World War I. Der Zoologische Garten*, 84(1–2), 13–34.
- HENDL, J. (2008): *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Portál, Praha.
- HERÁŇOVÁ, H. (2016): Historie úsilí zřízení pražské zoologické zahrady v letech 1860–1926. *Gazella*, 43(1), 110–189.
- HERÁŇOVÁ, H. (2017): Historie pražské zoologické zahrady v letech 1926–1938. *Gazella*, 44(1), 98–215.
- HERÁŇOVÁ, H. (2018): Historie Zoo Praha – válečná léta 1939–1945. *Gazella*, 45(1), 98–171.
- HERÁŇOVÁ, H. (2021): *Zoo pro hlavní město: Historie Zoo Praha 1860–1945*. Zoologická zahrada hl. města Prahy, Praha.
- HIGGINBOTTOM, K. (2004): *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*. Common Ground Pty, Altona.
- HOAGE, R. J., DEISS, W. A. (1996): *New worlds, new animals: from menagerie to zoological park in the nineteenth century*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- HÖLCK, A. (2015): Lebende Bilder und täglich wilde Szenen. Tiere im Maßstab von Zooarchitektur. *Tierstudien*, 4(7), 131–143.
- HOLTORF, C. (2008): Zoos as Heritage: An Archaeological Perspective. *International Journal of Heritage Studies*, 14(1), 3–9.
- HOLTORF, C., VAN REYBROUCK, D. (2003): Towards an Archaeology of Zoos. *International Zoo News*, 50, 207–15.
- HOLZER, D., SCOTT, D., BIXLER, R. D. (1998): Socialization Influences on Adult Zoo Visitation. *Journal of Applied Recreation Research*, 23(1), 43–62.
- HORN, S., ROSCHER, M. (2019): *Spuren Suchen. Tier-Mensch-Beziehungen im Geschichts- und Politikunterricht*. Kassel University Press, Kassel.
- HOSEY, G. R., MELFI, V., PANKHURST, S. (2013): *Zoo animals: behaviour, management, and welfare*. Oxford University Press, Oxford.

- HOUŠKOVÁ, A. (2009): Zoo Děčín Pastýrská stěna. Jsme tu s vámi 60 let! 1949–2009. Zoo Děčín, Děčín.
- HOWARD, P. (2003): *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. Continuum, London.
- HOWARD, P., THOMPSON, I., WATERTON, E. (2013): *The Routledge Companion to Landscape Studies*. Routledge, Abingdon.
- Hungarian Central Statistical Office (2020): Hungarian Central Statistical Office. <http://www.ksh.hu/?lang=en> (20. 4. 2020)
- HUTCHINS, M., CONWAY, W. G. (1995): Beyond Noah's Ark: the evolving role of modern zoological parks and aquariums in field conservation. *International Zoo Yearbook*, 34(1), 117–130.
- HUTCHINS, M., SMITH, B. (2003): Characteristics of a world-class zoo or aquarium in the 21st century. *International Zoo Yearbook*, 38(1), 130–141.
- HYKEŠ, F. (2010): 11 šťastných let Zoologické a botanické zahrady města Plzně. Nava, Plzeň.
- HYKEŠ, O. V. (1960). Akvárium ve škole. *Akvárium a terárium*, 3(4), 49–50.
- HYSON, J. (2000). Jungles of Eden: The Design of American Zoos. In: Conan, M. (ed.): *Environmentalism in Landscape architecture*. Dumbarton Oaks, Washington DC, 23–44.
- CHERFAS, J. (1984): *Zoo 2000: a look beyond the bars*. British Broadcasting, London.
- CHYTRÁ, M., HANZELKA, P., KACEROVSKÝ, R. (2010): *Botanické zahrady a arboreta České republiky*. Academia, Praha.
- JAGT, S. (2023): *The Zoo Review: Dutch Zoos' Perspectives on Colonisation of Conservation and Human-Wildlife Relationships*. MSc Thesis report. Wageningen University and Research, Wageningen.
- JANDA, J. (1927): *Zoo. O zoologických zahradách a životě v nich*. Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého v Praze, Praha.
- JANECKE, CH. (2015): Tiere in Kulissen: über das unweigerlich Bühnenhafte des Zoos. *Tierstudien*, 4(7), 144–157.
- JAŠA, L. (nedat.): *Porcelánový baron*. Azus Březová, Březová.

- JAUCH, D. (2013): *Wilhelma: Der Zoologisch-Botanische Garten in Stuttgart*. Stehn, Stuttgart.
- JazykovaPoradna.sk (2013): Ako je správne: ZOO alebo zoo? Môžeme časopis vydávaný zoologickou záhradou pomenovať zoočasopis?
<https://jazykovaporadna.sme.sk/q/3429/#ixzz8RkBYeFx0> (10. 2. 2024).
- JELLEN, J. (2021): *Montánní dědictví Jáchymovska jako dynamický sociokulturní proces*. Disertační práce. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- JIROUŠEK, V. T. (2004): *ZOO Jihlava aneb od kolébky k dokonalosti*. Nakladatelství Madagaskar, Jihlava.
- JIROUŠEK, V. T. (2005): *Zoologické zahrady České republiky a jejich přínos k ochraně biologické rozmanitosti*. Ministerstvo životního prostředí, Praha.
- JORGENSEN, K., CLEMETSEN, M., THOREN, A.-K., RICHARDSON, T., eds. (2016): *Mainstreaming Landscape through the European Landscape Convention*. Routledge, London-New York.
- KABELE, J. (1996): Sociální konstruktivismus. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 32(3), 317–337.
- KALOF, L. (2007): *Looking at Animals in Human History*. Reaktion Books, London.
- KALUŽA, J., BOLČO, T. (1962): *Zoo Bratislava dnes a zajtra*. Osveta, Bratislava.
- KARANIKOLA, P., TAMPAKIS, S., TSANTOPOULOS, G., DIGBASANI, C. (2014): The public zoo as recreation and environmental education area: Visitor's perceptions and management implications. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 10, 81–91.
- KAROLCZAK, W. (2000): Mieszkańcy wysp Samoa, czyli niezwykle atrakcje ogrodu restauracyjnego Starego Zoo na Jeżycach w latach 1875-1914. In: Wiesiołkowski, J. (ed.): *Kronika Miasta Poznania: Jeżyce*. Wydawnictwo Miejskie, Poznań, 221–235.
- KARPAŠ, R. (1996): *Kniha o Liberci*. Dialog, Liberec.
- KARYDIS, M. (2011): Organizing a public aquarium: Objectives, design, operation and missions. A review. *Global NEST Journal*, 13(4), 369–384.
- KASAGRANDA, A., GURŇÁK, D. (2017): Spa and wellness tourism in Slovakia (a geographical analysis). *Czech Journal of Tourism*, 6(1), 27–53.

- KASIMOGLU, M. (2012): Visions for Global Tourism Industry - Creating and Sustaining Competitive Strategies. InTech, Rijeka.
- KEAN, H., HOWELL, P. (2018): The Routledge companion to animal-human history. Routledge, New York.
- KEULARTZ, J. (2015): Captivity for Conservation? Zoos at a Crossroads. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 28, 335–351.
- KISLING, V. N. (2001): Zoo and aquarium history: ancient animal collections to zoological gardens. CRC Press, Boca Raton.
- KITCHENER, A. C. (2020): Small carnivorans, museums and zoos. *International Zoo Yearbook*, 54(1), 43–52.
- KLEIMAN, D. G., THOMPSON, K. V., BAER, C. K., eds. (2010): Wild mammals in captivity: principles and techniques for zoo management. The University of Chicago Press, London.
- KLIKA, I., KLIMEŠ, R. (2005): Lidé a zvířata. Historie vzniku a významu zoologických zahrad. Foto Art – Ateliér Regulus, Zoo a zámek Zlín-Lešná, Zlín.
- KLÖS, H.-G. (1988): Guide Book to the Berlin Zoological Garden and its Aquarium. Zoo Berlin, Berlin.
- KLÖS, U., FRÄDRICH, H.-G., KLÖS, H. (1994): Die Arche Noah an der Spree. FAB-Verlag, Berlin.
- KLOTHMANN, N. (2015): Gefühlswelten im Zoo: eine Emotionsgeschichte 1900-1945. Transcript, Bielefeld.
- KOEBNER, L. (1994): Zoo Book: The Evolution of Wildlife Conservation Centers. Tom Doherty Associates, New York.
- KOCHÁNEK, L. (1988): 1000 československých NEJ. Albatros, Praha.
- KOKEŠ, O., VOLF, J. (1984): Staropražské obory a zvířetnice V. Zvířetnice Pražského hradu. *Živa*, 32, 223–224.
- KOMÁREK, J. a kol. (1952): Naše zoo. Osvěta, Praha.
- KOMÁREK, J., VOGEL, Z., AUGUSTA, J., eds. (1955): Naše zoo. Orbis, Knihovna osvětové práce, Praha.

- KOOP-MONTEIRO, Y. (2021): Including animals in sociology. *Current Sociology*, 71(6), 1141–1158.
- KOPNINA, H. (2018): Anthropocentrism and Post-Humanism. In: Callan, H. (ed): *The International Encyclopedia of Anthropology*. Wiley-Blackwell, Hoboken.
- KOŘÍNEK, M. a kol. (2006): *ZOO Olomouc včera a dnes*. Zoologická zahrada Olomouc, Olomouc.
- KOŘÍNEK, M. a kol. (2016): *Zoo Olomouc rok za rokem*. Zoologická zahrada Olomouc, Olomouc.
- KOŘÍNEK, M., GRONSKÁ, I., JAVŮREK, P. (2021): *65 let Zoo Olomouc*. Zoologická zahrada Olomouc, Olomouc.
- KRAUSE, M., ROBINSON, K. (2022): Materialising reform: how conservation encounters collection practices in zoos. *Journal of Cultural Economy*, 15(2), 1–14.
- KRČEK, K. (2016): *Historie akvaristiky v českých zemích. Část 1*. Karel Krček, Praha.
- KRČEK, K. (2021): *Historie akvaristiky v Československu. Část 2*. Karel Krček, Praha.
- KROUPA, J. (2004): *Dějiny a teorie zahradního umění*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- KRSEK, M., SKALKA, P., NEŠETŘIL, R., VRABCOVÁ, V. (2008): *100 let od Lumpeparku k moderní zoologické zahradě 1908–2008*. Zoo Ústí nad Labem, Ústí nad Labem.
- KRSEK, M., VRABCOVÁ, V. (2017): *110 let od Lumpeparku k moderní zoologické zahradě*. Zoo Ústí nad Labem, Ústí nad Labem.
- KRUCZEK, Z. (2011): *Atrakcje turystyczne: fenomen, typologia, metody badań*. Wydawnictwo „Proksenia“, Kraków.
- KRUCZEK, Z. (2014): *Frekwencja w atrakcjach turystycznych*. Polska Organizacja Turystyczna, Kraków, Warszawa.
- KUČERA, Z. (2009): *Krajina v české geografii a otázka relevance přístupů anglo-americké humánní geografie*. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 114(2), 145–155.
- KUČERA, Z. (2010): *Principy a problémy geografického studia krajiny*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.

- KUČERA, Z. (2011): Rozmanité cesty regionální geografie. *Geografické rozhledy*, 20(5), 14–18.
- KUČERA, T., NAVRÁTIL, J., HAVLÍKOVÁ, G. (2013): Zámecké zahrady a parky: motivace k návštěvě a atraktivnost pro cestovní ruch. *Acta Pruhoniciana*, 103, 5–15.
- CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): Regionální vědomí a regionální identitav Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*, 119(3), 259–277.
- KÜHNE, O. (2013): *Landschaftstheorie und Landschaftspraxis. Eine Einführung aus sozial-konstruktivistischer Perspektive*. Springer VS, Wiesbaden.
- KUNZE, G. (2018): *Tiergarten Schönbrunn Habsburgs geheime Kraftzentrale*. Kral-Verlag, Berndorf.
- KŮS, E. (1989): *Průvodce pražskou ZOO*. Zoo Praha, Praha.
- KŮSOVÁ, T. (2017): *Geografické aspekty volného času: význam volného času pro formování sociálního kapitálu a lokálních identit*. Disertační práce. Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Praha.
- KŮSOVÁ, T., NEKOLNÝ, L. (2018): Zoo jako zábavní park aneb komercializace prostoru Zoo Praha. In: Linderová, I., Pachrová, S. (eds.): *Aktuální problémy cestovního ruchu “Autenticita v kontextu cestovního ruchu”*. Recenzovaný sborník z mezinárodní konference 28. února – 1. března 2018, VŠP, Jihlava, 248–259.
- KUŠEN, E. (2010): A system of tourism attractions. *Tourism – An international Interdisciplinary Journal*, 58(4), 409–424.
- LAILAW, R. (2000): Zoos: myth and reality. <http://www.satyamag.com/jul00/laidlaw.html> (29. 4. 2018).
- LAMBRECHTS, W. (2014): The Brussels zoo: A mirror of 19th century modes of thought on the city, science and entertainment. *Brussels Studies, Collection générale*, 77.
- LANGE, J. (2007): *Der Bergleiter durch den Zoo Berlin und sein Aquarium*. Zoo Berlin, Berlin.
- LANGE, J., MEUSER, N. (2023): *Construction and Design Manual Aquarium Buildings*. Dom Publishers, Berlin.
- LAWRENCE, N. (2012): The prime minister and the platypus: A paradox goes to war. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 43(1), 290–297.

- LAWRENZ, A., MERSMANN, A., NOLDEN-SEEMAN, U. a kol. (2013): Band 5: Landschaftspark Zoologischer Garten: Brezelwege, Teppichbeete, Baumjuwelen. Edition Köndgen, Wuppertal.
- LEADER-WILLIAMS, N., DUBLIN, H. T. (2000): Charismatic megafauna as 'flagship species'. In: A. Entwistle, N. Dunstone (eds.): Priorities for the conservation of mammalian diversity. Has the panda had its day? Cambridge University, Cambridge, 53–81.
- LEE, H.-S. (2015): Measurement of visitors' satisfaction with public zoos in Korea using importance-performance analysis. *Tourism Management*, 47(1), 251–260.
- LEHMANN, O. (2012): Tiergarten Schönbrunn: Mythos und Wahrheit. Christian Brandstätter Verlag, Wien.
- LEIBENATH, M., HEILAND, S., KILPER, J., TZSCHASCHEL, S., eds. (2013): Wir werden Landschaften gemacht? Sozialwissenschaftliche Perspektiven auf die Konstituierung von Kulturlandstachften. Transcript Verlag, Bielefeld.
- LEJSEK, Z. (2011): Cestovní ruch v historických souvislostech. *Statistika a my*, 1(6), 20–21.
- LEMKE, K. (1987): Tiergärten. Zoos, Aquarien, Wildgehege. VEB Tourist Verlag, Berlin/Leipzig.
- Les Zoos dans le Monde (2022): <http://www.leszoosdanslemonde.com/> (20. 3. 2022).
- Les Zoos dans le Monde (2024): <http://www.leszoosdanslemonde.com/> (20. 1. 2024).
- LEUS, K. a kol. (2011): Sustainability of European Association of Zoos and Aquaria Bird and Mammal Populations. *WAZA Magazine*, 12, 11–14.
- LEW, A. (1987): A framework of tourist attraction research. *Annals of Tourism Research*, 14(1), 553–575.
- LICHEI, H., MÄGDEFRAU, H., MÖGEL, N., REINHARD, R. (2012): Der Wegweiser durch den Tiergarten Nürnberg. Tiergarten der Stadt Nürnberg, Nürnberg.
- LINDHOLM, J. (2013): Zoo History. In: Irwin, M. D., Stoner, J. B., Cobaugh, A. M. (eds.): *Zookeeping: an introduction to the science and technology*, 31–42. The University of Chicago Press, Chicago.
- LINHART, J. a kol. (2004): Slovník cizích slov pro nové století. Dialog, Litvínov.
- LINHART, J., VODÁKOVÁ, A., KLENER, P., eds. (1996): Velký sociologický slovník II p-ž. Karolinum, Praha.

LOBASTOVA, S. (2018): Genealogie sociálního konstruktivismu jako teorie mezinárodních vztahů. Diplomová práce. Západočeská univerzita, Fakulta filosofická, Plzeň.

LOREK, S., SPANGENBERG, J. H. (2014): Sustainable consumption within a sustainable economy—beyond green growth and green economies. *Journal of cleaner production*, 63, 33–44.

LOW, R. (2020):

LÜCK, M., GROSS, S. (2016): Visitor Experiences at an Urban Wildlife Park: The Case of the Wildpark Christianental in Wernigerode, Germany. In: Lück, M., Ritalahti, J., Scherer, A. (eds.): *International Perspectives on Destination Management and Tourist Experiences*. Peter Lang, Bern.

MADDEN, L., KEARNS, R. (2022): Performing encounters (and encountering performance) at Auckland Zoo. *New Zealand Geographer*, 78(2), 123–133.

MACHO, T. (2005): Zoologiken. Tierpark, Zirkus und Freakshow. In.: Theile, G.: *Anthropometrie: Zur Vorgeschichte des Menschen nach Maß*. Wilhelm Fink, München, 155–177.

Magyar Állatkertek Szövetsége (2021): Magyar Állatkertek Szövetsége <http://zoo.hu/masz-allatkertek/> (12. 1. 2021).

MANN-LANG, J. B., BALLANTYNE, R., PACKER, J. (2016): Does more education mean less fun? A comparison of two animal presentations. *International Zoo Yearbook*, 50(1), 1–10.

MAREK, P. (2020): Region coby sociální konstrukt a kritická diskuze Paasiho konceptualizace regionální identity. *Geografie*, 125(1), 47–68.

MAREK, P. (2022): České země coby sociální konstrukty a dynamické procesy. Dizertační práce. Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno.

MAREŠOVÁ, J., FRYNTA, D. (2008): Noah's Ark is full of common species attractive to humans: the case of boid snakes in zoos. *Ecological Economics*, 64, 554–558.

MARKWELL, K. W. (2000): Photo-Documentation and Analyses as Research Strategies in Human Geography. *Australian Geographical Studies*, 38(1), 91–98.

- MARTIN, T. E., LURBIECKI, H., JOY, J. B., MOOERS, A. O. (2014): Mammal and bird species held in zoos are less endemic and less threatened than their close relatives not held in zoos. *Animal Conservation*. 17(2), 89–96.
- MASON, P. (1999): Zoo as heritage tourism attractions: A neglected area of research? *International Journal of Heritage Studies*, (5), 193–202.
- MASON, P. (2000): Zoo Tourism: The Need for More Research. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(4), 333–339.
- MATLOVIČOVÁ, K., KLAMÁR, R., MIKA, M. (2015): Turistika a jej formy. Prešovská univerzita v Prešove, Prešov.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2015): Geografické myslenie. Prešovská univerzita v Prešove, Prešov.
- MATSCHER, C. (2019): Afrika in Böhmen – Zoo und Safaripark Dvůr Králové nad Labem / Tschechien Teil 1. *Tiergarten*. 2, 40–51.
- MAY, C. K. (2020): Die Szenografie der Wildnis: Immersive Techniken in zoologischen Gärten im 20. und 21. Jahrhundert. Neofelis Verlag, Berlin.
- MAY, C. K. (2021): Blicke ins Territorium: Die inszenierten Tierräume der Zooarchitektur. *APuZ: Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung*, 71(9), 18–24.
- MCCANN, C., POWELL, D. M. (2019): Is there any more room on the Ark? An analysis of space allocation in four mammalian taxa. *Zoo Biology*, 38(1), 36–44.
- MCGOWAN, J., a kol. (2020): Conservation prioritization can resolve the flagship species conundrum. *Nature communications*, 11, 994.
- MEADE, T. M., HUTCHINSON, E., KRALL, C., WATSON, J. (2014): Use of an aquarium as a novel enrichment item for singly housed rhesus macaques (*Macaca mulatta*). *Journal of the American Association for Laboratory Animal Science*, 53(5), 472–477.
- MEUSER, N. (2019): Zoo Buildings: Construction and Design Manual. DOM publishers, Berlin.
- MEYNEN, H., PAGEL T. (2012): Der Zoologische Garten in Köln: Rheinische Kunststätten Heft 533. Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Landschaftsschutz, Köln.
- MIKULKA, R., BÍLEK, R. (2015): Půlstoletí vyškovské zoo. ZOO PARK Vyškov, Vyškov.

- MILLER, B. a kol. (2004): Evaluating the Conservation Mission of Zoos, Aquariums, Botanical Gardens, and Natural History Museums. *Conservation Biology*, 18(1), 86–93.
- MILLER, N. P., ROBINSON, D. M. (1967): *The leisure age: its challenge to recreation*. Wadsworth, Belmont.
- MILSTEIN, T. (2009): “Somethin’ Tells Me It’s All Happening at the Zoo”: Discourse, Power, and Conservationism. *Environmental Communication*, 3(1), 25–48.
- Ministerstvo životního prostředí (2020): Zoologické a botanické zahrady. https://www.mzp.cz/cz/botanicke_zoologicke_zahrady (20. 9. 2020).
- Ministerstvo životního prostředí (2023): Zoologické a botanické zahrady. https://www.mzp.cz/cz/botanicke_zoologicke_zahrady (20. 11. 2023).
- Ministerstvo životního prostředí (2024): Záchrané programy. https://www.mzp.cz/cz/zachranne_programy (20. 1. 2024).
- MIRANDA, R., ESCRIBANO, N., CASAS, M., PINO-DEL-CARPIO, A., VILLARROYA, A. (2023): The Role of Zoos and Aquariums in a Changing World. *Annual Review of Animal Biosciences*, 11, 287–306.
- MIŠOVIC, K. (2023): Prečo v SND nehrajú Hamleta a v bratislavskej zoo nechovajú antraktické tučniaky? (Divadelnosť zoologických záhrad). In: Juráni, M. (ed.): *Človek v konflikte s prírodou: Environmentálne problémy, ekologické myslenie a súžitie s prírodným svetom v slovenskom divadle*. Zborník príspevkov z teatrologického kolokvia. Divadelný ústav, Bratislava, 223–240.
- MIZICKO, L., BELL, E. C. (2001): *Encyclopedia of the World's Zoos*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- MÖGEL, N. A., SÖDER, K. (2012): *100 Jahre Tiergarten Nürnberg – Ausstellungsbroschüre*. Tiergarten Nürnberg, Nürnberg.
- MOONEY, A., CONDE, D. A., HEALY, K., BUCKLEY, Y. M. (2020): A system wide approach to managing zoo collections for visitor attendance and in situ conservation. *Nature Communications*, 11, 584.
- MORGAN, J. M., HODGKINSON, M. (1999): The motivation and social orientation of visitors attending a contemporary zoological park. *Environment and Behavior*, 31(2), 227–239.

- MOSS, A., ESSON, M., (2010): Visitor Interest in Zoo Animals and the Implications for Collection Planning and Zoo Education Programmes. *Zoo Biology*, 29(6), 715–731.
- MOSS, A., ESSON, M., FRANCIS, D. (2010): Evaluation of a Third-Generation zoo Exhibit in Relation to Visitor Behavior and Interpretation Use. *Journal of Interpretation Research*, 15(2), 11–29.
- MOURET, J. N., MAILLARD, J., eds. (2021): *Engagé par Nature*. Gay Pere & Fils, Doué-la-Fontaine.
- MULLIN, M. H. (1999): Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships. *Annual Review of Anthropology*, 28(1), 201–224.
- NAIWIRT, L. (1979). 25 let Parku kultury a oddechu Jihlava 1954–1979. Městský národní výbor, Jihlava.
- Národní knihovna ČR (2020): NKC – Online katalog Národní knihovny ČR. https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=nkck (20. 5. 2020).
- NEKOLNÝ, L. (2014): Zoo v Česku vzniklé po roce 1989. Bakalářská práce. Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Praha.
- NEKOLNÝ, L. (2016): Problémy metodiky a interpretace dat o návštěvnosti turistických cílů. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Praha.
- NEKOLNÝ, L. (2018a): Begehbare Australien in Deutschland und Tschechien. *Tiergarten*, 1, 68–72.
- NEKOLNÝ, L. (2018b): Vývoj návštěvnosti zoologických zahrad Česka, Slovenska a Německa po roce 1989. *Gazella* 43 2016, 190–215.
- NEKOLNÝ, L. (2018c): Zoo – místo geografického vzdělávání? *Geografické rozhledy*, 27(3), 16–19.
- NEKOLNÝ, L. (2019a): Návštěvnost českých zoo loni opět rekordní. *COT Celý o turismu*, X(5), 20–21.
- NEKOLNÝ, L. (2019b): Ochrana přírody v interaktivních science centrech. *Ochrana přírody*. 74(4), I–III.
- NEKOLNÝ, L. (2020a): High-level attendances at European Zoos in 2019. *Zoo Grapevine & International Zoo News*, Summer 2020, 10–11.

- NEKOLNÝ, L. (2020b): High-level attendances at European Zoos in 2019: Part 2 – France, Germany and The Netherlands. *Zoo Grapevine & International Zoo News*, Autumn 2020, 31–34.
- NEKOLNÝ, L. (2020c): Zoo jako místa šíření udržitelnosti. *Regionální rozvoj mezi teorií a praxí*, 2, 14–26.
- NEKOLNÝ, L. (2021a): Proměny chovu exotických zvířat v evropských zoo. *Geografické rozhledy*, 30(3), 26–29.
- NEKOLNÝ, L. (2021b): Proměny konceptu zoo jako reflexe vztahu člověka a přírody. *Envigogika*, 16(1).
- NEKOLNÝ, L. (2022): Besucherentwicklung in den tschechischen Tiergärten im Jahr 2021: Das zweite Jahr mit Covid. *Tiergarten*, 2, 71–73.
- NEKOLNÝ, L. (2023a): Veřejné akvárium a zoo v Chrudimi. In: Beranová, J. (ed.): *Chrudimský vlastivědný sborník 27*, s. 93–126. Regionální muzeum v Chrudimi, Chrudim.
- NEKOLNÝ, L. (2023b): Zaniklé české zoo v době mezi světovými válkami: klíčoví předchůdci, průkopníci i soupeřníci současných zoologických zahrad. *Historická geografie*, 49(1), 109–142.
- NEKOLNÝ, L. (2023c): Zoo Tourism in the Visegrad Four Countries: Importance and Trends. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 71(1), 44–57.
- NEKOLNÝ, L. (2024): Tschechischer Zootourismus im Jahr 2022. *Tiergarten*, 1, 59–62.
- NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2018a): The issues in methodology and data interpretation in studies of tourist attractions' attendance: annual passes. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 53(2), 167–179.
- NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2018b): Zoo Tourism: What Actually Is a Zoo? *Czech Journal of Tourism*, 7(2), 153–166.
- NEKOLNÝ, L., FIALOVÁ, D. (2021): Attendance and Perceived Constraints to Attendance at Zoological Gardens during the Spring 2020 COVID-19 Re-Opening: The Czechia Case. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 2(2), 234–249.
- NEKOLNÝ, L., KRAJŇÁK, T. (2021): Dopady pandemie na turismus a rekreaci. *Geografické rozhledy*, 31(1), 20–23.

- NEKOLNÝ, L., SCHNEIDEROVÁ, I. (2023): Taxa Richness Differences in European Zoos between 1959 and 2016: Establishment Period and the Iron Curtain Matter. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 4(4), 751–762.
- NOVÁKOVÁ, M. a kol. (2003): *Navštivte... Zvířata*. Olympia, Praha.
- OBERWEMMER, F., LACKEY, L. B., GUSSET, M. (2011): Which Species Have a Studbook and How Threatened Are They? *WAZA Magazine*, 12, 34–36.
- OLIVA, O. (1964): Fričův odkaz akvaristice. *Akvárium a terárium*, 7(5–6), 65–66.
- OLWIG, K. R., DALGLISH, CH., FAIRCLOUGH, G., HERRING, P. (2016): Introduction to a special issue: the future of landscape characterisation, and the future character of landscape – between space, time, history, place and nature. *Landscape Research*, 41(2), 169–174.
- OPASCHOWSKI, H., PRIES, M., REINHADRT, U. (2006): *Freizeitwirtschaft – die Leitökonomie der Zukunft*. Hamburg: BAT Freizeit-Forschungsinstitut.
- OSAYIMWESE, I. I. (2016): Armchair safaris: Representations of African Culturs in Zoos. *Architectural-Theory Review*, 20(3), 296–311.
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, B. a kol. (2004): *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Libri, Praha.
- PALMER C., KASPERBAUER T.J., SANDØE P. (2017): Bears or butterflies? How should zoos make value-driven decisions about their collections? In: Minter B. A., Maienschein J., Collins J. P. (eds.): *The Ark and Beyond: The Evolution of Zoo and Aquarium Conservation*. University of Chicago Press, Chicago.
- Papilonia.cz (2024): Šest měst šest různých světů. <https://papilonia.cz/cs> (20. 2. 2024).
- PARKER, M. (2021): The genealogy of the zoo: Collection, park and carnival. *Organization*. 28(4), 604–620.
- PATRICK, P. G., TUNNICLIFFE, S. D. (2013): *Zoo Talk*. Springer, Heidelberg, New York, London.
- PECHAROVÁ, L. (2011): *134 výletů za zvířátky*. Grada, Praha.
- PERSÁNYI, M. (2014): Living zoo history: art, architecture, plants and animals at Budapest Zoo. In: McGregor Reid, G., Moore, G.: *History of Zoos and Aqauriums: From Royal Gifts to Biodiversity Conservation*. North of England Zoological Society, Chester, 148–153.
- PETZOLD, D., SORGE, S. (2012): *Abenteuer Zoo*. L. Stocker Verlag, Graz.

Podkrušnohorský zoopark Chomutov ...vaše oáza klidu (2014): Zoopark Chomutov, Chomutov.

POLAKOWSKI, K. J. (1989): A Design Approach to Zoological Exhibits: The Zoo as Theater. *Zoo Biology Supplement* 1, (1), 127–139.

POLEY, D. (1993): *Berichte aus der Arche: Nachzucht statt Wildfang*. Trias, Stuttgart.

Polish Zoological Gardens & Rada dyrektorów polskich ogrodów zoologicznych i akwariów RDPOZiA (1970–1990,1992–2020): *Directory of the zoological gardens 1969–1989, 1991–2019*.

(PDF) Zoo Tourism in the Visegrad Four Countries: Importance & Trends. Available from: https://www.researchgate.net/publication/368703596_Zoo_Tourism_in_the_Visegrad_Four_Countries_Importance_Trends [accessed Feb 26 2024].

POUILLARD, V. (2019a): *Histoire des zoos par les animaux: Impérialisme, contrôle, conservation*. Champ Vallon, Ceyzérieu.

POUILLARD, V. (2019b): Visions of concord. Wild animals and the Garden of Revolution (Jardin des Plantes Menagerie, 1793-c.1820). *Journal for the History of Environment and Society*, 4, 11–40.

PROBYN-RAPSEY, F. (2018): Anthropocentrism. In: Gruen, L. (ed.): *Critical terms from Animal Studies*. The University of Chicago Press, Chicago.

PUTNAM, A. S., FERRIE, G. M., IVY, J. A. (2023): Ex situ breeding programs benefit from science-based cooperative management. *Zoo Biology*, 42(1), 5–16.

RABB, G. B. (1994): The Changing Roles of Zoological Parks in Conserving Biological Diversity. *American Zoologist*, 34(1), 159–164.

RABB, G. B. (2004): The Evolution of Zoos from Menageries to Centers of Conservation and Caring. *Curator*, 47(3), 237–246.

Rada Evropy (2000): Úmluva Rady Evropy o krajíně. [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/umluva_rady_evropy_krajina/\\$FILE/OOOPK_umluva_o_krajine_text_cj_20210815.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/umluva_rady_evropy_krajina/$FILE/OOOPK_umluva_o_krajine_text_cj_20210815.pdf) (10. 5. 2020).

RÁDLOVÁ, S., JANOVCOVÁ, M., POLÁK, J., LANDOVÁ, E., FRYNTA, D. (2018): Emoce vyvolané zvířaty I: krása a estetické preference. *E-psychologie*, 12(3), 35–50.

RADVANSKÝ, F., ed. (1973): *Zoo Ostrava*. Zoo Ostrava, Ostrava.

- RAE, G. (2014): Heidegger's influence on posthumanism: The destruction of metaphysics, technology, and the overcoming of anthropocentrism. *History of Human Sciences*, 27(1), 51–69.
- READE, L. S., WARAN, N. K. (1996): The modern zoo: How do people perceive zoo animals? *Applied Animal Behaviour Science*, 47(1), 109–118.
- READYHOUGH, T.S., JOSEPH, S., VYAS, K., SCHREIER, A. L. (2022): The effects of Zoo Lights on animal welfare: A case study of great Indian hornbills at Denver Zoo. *Zoo Biology*, 41(3), 263–270.
- REES, P. A. (2011): *An introduction to zoo biology and management*. Wiley-Blackwell, Hoboken.
- REES, P. A. (2023): *Zoo Studies: Living Collections, Their Animals and Visitors*. Cambridge University Press.
- REINERT, W. M. (2020): Enlivening Exhibitions: Zoos, Open-air Museums, and the History of Living Animals in Human Sceneries of Display. *Ethnologia Europaea*, 49(2), 15–30.
- RENES, H. (2013): Europäischer Vergleich methodischer Ansätze zur Erforschung der historischen Kulturlandstacht: ein Überblick. *Berichte. Geographie und Landeskunde*, 87(3), 215–231.
- RIEKE-MÜLLER, A., DITTRICH, L. (1998): *Der Löwe brüllt nebenan: die Gründung zoologischer Gärten im deutschsprachigen Raum 1833-1869*. Böhlau, Köln.
- RITZER, G. (1983): The McDonaldisation of Society. *Journal of American Culture*, 6(1), 100–107.
- ROBEYNS, G. (2008): Das erste Delphinarium in Belgien (1968–1969) / The first Dolphinarium in Belgium (1968–1969). *Der Zoologische Garten*, 77(5–6), 312–322.
- ROBEYNS, G. (2009): Aquarium und Museum für Fischzucht, 1906–1937 in Brüssel, Belgien / Aquarium and Museum for Pisciculture, 1906–1937, in Brussels, Belgium. *Der Zoologische Garten*, 78(5–6), 300–313.
- ROBEYNS, G. (2012): Special wishes for the members of Antwerp zoo: 65 years of history in pictures (1850–1914). *Der Zoologische Garten*, 81(1), 14–79.
- ROBINSON, M. H. (1992): Global change, the future of biodiversity and the future of zoos. *Biotropica*, 24(2b), 345–352.

- ROBINSON, P., LÜCK, M., SMITH, S. (2013): *Tourism*. CAB International, Oxfordshire, Boston.
- ROBOVSKÝ, J., MELICHAR, L., GIPPOLITI, S. (2020): Chapter 14 Zoos and Conservatin in Anthropocene: Opportunities and Problems. In: Angelici, F. M., Rossi, L. (eds.): *Problematic Wildlife II: New Conservation and Management Challenges in the Human-Animal Interactions*, Springer, Cham, 451–484.
- Ročenka Unie českých a slovenských zoologických zahrad 1998 (1999). *Zoologická zahrada v Praze*, Praha.
- Ročenka Unie českých a slovenských zoologických zahrad 2008 (2009). *Zoologická zahrada hl. města Prahy*, Praha.
- Ročenka Unie českých a slovenských zoologických zahrad 2018 (2019). *Zoologická zahrada hl. města Prahy*, Praha.
- RODAYWAY, P. (1994): *Sensuous geographies: body, sense, and place*. Routledge, London, New York.
- ROE, K., MCCONNEY, A., MANSFIELD, C. F. (2014): The Role of Zoos in Modern Society – A Comparison of Zoos' Reported Priorities and What Visitors Believe They Should Be. *Anthrozoös*, 27(4), 529–541.
- ROE, K., MCCONNEY, A. (2015): Do zoo visitors come to learn? An internationally comparative, mixed-methods study. *Environmental Education Research*, 21(6), 865–884.
- ROOTES, C., ed. (2014): *Environmental Movements: Local, National and Global*. Routledge, London.
- ROSE, G. (2001): *Visual methodologies. An introduction to researching with visual materials*. SAGE Publications, London.
- ROSE, P. E., RILEY, L. M. (2022): Expanding the role of the future zoo: Wellbeing should become the fifth aim for modern zoos. *Front. Psychology*, 13, 1018722.
- ROSCHER, M., WÖBSE, A.-K. (2015): Zoos im Wiederaufbau und Kalten Krieg, Berlin 1955-1961, *Tierstudien*, 4(7), 67–77.
- ROSS, S. R., GILLESPIE, K. L. (2008): Influences on Visitor Behavior at a Modern Immersive Zoo Exhibit. *Zoo Biology*, 28(5), 462–472.

ROTHFELS, N. (2008): *Savages and Beasts: The Birth of the Modern Zoo*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

ROUDNÁ, M., HANZELKA, T., eds (2006): *Botanické zahrady České republiky: Historie, význam a přínos k plnění mezinárodních závazků*. Ministerstvo životního prostředí ČR, Praha.

ROWE, G. (2014): Brighton Zoological Gardens, England, 1832–1833: a prime example of an „early modern“ zoo. In: McGregor Reid, G., Moore, G.: *History of Zoos and Aquariums: From Royal Gifts to Biodiversity Conservation*. North of England Zoological Society, Chester, 33–37.

RYAN, C., SAWARD, J. (2004): The Zoo as Ecotourism Attraction – Visitor Reactions, Perceptions and Management Implications: The Case of Hamilton Zoo, New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(3), 245–266.

SADOTOMO, Y. (2022): The Historical Burdens and Management System Problems That Prevent Japanese Zoos from Concentrating on Conservation and Animal Welfare. *Curator: The Museum Journal*, 65(1), 63–77.

SAHLINS, P. (2012): The Royal Menageries of Louis XIV and the civilizing Process Revisited. *French Historical Studies*, 35(2), 237–267.

SALZERT, W. (2010): *Was macht Tiergärten attraktiv?: Ein kleines Einmaleins der Zoogehegegestaltung*. Schöningh Verlag, Münster.

SAMPAIO, M. B., SCHIEL, N., SOUTO, A. (2020): From exploitation to conservation: a historical analysis of zoos and their functions in human societies. *Ethnobiology and Conservation*, 9(2), 1–32.

SARASOLA RUBIO, F. (2018): Javier Carvajal and the Architect's Special Affinity with Drawing. In: Marcos, C. L. (ed.): *Graphic imprints*. Springer, Berlin, Heidelberg, 131–141.

Seznam druhů zvířat chovných v zoologických zahradách ČSSR 1989 (1989). *Zoologická zahrada v Praze*, Praha.

SHACKLEY, M. (1996): *Wildlife Tourism*. Thomson Learning, London.

SHAPLAND, A., VAN REYBROUCK, D. (2008): Competing Natural and Historical Heritage: The Penguin Pool at London Zoo. *International Journal of Heritage Studies*, 14(1), 10–29.

- SHERIDAN, A. (2016): Europas Zoo unter der Lupe: Sheridans Handbuch der Zoos in Europa. Schöling Verlag, Münster.
- SHERIDAN, A., RÜBEL, A. (2021): Zooscape 2020. Sheridan's Handbook of Zoos in Europe 2015–2030. Schöling Verlag, Münster.
- SCHEIN, R. S. (2009): A methodological framework for interpreting ordinary landscapes: Lexington, Kentucky's Courthouse Square. *Geographical Review*, 99(3), 377–402.
- SCHULZE, G. (1992): Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart. Campus Verlag, Frankfurt/New York.
- SCHWAMMER, G. V., a kol. (1992): Schönbrunner Tiergarten. Schönbrunner Tiergarten, Wien.
- SCHWAMMER, G. V., a kol. (2010): Zoo for you. Zooführer durch den Tiergarten Schönbrunn. Schönbrunner Tiergarten, Wien.
- SCHWAN, S., GRAJAL, A., LEWALTER, D. (2014): Understanding and Engagement in Places of Science Experience: Science Museums, Science Centers, Zoos, and Aquariums. *Educational Psychologist*, 49 (2), 70–85.
- SIEGMUNDT, J. (2015): Eine „grüne Hölle“ im Zoo. Die Regenschwalmhalle als idealisiertes Habitat in Europa. *Tierstudien*, 4(7), 81–91.
- SIWEK, T. (2011): Percepce geografického prostoru. Česká geografická společnost, Praha.
- SKIBINS, J. C., DUNSTAN, E., PAHLOW, K. (2017): Exploring the Influence of Charismatic Characteristics on Flagship Outcomes in Zoo Visitors. *Human Dimensions of Wildlife*, 22(2). 1–15.
- SKIBINS, J. C., POWELL, R. B. (2013): Conservation caring: Measuring the influence of zoo visitors' connection to wildlife on pro-conservation behaviors: Conservation Caring. *Zoo Biology*, 32(5), 528–540.
- SMITH, L. (2013): Visitors or Visits? An Examination of Zoo Visitor Numbers Using the Case Study of Australia. *Zoo Biology*, 32(1), 37–44.
- SNÁŠELOVÁ, M. a kol. (1978): 25 let ZOO Brno 1953–1978. Zoologická zahrada města Brna ve Státním zemědělském nakladatelství, Praha.
- SOLSKI, L. (2021a): Public Aquariums. The first 60 years. Part One, 1853–1874. *Zoo Grapevine & International Zoo News* 58, 26–35

- SOLSKI, L. (2021b): Public Aquariums. The first 60 years. Part two, 1874–1894, *Zoo Grapevine & International Zoo News* 59, 32–40.
- SOLSKI, L. (2021c): Public Aquariums. The first 60 years. Part three, 1894–1914, *Zoo Grapevine & International Zoo News* 60, 58–60.
- SOLSKI, L., STREHLOW, H. (2015): 150 lat ZOO Wroclaw/150 Jahre ZOO Breslau. *Zoo Wroclaw Wroclaw*.
- SONG, Z. (2022): Between the Past and Future. Antwerp Zoo and the 19th Century Belgium. *Technium Social Sciences Journal*, 37, 461–469.
- SOULE, M. E., ed. (1986): *Conservation Biology: The Science of Scarcity and Diversity*. Sinauer Associates, Sunderland.
- SOYKA, J. (1988): *Zoo-Führer Bundesrepublik, Österreich, Schweiz*. Knauer, München.
- SPOONER, S. L., WALKER, S. L., DOWELL, S., MOSS, A. (2023): The value of zoos for species and society: The need for a new model. *Biological Conservation*, 279, 109925.
- STAS, A. (2018): *Antwerp ZOO Walking Guide 2018*. Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen.
- Statistical Office of the Slovak Republic (2020): *Obyvatel'stvo a migrácia*. <https://slovak.statistics.sk/> (20. 4. 2020).
- STAUS, N. (2019): The Educational Value of Zoos: An Empirical Perspective. In: Fischer, B. (ed.): *The Routledge Handbook of Animal Ethics*. Routledge, London, 367–380.
- STEHLÍK, J. (2001): *50 let ZOO Ostrava*. Repronis, Ostrava.
- STEINECKE, A. (2009): *Themenwelten im Tourismus: Marktstrukture - Marketing-Management - Trends*. Oldenbourg, München.
- STEINECKE, A. (2010): *Populäre Irrtümer über Reisen und Tourismus*. Oldenbourg, München.
- STEINKRÜGER, J.-E. (2013): *Thematisierte Welten: über Darstellungspraxen in zoologischen Gärten und Vergnügungsparks*. Transcript, Bielefeld.
- STEINKRÜGER, J.-E. (2015): Kultur im Zoo. Von Menschenzoos und Völkerschauen. In: *Tierstudien*, 4(7), 45–53.

- STEINKRÜGER, J.-E. (2019): Zoo. In: Hasse, J., Schreiber, V.: Räume der Kindheit: Ein Glossar. Transcript, Bielefeld, 391–396.
- STEUER-JUREK, A. (2016): Przedwojenne miniaturowe ogrody zoologiczne Górnego Śląska. TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, 44, 223–231.
- STOBBELAAR, D. J., PEDROLI, B. (2011): Perspectives on Landscape Identity: A Conceptual Challenge, *Landscape Research*, 36(3), 321–339.
- STUČHLÍK, E. (2023): Zoo Brno. Zoo Brno, Brno.
- SU A., LIN, Y. (2018): Factors affecting yearly and monthly visits to Taipei Zoo. *Theoretical and Applied Climatology*, 135 (1–2), 463–472.
- SUDA, Z. (2020): společnost postindustriální. Sociologická encyklopedie. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%4%8Dnost_postindustri%C3%A1ln%C3%AD (10. 1. 2023).
- SWARBROOKE, J. (2002): The development and management of visitor attractions. Butterworth-Heinemann, Boston.
- SZCZYGIELSKA, M. (2020): Elephant empire: zoos and colonial encounters in Eastern Europe. *Cultural Studies*, 34(5), 789–810.
- SZCZYGIELSKA, M. (2021): The Future of the Zoo: A New Cosmopolis. In: Bakke, M. (ed.): The Survival of Urban Transspecies Communities. *Refugia*, Poznan, 194–205.
- ŠANTRŮČKOVÁ, M. (2012): Ideje a inspirace vzniku a tvorby krajinářských parků. *Klaudyán: internetový časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny*, 8–9(1), 43–52.
- ŠETELOVÁ, V. a kol. (1977): Botanické zahrady. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- ŠIFTA, M. (2018): Symboly a symbolika v procesu formování regionu. Dizertační práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- ŠIMŮNEK, R., BERAN, Z., BURDA, T., ELSNEROVÁ, A.M., FIEDLER, G., KUČA, K., LANGFELNER, J., MUSIL, F., NEKOLNÝ, L., REIL, R., SEMOTANOVÁ, E., ŠTYCH, P., VOJTÍŠKOVÁ, J. (2022): Historický atlas měst České republiky – sv. 34, Dvůr Králové nad Labem. Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, Praha.
- ŠRANK, V., KMEŤ, I. (2005): Naša ZOO Bojnice. Zoologická zahrada Bojnice, Bojnice.

- ŠTĚPÁNEK, V., KOPAČKA, L., ŠÍP, J. (2001): Geografie cestovního ruchu. Nakladatelství Karolinum, Praha.
- ŠTROBLÍK, V. (1993): Zoologická zahrada ve Zlíně. In: Pokluda Z. (red.): Zlínsko od minulosti k současnosti. Sborník Státního okresního archivu ve Zlíně, 12, Zlín, 101–113.
- ŠUBRT, J. a kol. (2008): Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury. Nakladatelství Karolinum, Praha.
- ŠULC, M., SOUKUP, J. (2019): 115 let Zoo Liberec 1904–2019. Zoologická zahrada Liberec, Liberec.
- TEMPÍROVÁ, L. (2013): Dvě tváře ZOO: Vnímání zoologických zahrad z pohledu jejich příznivců a odpůrců. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, Praha.
- The Britannica Dictionary (2024): Zoo. <https://www.britannica.com/dictionary/zoo> (20. 1. 2024).
- THERKELSEN, A., LOTTRUP, M. (2015): Being together at the zoo: experiences among families with children. *Leisure Studies*, 34(3), 354–371.
- THODE-ARORA, H. (2013): Hagenbeck: Tierpark und Völkerschau. In: Bechhaus-Gerst, M., Zimmerer J. (eds.): *Kein Platz an der Sonne*. Campus, Frankfurt, 244–256.
- TOPOLA, R., ed. (2023): Informator polskich ogrodów zoologicznych i akwariów 2022 Polish zoo and aquarium yearbook. Rada Dyrektorów Polskich Ogródów Zoologicznych i Akwariów, Sekcja Ogródów Zoologicznych Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, Zamość.
- TOULLEC, M. (2022): Sanctuaries: Sauvegarde de especes sauvages manecées. Éditions du Gerfaut, Chartres.
- TREINS, K. (2013): Inszenierte Fauna – der Kölner Zoo. In: Bechhaus-Gerst, M., Horstmann, A.-K. (eds.): *Köln und der deutsche Kolonialismus*. Böhlau Verlag, Köln, 145–148.
- TRIBE, A. (2004). Zoo Tourism. In: Higginbottom, K.: *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*. Common Ground Pty, Altona, 35–56.
- TURLEY, S. K. (1999): Conservation and Tourism in the Traditional UK Zoo. *The Journal of Tourism Studies*, 10(2), 2–13.

- TURLEY, S. K. (2001): Children and the demand for recreational experiences: the case of zoos. *Leisure Studies*, 20(1), 1–18.
- TUSON, J. (2022): *The Zoos of Great Britain and Ireland*. The Okapi Press, UK.
- UCSZOO (1998–2022): *Výroční zprávy 1997–2021*.
- ULLMANN, P. (2019): *Slon v architektuře. O navrhování zoologických zahrad*. Kant, Praha.
- Unie českých a slovenských zoologických zahrad (2019): <http://www.zoo.cz/> (30. 4. 2019).
- URBAN, L. (2017): *Sociologie: klíčová témata a pojmy*. Grada, Praha.
- VÁGNEROVÁ, Z., VÁGNER, J. (2008): *Sen Safari. Nadace Josefa a Zdenkdy Vágnerových ve spolupráci se ZOO Dvůr Králové, Dvůr Králové nad Labem*.
- VALÍN, J. (2005): *100 výletů s Modrou pyramidou za poznáním a za zvířaty*. TT complex, Praha; Valín-Kotlář publishing, Mělník.
- VAN REYBROUCK, D. (2005): Archaeology and urbanism: railway stations and zoological gardens in the 19th-century cityscape. *Public Archaeology*, 4(4), 225–241.
- VAN VLIET, E. (2015): *Exhibiting Zoo Animals*. Schöling Verlag, Münster.
- VAN VLIET, E. (2020): *Zooing the world*. Schöling Verlag, Münster.
- VÁVRA, J. (2010): Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa, *Geografie*, 115(4), 461–478.
- Verband der Zoologischen Gärten VdZ (2019): <https://www.vdz-zoos.org/> (19. 5. 2019).
- VERISSIMO, D., MACMILLAN, D. C., SMITH, R. J. (2010): Towards a systematic approach for identifying conservation flagships. *Conservation Letters*, 4(x), 1–8.
- VESELOVSKÝ, Z. (1971): 40 let pražské zoologické zahrady. *Živa*, 19(1), 37.
- VESELOVSKÝ, Z. (1976): Zoologické zahrady a jejich budoucnost. *Živa*, 24(5), 162–165.
- VESELOVSKÝ, Z. (1981): Zoologické zahrady a jejich současné poslání. *Živa*, 29(3), 84–87.
- VESELOVSKÝ, Z. (1987): Problémy záchrany vyhynutých ohrožených druhů zvířat v zoologických zahradách. *Živa*, 35(4), 159–160.
- VESELOVSKÝ, Z. (1995): *Dobytí Troje, aneb, Nejen sloni mají paměť*. ISV – Institut sociálních vztahů, Praha.

- VOBRUBA, M. (1998): Charakteristika zoologických zahrad ČR. Diplomová práce. Západočeská univerzita. Pedagogická fakulta, Plzeň.
- VOBRUBA, M. (2011): Kolébka plzeňské zoo: 1926–1961. Městské knihy, Plzeň.
- VOBRUBA, M. (2014): Zoo Plzeň 1963–2000: Jak se rodí Lochotín. Městské knihy, Plzeň.
- VOBRUBA, M. (2016): 90 let Zoo Plzeň 1926-2016. Pro Zoologickou a botanickou zahradu města Plzně vydala NAVA – Nakladatelská a vydavatelská agentura, Plzeň.
- VOBRUBA, M., MISÍKOVÁ, K., MAZNÝ, P. (2021): Zoo Plzeň 95 let. Starý most, Plzeň.
- VOBRUBA, M., VOGELTANZ, J. (2006): ZOO Plzeň: 80 let. Starý most, Plzeň.
- VRTIŠKOVÁ, P. (2019): Vztah člověka a zvířete a jeho důležitost v současnosti. *Antropowebzin*, 15(1–2), 37–48.
- WACHTER, M. (2001): Künstliche Freizeitwelten: touristisches Phänomen und kulturelle Herausforderung. Lang. Europäische Hochschulschriften, Bd. 20, New York.
- WALLERSTEIN, I. (1974): The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Academic Press – University of California Press, New York, Berkeley.
- WARD, P. I., MOSBERGER, N., KISTLER, C., FISCHER, O. (1998): The relationship between popularity and body size in zoo animals. *Conservation Biology*, 12(6), 1408–1411.
- WAZA (2005): Building a Future for Wildlife – The World Zoo and Aquarium Strategy. World Association of Zoos and Aquariums, Bern.
- WAZA (2019): Zoos and Aquariums of the World. <http://www.waza.org/en/site/membership-1457346806/> (30. 4. 2019).
- WAZA (2023): WAZA Presidents. <https://www.waza.org/about-waza/waza-council/waza-presidents/> (1. 10. 2023)
- WESSELY, CH. (2008): „Künstliche Tiere etc.“. *Zoologische Schaulust um 1900*. *NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*, 16, 153–182.
- WIRTZ, P. H. (1997): Zoo city: Bourgeois values and scientific culture in the industrial landscape. *Journal of Urban Design*, 2(1), 61–82.
- WHATMORE, S. (2002): *Hybrid Geographies*. Sage, London.
- WIESNER, H. (2006): *Tierpark-Führer*. Münchener Tierpark Hellabrunn, München.

Wikimedia Commons (2024): https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page (20. 1. 2024)

Wikipedia (2021): Liste der Städte im Deutschen Kaiserreich.

https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_St%C3%A4dte_im_Deutschen_Kaiserreich (1. 2. 2024).

WILLIAMS, E., FULWELL, T., WALSH, N. D., HARLEY, J. J., JOHNSON, B. (2023): The Impacts of Evening Events in Zoos: A Christmas Event at Knowsley Safari. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*, 4(1), 21–38.

WINKLER, J., JOHANN, K. (2014): *Delfinarium Zoo Duisburg*. Schöling Verlag, Münster.

WOODS, B. (1998): Animals on Display: Principles for interpreting captive wildlife. *The Journal of Tourism Studies*, 9(1), 28–39.

WOODS, B. (2002): Good zoo/bad zoo: Visitor experiences in captive setting. *Anthrozoös*, 15(4), 343–360.

WOODS, A. (2018): Doctors in the Zoo. In: Woods, A., Bresalier, M., Cassidy, A. a kol.: *Animals and the Shaping of Modern Medicine*. Springer Nature/Palgrave Macmillan, Cham, 27–62.

WYLIE, J. (2007): *Landscape*. Routledge, Abingdon.

WZD – World Zoo Database (2018): <http://wzd.cz/> (30. 4. 2018).

WZD – World Zoo Database (2023): <http://wzd.cz/> (27. 10. 2023).

YEW, W. (1991): *Noah's Ark: Zoo, Aquarium, Aviary and Wildlife Park Graphics*. Quon Editions, Singapore.

YILMAZ, S., DÜZENLİ, T., ÇİĞDEM, A. (2017): Visitors Experiences in Different Zoo Exhibits. *Current World Environment*, 12(1), 17–27.

ZBONIKOWSKA, E. (1992): *Warszawskie Zoo. Miejsky Ogród zoologiczny Warszawa*, Warszawa.

ZELENKA, J., PÁSKOVÁ, M. (2012): *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Linde Praha, Praha.

ZELNÍČKOVÁ, I. (2018): Australská farma mi přirostla k srdci, říká končící šéfka jihlavské zoo. *Idnes.cz*. https://www.idnes.cz/jihlava/zpravy/zoologicka-zahrada-jihlava-zoo-eliska-kubikova-reditelka-vysocina.A180102_373623_jihlava-zpravy_ews (20. 5. 2020).

ZIMOVÁ, I., ed. (1990): Průvodce brněnskou zoologickou zahradou. Zoologická zahrada města Brna, Brno.

Zoo am Meer. Das Zoobuch: Tierporträts und spannende Einblicke (nedat.): Zoo am Meer, Bremerhaven.

ZOO: populárně naučný časopis Unie českých a slovenských zoologických zahrad (1999).

Zoo Berlin (2023): Geschäftsberichte. <https://www.zoo-berlin.de/de/investor-relations> (20. 1. 2024).

Zoo Bojnice (2024): Spravne používanie slova zoo. <https://zoobojnice.sk/o-nas/informacie/informacie-pre-media/spravne-pouzivanie-slova-zoo/> (20. 1. 2024).

Zoo Leipzig – Mit dem Zooführer unterwegs (2003): Zoo Leipzig, Leipzig.

Zoo Ohrada. (nedat.). Number of visitors. http://web.archive.org/web/20071026051215/http://www.zoo-ohrada.cz/en/pr_grafy.htm (10. 5. 2017).

Zoo Ostrava (2020): Chov zvířat v moderních zoo. <http://www.zooostrava.cz/cz/ochrana-prirody/chovzviratvmodernichzoo> (27. 10. 2020).

Zoo Zlín (

Zoo-infos.de (2018): <http://www.zoo-infos.de/> (30. 4. 2018).

ZooLex (2019): ZooLex Gallery. <https://zoolex.org/gallery/> (21. 11. 2019).

Zoos of the World (1960): International Zoo Yearbook, 1(1), 57–100.

Zoos and Aquaria of the World. (1961): International Zoo Yearbook, 2(1), 115–188.

Zoos and Aquaria of the World. (1968): International Zoo Yearbook, 8(1), 223–285.

Zoos and Aquaria of the World. (1978): International Zoo Yearbook, 18(1), 243–314.

Zoos and Aquaria of the World. (1989): International Zoo Yearbook, 28(1), 283–366.

Zoos and Aquariums of the World. (1998): International Zoo Yearbook, 36(1), 259–347.

Zoos and Aquariums of the World. (2008): International Zoo Yearbook, 42(1), 225–393.

Zoos and Aquariums of the World (2018): International Zoo Yearbook, 52(1), 267–430.

Zoologische Gärten Berlin (2022): Masterplan 2035. <https://www.parlament-berlin.de/adosservice/19/Haupt/vorgang/h19-0455.A-v.pdf> (10. 3. 2023).

ZUCKERMAN, L. (1980): Rise of zoos. In: Zuckerman, L. (ed): Great Zoos Of The World Their Origins And Significance. 3–26.

ŽÁČEK, J. (2023): Příběhy z hlubocké zoo. Jihočeská zoologická zahrada Hluboká nad Vltavou, Hluboká.

Webové stránky a výroční zprávy jednotlivých zoo